

ІНСТИТУТ
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ
НАН УКРАЇНИ

Українська енциклопедистика в соціокомунікативних викликах сучасності

Олександр Іщенко
Микола Степаненко

ISBN 978-617-14-0243-0

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ

Олександр Іщенко
Микола Степаненко

Українська енциклопедистика в соціокомунікативних викликах сучасності

Київ 2024

NATIONAL ACADEMY
OF SCIENCES OF UKRAINE

INSTITUTE OF ENCYCLOPEDIA
RESEARCH

Oleksandr Ishchenko
Mykola Stepanenko

Ukrainian encyclopedias in current socio-communicative challenges

Kyiv 2024

УДК 016:030(477)

У45

Українська енциклопедистика в соціокомунікативних викликах сучасності:
монографія / О. Іщенко, М. Степаненко; наук. ред. М. Железняк. Київ:
Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. 304 с.

Науковий редактор:

Микола Железняк (ORCID: 0000-0002-8290-6345).

Рецензенти:

Любов Дубровіна (ORCID: 0000-0002-1011-7910),
Constantin Manolache (ORCID: 0000-0001-6871-3005),
Марина Навальна (ORCID: 0000-0002-5064-3122),
Леся Лисенко (ORCID: 0000-0002-8564-9858).

Автори:

Олександр Іщенко (ORCID: 0000-0002-8910-111X),
Микола Степаненко (ORCID: 0000-0002-6727-1265).

Монографія висвітлює актуальні питання української енциклопедичної справи крізь призму сучасних соціальних комунікацій, що пов'язують видавців і користувачів енциклопедій, впливають на формування енциклопедичного контенту, їх підготовки, поширення, а отже, здатні сприяти популяризації енциклопедичних знань у суспільстві. У праці вперше ґрунтовно схарактеризовано енциклопедичний дискурс із погляду комунікативної прагматики (лінгвопрагматики), з вирізненням і комплексним аналізом його основних функцій: інформаційної, що передбачає обмін науковими знаннями між людьми; соціальної, що формує наші думки, світогляд загалом; власне прагматичної, що покликана координувати спільність дій між тими, хто продукує енциклопедичний контент, і широким або вузьким колом його користувачів.

Для науковців, викладачів, працівників видавничої сфери та масмедіа, а також усіх, хто небайдужий до проблем української соціогуманітаристики і культури.

ISBN 978-617-14-0243-0

DOI 10.37068/b/9786171402430

2024 © Інститут енциклопедичних досліджень НАН України
© М. Железняк, О. Іщенко, М. Степаненко

UDK 016:030(477)

U45

Ukrainian encyclopedias in current socio-communicative challenges:

monography / O. Ishchenko, M. Stepanenko; ed. by M. Zhelezniak. Kyiv:

The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2024. 304 p.

Science editor:

Mykola Zhelezniak (ORCID: 0000-0002-8290-6345).

Peer review experts:

Liubov Dubrovina (ORCID: 0000-0002-1011-7910),

Constantin Manolache (ORCID: 0000-0001-6871-3005),

Maryna Navalna (ORCID: 0000-0002-5064-3122),

Lesia Lysenko (ORCID: 0000-0002-8564-9858).

Authors:

Oleksandr Ishchenko (ORCID: 0000-0002-8910-111X),

Mykola Stepanenko (ORCID: 0000-0002-6727-1265).

The monograph delves into pertinent issues within Ukrainian encyclopedic practices through the lens of contemporary social communications, focusing on the relationship between encyclopedia publishers and encyclopedia readers (users), thereby influencing the shaping, preparation, and dissemination of encyclopedic knowledge within society. It provides a comprehensive exploration of Ukrainian encyclopedic discourse within the paradigm of communicative pragmatics (linguistic pragmatics) for the first time: the main functions of this discourse are widely analyzed, such as informational, which involves the exchange of scientific knowledge between people; social, which shapes our thoughts, worldview in general; a directly pragmatic function that ensures the coordination of common actions between producers of encyclopedic content and its users.

This book caters to researchers, educators, professionals in the publishing industry and media, as well as anyone interested in the challenges of Ukrainian socio-humanities and culture.

ISBN 978-617-14-0243-0

DOI 10.37068/b/9786171402430

2024 © The NASU Institute of Encyclopedic Research

© M. Zhelezniak, O. Ishchenko, M. Stepanenko

ЗМІСТ

Від наукового редактора.....	9
Частина 1. Енциклопедії у світлі масової комунікації: постановка проблем.....	11
1.1. Сучасні енциклопедії як нові масмедіа (на прикладі українських видань).....	12
1.2. Енциклопедична справа в часи масової комунікації: досягнення і загрози.....	22
1.3. Статус енциклопедичної літератури у видавничій парадигмі та її номінація (неймінг).....	29
1.4. Замовлення і написання енциклопедичних статей (комунікація з експертами).....	43
1.5. Відбір джерел для бібліографічного апарату енциклопедичних статей (у контексті національної безпеки).....	54
1.6. Практичне застосування енциклопедичного контенту в умовах війни.....	69
Бібліографія.....	104
Частина 2. Енциклопедичний дискурс: лінгвопрагматичні аспекти ...	123
2.1. Концептуалізація енциклопедичного дискурсу.....	124
2.2. Мовні константи енциклопедичного дискурсу.....	148
2.2.1. Універсалізм і специфічність гасла енциклопедія.....	148
2.2.2. Лінгвістичний статус лексеми енциклопедія.....	158
2.2.3. Ономастичний, семантичний, функційний, конотативний потенціал апелятивної лексеми енциклопедія.....	163
2.2.4. Пропріальний та апелятивний потенціал лексеми енциклопедичний / енциклопедійний.....	209
2.2.5. Номінативна ідентичність і варіантність в ономастичному просторі енциклопедичної сфери.....	236
2.2.6. Похідні утворення від лексеми енциклопедія.....	257
2.2.7. Похідні утворення від лексеми Вікіпедія.....	283
Бібліографія.....	289
Довідково.....	301

CONTENTS

From science editor.....	9
Part 1. Encyclopedias in view of mass communication: problem statement.....	11
1.1. Contemporary encyclopedias as new mass media (based on Ukrainian encyclopedias).....	12
1.2. Publishing the encyclopedias in the era of mass communication: achievements and challenges.....	22
1.3. The status of encyclopedias in paradigm of publishing and their naming.....	29
1.4. Commissioning and writing articles for encyclopedias (communications with expert contributors).....	43
1.5. Selection of sources for encyclopedia articles (the context of national safety).....	54
1.6. The practical utility of encyclopedic content in wartime.....	69
Bibliography.....	104
Part 2. Encyclopedic discourse: linguo-pragmatic aspects.....	123
2.1. Conceptualization of encyclopedic discourse.....	124
2.2. Language constants of encyclopedic discourse.....	148
2.2.1. Universalism and specificity of the entry title <i>Entsyklopediia</i> [Encyclopedia].....	148
2.2.2. Linguistic status of the lexeme <i>entsyklopediia</i> [encyclopedia].....	158
2.2.3. Onomastic, semantic, functional, connotative potential of the appellative lexeme <i>entsyklopediia</i> [encyclopedia].....	163
2.2.4. Proper and appellative adjectival potential of the lexeme <i>entsyklopedychnyi / entsyklopediinyi</i> [encyclopedic].....	209
2.2.5. Nominative identity and variation within the onomastic domain of encyclopedic practice.....	236
2.2.6. Derived formations from the lexeme <i>entsyklopediia</i> [encyclopedia].....	257
2.2.7. Derived formations from the lexeme <i>Wikipedia</i>	283
Bibliography.....	289
About contributors.....	301

ВІД НАУКОВОГО РЕДАКТОРА

В історичній ретроспективі енциклопедичні проекти — це завжди маркер цивілізаційного, науково-технічного прогресу, інтелектуального й духовного розвитку людства. Варто лише згадати, яке значення для європейської культури мало створення відомої праці французьких енциклопедистів 18 ст., відтоді будь-яку енциклопедію сприймають як певний підсумок теоретичних і практичних досягнень у тій чи тій галузі знань або як фіксацію певного рівня економічного, політичного, соціального й культурного розвитку людської цивілізації. В умовах стрімкого збільшення інформації, її джерел, засобів поширення, сучасних форм комунікації енциклопедичні видання дещо втрачають у розгалуженому й розмаїтому інформаційному просторі свою помітність, але від того не зменшується їхня значущість.

Розв'язання кола проблем, яким присвячено монографію, здатне сприяти ефективнішому поширенню достовірних знань серед громадян. В умовах нинішньої війни ці питання не втрачають своєї гостроти, а навпаки — стають ще більшим викликом, позаяк використання українцями перевірених джерел інформації є важливим чинником інформаційно-культурної безпеки держави, протидії ворожій дезінформації, передусім пропагандистському ідеологічному дискурсові, а відтак — консолідації нації.

Колективна монографія, яку підготовлено за результатами НДР «Українська енциклопедистика в соціокомунікативних викликах сучасності» Інституту енциклопедичних досліджень НАН України (2022—2024 рр., реєстраційний номер 0121U114024), логічно продовжує попередні праці: «Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі» (Київ, 2021), «Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції» (Київ, 2018), «Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: здобутки та перспективи» (Київ, 2015), «Методичні засади створення паперових і електронних енциклопедичних видань» (Київ, 2015).

Науковий редактор і автори монографії висловлюють щире подяку рецензентам — Любові Дубровіній, Марині Навальній, Лесі Лисенко та Константину Манолаке. Особлива подяка українським захисникам за можливість продовжувати творення Енциклопедії Сучасної України та проведення енциклопедознавчих досліджень.

Микола Железняк

ЧАСТИНА 1

**Енциклопедії
у світлі масової комунікації:
постановка проблем**

Олександр Іщенко

1.1. Сучасні енциклопедії як нові масмедіа (на прикладі українських видань)

У сучасному світі способи поширення та передавання інформації істотно змінилися завдяки розвитку комп'ютерних технологій і як наслідок — цифровізації (диджиталізації) суспільства, що, своєю чергою, спричинила прогрес в інформаційно-комунікаційному просторі. Так, електронна комунікація дедалі частіше набуває поширення як важливіший (а іноді й єдиноможливий) засіб спілкування та обміну інформацією. В Україні помітним каталізатором процесів диджиталізації суспільства стали пандемія коронавірусної інфекції та російська повномасштабна війна, з'явилася навіть концепція «держава у смартфоні», що передбачає створення спеціальних електронних сервісів для надання державних послуг, реєстраційних дій, валідації документів тощо.

Активне використання інформаційно-комунікаційних технологій зумовлює появу та стрімкий прогрес соціальних мережевих структур, що переформатовують суспільні, соціальні та економічні відносини. Перетворення традиційного типу відносин в інформаційному суспільстві передбачає «формування та активне використання соціальних мережевих інформаційних ресурсів, які, крім інструменту перетворення комунікацій, відіграють роль розповсюдjuвача різнорідної інформації» [1, с. 42]. З'явилося поняття «нові медіа» (синоніми: «цифрові медіа», «інтерактивні медіа», «мережеві медіа», «онлайн-медіа»), що, висловлюючись дещо метафорично, «скорочують відстані, ущільнюють час і розширюють доступ до великих царин знання» [2]. Новими медіа називають ті, що «використовують сучасні технології в поширенні інформації» [3, с. 9]. Саме тому сучасні дослідники наголошують передусім на їхній універсальності «як поняття XXI ст., яке використовують для позначення всього, що пов'язано з інтернетом та взаємодією між технологіями, зображенням і звуком» [4, с. 59].

Традиційні медіа теж зазнали активних видозмін — переформатувалися на кросмедійні, тобто такі, що розміщують свої матеріали на різноманітних мультимедійних носіях та на різних,

відомих на сьогодні, цифрових платформах (потужними в медіа-сфері інструментами для залучення більшої аудиторії споживачів інформаційного контенту стали соціальні мережі) [5]. Так, «радіо-комунікація у 21 столітті змінюється на онлайн-контент, телебачення — на клон-проекти у віртуальному просторі й на відеоплатформах, друкована преса (публіцистика) переміщується в електронні формати, створюються інфоплатформи в месенджерах, змінюється реклама» [6, с. 269].

До основних ознак, за якими нові медіа відрізняють від традиційних (газети, журнали, радіо, ТБ, кінотеатри), З. Григорова, узагальнюючи результати досліджень українських і зарубіжних фахівців, уналежнює такі: інтерактивність, персоналізацію інформації, гнучкість форми, змісту й використання, потоковість споживання контенту й необмеженість у його обсязі, просторі, формі комунікації, можливості редагування й вилучення інформації після її розміщення, оперативність надання й оновлення інформації, практично відсутність цензури й модерації [7, с. 94]. Різновидом нових медіа дослідниця справедливо називає й електронні довідники, зокрема згадує такі онлайн-ресурси, як *Wikipedia* та «*Wetpaint*» [там само, с. 97].

Загалом електронна енциклопедистика за останні десятиліття набула помітного розвитку, а започаткувалася фактично ще з появою ЕОМ, хоча, власне кажучи, тоді ж беруть свої початки й нові медіа. Першими електронними були енциклопедії французького видавництва «*Larousse*» та американського «*Grolier*»: як стверджують дослідники, електронна *Larousse* була представлена на Всесвітній виставці досягнень народного господарства в Брюсселі в 1958 році — вона працювала на комп'ютері *Control Data 3600* та вміла відповідати відвідувачам виставки на різні запитання [8, с. 537]. Проте перші електронні енциклопедії (на CD-дисках), якими б могли користуватися тисячі людей, почали з'являтися в 1980-х роках у США — *World Book Encyclopedia*, *Academic American Encyclopedia*, *The Grolier Electronic Encyclopedia*, *Encyclopædia Britannica* тощо. У 1990-х електронні довідкові видання поширилися іншими країнами, наприклад, в Італії такими були *De Agostini Multimedia Omnia Enciclopedia* та *Vocabolario Treccani* [9, с. 74]. Всі ці видання — електронні версії друкованих енциклопедій, і лише поява американської енциклопе-

дії «Encarta» започаткувала нову еру в енциклопедистиці, позаяк саме вона вперше не мала паперового аналогу. Encarta і Encyclopædia Britannica є й першими інтернет-енциклопедіями.

Цей короткий екскурс в історію електронної енциклопедистики яскраво свідчить, що саме енциклопедії були тими виданнями, які одні з перших використали результати науково-технічного прогресу, що й властиво новим медіа. Сьогодні електронні енциклопедії, доступні в інтернеті, сприймаються як цілком належне, натомість традиційні друковані енциклопедичні видання дедалі частіше — як пережиток минулого. Згадаймо про суспільну дискусію, що виникла десять років тому навколо ідеї створення Великої української енциклопедії, зокрема про те, що в часи, коли найбільші енциклопедичні видавництва світу переорієнтувалися в цифровий простір, недоречно витратити державні кошти на паперовий багатотомний проект: «Навряд чи хтось завдаватиме собі клопоту йти до бібліотеки чи купляти цю енну кількість томів, якщо можна знайти потрібну інформацію в інтернеті. Бо якщо енциклопедія не буде доступна в мережі, то її взагалі нема сенсу створювати, адже нею скористається небагато людей» [10].

Між тим, вихід друком першого тому¹ засвідчив, що Велика українська енциклопедія певною мірою дублює Енциклопедію Сучасної України, адже подає багато тих самих гасел. Натомість енциклопедичний досвід розвинених країн світу показує, що інтелектуальні зусилля народу варто концентрувати навколо одного фундаментального національного енциклопедичного проекту; якщо ж таких проектів кілька, то вони мають бути різновекторними. Задум створити не лише національну (українознавчу), а й універсальну (міжнаціональну) енциклопедію виник в академічному середовищі давно й мав, на думку акад. І. Дзюби, таке обґрунтування: ЕСУ містить 90% національно орієнтованого контенту і 10% — загальносвітового, зокрема крізь призму зв'язків України з іншими народами і їхніми культурами; універсальна ж енциклопедія має подавати 70% сві-

¹Від початку роботи над ВУЕ оприлюднено лише перший том. Нібито існують також сигнальні примірники другого і третього томів, наклад яких, що правда, відсутній. Згідно із задумом, ВУЕ мала би бути повністю підготовлена й опублікована ще в 2020 році, а нині, як нам відомо, завершення проекту відтерміновано до 2026 року.

тового й 30% — українознавчого контенту. Отже, дві енциклопедії мали б взаємодоповнювати одна одну й формувати єдиний академічний корпус енциклопедичних знань українською мовою. ЕСУ досі виходить друком, тому що історія видання розпочалася в часи, коли інтернетом в Україні користувалися одиниці, відтак логічно довести справу до кінця й опублікувати всі заплановані томи, забезпечити ними національну, галузеві, обласні, районні бібліотеки, книгозбірні закладів освіти, при тому що електронна версія ЕСУ, яку було створено згодом, нині більш доступна для широкого читача. Загалом ера друкованих в Україні енциклопедій — справді українських, багатотомних, позбавлених чужої ідеології — має відбутися у завершеному вигляді, як у всьому цивілізованому світі, й замінити радянські видання (передусім *Українську радянську енциклопедію*).

Цілком закономірно, що електронні енциклопедії (вебсайти з енциклопедичним контентом, укладеним у вигляді баз даних, зручною навігацією, розвиненою системою пошуку інформації, регулярним оновленням знань тощо) належать до нових медіа, позаяк вони «використовують сучасні технології в розповсюдженні інформації». За влучною характеристикою Н. Зражевської, нові медіа створюють культуру, де віртуальність і симулятивність стають нарівні з реальністю, тобто мають однаковий онтологічний зміст [11]. Така культура, як зауважує Я. Сегень, покликаючись на М. Кастельса, є «культурою реальної віртуальності», оскільки «це наша фундаментальна дійсність, фізична основа, з опорою на яку ми плануємо своє життя <...> беремо участь у трудовому процесі, зв'язуємося з іншими людьми, відшуковуємо потрібну інформацію, формуємо свою думку, займаємося політичною діяльністю та плекаємо свої мрії. Ця віртуальність і є наша реальність» [12]. Це ж саме спостерігаємо й на прикладі енциклопедичного дискурсу, коли цінність електронного видання зовсім не нижча (а то й вища), ніж видрукованої енциклопедії; коли онлайн-енциклопедія така ж реальна, як і паперова. Звісно, з цим можна сперечатися, адже в умовах, коли редакція не має права на помилку, бо її виправити вже буде не можливо, надрукована на папері енциклопедична стаття здатна сприйматися з більшою авторитетністю й пієтетом, ніж електронна, вносити зміни в якій можна безкінечно.

Сучасні енциклопедії, доступні в цифровому просторі, є електронно-інформаційними ресурсами, що відповідають більшості критеріїв, визначених для нових медіа (див. вище). Так, інтерактивність, тобто активна участь користувачів у творенні й поширенні контенту, яскраво притаманна згаданим *Wikipedia* та іншим довідковим ресурсам подібного характеру (серед українських — *Енциклопедія Носівщини*, *Тернопедія*, *Аккерманіка* тощо), у яких роль автора чи редактора може виконати будь-хто. В електронних версіях *Енциклопедії Сучасної України*², *Великої української енциклопедії* витримано традиційні в цьому сенсі підходи, однак редакції енциклопедій засобами електронної комунікації намагаються залучати користувачів ресурсів до підготовки нових статей, пропонуючи їм (зокрема особам експертного рівня) ставати авторами енциклопедичного контенту. Це підстава говорити про певні видозміни в моделі творення класичних енциклопедій у часи онлайн-видань.

Інтернет дає можливість користувачам не лише створювати чи редагувати статті на спеціальних довідкових ресурсах, а й укладати власні електронні енциклопедії. Яскравим прецедентом в Україні є низка тематичних авторських електронно-інформаційних ресурсів літературознавця М. Жарких, присвячених відомим постатям, — *Енциклопедія життя і творчості Тараса Шевченка* (<https://www.t-shevchenko.name>), *Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки* (<http://www.l-ukrainka.name>), *Енциклопедія життя і творчості Івана Франка* (<https://www.i-franko.name>), *Енциклопедія життя і творчості Михайла Грушевського* (<https://www.m-hrushevsky.name>).

Інтерактивність передбачає й інші можливості взаємодії користувачів із контентом, зокрема його обговорення. Тут вкотре варто згадати *Wikipedia*, у якій забезпечено можливість дискусій щодо змісту статей. Цю опцію вважаємо обґрунтованою й необхідною, оскільки за відсутності уявлення про рівень знань і компетенцій осіб, які творять вікіпедійні статті, обговорення є своєрідним запобіжником хибної інформації в них.

Натомість укладачі академічних енциклопедій, контент у яких вважають якісним і перевіреним, адже зазвичай його готують

²З огляду на низку аргументів про те, що сучасні електронні енциклопедії є новими медіа, редакція ЕСУ зареєструвала її як суб'єкт у сфері онлайн-медіа (ідентифікатор — R40-04801).

одні з найкращих у своїй сфері фахівці, пропонують власні шляхи для вираження користувачами реакцій на енциклопедичні статті. Наприклад, редакція Енциклопедії Сучасної України веде сторінку в популярній соціальній мережі Facebook, де принагідно поширює тексти енциклопедичних статей, а будь-яка особа, що бачить такі дописи, має змогу наданими засобами (коментарі, перепости, емотикон) виразити свою реакцію щодо них.

Отже, досвід редакції ЕСУ дає змогу твердити, що інтерактивність в енциклопедичній справі завдяки використанню популярних соціальних мереж сприяє появі нової форми взаємодії видавця і читача та стає, власне, чинником нової комунікаційної культури, яку в ширшому контексті деякі дослідники називають «культурою співучасті» (певний сучасний аналог поняттю «субкультура») як одну з виразників цифрової культури — докладніше див.: [13].

Комбінування редакцією різних каналів і засобів зв'язку з користувачем, тобто розширення комунікаційних платформ одного й того самого медіа, часто називають конвергенцією, а редакції таких медіа — конвергентними [14]. Виокремлення цього поняття часто пов'язують з його інтерпретацією у світлі залучення користувачів до свого контенту.

З цієї точки зору будь-яку енциклопедію, що залучає два формати поширення інформації — книжковий та електронний, безсумнівно, можна вважати конвергентною, оскільки таке поєднання фактично завжди підпорядковане меті просувати видання, збільшувати його видимість в інформаційному просторі, отже, популяризувати. За деякими даними, конвергентні масмедіа мають кращу репутацію й вищу довіру з боку користувачів [15], а тому творці нових енциклопедичних проектів мають брати до уваги цей факт.

Цікавий конвергентний кейс демонструє фундація «Wikimedia», що, маючи місією поширення знань, розвиває не лише енциклопедично-довідковий проект Wikipedia, а й низку інших, зокрема Wikibooks (Вікіпідручник) — ресурс, що пропонує навчальні електронні підручники, написані за вікіпедійними принципами, Wikiversity (Віківерситет) — формат інтерактивної освіти на основі вікіпедійних знань, Wikisource (Вікіджерела) — бібліотека текстових джерел (історичних текстів), Wikinews (Вікіновини) — інтернет-новинарня, та деякі інші проекти.

Ще один приклад масмедійної конвергентності демонструє нам розвиток регіональної енциклопедистики у США: регіональні енциклопедії зазвичай створюють місцеві університети, а процес оцифрування видавничої галузі посприяв тому, що такі видання після їх адаптації до інтернет-середовища набули ознак навчальної літератури та почали активно застосовуватися в освітньому середовищі. Наприклад, на енциклопедичних вебсайтах часто присутні дидактичні матеріали для вчителів шкіл і викладачів університетів — передусім ідеться про навчальні програми краєзнавчого характеру, однак і власне енциклопедичні статті, мультимедійні матеріали в низці онлайн-енциклопедій, присвячених тому чи тому штатові США, мають адаптовані версії для школярів чи студентів [16]. Отже, у цій ситуації маємо інтегрування (конвергенцію) енциклопедично-довідкової та дидактичної функцій у межах одного електронно-інформаційного ресурсу.

Більшість науковців сходиться на думці, що інтерактивність є найважливішою рисою нових медіа. Однак окремі вчені переконані, що визначальна їхня особливість — існування у вигляді цифрового коду; інакше кажучи, нові медіа — це запрограмовані, автоматизовані системи, керовані програмним забезпеченням [17]. У цьому сенсі автоматизація енциклопедичних знань — великий здобуток, оскільки дає змогу ці знання, по-перше, накопичувати й зберігати у вигляді баз даних або й «онтологічних баз знань» [18], по-друге — оперативно опрацьовувати в потрібному напрямі — виокремлювати, сегментувати, групувати за тими чи іншими параметрами, швидко віднаходити потрібну інформацію, тобто мобільно опрацьовувати великий масив даних у різний спосіб. При започаткуванні проекту ЕСУ цей принцип, яким пізніше скористалися й укладачі інших українських енциклопедій, було застосовано у вигляді створення бази даних *Енциклопедії Сучасної України* [див.: 19].

Персоналізація інформації, про яку зазначає З. Григорова, — ще одна важлива ознака, притаманна новим медіа. Її зміст полягає в забезпеченні користувачів інформацією, тематика якої відповідає їхнім вподобанням чи потребам. Ідеться про те, що сучасні інтернет-технології дають можливість редакціям медіа відслідковувати поведінку користувачів, наприклад, досліджувати, які сторінки ін-

формаційного ресурсу переглядають частіше за інші та реагувати на такі дані в той чи інший спосіб, підлаштовуючись під інтереси користувачів (персоналізуючи інформацію).

Цю можливість використовують і редакції енциклопедій, прагнучи привернути увагу якомога більшої користувачької аудиторії до енциклопедичного контенту. Наприклад, редакція Енциклопедії Сучасної України має статистичну панель, що фіксує показники відвідуваності сайту енциклопедії, завдяки їй є змога відслідковувати популярні енциклопедичні статті, тобто такі, які часто переглядають. Користь від такого спостереження трансформується в можливість вдосконалення відповідних статей, підвищенні їхньої інформативності, якості. Далі завдяки популярним статтям з'являється можливість утримувати чи й збільшувати читацьку аудиторію, оскільки вони мають потенціал формувати позитивне враження від першого ознайомлення з енциклопедією. Під вдосконаленням енциклопедичних статей маємо на увазі передусім такі дії, як усунення огріхів, доповнення, оновлення, осучаснення інформації. У цьому полягає одна з основних переваг електронних енциклопедій над друкованими, у яких внесення змін вимагає перевидання всієї енциклопедії чи її частин (томів) [20]. Ця важлива опція — оновлення опублікованого матеріалу — є також і однією з перелічених ознак, властивих новим медіа.

Наведемо кілька прикладів використання цієї опції редакцією Енциклопедії Сучасної України крізь призму питання персоналізації інформації.

У ніч із 4 на 5 березня 2024 року Збройні сили України, що чинять опір російській загарбницькій війні, біля берегів Феодосії потопили патрульний корабель «Сергій Котов»³. Уже із самого ранку 5 березня в статистичній панелі ЕСУ енциклопедична стаття «Котов Сергій Миколайович» (<https://esu.com.ua/article-153>) була на першій позиції в рейтинговій таблиці статей ЕСУ поточного дня (тих, що найчастіше переглядають впродовж дня). Задля того, щоб стаття повністю відповідала очікуванням читачів і містила інформацію про згадані воєнні події, редакція доповнила її актуальною інформацією про російське судно. У цій історії цікаве ще й інше. В україн-

³Докладніше див., напр.: <https://suspilne.media/698508-v-okupovanomu-krimu-vrazeno-rosijskij-korabel-sergij-kotov/>

ській Wikipedia не існувало відповідної статті до 6 березня 2024 року, відтак українці, бажаючи отримати енциклопедично-біографічну довідку про особу Котова, могли задовольнити своє зацікавлення, використовуючи Енциклопедію Сучасної України. Дивним виглядає те, що українську вікіпедійну статтю створили на основі переважно джерел країни-агресора⁴, серед яких, зокрема, так званий «международный патриотический интернет-проект» під назвою «Герои страны» (сам факт наявності подібних джерел вже свідчить про російський ореол персоналії). В Енциклопедії Сучасної України виокремлено важливі українські реляції — захисник Одеси, Криму в Другій світовій війні, житель Феодосії, попри те, що за походженням цей військовий діяч був росіянином.

Інший приклад. У лютому 2024 року кілька днів поспіль статистична панель ЕСУ фіксувала статтю «Астероїди» (<https://esu.com.ua/article-44517>) у верхніх позиціях рейтингової таблиці. Це було пов'язано з тим, що у новинах по всьому світу повідомляли про наближення кількох астероїдів на рекордній до Землі відстані⁵. Через підвищену увагу до енциклопедичної статті «Астероїди» її було актуалізовано — додано відомості про зазначену подію, а також поновлено інформацію про приблизну кількість зафіксованих за весь час спостережень науковцями астероїдів (до цього дані відповідали 2001 року), створено гіперпосилання, що ведуть до деяких інших подібних статей енциклопедії, покращено стилістику тексту.

Ще один приклад. Дев'яносто шоста церемонія вручення нагород премії «Оскар» Академії кінематографічних мистецтв і наук (США) за досягнення в галузі кінематографа відзначила вперше в історії український фільм. Культурна подія світового масштабу (пряму трансляцію імпрези переглянуло понад 19 млн людей) стала 11 березня 2024 року: стрічка «20 днів у Маріуполі», що розповідає про жахи російської блокади українського міста, отримала найпрестижнішу кінопремію в категорії повнометражних доку-

⁴Комітет з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти у 2023 році рекомендував припинити або обмежити використання джерел інформації держав-агресорів (Росія та Білорусь) у наукових публікаціях.

⁵Докладніше див., напр.: <https://nauka.ua/news/asteroyid-rozmirom-z-trolejbus-nablizitsya-do-zemli-blizhche-nizh-misyac>

ментальних фільмів. Навіть не звертаючись до статистичної панелі ЕСУ, працівники редакції того ж дня оперативно доповнили статті «Оскар» (<https://esu.com.ua/article-76951>) та «Кіномистецтво» (<https://esu.com.ua/article-6942>), своєчасно надавши читачам необхідну інформацію. Прикметно, що в українськомовній Wikipedia у статті про кінопремію інформація про подію з'явилася пізніше, ніж на сайті ЕСУ. Також редакція ЕСУ замовила й невдовзі оприлюднила статті-персоналії про номінантів кінопремії — Мстислава Чернова, Євгена Малолетку та Василю Степаненку.

Аналогічним чином було внесено зміни в низку статей у зв'язку з оприлюдненням у журналі «Nature» публікації 2024 року⁶, у якій група вчених, серед них — й українці, представила дослідження віку артефактів палеолітичної людини (людина прямоходяча, *Homo erectus*), знайдені на Закарпатті поблизу селища Королеве (нині Королево) Виноградівського району під час експедицій, очолюваних В. Гладиліним (1980-ті роки). Ця розвідка свідчить про те, що відтепер тамтешня археологічна стоянка — найдавніша в Європі (вік знарядь праці людини становить близько 1,4 млн років, тоді як до цього такими вважали предмети віком 1,2 млн років, знайдені в Іспанії); до того ж дане відкриття слугує ще й доказом теорії, згідно з якою людина заселяла Європу в напрямі зі Сходу на Захід через Карпати. Цю цікаву й важливу наукову інформацію було додано до статей ЕСУ: «Людина» (<https://esu.com.ua/article-59900>), «Королеве» (<https://esu.com.ua/article-6014>), «Королеве I» (<https://esu.com.ua/article-6013>), «Гладилін Владислав Миколайович» (<https://esu.com.ua/article-30297>).

Таке «точкове» редагування, викликане набуттям актуальності предмета статей через підвищену суспільну увагу, — це раціональне рішення, коли редакція не має змоги забезпечити поновлення свіжою інформацією всієї енциклопедії за короткий проміжок часу, хоча така потреба, звісно, існує, адже користувач, відвідуючи вебсторінки енциклопедичних статей, неохоче читає застарілі відомості, а від цього залежить перше враження про видання та бажання скористатися енциклопедією наступного разу.

⁶Див.: Garba R., Usyk V., Ylä-Mella L., et al. East-to-west human dispersal into Europe 1.4 million years ago. *Nature*. 2024. Mar. 06. <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07151-3>

Підбиваючи підсумок щодо аналізу розвитку енциклопедій як нових медіа, зауважимо таке. Більшість науковців у якнайширшому розумінні масмедіа витлумачує так: це інституція з виробництва й поширення інформації. За визначенням окремих учених, комунікаційні зсуви, зумовлені розвитком технологій інформаційного суспільства, поставили перед журналістикою та масовою комунікацією нові питання і висунули нові проблеми як наукового, так і практичного характеру [21]. Під впливом цифровізації суспільства й розвитку соціальних комунікацій, а також інших чинників нові проблеми постали також у сфері енциклопедичної справи. Їх фіксуємо на різних рівнях, починаючи від надлишкового використання слова *енциклопедія* в заголовках різноманітних паперових чи електронних видань, що часто з енциклопедіями нічого спільного й не мають. Низка проблем створення та підготовки сучасних енциклопедій пов'язана з написанням і якістю енциклопедичного контенту. Зрештою, окреме коло питань стосується практичного застосування енциклопедій (інформації в них), популяризації енциклопедичних знань у сучасному суспільстві. Ці та інші питання висвітлюємо далі.

1.2. Енциклопедична справа в часи масової комунікації: досягнення і загрози

«Комунікативний процес в інформаційному суспільстві — необхідна передумова становлення, розвитку та функціонування всіх соціальних систем, забезпечує зв'язок між людьми та різними спільнотами, налагоджує зв'язок між поколіннями для передачі накопиченого соціального досвіду, організації спільної діяльності, розвитку культури» [22, с. 4].

Д. Дідро в *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Енциклопедія, або Глумачний словник науки, мистецтва й ремесел, 1751—1780) зазначав, що «головне завдання енциклопедії — зібрання й систематизація інформації з різних галузей знань і подання її у формі, зрозумілій сучасникам» [цитата за: 23].

Як бачимо, енциклопедист підкреслює важливість ефективної комунікації між довідковим виданням і користувачем, оскільки наголошує на тому, що енциклопедія має подавати зрозумілу читачеві інформацію.

Водночас у науковій літературі, у якій описують теоретичні чи практичні аспекти енциклопедичної справи, фактично поза увагою лишається питання спрямованості енциклопедичного контенту на колективного реципієнта. Дослідження у цьому напрямі обмежуються диференціацією довідкових видань за читачькою адресою (цільовою аудиторією). Наприклад, Н. Черниш відповідно до цієї ознаки виокремлює три групи користувачів енциклопедій: 1) фаховий читач, 2) дитячий читач, 3) масовий читач [24]. При цьому дослідниця також виділяє й три типи енциклопедій залежно від цільового призначення — наукові, науково-популярні й ужиткові; перші асоціює з фаховим читачем, другі — з масовою аудиторією [там само], а треті лишилися без пояснення, але вони, вважаємо, точно не призначені для дітей. Схожі алогічності можна спостерігати і в публікаціях інших науковців, які тією чи іншою мірою порушують подібні питання, і це свідчить про те, що проблема читачької адреси й цільового призначення енциклопедій насправді досліджена поверхово. Далі окреслимо її крізь призму теорії комунікації.

Одна з перших моделей комунікації була запропонована ще давньогрецьким філософом Арістотелем, який у «Риториці» писав: «Промова складається із трьох послідовних елементів: із самого оратора, із предмету, про який він говорить, та із особи, до якої він звертається; вона і є кінцевою метою всього (я маю на увазі слухача)» [цит. за: 25, с. 29]. Якщо цю модель екстраполювати на енциклопедичну справу, то маємо три послідовні елементи:

редакція (підготовка енциклопедії) → енциклопедія (книга, вебсайт) → читач (користувач) енциклопедії.

Причому читач у цій послідовності відіграє ключову роль, адже енциклопедична продукція ефективна тоді, коли є аудиторія, що використовує її, від цього й залежить характер роботи редакції

та наповнення енциклопедії. Інакше кажучи, побудова редакційної роботи та створення енциклопедії має відбуватися з урахуванням аудиторії, зокрема її потреб, інтелектуальної спроможності засвоїти матеріал тощо. На жаль, на це не завжди звертають увагу, особливо в тоталітарних суспільствах: згадаймо УРЕ, головна мета якої була не стільки інформативна, скільки пропагандистська.

У сучасних теоретичних працях із соціальної комунікації модель Арістотеля вдосконалено. Наприклад, американський науковець Н. Lasswell пропонує п'ять складників: комунікатор → повідомлення → канал передавання → адресат (аудиторія) → зворотний зв'язок [26]. Однак, уважаємо, що навіть три елементи комунікації є певним викликом для української енциклопедистики.

По-перше, значну частку українських енциклопедичних видань створено без фахових редакцій, зазвичай, такими є одноосібні видання. Підготувати справжню енциклопедію одній особі — вкрай непросте завдання з багатьох причин, а тому завжди існує висока ймовірність, що такі видання — лише спроба енциклопедії, можна сказати, матеріали до її підготовки; в гіршому випадку — профанація. З іншого боку, наявність відповідальної редакційної колегиї, повноцінного редакторського складу ще не гарантує, що кінцевий результат буде таким, яким його очікують у підсумку. Підготовка томів Великої української енциклопедії — саме такий випадок, адже із низки запланованих випущено наклад лише першого тому.

По-друге, в енциклопедичній традиції фактично відсутній третій елемент комунікації — аудиторія. Те, якою має бути енциклопедія, які гасла в ній необхідно вмістити, яку інформацію висвітлювати у статтях, а яку ліпше не подавати, є компетенцією редакцій. Звісно, так і має бути, позаяк у цьому й суть експертності (фаховості) як соціального інституту — саме підготовлені фахівці здатні давати предметні відповіді на ті чи інші питання. Та з іншого боку, це втілюється й у тому, що редакції в питанні підготовки енциклопедій на передній план ставлять проблеми редакційно-видавничого характеру, аніж потреби майбутніх реципієнтів енциклопедичного контенту.

Інакше кажучи, в енциклопедичній традиції редакції визначають, яких знань потребує читацька аудиторія, яким має бути

формат видання тощо. Винятком може бути національна енциклопедія, на етапі проектування якої виносять на суспільне обговорення концепцію проекту, його ключові проблеми.

Яскравим прикладом того, що потреби читачів перебувають на другому плані, слугує редакційна практика використання скорочених форм слів у енциклопедіях, що набула поширення в 20 столітті. Вона дає змогу певним чином оптимізувати обсяг друкованих енциклопедій, вмістивши в один том більше статей або дещо скоротивши загальну кількість томів у багатотомних виданнях. Така оптимізація економічно обґрунтована для видавця, але все ж доволі сумнівна, навіть дискомфортна для читача, оскільки змушує його, окрім інших когнітивних операцій, необхідних для сприймання нових термінів, біографічних даних, історичних фактів, наукових класифікацій тощо, ще й розшифровувати скорочення, щоб зрозуміти зміст прочитаного в енциклопедії й засвоїти інформацію, і для істотної частки масового читача, ймовірно, ця операція взагалі непосильна (у цьому плані були б цікаві наукові експерименти зі здатності людей розшифровувати скорочені форми слів у енциклопедичних текстах).

«Розшифрування сигналу в повідомленні є умовою комунікативного акту, успіх передачі інформації залежить від здатності її одержати» [25]. Чи можна назвати успішною роботою енциклопедичної редакції, якщо інформацію з енциклопедії читач не збагнув, енциклопедичні знання не засвоїв? Успіх будь-якої видавничої діяльності зазвичай пов'язують передусім із показниками видавничої продукції, а її ефективність, вплив на читацьку аудиторію, ступінь чи характер використання цієї продукції, суспільну користь від неї до уваги не беруть, адже це все потребує додаткових досліджень.

У літературі із соціальної комунікації такий підхід називають трансляційний, на противагу якому існує інтерактивний. Перший є односпрямованим процесом (прямолінійний вектор комунікації від редакції до читача), другий — нелінійний, що передбачає взаємодію між учасниками комунікації. Цей підхід «надає можливість розглядати суб'єкти комунікації як рівноправні складові, що пов'язані як взаємними очікуваннями та установками, так і спільним інтересом до предмета комунікації» [27, с. 77].

Інтерактивний підхід у галузі енциклопедистики спостерігаємо фактично лише з появою онлайн-енциклопедій (коли з'явилася можливість відстежувати рецепцію аудиторії), що і є ознакою їх як нових медіа. У попередньому параграфі ми на конкретних прикладах продемонстрували, як енциклопедичні редакції підлаштовуються під інформаційні потреби читачів. Це і є комунікація інтерактивного типу в енциклопедичній справі. Водночас активна взаємодія редакцій і читацької аудиторії, лояльність редакцій у таких інтеракціях становить своєрідний виклик, адже може мати непередбачувані наслідки.

Нині науковці говорять про певні кризові явища у соціокомунікативному середовищі: «сучасний етап суспільного розвитку з його суперечностями та невизначеністю, соціально-культурними трансформаціями сприяє розгалуженню та ускладненню змісту і характеру моральної свідомості, набуття нового сенсу основними її категоріями. Це виявляється як на соціально-побутовому, так і на суспільно-громадському рівнях. Спостерігаємо суттєві процеси змін у культурно-семантичних засадах трансляції соціально значущої інформації» [28, с. 37]. У сфері енциклопедистики ці процеси можна фіксувати в тому, що аудиторія в комунікації з редакціями здатна виходити за певні межі дозволеного, ставлячи під сумнів ті чи інші редакційні напрацювання та нав'язуючи власне бачення, часто не розуміючи, наскільки порушене питання методологічно непросте. Нехтувати засадами підготовки енциклопедій чи їх переглядати після кожної пропозиції читачів, лише щоб максимально задовольняти інформаційні потреби сьогоденної аудиторії, вважаємо, є неправильним рішенням, інакше це спричинить нівеляцію енциклопедичної культури, втрату енциклопедичного стилю і жанру, занепад енциклопедичної справи загалом (асимілювання її з іншими медіа).

Як відомо, в енциклопедіях прийнято подавати максимально сконденсоване, екстраговане знання, отримане шляхом узагальнення великої кількості інформації й подане в межах невеликого тексту, це не лише спрощує розуміння й засвоєння знань, а й убезпечує від необхідності часто вносити зміни в енциклопедичних статтях (культура підготовки Wikipedia виразно інша, а через неї

читацька аудиторія часто сприймає процес підготовки класичних енциклопедій і, маючи на цій підставі когнітивні упередження, комунікує з енциклопедичними редакціями відповідним чином).

Існує також проблема комунікації представництв редакцій у соціальних мережах, де користувачі мають змогу висловлюватися щодо дописів енциклопедичної тематики. За нашими даними, у мережі Facebook є сторінки Енциклопедії Сучасної України, Енциклопедії історії України, Великої української енциклопедії. Тобто редакції українських енциклопедій комунікують зі своєю аудиторією через соціальні мережі. У цьому процесі можуть траплятися ситуації, коли складно прийняти рішення, як редакції вчинити. З боку коментаторів це можуть бути гострі вислови за своєю суттю або формою (неприйнятна лексика), дискусійні суб'єктивні твердження, розмови, далекі від теми допису, тощо. Треба також брати до уваги, що участь у подібній комунікації у соціальних мережах дедалі частіше беруть підготовлені особи (тролі, боти) з чіткою метою — отруїти спілкування й знецінити допис чи дописувача. Такий неформальний інтернет-дискурс не має нічого спільного з енциклопедичною культурою, а тому для енциклопедичних редакцій це становить комунікативну проблему.

Зазвичай її розв'язують вилученням коментарів негативного змісту або ігноруванням їх. Утім, німецький дослідник Г. Гаркетер вважає, що якщо йдеться про наукову комунікацію, то уникання незручного спілкування — це хибна тактика, адже людям потрібно показувати, де вони помиляються, тобто, з одного боку, демонструвати компетентність, а з іншого — боротися з невіглаством, сприяти науковому вихованню, соціалізації читачів. Водночас учений зауважує, що в будь-якій дискусії, що зав'язалася у соціальних мережах, потрібно усвідомлювати, що «інтернет-срачі можуть мати фатальні юридичні, професійні та особисті наслідки» [29].

Дійсно, якщо енциклопедії є різновидом медіа, то енциклопедичні редакції можуть і мають брати участь у формуванні масових настроїв. Як зазначає М. Різун, «масова комунікація не мислима поза контекстом масової свідомості, поведінки, культури, масових настроїв та суспільних думок, в основі яких лежать думки мас. Власне, вона є тим благодатним середовищем, яке й породжує всі

ці масові явища, а також, своєю чергою, зумовлена ними. Із-поміж усіх названих явищ масова комунікація найбільш зримо й реально робить людей масами» [30, с. 89]. «Нині медіакомунікація набуває безпрецедентного значення як засіб об'єднання людей у різних сферах суспільного життя» [31, с. 236]. Таким чином, редакції енциклопедій через соціальні мережі володіють потенціалом впливати на свою читацьку аудиторію, об'єднувати їх шляхом формування раціональної картини дійсності, поширення національних й культурних цінностей, естетичних та етичних ідеалів тощо — і не лише через науково-популярні дописи, а й пряме спілкування в коментарях. Зрештою, прямий діалог редакції енциклопедії з аудиторією — це ще й збільшення довіри аудиторії до енциклопедичного видання, чинник її розширення.

З іншого боку, як свідчать дослідження, встановлення зв'язку видавництва із громадськістю через соціальні мережі зумовлено передусім бажанням популяризації своєї видавничої продукції, збільшенням читацької аудиторії [32, с. 51]. Звісно, у цьому разі характер комунікації може мати інший вигляд (значно простіший), адже за таких умов редакціям не потрібно виступати в ролі поширювача знань, просвітителя, лідера думок, а достатньо лише використати відомі інструменти маркетингу в соціальних мережах (SMM).

Отже, у світлі комунікативістики сучасна енциклопедична справа передбачає соціальну зорієнтованість. Це той підхід, коли під час підготовки задуму (ідеї, концепції) енциклопедичних видань, їхньої структури, енциклопедичних статей враховують реципієнта енциклопедичного контенту — «з його рівнем сприйняття тієї чи іншої ситуації, естетичними, етичними, аксіологічними, прагматичними поглядами та вподобаннями» [33, с. 220]. Чітка зорієнтованість енциклопедичного проекту на аудиторію, власне, формує нове явище — **соціальну енциклопедистика** (термін за аналогією до соціальної журналістики — див. [34]). Між тим, деякі дослідники акцентують на тому, що цей підхід має враховувати особливості не лише читачів, а й творців видавничої продукції, «наділених певними психологічними, ментальними, соціальними, культурними, етнічними та іншими властивостями» [там само]. У параграфі 1.4 цей аспект розглянуто щодо авторів енциклопедичних статей.

1.3. Статус енциклопедичної літератури у видавничій парадигмі та її номінація (неймінг)

Від 2017 року українську енциклопедичну літературу систематизує онлайнвий «Корпус енциклопедичних видань України» [35]. Станом на першу половину 2024 року цей бібліографічний ресурс складається з 437 найменувань енциклопедичних видань (енциклопедій, енциклопедичних словників, енциклопедичних довідників — загальних, регіональних, галузевих, персональних, дитячих). Водночас у реєстрах Книжкової палати України чи Національної бібліотеки імені В. Вернадського кількісне представлення цього прошарку літератури значно більше: зокрема, за підрахунками бібліографа Книжкової палати України О. Устіннікової, обсяг надрукованої в Україні за роки незалежності енциклопедичної продукції сягає 5 тисяч одиниць [36]. Така неймовірна кількість — це наслідок проблеми визначення статусу енциклопедій, коли до них зараховують інші (не енциклопедичні) видання через наявність слова «енциклопедія» у їхніх заголовках. Тож питання поставимо так: чи достатньо вважати енциклопедичним виданням будь-яку книгу, в назві якої помічаємо лексему «енциклопедія»? Укладачі «Корпусу енциклопедичних видань України» намагаються фіксувати переважно ті одиниці, що відповідають розумінню енциклопедичної літератури незалежно від написів на її палітурці. Фахівці з Книжкової палати України, застосовуючи цей самий підхід, у 2024 році нарахували 817 видань (1989-2023), що відповідають ознакам енциклопедій [37].

Наведемо яскравий приклад: не так давно вийшла книга В. Махна «З голосних і приголосних: Енциклопедичний словник імен, міст, птахів, рослин та усілякої всячини» (Київ, 2022). Перше враження, сформоване під впливом її заголовку, що це — енциклопедичне видання. Та після ознайомлення з книгою стає зрозуміло: перед нами — збірник есеїв. Автор їх уклав за абетковим принципом, що, ймовірно, виявилось для нього достатньою підставою назвати свою працю енциклопедичним словником. Зауважимо, що за абетковим принципом укладають багато різновидів літератури, починаючи від букваря, щоправда, енциклопедичними словника-

ми вони від цього не стають. Тож якщо орієнтуватися винятково на назви видань, то дійсно виявиться, що в Україні енциклопедична література складається не з однієї тисячі найменувань. Насправді ж реальних енциклопедій значно менше; їх закономірно не може бути багато через специфіку та складність підготовки. Та одразу збагнути, де енциклопедія, а де її імітація, профанація чи просто словесна гра із заголовком, пересічна людина навряд чи в змозі.

Існує академічне розуміння енциклопедичного видання (численні визначення надають науковці в різних публікаціях — див. напр.: [38]), згідно з яким в узагальненому вигляді сучасною енциклопедією можна назвати сукупність (комплекс, збірку) енциклопедичних статей наукового чи науково-популярного стилю, підготовлених експертами відповідно до низки критеріїв (інформативність, об'єктивність, науковість, точність, пропедевтичність тощо — докладніше про це висвітлено в параграфі 1.4) та укладених за абеткою чи в інший спосіб, що дає змогу віднаходити потрібний матеріал. Своєю чергою, корпус статей енциклопедії створюють згідно з реестром гасел, відбір яких підпорядкований концепції видання. Те, наскільки корпус гасел охоплює певну тематику чи сукупність найрізноманітніших тем, а також якою мірою розкрито все це у статтях, визначає характер енциклопедичного видання, його якість і фаховий рівень.

Зокрема, енциклопедії вважають найбільш повними виданнями за обома параметрами (хоча й серед них є внутрішнє членування на великі та малі, повні та короткі, однотомні та багатотомні), наприклад, Енциклопедія українознавства (Мюнхен, Париж, Нью-Йорк, 1949—1995), Українська загальна енциклопедія (Львів, 1930—1933), Енциклопедія кібернетики (Київ, 1973) тощо. Енциклопедичні словники — це видання, що зазвичай менші за реестром статей або їхньою розлогістю. Ось їх приклади: Астрономічний енциклопедичний словник (Львів, Київ, 2003), Геодезичний енциклопедичний словник (Львів, 2001), Тернопільський енциклопедичний словник (Тернопіль, 2004—2010) тощо. Бачимо, що такі назви (логосоніми) могли б виглядати, відповідно, як Астрономічна енциклопедія, Геодезична енциклопедія, Тернопільська енциклопедія за умови більшої повноти цих компендіумів. Отож, власне, енциклопедичний словник — це,

можна сказати, неповна енциклопедія, що підтверджується й практикою їх створення, адже «в основі появи більшості з них [йдеться передусім про галузеві енциклопедії] лежать словники» [39, с. 21]. Власне, поняття енциклопедія і енциклопедичний словник (та й словник загалом), на думку науковців, відображаються в полісемії терміна лексикон, що часто й позначає у європейських мовах як енциклопедію, так і словник [40].

Дещо інша ситуація з енциклопедичними довідниками, позаяк вони — той різновид довідкової літератури, що мають асоціюватися з виданнями, які висвітлюють значно вужчу тематику, ніж енциклопедії чи енциклопедичні словники. Проте серед зразків опублікованої української енциклопедичної літератури часто помічаємо плутанину, приміром, *Картопля: практична енциклопедія* — приклад видання сільськогосподарської тематики, проте вужчого спрямування (лише про одну сільськогосподарську культуру), отже, за визначенням це мав би бути саме енциклопедичний довідник; не зрозуміло також, що укладачі намагалися підкреслити вживанням слова *практична* щодо енциклопедії, адже серед різновидів літератури практичний (прикладний, ужитковий) характер мають передусім інструкції, порадики, посібники, самовчителі, методичні рекомендації, керівництва з експлуатації тощо, а не енциклопедії. Ось приклади енциклопедичних довідників, коли цей статус дійсно відповідає змісту й концепції видання: *Визначні пам'ятки Києва: Енциклопедичний довідник* (Київ, 2005), *Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник* (Київ, 1989), *Галицька концертмейстерська школа: енциклопедичний довідник* (Львів, 2014), *Виконавське музиканство: енциклопедичний довідник* (Луцьк, 2010) тощо. Бувають також випадки, коли укладачі, очевидно, так і не визначилися з характером видання, яке підготували, адже як інакше пояснити таку назву — *Миколаївщина: історія, факти, люди: короткий енциклопедичний словник-довідник* (Одеса, 2012)?

Варто зауважити, що енциклопедичні видання, присвячені відомим постатям, часто називають біографічними словниками, так роблять в усьому світі: *Oxford Dictionary of National Biography*, *Dictionary of Irish Biography*, *Österreichisches Biographisches Lexikon*, *Australian Dictionary of Biography*, *Biografisch Portaal van Nederland*

тощо. Українська біографічна довідкова справа, за словами дослідників, «пройшла складний шлях розвитку та інституалізації, на якому акумулювала все найкраще від європейських та світових традицій і отримала самостійне наукове й суспільне значення» [41, с. 11]. Щоправда, національного біографічного словника в Україні досі не створено, тому все ще актуальною є необхідність започаткування такого проекту, який би надав образ держави в постатях, а тому ця ідея «на сучасному етапі лишається одним із головних завдань довідкової біографістики» [42, с. 62]. Хоча «першу спробу підготовки фундаментального біографічного словника було розпочато В. Антоновичем та групою науковців (Г. Берло, І. Каманін, М. Грушевський, В. Щербина, С. Єфремов та ін.) ще в 90-х рр. 19 століття. Однак через політичні обставини цей словник виявився нездійсненим» [43, с. 360]. Серед соціогуманітарних проектів Української академії наук, заснованої в 1918 р., була підготовка біографічного словника діячів України (над ним працювали Д. Багалій, М. Василенко, С. Єфремов, І. Крип'якевич, В. Модзалевський, П. Стебницький та інші), щоправда, згодом її припинили через політичні причини — офіційно через «антирадянське» спрямування словника, а насправді росіяни просто не могли допустити появи академічного видання, що утверджувало б існування української нації та оприявнювало б її інтелектуальну потужність. За своєю сутністю це був «новий за змістом і тематикою напрям науково-теоретичної та практичної діяльності, пов'язаний із розкриттям величезного потенціалу українського народу, зокрема й через біографічну довідкову роботу» [44, с. 569].

Як свідчать дослідження С. Ляшко, у той період була ціла низка біографічних словників, що, однак, не змогли побачити світ. Так, у 1918 році про намір щодо підготовки і видання «Словника українських письменників» оголосило видавництво «Час» — одне з найпотужніших, найбільших і найактивніших центрів українського книговидання, що мало своїм призначенням розповсюдження та пропаганду освітніх, наукових й інших знань серед широких верств населення України. Та 1920 року цей напрям діяльності видавництва припинився [там само]. М. Гринько справедливо зауважує, що постановою Кооперативного комітету УРСР «Про об'єд-

нання кооперативно-видавничої справи в республіці» від 6 вересня 1920 року «Час» влили в загальний кооперативно-видавничий апарат «Книгоспілки». Унаслідок цього видавництво «Час» припинило існувати, ліквідували і книгарню видавництва. Дорадянська книготоргівля була розгромлена, книжкові магазини націоналізували, приватну торгівлю заборонили. Друкарське обладнання також конфіскували й передали новій владі [45]. З тих чи інших причин не вдалося опублікувати такі видання, як «Словник українських діячів музичного мистецтва», «Довідник українських музейників. Меценати України», «Словник Шевченкових знайомих», «Покажчик фахівців з археології та суміжних галузей знань» [див. 44].

За словами В. Попика, «традиція видання багатотомних біографічних словників із розлогими, дуже докладними, насиченими просопографічним матеріалом, життєписами сягає ще 18 та 19 століття і склалася за часів панування зовсім іншої інформаційної парадигми, коли темп нагромадження нових знань у порівнянні з нашою добою був відносно повільним» [46, с. 10]. Інакше кажучи, біографічні словники за своїми ознаками є саме енциклопедичною, а не лексикографічною літературою.

Отож, з окресленої точки зору, енциклопедичні довідники, в основі яких — біограми (довідковий біографічний контент), за традицією можуть справедливо позначатися в парадигмі енциклопедичних студій як енциклопедичні словники, наприклад, такими є Випускники Одеського національного університету імені І. І. Мечникова: енциклопедичний словник (Одеса, 2019), Історичні постаті в політичному та культурному житті Бессарабії: енциклопедичний словник (Ізмаїл, 2019) та інші.

До слова, вершиною загальнонародного вшанування визначних особистостей є національний пантеон (місце почесних поховань чи перепоховань історичних постатей або символічний простір на їхню честь). У цьому напрямі, як і в енциклопедично-біографічному, широкої дискусії потребують питання, хто саме має бути в українському національному пантеоні [47].

Як показано вище, наявність типології енциклопедичної літератури, за якою її диференціюють на енциклопедії, енциклопедичні словники й енциклопедичні довідники, є першим джерелом

питань щодо коректності їх іменування, якщо укладачі не дотримуються цієї класифікації. Однак суттєво виразнішою вважаємо проблему, коли енциклопедичними називають праці зовсім іншого типу, як, зокрема, у випадку з наведеним вище прикладом про збірник есеїв, пойменованій за бажанням автора енциклопедичним словником. Уважаємо, що невідповідність назви видання його змісту — проблема, що стосується видавничої етики, тобто передусім видавців, їхньої освіченості та сумлінності.

В Україні для вироблення механізму оцінки видання на предмет того, чи є воно енциклопедичним чи ні, треба мати оцінно-нормативну базу, зорієнтовану на Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», адже саме в ньому є докладне визначення енциклопедії. Її закон тлумачить як науково-довідкове видання, тобто твір наукового характеру, що пройшов процедуру наукового рецензування та затвердження до друку вченою (науковою, науково-технічною, технічною) радою наукової установи або вищого навчального закладу, редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений шляхом друкування, тиснення або в інший спосіб, містить науково систематизовані дані чи матеріали, які відображають історію науки та сучасний стан наукового знання (науково-довідкове або науково-інформаційне видання), призначені для поширення (ст. 1, п. 18)⁷.

Ідеться не про цензуру або забюрократизований процес селекції енциклопедичної продукції, а про врегулювання важливої суспільно-інтелектуальної сфери, випрацювання чітких стандартів щодо номінації енциклопедичних видань, яка пов'язує світ реальності зі світом мови, вимог стосовно їхнього змістового наповнення, дотримання класичних уніфікаційних принципів, гармонійного корелювання з бібліографічними вимогами, що складають не у вільній формі, а згідно з державними стандартами, зрештою, легітимізацію відповідальності авторів, видавців за якість продукції.

Уважаємо, що енциклопедії, як і словники — це дійсно передусім наукова література (хай навіть описана в науково-популярно-

⁷Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII «Про наукову і науково-технічну діяльність». Відомості Верховної Ради України. 2016. № 3. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>

му або й іншому стилі), адже має справу з представленням знань. «Словник [як і енциклопедія — авт.] — це сильне слово, воно передбачає науковість, авторитетність і доказовість» [48, с. 5]. Рівень та обсяг людських знань у сучасному світі такий, що з певною долею примітивізації дозволяє його поділити на дві великі групи — наукове і таке, що не узгоджене з наукою. Енциклопедія за визначенням не може подавати відомості анти- чи псевдонаукового характеру. Отже, про що б не була енциклопедія, навіть за своєю тематикою зовсім далека від наукових дисциплін, у ній немає місця для всього, що суперечить науці. А щоб цього досягти, створення енциклопедій має бути підпорядковане компетенції передусім наукових колективів, отже, ці видання повинні належати до наукової літератури, якій властиве, крім іншого, фахове рецензування.

Саме інститут рецензування тут відіграє ключову роль. Показовим для цього прикладом слугує зарубіжний ілюстрований довідник «History: The Definitive Visual Guide», присвячений світовій історії. Його укладач – англійський історик Adam Hart-Davis. Уперше цю книгу було опубліковано в 2007 році, а у 2023-му вийшло друком нове видання, відредаговане та доповнене. Попри те, що укладачем є фаховий історик, його довідник уважати науковим рецензованим твором не можемо. Інакше як пояснити ті твердження, на які звертають увагу українці, що мали змогу прочитати книгу англійського автора? «Британське видавництво випустило енциклопедію з перекрученими фактами з історії України» — такий заголовок має одна із публікацій у медіа. У ній, зокрема, зазначено, що в довідникові історію України і Росії подано в дусі російської пропаганди, а не відповідно до наукових досліджень; наприклад, Київську Русь, князя Рюрика тощо названо «частиною історії Росії», Володимира Великого поійменовано «принцом Владіміром», а російську війну проти України — «спеціальною воєнною операцією». «Червоною ниткою через усе видання (в тих місцях, що відведені під висвітлення історії Росії та України) проходить теза про одвічну належність України Москві, її добровільне підпорядкування і вторинність»⁸. Звісно, якісне наукове рецензування стало б на заваді

⁸Буняк В. Британське видавництво випустило енциклопедію з перекрученими фактами з історії України. Детектор медіа. 2024. 21 трав. <https://detector>.

оприлюдненню книги з такими перекрученнями історичних фактів. Проте видавництво «Dorling Kindersley Limited», що, між тим, спеціалізується на довідковій літературі (має також зв'язки з медіакомпанією «Bertelsmann», у підпорядкуванні якої певний час була відома німецька Brockhaus Enzyklopädie), опублікувало цей ілюстрований довідник, і тепер він — черговий розповсюджувач антиукраїнських наративів у світі. Як бачимо, проблема статусу енциклопедично-довідкових видань актуальна, виходить за межі України і в глобальному вимірі засвідчує необхідність їх належного наукового рецензування.

На наш подив, із-поміж видів наукової літератури в національному стандарті України «ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види» науково-довідкових видань не виокремлено взагалі. У цьому нормативному документі енциклопедії згадано в пункті 4.9.5 «Види довідкових і рекламних видань», тобто їх фактично прирівняно до рекламної, а не наукової літератури. Зокрема, енциклопедії кваліфіковано як довідкові видання, що містять узагальнені основні відомості з однієї, кількох чи всіх галузей знань та практичної діяльності, викладені у вигляді статей, розташованих за абеткою їхніх назв чи в систематичному порядку. Тут же окреслено загальні дефініційні рамки енциклопедичного словника (за цим стандартом поняття енциклопедичного словника тотожне енциклопедичному словнику-довіднику): це енциклопедія, що містить статті невеликого обсягу, викладені в стислій формі та розташовані за абеткою їхніх назв⁹.

Закон України «Про освіту» не має згадок про енциклопедії та довідкову літературу загалом, хоча містить дефініції про підручник, електронний підручник тощо. Водночас в інших нормативних документах освітнього спрямування фіксуємо певним чином розуміння енциклопедії як різновиду навчальної літератури. Читке тлумачення такого характеру, хоча й із вказівкою на призначення видань (цільову аудиторію), спостерігаємо, наприклад, у наказі Міністер-

media/infospace/article/227153/2024-05-21-brytanske-vydavnytstvo-vypustylo-entsyklopediyu-z-perekruchenymy-faktamy-z-istorii-ukrainy

⁹ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. Київ: ДП УкрНДНЦ, 2016.

ства освіти і науки України від 7 червня 2001 року № 440 «Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів і свідоцтва Міністерства освіти і науки України»: словники, енциклопедії та довідники для школярів і студентів — це навчальні видання довідкового характеру, які містять упорядкований перелік відомостей про певну галузь знань або мовні одиниці (слова, словосполучення, фрази, терміни, поняття, знаки, імена тощо)¹⁰.

Цей наказ давно вже втратив чинність, і в пізніших подібних документах, зокрема «Про затвердження Порядку здійснення експертизи, надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам» від 17 липня 2023 року № 1203/40259, відповідного різновиду літератури вже не згадано. Утім, про енциклопедії, а саме електронні енциклопедії, є інформація в чинному наказі Міністерства освіти і науки України від 01 жовтня 2012 року № 1060 «Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси»¹¹, де запропоновано диференційований поділ відповідних освітніх ресурсів на електронні навчальні видання, електронні практичні видання та електронні довідкові видання, серед яких виокремлено електронну енциклопедію, електронний довідник та електронний словник.

Ось ще один приклад. «Для дітей дошкільного віку розробляються і видаються з відповідним грифом Міністерства освіти і науки України або схваленням для використання в дошкільних навчальних закладах такі види навчальної літератури: навчальний посібник, енциклопедія, робочий зошит, альбом», — так зазначено в наказі Міністерства освіти і науки України від 12 травня 2014 року № 572 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення навчальної літератури для дітей дошкільного віку»¹². Хоча в подібних документах і не уточнено, але йдеться вочевидь про дитячі енциклопедії, тож передусім саме їх уналежнюють до навчальної літератури, щоправда, науковці схильні зараховувати дитячі енциклопедії не до навчальної, а пізнавальної літератури для дітей, що є

¹⁰<https://ips.ligazakon.net/document/view/reg5737>

¹¹<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12>

¹²<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0572729-14>

«потужним інформаційним простором для формування світогляду молодого покоління» [49, с. 27].

За нашими спостереженнями, доволі багато праць, представлених на книжковому ринку України, не відповідають параметрам ні науково-довідкових (згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність»), ні довідкових видань (згідно з ДСТУ 3017:2015), ні навчальних джерел (згідно з документами МОНУ), отже, їх, попри наявність у заголовках відповідних маркерів, некоректно зараховувати до енциклопедій. Потреба вдосконалення нормативної бази, яка стосується вимог до енциклопедичних видань та їхніх авторів і видавців, не лише не втрачає своєї актуальності, а й відчутно посилює її і, що є по-особливому важливим, вимагає державної опіки.

Невпорядкованість відповідної нормативної бази спричиняє у середовищі книговидавців зловживання «енциклопедіями», тобто мімікрію звичайних видань під енциклопедичне за формальним показником. Академічне розуміння енциклопедичного видання, на жаль, не надто цікавить видавців пізнавальної літератури під час створення назв їхніх книг. Отже, вкотре констатуємо, що у цій ситуації певним чином не вистачає державного контролю й регулювання.

Процес перманентного творення енциклопедій різного рівня — реалії сьогодення. З одного боку, ця динаміка заслуговує позитивної оцінки, а з іншого — викликає занепокоєння. Посилення енциклопедичної активності демонструє інтелектуалізацію суспільства, його прагнення експансувати пізнавальний потенціал, змінювати довкілля, акумулювати універсальні та галузеві знання, пропагувати набутий індивідуальний і колективний досвід, дбати, щоб усе це ставало доступним різним верствам передусім через енциклопедичні канали. Бентежить, однак, те, що опублікована література за змістом, наповненням, структурою викладення інформації, системою посилань часто не відповідає формату енциклопедичного видання, внаслідок чого поняття енциклопедія почало втрачати свою знаковість і канони класичності, сходити з інтелектуального Олімпу, «обростати» конотаціями буденності, навіть примітизуватися. Причиною такого явища можуть бути авторські амбіції, ама-

торство або дилетантство, але напевне найчастіше — меркантильні інтереси, адже заголовок книги це елемент маркетингу, що й спричиняє комерціалізацію назв. Прагматика підбору заголовку, орієнтованого на продажі, — це сфера копірайтингу як виду професійної діяльності, у межах якого виокремлюють спеціальний для цього напрям — неймінг (назовництво). Ба більше, одна з найвідоміших у світі неймінгових агенцій має промовисту назву «Lexicon» (місто Стамфорд, Велика Британія), чим вже номінативно корелює зі словниково-енциклопедичною справою, але ж займається іншим видом діяльності.

Прагматизм підбору заголовків, власне, забезпечує не лише іменування книг, покликане тією чи іншою мірою розкривати їхній зміст, а й одночасно їх рекламування. На думку експертів, «ефективність рекламного повідомлення здебільшого залежить не від тексту, а від контексту його розміщення, системи, в якій він функціонує» [50, с. 21], і слово енциклопедія в заголовках книг досить вдало формує контекстне тло, адже транслює семантику ‘знання’, ‘розум’, ‘інтелект’ і подібне. Головне призначення реклами — сприяти продажу товарів, спонукати споживачів до бажаної дії через рекламне повідомлення, що поєднує в собі як інформацію, так і переконання. Вплив на адресата є базовою функцією реклами» [51, с. 5]. У цьому сенсі слово енциклопедія у назвах видань якраз і є чинником переконання, що діє привертанням до себе уваги комплексом власних конотацій, воно дає рекламну обіцянку аналогічно до тих випадків, коли реклама зубної пасти обіцяє білосніжні зуби. Та оскільки видання таким не є, хоча й назване енциклопедичним, за обіцянкою нічого не стоїть. У цьому разі назва лише спотворює дійсність, є маніпуляцією, оманливою тактикою автора й видавця, зловживанням їхнього когнітивного впливу на споживача в намаганні продати свій книжковий продукт, інакше кажучи, виходить за межі етичних норм.

Хай там як, комерційні видання, маркетингова стратегія яких починається з їхніх заголовків, чітко спрямовані на колективного реципієнта — споживача книжкової продукції. Такі важливі елементи, як заголовок, стають «особливою вербалізованою формою масової комунікації, адже вони спрямовані на успішний

мовленнєвий акт, забезпечуючи надійність, стійкість та ефективність процесу комунікації» [52, с. 34]. Уважаємо, цю стратегію, яка містить соціокомунікативне підґрунтя, мають взяти на озброєння й видавці реальних енциклопедій, і не лише щодо іменування їхніх видань, а й усього видавничого процесу, що нині потребує широкого спрямування, як зазначено вище, на «колективного реципієнта». Від цього в сучасних реаліях залежить, чи будуть енциклопедію активно використовувати чи ні, буде видання конкурентним серед подібних чи ні.

Цікавими є факти з історії української енциклопедистики, як і загалом світової: довідкові видання попередніх епох взагалі не містили у своїх назвах слова енциклопедія, а нині ж видавці за будь-якої нагоди намагаються «обрамити» своє пізнавальне видання цим номеном, бо тоді воно «комунікує» з реципієнтом, а відтак і краще продається. Цілком слушно зазначає Г. Воронка, що «довідники Античності й Середньовіччя у назвах не містять лексем енциклопедія чи словник, термін енциклопедія використовують лише із 17 століття, остаточно закріпившись у 19 столітті. На всіх етапах розвитку енциклопедії часто називали словниками, а словники зазвичай містили інформацію енциклопедичного характеру» [23, с. 11]. Наприклад, одне з таких (античних) видань *Naturalis Historia* (Природнича історія) Плінія Старшого — «найповніше узагальнення природничо-наукових знань античності, користувалося популярністю як у ті часи, так і в середні віки, а також пізніше, слугуючи прообразом для наступних європейських енциклопедій» [53, с. 10].

Створення комплексних компендіумів у вигляді книг, що мають чітку структурованість інформації, сягають доби Середньовіччя. Ці студії на той час ще теж не йменували енциклопедіями, проте своїм змістом і духом вони вже фактично були ними. Згодом з'явилося і слово енциклопедія на позначення відповідної літератури. Щоправда, воно закріпилося та набуло популярності лише з виходом 1751 року всесвітньо відомої праці французьких інтелектуалів епохи Просвітництва *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. З появою в 1768 році *Encyclopædia Britannica* енциклопедія як жанр довідкової літератури в сучасній рецепції утвердилась остаточно, стала найавторитетнішим джерелом досто-

вірної інформації. Прикметно, що найбільшою за кількістю томів працею 18 століття була німецька енциклопедія, названа лексиконом — *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste* (Великий повний універсальний лексикон всіх наук і мистецтв). Імовірно, саме номінативний аспект послабив у сучасних наукових дослідженнях рейтинг популярності цього видання: його згадують вчені значно рідше, ніж ті, що схарактеризовані вище, що, правда, необхідно усвідомити, що популярність *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* чи *Encyclopædia Britannica* корелює не з назвами, а зі змістом цих видань.

Активна поява в середньовічній Європі лексиконів відобразилася в Україні створенням 1627 р. праці Памви Беринди *Лексіконъ славеноросскій и именъ Тлъкованіе*. Їй, доводить В. Німчук, притаманні «елементи тлумачного, етимологічного й енциклопедичного словника» [54, с. 8]. Окремі науковці розглядають цей вагомий здобуток староукраїнського друкарства як «перше українське енциклопедичне видання» [55, с. 21], тоді як першим словником уважають *Лексис* Лаврентія Зизанія, що вийшов друком у Вільні в 1596 році [56, с. 183]. Варто наголосити на тому, що *Лексіконъ... П. Беринди*, на відміну від багатьох західноєвропейських праць, не вирізнявся чіткими методичними маркерами, які б засвідчували його незаперечний енциклопедичний характер.

Що ж до першого на українських землях видання з номеном енциклопедія, то ним вважають опубліковану в Київському університеті працю Костянтина Неволіна *Енциклопедія законодавдения* (1839—1840 рр.). У Російській імперії за межами українських земель це слово в назвах видань вперше з'явилося трьома роками раніше. Ідеться про *Энциклопедический лексикон* Адольфа Плюшара (1835—1841 рр.). Однак тенденція створення енциклопедичних словників та енциклопедій утверджується лише з появою *Энциклопедического словаря* Брокгауза і Ефрона (1890—1907 рр.), серед авторів якого — й відомі українці: Д. Багалій, М. Василенко, А. Кримський, М. Сумцов, І. Франко та ін.

Дехто з дослідників до важливих віх становлення сучасної української енциклопедистики уналежнює 14-томну систематизовану *Народную энциклопедию научных и прикладных знаний* (1910—

1912 рр.), роботу над якою за участю близько 150 науковців, письменників, громадських діячів розпочато 1906 року. Цю працю, ініціатором і головним редактором якої був Василь Данилевський, упорядковувало Харківське товариство грамотності. У зв'язку з тодішньою мовною політикою укладачі «прийняли рішення готувати енциклопедію російською мовою, щоб поширювати не лише в Малоросії, а й по всій імперії, та змогти опублікувати її у Москві» [57, с. 289—290]. Видання подавало системні знання, викладені на основі «научного безпристрастия и правдивости» [58, с. 179], з природничих, точних та гуманітарних наук.

Зрештою, й перша українознавча енциклопедія не містить відповідного слова в заголовку. Ідеться про 2-томну працю *Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ* (1914—1916), що подавала енциклопедичні відомості з історії України (редактор М. Грушевський), української антропології та етнографії (редактор Ф. Вовк), географії (редактор С. Рудницький), демографічної статистики (редактори О. Русов, С. Томашівський, В. Охримович), права (редактор П. Єфименко), мови (редактор О. Шахматов).

Підбиваючи підсумок параграфу, звертаємо увагу на те, що історія книговидання та сучасний її розвиток засвідчує цікаві факти щодо назв енциклопедій та безпосереднє функціонування слова енциклопедія в книжкових виданнях. У результаті цього фіксуємо кілька проблем, пов'язаних із цим. Зокрема, українські енциклопедичні видання можуть називатися некоректно, тобто без дотримання наукової типології довідкової літератури (енциклопедіями називають енциклопедичні словники чи довідники, і навпаки; це свідчить, імовірно, про недостатню наукову грамотність видавців, а це не припустимо, якщо вони беруть на себе відповідальність видавати енциклопедії), а також література, не пов'язана з довідковим характером, почасти у заголовках містить компонент енциклопедія чи енциклопедичний словник, створюючи плутанину як для читацької аудиторії, так і фахівців, що займаються систематизацією книжкових видань. З огляду на значимість статусу енциклопедичного видання є необхідність більш точного нормативного його визначення й закріплення, що й посприє вирішенню окреслених проблем.

1.4. Замовлення і написання енциклопедичних статей (комунікація з експертами)

У попередньому параграфі ми на основі аналізу українських енциклопедій, енциклопедичних словників і довідників засвідчили, що окрема частка видань, які такими називаються, попри їхній пізнавальний характер, не може належати до енциклопедичної літератури, і слово *енциклопедія* у їхніх назвах не гарантує енциклопедичності. Натомість такою гарантією може бути структура видання, що передбачає наявність довідкових статей. Крім цього, композиційні й змістові ознаки статей — очевидно, найважливіша релевантна ознака, що дає змогу розуміти, чи можна вважати те чи інше видання енциклопедичним або наскільки енциклопедія повна, якісна, імпактна (здатна бути корисною, ефективною).

Завданням енциклопедичних статей, на думку науковців, є «розкриття змісту тієї або тієї проблеми та висвітлення її найважливіших аспектів. Головні засадничі вимоги: вичерпність поданої інформації, відповідність читацькому та цільовому призначенню видання, науковість і водночас доступність змісту широкому колу читачів за будь-якої складності теми. Стиль енциклопедичної статті характеризується лаконічністю, стислістю викладу сутності предметів чи явищ. Водночас стаття не повинна повторювати змісту суміжних за тематикою статей» [59, с. 201]. Далі покроково розкриємо ці та інші риси енциклопедичних статей як окремого різновиду науково-довідкових публікацій.

Енциклопедична стаття — це публікація довідкового характеру, що містить інформацію, достатню для введення в курс теми. До того ж виклад цієї інформації має бути зрозумілим для широкої аудиторії. «Завдання довідкових видань — надати користувачеві (читачеві) оптимально стисло довідку з певного питання, яке цікавить його тут і зараз, і конвертувати цю довідку в знання. Саме в такому швидкому, зручному й необтяжливому конвертуванні й полягає цінність видань, названих довідковими» [60, с. 160]. Для досягнення цієї мети знання з теми необхідно докладно вивчити, а потім систематизувати. У попередньому параграфі було зауважено, що енциклопедична література зародилася ще в античні часи,

хоча й не називалася енциклопедіями. Та науковці уналежнюють зразки античних творів до прототипів енциклопедій саме за ознакою систематизаційного викладу знань. Як стверджує О. Сербін, «систематизація надає інформації властивість знанневості, виявляє змістовність знань» [61, с. 6]. На нашу думку, основною властивістю систематизації є впорядкування знань, організування їх в певну систему, елементи якої взаємопов'язані, перебувають у тих чи інших відношеннях між собою та єдності. Це забезпечує структурованість знань, а отже, сприяє їх розумінню й засвоєнню з боку реципієнтів.

Поняття систематизації тісно пов'язане з узагальненням, позаяк систематизовані знання подають найчастіше в узагальненому вигляді. Узагальнення й систематизація матеріалу уможливають виявити найбільш істотне й не акцентувати на менш важливому.

Узагальнення знань в енциклопедичних статтях досягають за алгоритмом множинного (побудова інформації за принципом переходу від одиничного до численного). Відповідно, у їхніх текстах зазвичай уникають цитат, мовних штампів на зразок «на думку науковця / професора / академіка...», «в одному дослідженні з'ясовано...» тощо. Крім цього, узагальнення даних може досягатися й шляхом їх переосмислення: «змістовно-концептуальна інформація, яка розкриває читачеві авторське розуміння представлених фактів, зводиться в енциклопедичному тексті до мінімуму, оскільки вона є результатом творчого переосмислення всього того, про що повідомляється» [62, с. 340].

Існує й інший спосіб систематизації знань, який, зокрема, рекомендують для створення вікіпедійних статей. Ідеться про компіляцію, що передбачає в написанні довідкової публікації цитування інших джерел, тобто використання вже оприлюднених матеріалів без необхідності викладати власні судження. Звісно, при цьому рекомендують орієнтуватися на авторитетні джерела, обираючи серед них різноманітні для висвітлення теми в різних парадигмах, що й формує певну системність знань. У такий спосіб виходить скроєний контент із різноманітних джерел, але в цьому немає нічого неналежного, якщо не порушено чужих авторських прав. Метод компіляції уможливорює швидко готувати статті, а

отже, учасники *Wikipedia*, використовуючи цей метод, здатні написати їх значну кількість за невеликий проміжок часу, навіть не маючи відповідної освіти.

Дійсно, якщо уявити, що відповідні статті підготувала людина, зацікавлена в темі, але яка немає відповідних компетенцій, не є експертом, то, звісно, уникнення його власних суджень та узагальнень у ній є, вочевидь, позитивною ознакою, оскільки це дає змогу певним чином уникати неналежного контенту. Загалом розробники *Wikipedia* запропонували низку правил для її учасників, аби контент мав довідковий характер та був таким, якому можна довіряти.

Зокрема, вікіпедистам рекомендують готувати статті на основі авторитетних джерел. У загальному розумінні такими вважають опубліковані тексти, що проходять перевірку фактів, рецензування тощо, це передовсім наукові публікації (статті, книги), енциклопедії, словники, довідники, підручники, журнальні й газетні статті. Авторитетні джерела мають забезпечувати достовірність інформації [63]. Водночас деякі науковці звертають увагу на те, що поняття авторитетності джерел може відрізнятись залежно від конкретної тематики статті, галузі знань, а також мовного розділу *Wikipedia*, та підкреслюють, що оцінка джерела на предмет авторитетності є доволі суб'єктивним процесом. Для деяких мовних розділів, зокрема англійського, вікіпедисти навіть створили списки авторитетних джерел інформації. Щоправда, такий список для англійської *Wikipedia* складається майже із тисячі найменувань вебсайтів, тоді як загалом в інтернеті створено мільярди ресурсів, а отже, як констатують учені, питання авторитетності джерел не зможе бути вирішене повною мірою без оцінки надійності кожного з них, і, найімовірніше, його розв'язуватимуть шляхом залучення штучного інтелекту [64]. До слова, питання штучного інтелекту в енциклопедичній справі починають вже вивчати, про це, зокрема, свідчать назви доповідей на міжнародній конференції «European Encyclopedia Conference», що відбулася в місті Осло (Норвегія) навесні 2024 року: *The effect of AI and language models on encyclopedias* (Bente Kalsnes & Erik Bolstad), *Language models and copyright* (Arne Vestbø)».

У традиційних енциклопедіях тексти зазвичай оригінальні, тобто без наявності скомпільованих цитувань і парафразів, хоча думки, твердження, факти прийнято наводити вже відомі в раніше опублікованих джерелах. Це досягають завдяки тому, що в таких виданнях авторами статей редакції запрошують експертів, які крізь призму власних знань і професійного досвіду здатні осмислити інформацію, систематизувати її без необхідності компіювати запозичення з літератури.

Водночас відомо про кумедні приклади, коли критерій авторитетності джерел став перепоною для оприлюднення якісної статті у Wikipedia, відредагованої експертом. Так, американський історик Тімоті Мессер-Крузе якось вирішив відредагувати статтю Wikipedia про деякі події кінця 19 століття, що мали місце у США. Це бажання виникло у зв'язку з тим, що йому вдалося віднайти архівні документи, у яких спростовуються факти, що були поширеними й висвітлювалися у статтях. За правилами Wikipedia, щоб цими даними доповнити статтю, їх необхідно було би попередньо оприлюднити у фаховому рецензованому виданні. Тому сталося так, що інші учасники ресурсу, які перевіряли внесені зміни, посилання на архівні дані потлумачили як використання неавторитетного джерела, а тому внесок професора було скасовано [65]. Формалізм взяв гору над здоровим глуздом. Знову ж таки, для проекту, учасниками якого є особи невідомої компетенції, це має сенс, оскільки зменшує імовірність оприлюднення ненадійної інформації, однак окремі приклади демонструють алогічності, що навряд чи сталися б при підготовці статей для традиційних енциклопедій.

Навіть більше, політика редакцій сучасних європейських енциклопедій, що користуються великою популярністю серед громадян тих чи інших країн, передбачає інший критерій підготовки статей — авторитетність експерта. Зокрема, в таких енциклопедіях, як *Store Norske Leksikon* немає ні цитувань, ні списків використаних чи рекомендованих джерел. Довіра до енциклопедичного контенту формується винятково на авторитетності експерта. Обираючи між авторитетністю джерел і авторитетністю експертів, редакції енциклопедій віддають перевагу другому, керуючись, зокрема, соціокомунікативними чинниками. Так, за словами норвезьких енцикло-

педистів, авторитет особистості сильно привертає увагу читачів, їхні свідчення діють краще, ніж суха наукова інформація, взята з джерел; до того ж існування у світі величезної їх (джерел) кількості, значна частка серед яких містить недостовірну, оманливу інформацію, зменшує довіру читачів навіть до тих, які вважаються надійними (бо немає цілковитої впевненості, що вони саме такі), а тому за можливості згадування будь-яких джерел краще уникати [66].

Іншими словами, з точки зору масового читача, побудова енциклопедичних статей компіляційним методом, що передбачає цитування опублікованої деінде інформації, є менш вдалою тактикою для промоції, популяризації енциклопедії, ніж коли статті готують на основі узагальнення й систематизації знань (ясна річ, узагальнення й систематизація знань потребують попередньої ґрунтовної роботи з першоджерелами, однак тут ідеться саме про доцільність їх згадувань у тексті енциклопедичних статей). Цей приклад також цікавий, бо свідчить, що європейські видавці намагаються привернути увагу читачів до свого продукту не маніпуляціями із заголовками, а оптимізацією контенту статті чи її структури (композиції).

Відсутність цитувань і бібліографії в енциклопедичних статтях норвезькі фахівці також пояснюють характером цих статей: «У них ми не маємо на меті подавати результати досліджень науковців, аргументувати ту чи іншу точку зору, натомість енциклопедичні статті представляють та пояснюють основи й загальну картину щодо певної теми» [там само].

Та все ж ми вбачаємо важливий сенс у бібліографічному апараті, позаяк наявність рекомендованої літератури вдало розширює інформативність статті, особливо якщо в ньому — джерела, що висвітлюють ті питання, які в тексті згадано побіжно або й взагалі випущено, і завдяки цьому зміст статті поглиблюється. У такому розумінні бібліографія ніби продовжує основний виклад матеріалу, а не виконує роль допоміжного апарату, що може видаватися непотрібним, нецікавим для читача. Для українських енциклопедій бібліографія — це ще й інструмент популяризації саме вітчизняних джерел, і в цьому криється її важливий потенціал (більш докладно про це йдеться у параграфі 1.5).

Загалом у традиційних енциклопедичних виданнях бібліографічний апарат охоплює переважно статті, монографії, підручники, атласи, карти тощо, а от енциклопедії, за наявності іншої літератури, до нього здебільшого не потрапляють — все ж корисніше зазначати першоджерела, що дають змогу докладніше вивчити предмет, явище чи об'єкт опису статті. За нашими спостереженнями, практика підготовки українських енциклопедій свідчить, що культура укладання бібліографічного апарату поки що не на належному рівні, так як йому найчастіше відведено другорядне значення.

Авторитетність експерта — це також чинник, що сприяє залученню фахівців до енциклопедичних проєктів. Написати статтю, до якої буде довіра в суспільстві, означає підвищити свій професійний рейтинг в очах інших. У такому середовищі, де панує довіра до експертів, інтелектуальний внесок у підготовку енциклопедії стає привілеєм — для фахівців є честю написання енциклопедичних статей. Щоб цей «інструмент» залучення експертів працював, необхідно щоб енциклопедія мала високий суспільний рейтинг.

Нині в Україні редакціям енциклопедій залучати авторитетних експертів як авторів статей вкрай непросто. Наприклад, в редакції ЕСУ співпраця з авторами відбувається на волонтерських засадах — фахівцям за підготовлені статті редакція не має змоги виплачувати хоча б якісь кошти, оскільки академічні установи, де й твориться ЕСУ, перебувають у скрутному економічному становищі. У випадку відсутності матеріальної винагороди має залучатися інша система мотивації для експертів, однак із цим також є проблеми.

Скажімо, в Україні статті науковців у енциклопедіях не впливають на їхній професійний рейтинг, тому що сучасні методики оцінювання наукової діяльності працівників закладів вищої освіти, національних академій тощо такі публікації не зараховують до ефективних показників звітності, натомість стимулюють писати статті для видань, що індексуються міжнародними наукометричними базами Scopus та Web of Sciences, — від їхньої наявності та кількості часто залежить «кар'єрне зростання та академічна репутація дослідника, фінансування досліджень, розвиток і прогнозування дослідницької стратегії» [67, с. 18].

Така ситуація породжує низку інших проблем, коли наукова діяльність працівника перетворюється на «стаханівський рух» з виробництва «скопусівських» публікацій, і в цьому процесі мета науки у вигляді отримання корисних для суспільства знань навряд чи перебуває на передньому плані. Це відбувається не лише в Україні, але у країнах, що розвиваються, характер і масштаб цієї проблеми значно виразніший, ніж у розвинених державах.

Таким чином, експерт у тій чи іншій галузі з більшою ймовірністю відмовить редакції енциклопедії взяти участь в її творенні, ніж зголоситься, оскільки ця робота, вимагаючи часу, буде неоплаченою і при цьому фактично не матиме інших преференцій. У разі ж якщо фахівець погоджується на пропозицію підготувати статтю в енциклопедію, то лишається висока ймовірність, що таку статтю писатимуть без особливого ентузіазму, зрештою, вона буде поверховою, неінформативною, а то й ще гірше — підготовленою на основі попередніх надрукованих праць автора, тобто перетвориться на джерело автоплагіату. Звісно, є професіонали, які усвідомлюють важливість поширення енциклопедичних знань, вважають цю роботу необхідною, відповідальною та престижною, й активно долучаються до написання енциклопедичних статей попри відсутність матеріальних винагород, однак в описаних умовах такі експерти становлять меншість.

Отже, в Україні з цих та інших причин суспільний рейтинг сучасних вітчизняних енциклопедій назвати високим навряд чи можна. Апелюючи до світового досвіду виходу з цієї ситуації, опишемо приклад Норвегії, де тамтешня національна енциклопедистика продемонструвала успішне відродження її розвитку після занепаду, викликаного втратою суспільної уваги до паперових енциклопедій. Загалом початок енциклопедичної справи в Норвегії пов'язують з ілюстрованим норвезьким розмовним лексиконом *Illustreret norsk konversationsleksikon* (Aschehoug, 1907). Далі було опубліковано кілька інших загальних енциклопедій, біографічних енциклопедій тощо. У 1975 році два найбільші видавництва Норвегії — «Aschehoug» і «Gyldendal» — об'єднали свої енциклопедичні проекти та створили редакцію «*Kunnskapsforlaget*» («Будинок знань») з метою підготовки національної енциклопедії

Store Norske Leksikon. Протягом наступних 30 років вона виходила друком у чотирьох виданнях: 1978—1981 (12 томів), 1986—1989 (15 томів), 1995—1999 (16 томів) та 2005—2007 (16 томів). Перші три видання енциклопедії мали величезний успіх, а от четверте виявилось економічно невдалим, і, не маючи державної підтримки, проєкт збанкрутів. Оприлюднили електронну версію енциклопедії, проте й вона не виправдала сподівання. Згодом керівництво проєкту порушило у суспільстві обговорення питання про те, чи потрібне державі якісне джерело енциклопедичних знань та хто має займатися цим проєктом і його фінансувати. Пропонували на цю роль Національну бібліотеку, культурні й наукові фонди та університети.

Зрештою, у 2014 році було засновано енциклопедичну асоціацію, що передбачає університетську модель підготовки національної енциклопедії, та вдосконалено в технічному плані сайт онлайн-енциклопедії *Store Norske Leksikon*. Її зареєстрували як неприбуткову організацію, недержавної власності та з незалежним менеджментом, заснованим на членстві. Членами асоціації можуть бути будь-які юридичні особи (заклади освіти, наукові установи тощо, які готові підтримувати проєкт), щорічно вони сплачують членський внесок. Станом на 2019 рік спілка складалася з 9 університетів Норвегії, Норвезького метеорологічного інституту, Норвезької академії музики, Національного музею мистецтва, архітектури та дизайну, Національної бібліотеки, Академії наук та Спілки письменників і перекладачів Норвегії. За словами представників редакції, надходження від членських внесків забезпечують близько 65% щорічного бюджету, решта надходжень — державна субвенція. Основну частку річного кошторису спрямовано на замовлення енциклопедичного контенту (гонорари за статті, ілюстративний матеріал) [66].

Члени енциклопедичної асоціації, передусім ідеться про норвезькі університети, мають визначені зобов'язання перед суспільством, основне з яких — поширення знань. Це означає, що робота професорсько-викладацького складу університетів, що є членами енциклопедичної асоціації, передбачає звітність із виконання цього напряму діяльності, а отже, наявність енциклопедичного

доробку для науковця має значення. Завдяки цьому залучення авторитетних експертів до написання та редагування енциклопедичних статей не становить такої проблеми, як в Україні. Загалом норвезька національна енциклопедія виявилася одним із головних соціальних каналів для комунікації експертів (науковців) із суспільством, як результат — норвежці мають змогу користуватися надійним джерелом знань, про яку знає вся країна і якій довіряють. Про її популярність свідчить той факт, що сайт енциклопедії входить у трійку найчастіше відвідуваних некомерційних норвезьких інтернет-ресурсів [там само].

Окрім проблеми залучення експертів до творення енциклопедій, існує й інша, що оприявнюється під час взаємодії редактора й автора, який зголосився підготувати статтю. Річ у тім, що автори енциклопедичних статей — зазвичай експерти з відповідних тем, але не всі вони є компетентними в тому, як правильно такі публікації готувати. Завдання редактора енциклопедії — пояснити, як має виглядати енциклопедична стаття, якою має бути її структура, зорієнтувати щодо обсягу, мовних, технічних засобів тощо. Щоправда, не завжди експерти готові дослухатися до рекомендацій редактора і часто мають власне бачення викладу матеріалу, яке, однак, може не відповідати енциклопедичному канону.

У таких випадках підготовка статті затягується: автор надсилає до редакції статтю, редактор вносить зміни й спрямовує їх авторові на узгодження; автор вивчає правки редактора й пропонує черговий варіант статті. Цикл цього процесу може не раз повторюватися, і найчастіше це пов'язано з тим, що у статті викладено забагато специфічної інформації. Автор, будучи експертом, природно намагається докладно висвітлити тему статті, бо володіє великим багажем знань, прагне ними поділитися. Проте стаття вийшла надто розлога — автор намагався не пропустити нічого важливого й переважлив матеріал фактами. Інколи стаття може бути не просто розлогою, а ще й з одноким висвітленням теми, коли акцент зроблено на чомусь одному, а решту важливого не враховано або згадано надто побіжно. Таке буває, коли експерт подає винятково своє розуміння теми, бо, наприклад, вважає, що інші — помилкові, і редактор, звісно, повинен помітити оцінне ставлення, що порушує

критерій об'єктивного викладу матеріалу, зробивши експерту зауваження.

Ось приклад, де порушено це питання у листуванні з редакцією ЕСУ одного з авторів:

...Ми з Вами дивимося на мистецький процес по-різному. Для мене творчість художника зводиться не лише до його біографії чи переліку його найкращих творів, а й залежить від технічних засобів, що в нього є, та від технологій, якими він володіє. Звичайно, нюанси професійної творчості, мабуть, не цікаві тим, хто цим професійно не займається, але в дійсності вони дуже важливі для тих, хто аналізує механізм творчості або творить сам. Фактично мені доводиться у викладенні матеріалу спускатися до рівня пересічного читача, а місцями навіть бути банальним і поверховим, повторюючи відомі багатьом істини...

У цьому прикладі редактор попередньо зауважив, що текст статті переобтяжений інформацією, яка повторюється — автор лише додає деякі нові нюанси до вже сказаного, тому й звернувся до нього з проханням скоротити матеріал, викласти його більш компактно або узагальнено, але експерт, як видно з уривку листа, сприйняв це зауваження певною мірою за знецінення його праці. Та після зауваження, очевидно, все ж задумався про те, для кого буде адресовано його статтю. У подібних ситуаціях найбільшою проблемою є той випадок, коли експерт зголосився підготувати енциклопедичну статтю лише з міркувань оприлюднити в ній певну ідею. Уявімо ситуацію, що редактор забракував виклад саме її, бо характер такої інформації контрастує з принципами укладання енциклопедії. Чи захоче цей експерт продовжувати писати енциклопедичні статті надалі? Подібні проблеми існують завжди, і розв'язувати їх можна по-різному. Соціокомунікативний підхід передбачає постійний пошук редакціями балансу між дотриманням концепції енциклопедії, бажаннями авторів та усвідомленням інформаційних потреб користувачької аудиторії.

Неабияк важливим питанням є й комунікація між енциклопедистами. Досвід використання енциклопедичних проєктів, які продемонстрували успішність, випробувану часом, необхідно застосовувати тим редакціям, що взялися укладати свою енциклопедію. Це важливо з багатьох причин: по-перше, економічна доціль-

ність — немає потреби у фінансових витратах на розробку методики підготовки, програмного забезпечення для електронних видань тощо (за нашими даними, кошторис енциклопедичних проєктів, що подаються на той чи інший грант, в основному передбачає кошти на розробку методики); по-друге, досвід попередників — це не лише використання апробованих принципів, засад, методологій, а й убезпечення від непередбачених помилок. Ну, і по-третє, використання апробованих методик здатне створити певну енциклопедичну традицію, що є одним із чинників розвитку національної енциклопедистики. На жаль, в Україні серед усієї когорти енциклопедичних видань лише в деяких у передмові зазначено, що укладачі спиралися на досвід підготовки тієї чи іншої попередньої праці. Наприклад, це фіксуємо в Тернопільському енциклопедичному словнику-ві, редакція якого орієнтувалася на досвід ЕСУ.

Певним аспектом означеного питання є співпраця між енциклопедистами. Із цього приводу головний редактор *Latvian Nacionālā Enciklopēdija* (Латвійської національної енциклопедії) у контексті співпраці з *Hrvatska enciklopedija* (Хорватською енциклопедією) зауважує: необхідність міжнародної співпраці людей, які професійно створюють національні енциклопедії, очевидна і пов'язана найперше з тим, що фахівців у цій галузі вкрай мало. Зазвичай від 8 до 30 редакторів у будь-якій країні Європи та Північної Америки професійно займаються роботою із забезпечення «упакування» академічних знань в енциклопедичні тексти, призначені для широкої аудиторії. Ілюстрації, технологічні моменти, канали комунікації, редагування текстів, аналіз аудиторії та її потреб — усе це вимагає певних знань і досвіду. Коли в країні здебільшого лише одна велика енциклопедія, досвідом її укладання можна ділитися хіба з колегами з інших країн. Тому будь-яка співпраця між різними національними енциклопедіями є надзвичайно важливою. Це допомагає вчитися, по-новому дивитися на звичні питання, ділитися власним досвідом [68, с. 175]. Провідним світовим майданчиком для комунікації між енциклопедистами нині слугує регулярна (раз на два роки) міжнародна наукова конференція з енциклопедистики (*European and North American Encyclopedia Conference*)¹³, заснована з ініціативи редакції Норвезької енциклопедії та за підтримки Європейського парламенту [69].

¹³<https://encyclopedias.eu>

1.5. Відбір джерел для бібліографічного апарату енциклопедичних статей (у контексті національної безпеки)

Від початку повномасштабної війни РФ проти України в політичному дискурсі загострилися питання, пов'язані з дерусифікацією / дерадянізацією культурного простору держави як важливої складової національної безпеки держави. Найбільшою мірою вони (питання) актуалізувалися на рівні відомих постатей минулого, іменами яких названо вулиці, заклади вищої освіти, інші установи, на їхню честь зведено пам'ятники, відкрито музеї тощо. Так, у багатьох містах і селах почали активно перейменовувати вулиці, вилучаючи з їхніх назв будь-які російські імена. У суспільних дискусіях окремим об'єктом обговорень стали визначні діячі, які, на думку певної частини сучасних українців, мають заплямовану репутацію з точки зору національних інтересів, оскільки своє світове визнання вони отримали, працюючи в російському середовищі.

Окремою парадигмою відсторонення від усього російського стала й наукова сфера. Цей процес започаткований ще в перший рік агресії РФ, коли було ухвалено Закон України «Про санкції» (№1644-VII від 14.08.2014 р.), що запровадив обмеження у співпраці українських науковців з російськими та білоруськими. І лише у 2022 році уряд денонсував Угоду в галузі науки і освіти з РФ та припинив інші міждержавні договори і урядові постанови щодо співпраці України з РФ та Білоруссю: «У зв'язку з безпрецедентним проявом відкритої, жорстокої широкомасштабної агресії Російської Федерації проти України, атаками на українські міста, жорстокими вбивствами цивільного населення, руйнуванням і пошкодженням житлових будинків, установ освіти та закладів охорони здоров'я, співпраця в галузі освіти та науки з країною-агресором повністю припинена, а перспективи налагодження співпраці, в рамках виконання двосторонніх угод, відсутні»¹⁴. А в 2024 році з'явився документ МОН України

¹⁴Уряд денонсував Угоди в галузі освіти та науки з російською федерацією. Пресслужба МОН України. 2022. 25 берез. <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-denonsuvav-ugodi-v-galuzi-osviti-ta-nauki-z-rosijskoyu-federacijeyu>

«Про необхідність припинення будь-яких форм наукової (науково-технічної) співпраці з рф та рб» (№ 1/2017-24 від 06.02.2024 р.).

Як результат з'явилися й відповідні документи в Національній академії наук України, зокрема постанови президії НАН України «Про розірвання прямих двосторонніх договорів з російськими організаціями, позбавлення звань почесних докторів, іноземних членів НАН України науковців та освітян Російської Федерації» (№ 93 від 30.03.2022 р.), «Про припинення дії Угоди про наукове співробітництво між НАН України і НАН Білорусі та прямих двосторонніх договорів з установами та організаціями Республіки Білорусь» (№ 115 від 13.04.2022 р.), «Про неприпустимість участі у підготовці видавничої продукції з ученими, афілійованими з установами Російської Федерації та Республіки Білорусь» (№ 22 від 24.01.2024 р.).

Окрім припинення співпраці з науковцями ворожих країн, розпочалися й інші процеси дерусифікації української наукової сфери, що майже набули законодавчого вияву. Ідеться про уникнення використання в Україні російських та білоруських наукових і навчальних видань. Так, у 2022 році Верховна Рада України ухвалила в першому читанні проект закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності». Появу цього законопроекту мотивували передусім засиллям російської літератури в навчальному процесі, що, на думку депутатів, становить загрозу національній безпеці країни. Водночас зміст законопроекту поширюється й на наукову діяльність — він обмежує використання (як читання, так і цитування) академічних текстів, виданих російськими університетами й НДІ та особами з російським громадянством (незалежно від місця видання й проживання автора), у наукових публікаціях. Нині статус цього документа лишається тим самим (проектом закону), однак встиг викликати суспільний резонанс, а його положення почали багатьма сприйматися як такі, що вже набули юридичної сили.

Дійсно, російська наука, зокрема соціогуманітарна, часто ідеологічно заангажована. Про це свідчать, крім інших, й енциклопедознавчі студії, в одній із яких на прикладі аналізу російських ен-

циклопедій, а саме статей, присвячених Криму, було показано, що такі видання слугують одним з інструментів поширення російської пропаганди замість представлення об'єктивних знань [70].

Крім цього, про що вже зауважено в попередньому параграфі, цитування монографій, статей чи будь-якої іншої наукової літератури корелюють із рейтинговими показниками учених, адже процитована публікація — це праця, зміст якої набув поширення та певного значення в науковому світі. Що частіше цитують публікацію, то більшої значимості, ефективності вона набуває: «Сукупна кількість цитувань опублікованих документів окремим науковим об'єктом, хай то журнал, предметна галузь, дослідник, наукова установа чи країна, відображає його науковий вплив» [71, с. 43]. З цієї точки зору в українському науковому дискурсі покликання на праці російських дослідників означає популяризацію російської науки та визнання з боку українців російських дослідників у науковому світі, що виглядає вельми сумнівно в контексті офіційних санкційних заходів України й закликів української наукової спільноти до всього світу бойкотувати російську науку, прогрес якої, безсумнівно, впливає на рівень воєнно-промислового комплексу РФ. Між тим, вже є дослідження, як російська війна позначилася на тамтешній науці: на прикладі публікаційної активності в рейтингових виданнях світу (*Web of Science*) зафіксовано тенденцію зменшення кількості праць російських учених (щоправда, дослідники припускають, що це пов'язано не із санкціями міжнародного світу, а передусім падінням академічної свободи у РФ, тобто відстороненням росіян від наукових стандартів цивілізованого світу), натомість на рівні довгострокової міжнародної співпраці з РФ (йдеться про США, Німеччину, Китай, Індію) істотних змін від 2022 року не сталося, хоча є й нюанси: динаміка співпраці з Німеччиною зменшується, а з Китаєм та Індією збільшується [72].

У контексті академічної добросовісності цитування досліджень є умовою її дотримання. Це означає, що вчені мають спиратися на ті чи інші наукові праці, що становлять окремий внесок у розвиток проблематики, якщо претендують на її ґрунтовний, достовірний аналіз. Інакше кажучи, уникнути гортання видань і згадки про їхніх російських авторів, які відзначилися серйозними

здобутками в ланці, що є предметом дослідження, означає не володіти матеріалом, а якщо це робити навмисне — ухилитися від академічної добросовісності. Наприклад, «багато математичних концепцій і термінів, які систематично використовують учені всього світу, названо за іменами російських математиків, які їх вперше запропонували: критерії Ляпунова, марківські процеси, аксіоматика Холмогорова»¹⁵.

Інша справа, коли ті чи інші російські студії лише посилюють, доповнюють вже наявну наукову ідею, концепцію, теорію тощо, а не пропонують нові відкриття, то в такому разі наукові публікації, у яких оминули цитувань науковців країн-агресорів, не втрачають об'єктивності у викладі матеріалу.

Навпаки, на нашу думку, для сучасних українських наукових праць (від студентських робіт до ґрунтовних монографій) характерне необґрунтовано завелике покликання на другорядні студії росіян замість того, щоб цитувати першоджерела зі всього світу. Це пов'язано з доступністю російських видань — їх багато, вони написані мовою, яку розуміють українці, є в українських бібліотеках, їх легко віднайти онлайн.

Звісно, ця тенденція успадкована від радянської доби і має своє пояснення. По-перше, в ті часи публікуватися в московських чи ленінградських виданнях було значно престижніше, ніж у київських, що вважалися периферійними, республіканськими, а не загальносоюзними. Це було авторитетно майже тією ж мірою, як сьогодні надрукуватися у виданнях, індексованих у Scopus чи Web of Science. Якщо поглянути на біографії видатних українських учених, приміром, другої половини 20 століття, то виявиться, що їхній науковий доробок — це часто публікації у московських видавництвах або ж російськомовні праці, хоча й видані в Києві (для радянської людини мова науки — передусім російська). По-друге, видавнича діяльність у великих містах Росії була значно розвиненішою, ніж в Україні, про що свідчать численні переклади російською мовою творів зарубіжної літератури, передових наукових праць, видань

¹⁵Попович О. Чому законопроект про заборону використання російських джерел шкодить українській науці. *Українська правда*. 2022. 15 груд. <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/12/15/251797/>

відомих діячів світової культури і мистецтва. Українська перекладацька справа радянського періоду теж має власні здобутки, проте вони значно скромніші за російські.

Ось що з цього приводу міркують дослідники: «Якщо під советськістю розуміти російськість (російськоцентричність), яка панувала в Советському Союзі, то ми її не позбулися, оскільки потуга російської книжки переважає українську. Уважаю, що головну роль тут відіграє перекладна література, як наукова, так і художня. У нас немає якісних українських перекладів Анрі Бергсона, Жака Деріди, Ролана Барта, Зигмунда Фройда, Карла-Густава Юнга... Це новітні автори з ХХ століття. Але в нас немає й перекладів Канта, Гегеля, Гердера, Фіхте тощо. Науковці і просто читачі мусять звертатися до російських перекладів, над якими трудилася в Советському Союзі (і зараз трудиться) російська наука. Але це не власне наша українська біда, а всіх колоніальних у минулому націй. Це ж очевидно: скинути ярмо політичне виявляється легше, ніж потім — духовне, культурне. Ще й за тих очевидних обставин, коли держава опиняється в руках “совків” і не сприяє розвитку національної науки й літератури» [73, с. 19].

Тож закономірно, що в Українській радянській енциклопедії бібліографічний апарат у статтях традиційно містить багато московських видань, адже в Україні кращих не було, а в тому, щоб подавати зарубіжні мовою оригіналу, не було сенсу через наявність їхніх перекладів російською мовою. Навіть нині в низці галузей науки ситуація кардинально не змінилася. За словами математикині І. Єгорченко, «у технічних спеціальностях ми залежимо від російськомовної літератури: технічна документація, підручники — все це видано переважно російською мовою. У СРСР дуже інтенсивно перекладали класичні наукові роботи, монографії. Це тисячі книжок, їх нереально перекласти українською. Вони (російськомовні) потрібні. Нема гарантії, що ними хтось користуватиметься, наприклад, на механіко-математичному факультеті, але вони мають бути в бібліотеці»¹⁶.

¹⁶Законопроект про заборону цитування російських авторів примусить викладачів і студентів красти на піратських сайтах — Єгорченко. Громадське радіо. 2022. 07 груд. <http://surl.li/nlvzin>

За нашими даними, вже зараз деякі обласні бібліотеки відмовилися від низки радянських видань, у цьому ряді — й Українська радянська енциклопедія. А це означає, що такі бібліотеки фактично лишаються тепер без великих загальних енциклопедій, оскільки весь комплект томів Енциклопедії Сучасної України ще не підготовлено (нині видано 24 томи до літери «О», друк томів на наступні літери гальмується економічною скрутою у часи війни), паперова версія Великої української енциклопедії, окрім першого тому, доступного в бібліотеках, навряд чи взагалі з'явиться.

Як бачимо, проблема заборони користуватися російськими джерелами в науковій діяльності доволі непроста: у світлі інформаційно-культурної безпеки вона виглядає ніби й обґрунтованою, але водночас і доволі сумнівною в парадигмі академічних практик, спрямованих на отримання достовірних знань. Хай там як, розв'язати цю проблему бюрократично, найімовірніше, неможливо. «Національна академія наук України надала висновки, підготовлені експертами Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України та Інституту історії України НАН України, де зазначила, що існує ризик неконституційності запропонованого законопроекту, оскільки передбачені ним обмеження можуть бути визнані неспівмірними й такими, що порушують принцип пропорційності та низку принципів наукових досліджень, а саме об'єктивності, неупередженості, всебічності, повноти» [74]. Отже, очевидно, у кожному конкретному випадку науковці мають шукати правильний вихід із ситуації, щоб знаходити можливості не порушувати ні академічної доброчесності, ні санкційних заходів щодо російських учених.

Як нині виглядає ситуація із забезпеченням українських джерел в енциклопедичній галузі? Чи не русифікована часом пристаетейна бібліографія в сучасних енциклопедичних виданнях? Звичайний кількісно-порівняльний аналіз джерел інформації українського й російського походження в енциклопедіях, судячи з уже окреслених вище причин, внаслідок яких українські академічні тексти містять згадки російських праць, надасть некоректну інформацію. Тому відповідь на це питання спробуємо знайти в інший спосіб, а саме крізь призму внеску українських регіонів (ідеться про наукові

регіональні осередки) у розвиток національної енциклопедистики, тобто апелюючи, власне, до методології історичної регіоналістики. За словами Я. Верменич, регіоналістика займається вивченням об'єктивних процесів і тенденцій регіоналізації, закономірностей просторової динаміки соціальних, економічних і політичних явищ, відтворенням та репрезентацією культурних кодів регіональних просторів як змістових орієнтирів суб'єктивної реальності, здатних впливати на мотивації та стереотипи соціуму. Адекватна регіоналізація є «важливим чинником безконфліктного існування держави, національної єдності та вирівнювання диспропорцій розвитку регіонів» [75, с. 31].

Русифікація України завжди передбачає занепад регіональної самосвідомості, знебарвлення локальних соціокультурних традицій, етнографічного, діалектного розмаїття тощо. Під час русифікації не визнають регіональної специфіки територій, а трактують її як периферію, маргінальність, що відхиляється від норми, а тому регіональні ознаки перманентно корегують, щоб вони не відрізнялися від приманних центру. Отже, русифікована енциклопедистика — не та, коли залучають багато російських джерел, на основі яких створюють енциклопедичний контент, а та, коли для реалізації цієї мети обмежують українські джерела. Натомість опертя довідкових видань на широке коло українських книг, журналів, газет, статей тощо, їхнє регіональне розмаїття є свідченням того, що такі довідкові праці популяризують українське слово, протидіючи русифікації.

Наша гіпотеза полягає в тому, що активне залучення регіональних джерел, тобто тих, які опубліковані передусім поза столицею держави, буде свідченням належного рівня використання потенціалу української наукової думки в енциклопедіях.

Щоб перевірити цю гіпотезу, необхідно мати доволі великий масив даних та опрацювати їх статистично. Такі дані маємо змогу отримати на основі електронної версії *Енциклопедії Сучасної України*. На її сайті представлено широкі можливості з пошуку інформації. Зокрема, на вебсторінці <https://esu.com.ua/search> є різні опції, серед них — пошук за бібліографічними джерелами. Він дозволяє нам з допомогою правильно сформульованих запитів кількісно дослідити різні параметри літературних джерел у пристатейних списках

рекомендованої літератури. На жаль, подібного інструментарію ми не виявили в інших вітчизняних онлайн-енциклопедіях, тому нашу розвідку виконано лише на матеріалі ЕСУ.

Методика дослідження, спрямована на вияв регіонального об'єкту українських джерел в енциклопедичних статтях, передбачає кількісний їх вимір відповідно до обласних центрів і міст Криму (Сімферополь, Севастополь). Варто уточнити, що в ЕСУ є й чимало згадок про видання, що вийшли друком в інших населених пунктах України (районні центри і не лише), тому наші дані хоч і є доволі численними, проте все ж таки мають характер репрезентативної вибірки, а не суцільного масиву. Пошук виконано в розрізі століть (видання, опубліковані окремо в 21-му, 20-му і до 20-го ст.). Запитами є формулювання на зразок «К., 2», «Л., 19», «Чг., 18» тощо (сукупно 27 цільових запитів у трьох варіантах, що корелюють з різними епохами). Так, запит «К., 2» знаходить енциклопедичні статті, що містять у списку літератури джерела, опубліковані в Києві, починаючи від 2000-го року (аналогічна логіка, в основі якої — принципи уніфікації оформлення бібліографічних джерел в ЕСУ, властива всім іншим запитам). Варто уточнити, що такі запити віднаходять лише видання книжкового типу (журнали, періодичні збірники тут не враховано, адже мають іншу логіку оформлення бібліографічного опису).

Зауважимо, що об'єктом (одиноцею) результатів пошуку є не бібліографічне джерело, а енциклопедична стаття, що його містить. Інакше кажучи, кількісний аналіз бібліографічних джерел виконано опосередковано через підрахунки статей, що їх згадують (для докладнішого пояснення: якщо запит «К., 2» дає 5430 результатів пошуку, то ця кількість відповідає сукупності статей енциклопедії, а не чисельності бібліографічних джерел). З цієї ж причини оперуємо відносними одиницями (%), а не абсолютними. Відсоткові значення вираховано відносно загальної кількості статей, що містять списки рекомендованої літератури. Таких статей, станом на початок весни 2024 року, в електронній версії ЕСУ виявилося 30 715 із 72 400 (грубо кажучи, майже кожна друга стаття ЕСУ має бібліографічний апарат).

Далі подаємо результати дослідження у вигляді візуалізації матеріалу та його опису (інтерпретації). Перша діаграма (рис. 1.1) подає загальну картину розподілу джерел інформації, опублікованих у

Києві та регіонах України в різні століття, що містяться у статтях Енциклопедії Сучасної України, а саме у списках рекомендованої літератури. Як бачимо, у більшості статей домінують київські видання (37,6% від загальної кількості статей, у яких є бібліографічний апарат).

Рис. 1.1. Українські джерела різного періоду в бібліографічному апараті статей ЕСУ

Констатуємо, що в ЕСУ всі регіони, що тут корелюють з обласними центрами та згаданими містами Криму, репрезентовані власними джерелами. У значній частці енциклопедичних статей є джерела, підготовлені у Львові, Харкові, Одесі, Дніпрі (раніше Дніпропетровську), що цілком закономірно з огляду на те, що в цих містах зосереджено багато закладів вищої освіти, наукових установ, культурних, релігійних закладів, спортивних осередків тощо. Якщо говорити про Крим, то статті із сімферопольськими виданнями значно домінують над севастопольськими.

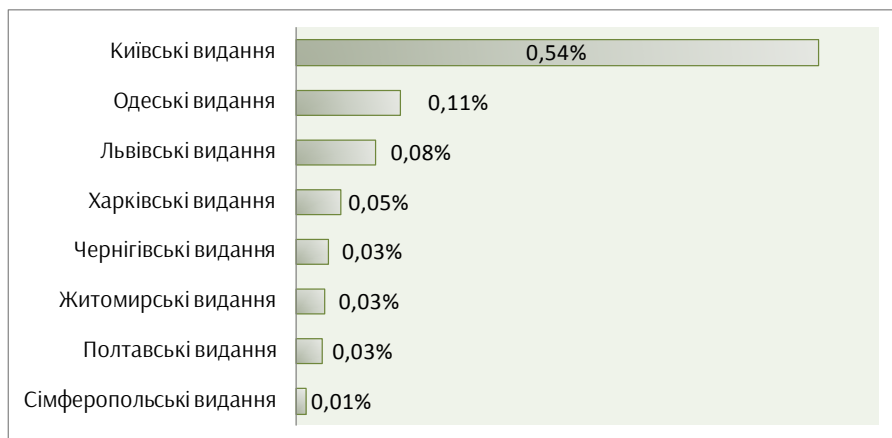

Рис. 1.2. Українські джерела до 20 століття в бібліографічному апараті статей ЕСУ

Тепер схарактеризуємо цей регіональний розподіл джерел відповідно до різних періодів. Так, рис. 1.2 відображає ситуацію зі статтями ЕСУ, що містять лише ті видання, що опубліковані до 20 століття (це переважно література 19 століття). Як помітно з діаграми, таких статей зовсім небагато, і подають вони бібліографічні відомості про видання, надруковані лише у 8 регіонах України. Це виглядає закономірно з огляду на загальну ситуацію з українським книговидавництвом попередніх епох, позаяк українська мова — й українська книга зокрема — зазнавали постійних утисків, починаючи ще від Середньовіччя, а в 19 столітті відбулися, очевидно, кульмінаційні віхи: Валувеський циркуляр (1863 рік), що забороняв друкувати українською мовою букварі, навчальні посібники, науко-

ві видання, періодику; Емський указ (1876 рік), що наклав заборону на друк і поширення книжок українською мовою. Отже, про розвиток у Російській імперії українського видавництва, а тим паче регіонального, годі й говорити.

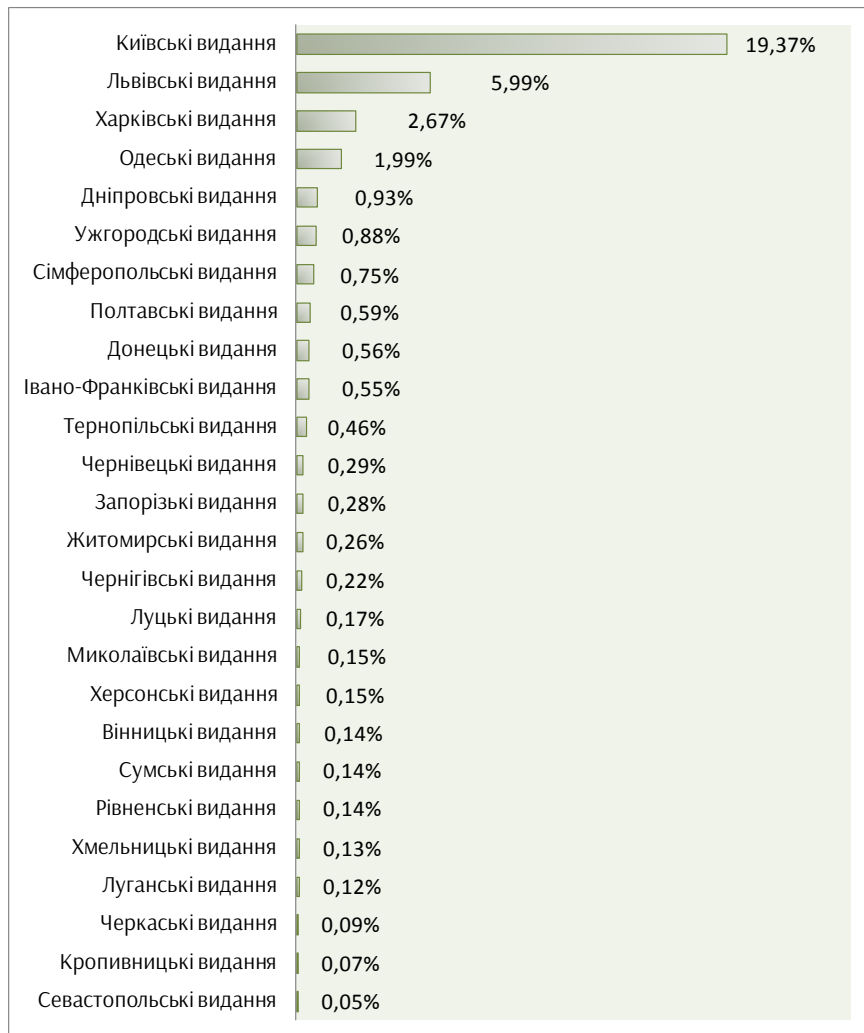

Рис. 1.3. Українські джерела 20 століття в бібліографічному апараті статей ЕСУ

Рис. 1.4. Українські джерела 21 століття в бібліографічному апараті статей ЕСУ

Між тим, як справедливо зауважує М. Тимошик, у ті часи «загальноукраїнське культурно-інформаційне значення мали книги, видані в столицях імперії, серед найпомітних: “Грамма-

тика малоросійського наречія” О. Павловського (1818 р.), “Опыт собранія старинных малоросійских песен” М. Цертелева (1819 р.), альманах “Ластівка” Є. Гребінки (1841 р.) — видані у С.-Петербурзі;

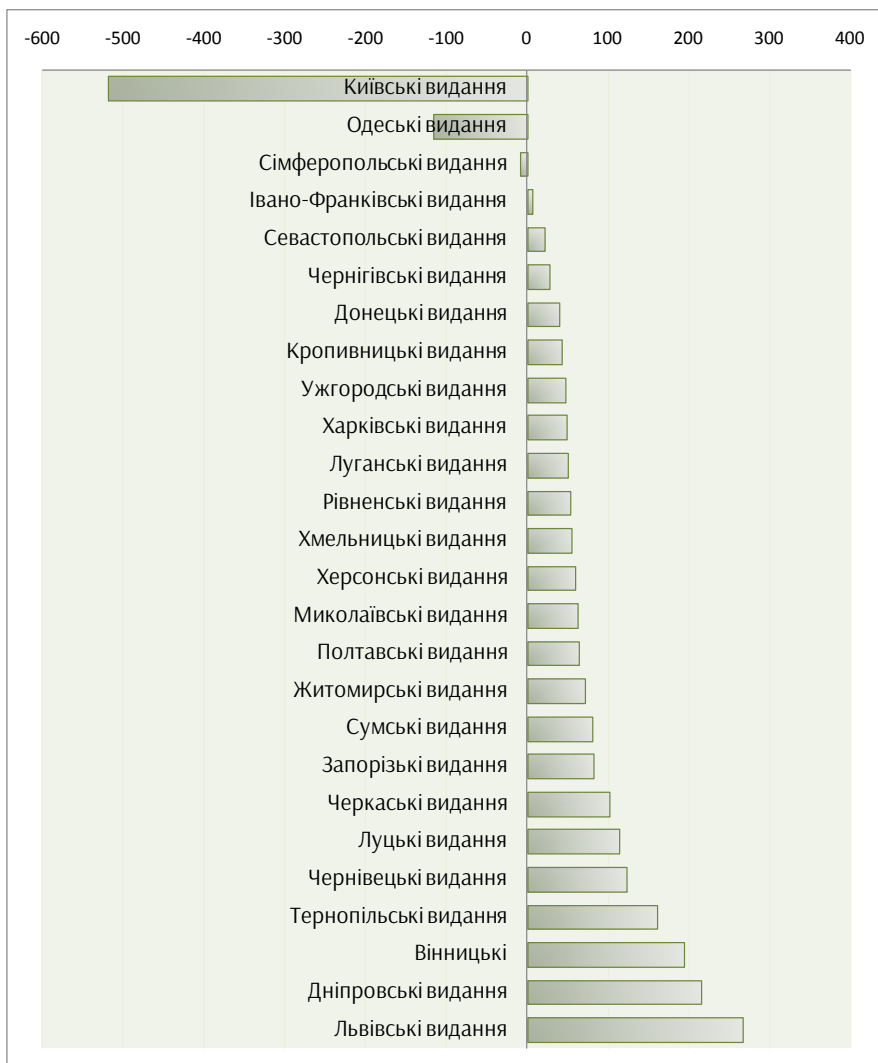

Рис. 1.5. Порівняння джерел 20 та 21 століть у бібліографічному апараті статей ЕСУ

“Малороссийские песни”, зібрані й видані М. Максимовичем (1827, 1834 pp.), “Москаль-Чарівник” І. Котляревського (1841 р.) — у Москві. У С.-Петербурзі вийшли “Кобзар” Т. Шевченка (1840 р.), поеми “Гайдамаки” (1841 р.), “Гамалія” (1844 р.)» [76, с. 235]. До речі, описаний факт — ще одне свідчення того, чому для досягнення мети нашого дослідження (йдеться про поточний параграф) було б некоректно порівнювати джерела, опубліковані в Україні та Росії (як бачимо, ґрунтовні українські праці тоді могли побачити світ хіба що в російських видавництвах та ще й часто російською мовою).

У другій половині 19 століття «цензура в Російській імперії призвела до концентрації українського книговидання в Галичині, де умови були сприятливішими» [77], яка, за словами Я. Ісаевича, поступово перетворилася на «український П’ємонт» — осередок культурно-національних ініціатив для всієї України [78]. А втім, про що й свідчить діаграма 1.2, окрім Львова, місцями книговидання були також Харків, Чернігів, Одеса, Полтава, тобто й Лівобережжя України.

Як бачимо на рис. 1.3, книговидавництво у 20 столітті значно покращилося: кожен український регіон своїми джерелами представлений у національній енциклопедії. Схожа ситуація і з 21 століттям, засвідчена на рис. 1.4. Зрештою, на обох діаграмах спостерігаємо, що посеред джерел бібліографічного апарату статей ЕСУ лідирують видання, опубліковані в Києві, Харкові, Львові, Одесі, Дніпрі. Щоправда, цікаві тенденції з’ясовуємо під час порівняння даних за ці два століття. На рис. 1.5 візуалізовано різницю між показниками за кожним регіоном. Її (різницю) отримано шляхом віднімання показників 20 століття від даних 21 століття (у цьому випадку оперували не відсотками, а абсолютними величинами). У результаті цієї математичної дії ми отримали значення різниці, зокрема й у вигляді від’ємних чисел. Кількісні показники джерел, позначені від’ємними числами, свідчать про перевагу видань 20 століття в певному регіоні. Нуль означає відсутність різниці, а додатні числа (ті, що вище нуля) — домінування видань 21 століття.

Порівняльна діаграма (рис. 1.5) демонструє, що серед київських, одеських і сімферопольських видань, представлених у бібліографічному апараті статей ЕСУ, переважають ті, що опубліковані в 20 столітті. Говорючи більш точно, у статтях ЕСУ частіше згадують

літературу минулого століття, ніж нинішнього, якщо вона походить із Києва, Одеси та Сімферополя. Якщо ж джерела — з інших міст України, то у статтях ЕСУ переважають ті серед них, що з'явилися, починаючи з 2000 року.

Отже, отримані результати підтверджують висунуту гіпотезу, позаяк ми зафіксували активне використання регіональних джерел в Енциклопедії Сучасної України, причому основна частка такої літератури — це сучасні видання, тобто такі, що вийшли друком у нинішньому столітті. Українські видання радянської доби трапляються у меншій кількості енциклопедичних статей (за винятком тих, що оприлюднені в Києві, Одесі, Сімферополі). Вважаємо цю тенденцію позитивною й узгодженою з метою і завданнями ЕСУ — слугувати джерелом об'єктивної інформації про сучасну Україну на противагу ідеологічно маркованим виданням на кшталт Української радянської енциклопедії.

Загалом результати, отримані на прикладі ЕСУ, були прогнозовані, оскільки концепція цього видання повністю україноцентрична. У передмові до першого тому читаємо: «Сама назва вказує: ця Енциклопедія присвячена сучасній Україні, рокам постановня та розвитку незалежної Української Держави. <...> Нашим завданням було побачити й інтерпретувати усе нове, що з'явилося в житті суспільства, і включити його в багатющу, справді грандіозну картину реальної України в усіх аспектах — політичному, культурному, літературному, мистецькому, релігійному, спортивному тощо. <...> Ми принципово уникали будь-якої політичної заангажованості, ідеологізованих оцінок явищ і постатей» [79, с. 5—6].

А втім варто зауважити, що бажання енциклопедичної редакції дотримуватися заявленої мети, робити видання справді українським, зокрема наповнювати бібліографічний апарат українськими джерелами й за можливості уникати згадок про радянські, ще не завжди передбачає його досягнення. Річ у тім, що авторами енциклопедичних статей хоч і є фахівці, але це різні люди — кожен зі своїм досвідом, світоглядом, політичними поглядами, власними інтересами щодо співпраці з енциклопедичною редакцією, розумінням і переконанням стосовно того, що має бути в його статті та хто має бути в ній згаданий, а тому редакторам не завжди легко знайти

з ними спільну мову в питанні підготовки списку рекомендованої літератури до авторських матеріалів. Саме тому й необхідні такі дослідження, що певним чином проливають світло на кореляцію між задумом і реалізацією енциклопедичного проекту.

Звісно, було б правильно виконати подібний аналіз і на матеріалі *Української радянської енциклопедії* та порівняти його результати з виконаними дослідженнями на основі ЕСУ. Це дало б змогу отримати нові знання з історії розвитку української енциклопедистики, а саме про вплив на неї Росії — її культурно-інтелектуального потенціалу, політичної ідеології тощо. Однак для реалізації такого задуму необхідно мати корпус енциклопедичних статей УРЕ (чи будь-якої іншої, вартої уваги дослідників) у вигляді цифрової бази даних та доступ до неї. У нас такої можливості немає.

1.6. Практичне застосування енциклопедичного контенту в умовах війни

Для оцінювання енциклопедичних здобутків того чи іншого народу користуються низкою критеріїв. Один із них — квантитативний, що передбачає кількісний вимір національного доробку енциклопедичних видань. Із цього погляду є всі підстави стверджувати, що Україна має високий розвиток енциклопедистики, адже створено доволі значну кількість енциклопедій, енциклопедичних словників та енциклопедичних довідників. Про це свідчить, зокрема, «Корпус енциклопедичних видань України», що охоплює, як зазначено у параграфі 1.3, понад 400 найменувань українських енциклопедичних видань. Висока цифра корелює із загальним плідним лексикографічним доробком в Україні: лише впродовж 2001—2018 років опубліковано понад 5,5 тисяч словників [80, с. 15].

Інший критерій — історичний, зумовлений рівнем хронологічної глибини енциклопедичних традицій народу та асоціюється з його інтелектуальним потенціалом. Згаданий вище *Лексіконъ славеноросскій и имень Тлъкованіе Памви Беринди* — це, власне, перше

українське довідкове видання, однак його підготовка базувалася на традиціях, що почали закладатися на українських теренах значно раніше. Так, багато українських науковців схильні вважати, що окремі східнослов'янські збірники (ізборники) II століття, зокрема Збірники Святослава (1073, 1076 роки), мали задум двотомної або й багатотомної енциклопедії. Зокрема, М. Пещак зазначає, що таке визначення ця середньовічна праця отримала на 9-му Міжнародному з'їзді славистів, що відбувся в Києві 1983 року, й називає її «компіляцією з компіляцій», «збірником енциклопедичного характеру» [81, с. 32]. Власне, дослідниця, припускаючи можливість кваліфікувати Збірники Святослава першими східнослов'янськими енциклопедіями, наголошує, що вони «складаються з виразно оформлених словниково-енциклопедичних статей, упорядкованих не за абеткою, а тематично. Принцип алфавітного впорядкування поширюється тільки на позначення томів» [там само, с. 34]. Прикметно, що й болгарські науковці Збірники царя Симеона I (1073, 1076 роки; перекладено з грецького оригіналу), на основі яких і створено Збірники Святослава, трактують як перші в Болгарії компендіуми енциклопедичних знань [82, с. 154].

Ще один критерій — практичний: виявляє ступінь і характер застосування енциклопедичних видань у різноманітних сферах людського життя. Він передбачає широту можливого використання енциклопедій на практиці — від пошуку довідкової інформації про те чи інше явище, процес, об'єкт, персоналію пересічними громадянами до технологічних потреб великих підприємств, коли енциклопедії як великі бази даних стають в пригоді для розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема й штучного інтелекту.

Окремим різновидом цього критерію є рівень цитованості енциклопедичних джерел. Наприклад, за цитуванням наукових публікацій, зокрема й науково-довідкових, часто оцінюють їхню ефективність та впливовість [83]. Наявність цитувань будь-яких праць засвідчує те, що ними користуються. Наші попередні студії показують, що Енциклопедія Сучасної України є доволі популярним об'єктом цитувань у наукових статтях українських авторів [84]. Нині ж схарактеризуємо енциклопедії як об'єкт цитувань у масмедійному дискурсі.

Медіасфера (контент-аналіз). У медіасфері енциклопедії уналежнюють до даних. У медіа поняття дані багатозначне. В одних випадках йдеться про аналітику в певній галузі, побудовану на даних (data-driven), маркетинг-контенту, виявлення потенційно вірусних матеріалів і додаткове їх просування. В інших — дані слугують сировиною для текстового, зображального або відеоконтенту; у такому розумінні це джерело, за допомогою якого роблять журналістські новини. Чітко організовані дані об'єктивні й виразні, швидко сприймаються, з них можна зробити матеріал відповідно до того чи іншого завдання [85, с. 92]. Пропонують навіть класифікації даних, де виокремлено енциклопедичні видання: «Дані за змістом можна класифікувати на: 1) загальнокультурні політичні, історичні, біографічні з енциклопедій, словників (офіційні та народні, наприклад, Wikipedia); 2) структуровані за тематикою у каталогах (сайтів, товарів, цін, фільмів, компаній, рецептів тощо) — як найпростіші, так і зі складною структурою; 3) кількісні показники (звіти, статистика, оцінки, прогнози); 4) геолокальні дані (території, маршрути, погода, пробки, ціни на нерухомість); дані активності користувачів (оцінки, рейтинги популярності). Дані можуть бути як статичними (енциклопедія, словник), так і інтерактивними, згрупованими за різними ознаками, з перехресними посиланнями» [там само].

Серед актуальних проблем сьогодення тема повномасштабної збройної агресії (війни) РФ проти України закономірно є стрижневою в українському медійному просторі. «Практично кожна подія цієї війни знаходить відображення у ЗМІ, наукових текстах і дискусіях, виставково-музейних проектах» [86, с. 6]. Дійсно, новини про широкий спектр подій цієї війни (або ж розлогіше — про життя українців в умовах воєнного часу) суспільство дізнається як через електронні (онлайніві) засоби масової комунікації / інформації (масмедіа), так і завдяки радіо, телебаченню, друкованій періодиці, дописам свідків подій у соцмережах. У сучасному світі взаємодія медіа й читачів формує явище медіареальності, саме в ній найактивніше фіксується шляхом текстуалізації та візуалізації сучасний історичний процес в Україні. За твердженням А. Galus та Y. Nesteriak, медіареальність зі свого боку здатна впливати на хід збройного протистояння [87, с. 27].

Ще від початків російської агресії проти України в 2014 році перед медійною спільнотою постали виклики, пов'язані з об'єктивним висвітленням подій, оскільки воєнно-політичний дискурс почав набувати небаченого засилля «фальшивих новин, покликаних здискредитувати українську владу й західну політику щодо України в очах самих українців та зацікавленої аудиторії за кордоном» [88, с. 5]. Утверджувалася культура перевірки фактів перед їх опублікуванням, що вимагало розширення джерельної бази, якою послуговуються журналісти. Нині під час підготовки своїх матеріалів медійники дедалі частіше використовують довідкові джерела, окремим типом яких є енциклопедії.

Нашою робочою гіпотезою є припущення про те, що сучасна академічна енциклопедистика належить до тих джерел, або, за визначенням окремих фахівців, даних, завдяки яким українськими засобами масової комунікації документуються важливі події з життя українців в умовах російської війни проти України. Для перевірки гіпотези необхідно з'ясувати, чи використовують працівники медійної сфери енциклопедії для підготовки відповідних новинних публікацій. Перевірку гіпотези здійсимо на основі засвідчення цитувань академічних енциклопедій в електронних новинних масмедіа часів повномасштабної війни.

Актуальність нашого наукового задуму істотно посилює також той факт, що академічна енциклопедистика — це одне із джерел популяризації науки та наукових досягнень в Україні, що, своєю чергою, за словами О. Рафальського, відіграє велику роль у «підвищенні престижу наукової праці та авторитету наукових інституцій» [89, с. 26], утвердження в суспільстві наукового світогляду, протидії поширенню псевдонаукових учень, посилення інтелектуального потенціалу громадян тощо. А тому енциклопедичні видання, енциклопедично-довідкові електронні ресурси мають бути у фокусі уваги вчених як об'єкт історіографічних досліджень дедалі частіше.

Для дослідження обрано кілька багатотомних (великих, відомих) українських енциклопедій, що мають електронні версії в інтернеті, — Енциклопедію Сучасної України, Енциклопедію історії України, Велику українську енциклопедію та англomовну *Encyclopedia of Ukraine*.

Інші видання, що не мають онлайн-версій, до уваги не брали з тих міркувань, що навряд чи працівники медіасфери під час підготовки новинних повідомлень йтимуть до бібліотек, щоб скористатися енциклопедичними томами.

Для реалізації нашого завдання використано пошукову систему Google. У ній запити можна здійснювати в режимі загального пошуку або серед зображень, карт, товарів, новин тощо. Ми обрали опцію «Новини» та вводили запити з назвами енциклопедій:

- <https://www.google.com/search?q=енциклопедія+сучасної+україни&tbm=nws>
- <https://www.google.com/search?q=енциклопедія+історії+україни&tbm=nws>
- <https://www.google.com/search?q=велика+українська+енциклопедія&tbm=nws>
- <https://www.google.com/search?q=encyclopedia+of+ukraine&tbm=nws>

Пошук виконано на початку 2023 і 2024 років з території України (про місце дії уточнюємо у зв'язку з тим, що, як свідчить досвід, у різних країнах той самий запит може давати дещо відмінні результати).

Кількісний вимір нашого дослідження виявився таким: запит *Енциклопедія Сучасної України* має 261 результат пошуку (станом на початок 2023 року), *Encyclopedia of Ukraine* — 206 результатів пошуку (станом на початок 2024 року), *Енциклопедія історії України* — 54 результати пошуку (станом на початок 2024 року) та *Велика українська енциклопедія* — 26 результатів пошуку (станом на початок 2024 року) — див. рис. 1.6. Істотні розбіжності в кількісних показниках пов'язані з такими об'єктивними чинниками, як типологічно різні енциклопедії (загальні й галузеві), неоднаковий обсяг видань (енциклопедії з більшою кількістю статей мають вищу ймовірність бути частіше цитованими, і навпаки) тощо.

Зауважимо, що ці дані не відображають абсолютно всі згадки енциклопедій у новинних текстах, індексованих у Google, а демонструють лише результати конкретних запитів (у заявлених формулюваннях), адже масмедійники, цитуючи їх, могли оперувати скороченими найменуваннями видань, уніфікованими ідентифікаторами ресурсів (доменними іменами відповідних сайтів), навіть замість кирилиці використати латиницю чи переклад англійською мовою назви тощо. Від усього цього залежать результати запитів.

Та оскільки ми не ставимо за мету охопити якомога повнішу кількість цитувань енциклопедій, а лише прагнемо зафіксувати й продемонструвати факт наявності посилань на академічні енциклопедії в новинному дискурсі, то обрана методика, що передбачає певну вибірку, на наш погляд, цілком достатня.

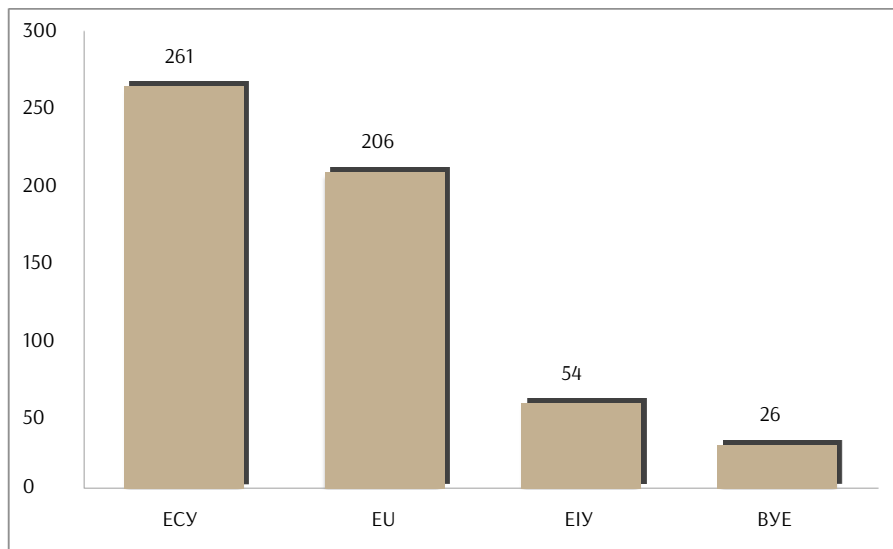

Рис. 1.6. Загальна кількість результатів запитів за повними назвами енциклопедій українською мовою (Google, режим «Новини»)

Серед інструментарію, пропонованого системою Google для уточнення запитів, є опція вибору часового діапазону. З допомогою неї було відібрано новини, опубліковані після 24 лютого 2022 року, тобто за періоди, коли РФ розпочала широкомасштабний наступ на Україну. Згадки енциклопедій у цих публікаціях характеризуємо як показові приклади масмедійних публікацій, що засвідчують факти використання енциклопедичної інформації працівниками ЗМІ у процесі підготовки текстів їхніх новин.

Далі пропонуємо окреслення особливостей віднайдені цитованої інформації в україномовних енциклопедіях. Приклади цитувань енциклопедій вияскравлено курсивним написанням тексту задля того, щоб їх відрізнити від інших цитувань у монографії. З цією

ж метою посилання на новинні публікації виконано в цьому параграфі у вигляді виносок.

Енциклопедія Сучасної України. Новинний ресурс «Факти» (телеканал ICTV) у статті «400 років лінгвоциду: як Росія століттями нищила українську мову» характеризує явище лінгвоциду, покликаючись на ЕСУ: Згідно з “Енциклопедією сучасної України”, лінгвоцид, тобто ліквідація мови (“вбивство мови без загибелі мовців”), відбувається через її організовану заміну на іншу. Це, по суті, форма етноциду — позбавлення етносу його самосвідомості, ідентичності. Русифікація, яку послідовно намагалася запроваджувати Москва, підпадає під визначення лінгвоциду¹⁷. Варто зауважити, що журналісти цитують не дефінітивну частину енциклопедичної статті, як часто буває, а окремі її пояснення в тексті (йдеться про статтю «Лінгвоцид» в ЕСУ).

Новинний ресурс «Вікна», що є текстовою версією інформаційної програми телеканалу СТБ, цитує ЕСУ в статті, присвяченій українським діалектам: Енциклопедія сучасної України визначає поняття діалект як різновид української мови, який у поєднанні з літературною формує розмовну мову¹⁸. Тут «Вікна» цитують саме дефініцію зі статті «Діалект». Щоправда, впадає в око те, що медійники наводять цитату, замінивши чомусь у ній «національну мову» на «розмовну», адже в енциклопедії тлумачення діалекту має таке формулювання: це різновид певної мови, що разом із літературним становить національну мову; засіб спілкування між представниками однієї територіальної чи соціальної групи¹⁹. Між тим, визначення діалекту, покликаючись на ЕСУ (але вже в точному вигляді), подано також у статті одного з черкаських інтернет-видань, побудованій на діалозі з проф. Г. Мартиною²⁰.

¹⁷Соколова Ю. 400 років лінгвоциду: як Росія століттями нищила українську мову. Факти. 2022. 09 лист. <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20221109-400-rokiv-lingvocyzidu-yak-rosiya-stolittiyamy-nyshhyla-ukrayinsku-movu>

¹⁸Мельник В. Жепавий дядько та жінки на дибах: що ти знаєш про діалекти української мови? Розбираємося з експертами, чи засмічують діалектизм наше мовлення. Вікна. 2022. 09 лист. <https://vikna.tv/styl-zhyttya/podorozhi/ukrayinska-dialektologiya-shho-ty-znayesh-pro-dialekt-svogo-regionu>

¹⁹Діалект. Енциклопедія Сучасної України. Київ, 2007. Т. 7. С. 650.

²⁰Небилиця С. Як українська мова розвивалась: чому черкашани вживають суржик.” Інтернет-видання ЗМІ.ck.ua. 2022, 18 серп. <https://zmi.ck.ua/sotsium/yak-ukrainska-mova-rozvivalas-chomu-cherkaschani-vjivayut-surjik-ta-scho-take-dialekt>

«24 канал» у новині про лобювання Папою Римським переговорів України з РФ щодо війни цитує ЕСУ, подаючи визначення гуманізму: *Явище ще з часів культури епохи Відродження. Головна його ідея — нове ставлення до феномену людини, зокрема акцент на людині як найвищій цінності*²¹. Ця цитата відповідає змісту дефініції статті «Гуманізм»²², яку для ЕСУ підготував відомий український філософ М. Попович, хоча формально її переказано, а не відтворено в оригінальному вигляді.

У 2022 році в українських містах і селах активізовано процеси відчуження від ознак російської культури як ворожої. Маємо на увазі знесення пам'ятників та перейменування вулиць, що асоціюються з Росією. Не стала в цьому винятком Полтава. Так, інтернет-видання «Полтавщина» присвятило статтю новим назвам міста, причому для пояснення окремих запропонованих найменувань використано довідки ЕСУ²³. Це інтернет-видання цитує енциклопедію і в інших новинах, одну з яких присвячено військовій адміністрації на Херсонщині (предмет цитування — визначення поняття військової адміністрації)²⁴.

Народна депутатка М. Безугла у своїй колонці на «Українській правді» дає визначення поняттю війна, спираючись на статтю в ЕСУ²⁵. Інформаційний портал «Юридичний факт» в одній зі статей покликається на енциклопедичне визначення термінів мародерство і колабораціонізм²⁶. Терміни авторитаризм і тоталітаризм — у

²¹У Ватикані заговорили про переговори України з Росією: кличуть до себе. 24 канал. 2022. 08 лист. https://24tv.ua/skandalni-zayavi-papi-rimskogo-frantsiskav-vin-zaklikav-rosiyu_n2193968

²²Гуманізм. Енциклопедія Сучасної України. Київ, 2006. Т. 6. С. 618.

²³Експерти обрали пропозиції від полтавців для голосування нових назв 17 вулиць і провулків Полтави. Полтавщина. 2022. 31 серп. <https://poltava.to/project/7470>

²⁴Зеленський створив 15 нових військових адміністрацій на Херсонщині. 24 канал. 2022. 19 верес. https://24tv.ua/15-novih-viyskovih-administratsiy-hersonshhini-prezident-pidpisav_n2160772

²⁵Безугла М. Війна і політика. Українська правда. 2022. 23 черв. <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/06/23/7354119>

²⁶Гапон Ю. Мародерство і колабораціонізм: роз'яснення щодо кримінальної відповідальності. Юридичний факт. 2022. 14 черв. <https://www.yurfact.com.ua/komentar/maroderstvo-i-kolaboratsionizm-roz-iasnennia-shchodokryminalnoi-vidpovidalnosti>.

фокусі уваги статті в газеті «День», у якій аналіз цих лексем відбувається на основі дефініцій в ЕСУ²⁷.

Цікавою видається стаття-розслідування в інтернет-виданні «Район» про маніпулятивні висловлювання президента Білорусі О. Лукашенка стосовно того, що його країну, як і Росію, не можна називати країнами-агресорами. Одна із тез Лукашенка є такою: «Білорусь ні технікою, ні живою силою не воює в Україні. З білоруської території було завдано ударів по військових об'єктах України, але це було зроблено з превентивною метою. Навіщо розгорнули на кордоні чотири дивізіони? Навіщо ви націлилися проти нас? Саме тому росіяни наносили удари своїми ракетами, по-моєму, “Іскандерами”, щоб убезпечити свої підрозділи. Я підтримую Росію в тому, що вони вас випередили. Якби військові Росії проморгали цей момент, вони змушені були б зустріти масований удар з боку військ НАТО — не України»²⁸. Автори, спростовуючи ці слова, покликаються й на ЕСУ: За даними “Енциклопедії сучасної України”, у Збройних силах України, рф та інших пострадянських країн у структуру дивізіону (артилерійського, мінометного, гаубичного, реактивних систем, зенітного та ін.) входять, як правило, три батареї, в кожній з яких — від 12 до 24 одиниць артилерії (мінометів, бойових машин), взвод управління з засобами зв'язку та розвідки²⁹.

Вінницький інформаційний портал «Вежа» опублікував новину про заборону проведення щорічної хресної ходи до Йосафатової долини. Повідомлено, що заборону ухвалила Вінницька обласна військова адміністрація через повномасштабну збройну агресію РФ проти України. У цій статті є пояснення того, що таке Йосафатова долина з покликанням на ЕСУ: На сайті Енциклопедії сучасної України зазначають, що Йосафатова долина — християнська святиня Поділля, що розташована поблизу с. Голинчинці, названа за однойменною місцевістю поблизу Єрусалима. З 1923 року, коли, за словами пастуха Якова Мисака, у долині йому явилась Діва Марія, тут почали встанов-

²⁷Авторитаризм і тоталітаризм. День. 2022. 18 берез. <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobuci/avtorytaryzm-i-totalitaryzm>

²⁸Неправда і маніпуляція лукашенка про те, що Захід і Україна — агресори, а рф і білорусь — захищаються. Район. 2022. 27 лип. <https://rayon.in.ua/news/532032-nepravda-i-manipulyatsiya-lukashenka-pro-te-shcho-zakhid-i-ukraina-agresori-a-rf-i-bilorus-zakhishchayutsya>.

²⁹Там само.

лювати хрести. Від 2005 року щорічно 15 серпня тут відзначають День чуда з'явлення Божої Матері³⁰.

На тлі описаного вище вирізняється стаття порталу «Новинарня», оскільки в ній у фокусі цитування — персоналія, а не явище чи поняття. Так, у статті про Йосипа Оксіюка ЕСУ згадано як джерело, що подає відомості про його дату смерті: Біографія архієпископа Йосипа Оксіюка залишається, напевно, найменш дослідженою, а ймовірні здогадки і чутки про долю владики помилками мандрують по енциклопедіях та довідниках. До появи цього тексту найрізноманітніші церковні енциклопедії та електронні довідники розходилися у версіях щодо точного місяця і навіть дати його смерті. <...> Українська Вікіпедія стверджувала, що він помер у Львові, а Енциклопедія сучасної України взагалі вказує місцем його смерті Варшаву³¹.

В одній зі статей вебсайту «Фотографії Старого Львова» йдеться про налагодження співпраці українського визвольного руху з іноземними державами. Серед осіб, які брали в цьому участь, був Євген Ляхович, що і є центральною фігурою цієї статті. Окремі біографічні відомості про нього, як зазначено в тексті, взято з ЕСУ, хоча прямих цитат матеріал не містить³².

Інколи ЕСУ цитують у зв'язку з ювілеєм або відходом в кращі світи відомих діячів культури, науки, мистецтва. Такою є стаття на сайті «Вісті Черкащини» про письменника В. Латанського: Василь Григорович був тонким знавцем дитячої психології, у своїх поезіях показував, як діють дитячі уява, процес міркування, тлумачення побаченого. У публіцистичних статтях гаряче обстоював інтереси української творчої інтелігенції, діячів культури від шовіністичного наплювання та фальсифікацій. Так характеризує письменника «Енциклопедія сучасної України»³³.

³⁰Праведна Д. На Вінниччині заборонили проведення щорічної хресної ходи до Йосафатової долини. Вежа. 2022. 5 серп. <https://vezha.ua/na-vinnychchy-ni-zaboronyly-provedennya-shhorichnoyi-hresnoyi-hody-do-josafatovoyi-dolyny>.

³¹Ковальов А., Скоропадський А. Йосип Оксіюк — єпископ УАПЦ, який дожив до розвалу СРСР і відмовився очолити відроджену Українську Церкву. Новинарня. 2022. 03 трав. <https://novynarnia.com/2022/05/03/josyp-oksiyuk>.

³²Гулюк Є. Галичанин, який зводив мости між Великою Британією та ОУН. Фотографії Старого Львова. 2022. 12 квіт. <https://photo-lviv.in.ua/halychanyn-iakyy-zvodyv-mosty-mizh-velykoiu-brytaniieiu-ta-oun>.

³³Камінська М. Відійшов у вічність український письменник родом із

Окрім українських, ЕСУ цитують і зарубіжні медіа: на одному з латвійських інформаційних сайтів фіксуємо матеріал³⁴ із покликанням на енциклопедичну статтю про голодомор, яку підготував для енциклопедії відомий історик С. Кульчицький³⁵.

Ми обмежилися новинами лише 2022 року. ЕСУ цитують в низці інших подібних новин упродовж 2023—2024 років.

Енциклопедія історії України. Внаслідок повномасштабної російської війни проти України трапилася знакова подія: після проголошення незалежності України Києво-Печерська лавра була під фактичним контролем УПЦ Московського патріархату, однак від січня 2023 року Міністерство культури та інформаційної політики з логічних причин відмовилося від продовження договору про оренду з УПЦ. У зв'язку з цим у новинах було чимало публікацій про Києво-Печерську лавру та її історію, одна з них — на сайті «NV», у якій цитовано ЕІУ: На початку XII століття в Києво-Печерському монастирі було споруджено Свято-Троїцьку надбрамну церкву, трапезну, наприкінці цього ж століття верхню територію монастиря обнесли фортечним муром. Тоді ж, у 1169 році (відповідно до даних сучасної Енциклопедія історії України) монастир отримав статус лаври — як один із найбільших і ключових³⁶.

У 2023 році було 1035-річчя хрещення Русі. Свято щороку відзначали 28 липня за юліанським календарем, а нині — 15 липня: у цей день церква вшановує пам'ять Володимира Великого, зарахованого до лику святих. Про історію хрещення Русі Володимиром Вели-

Катеринопільщини. Вісті Черкащини. 2022. 30 берез. <https://viche.ck.ua/katerynopilshchyna/vidijshov-u-vichnist-ukrayinskyj-pysmennyk-rodod-iz-katerynopilshhyny>.

³⁴Boriak T. Holodomoras 1932—1933 m. Ukrainos genocidas dokumentuose, atmintyje ir sakytiniuose šaltiniuose. LRT. 2022. 16 жовт. <https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/1789170/tetiana-boriak-holodomoras-1932-1933-m-ukrainos-genocidas-dokumentuose-atmintyje-ir-sakytiniuose-saltiniuose>.

³⁵Голод, Голодомор 1932—33. Енциклопедія Сучасної України. Київ, 2006. Т. 6. С. 75—86.

³⁶Семенова І. Набіги орди, більшовицькі розстріли, захоплення імперією і структурами УПЦ МП: що пережила у своїй історії Києво-Печерська лавра. NV. 2023. 06 січ. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/kiyev-pecherska-lavra-do-moskvi-i-pid-chas-viyni-koli-i-yak-svyatinyu-zahopila-upc-mp-novini-ukrajini-50295779.html>

ким є матеріал на сайті «Католицький оглядач»³⁷, у переліку використаної літератури якої — енциклопедична стаття про хрещення Русі³⁸.

Згадана раніше стаття «400 років лінгвоциду: як Росія століттями нищила українську мову» («Факти») містить цитування не лише ЕСУ, а й ЕІУ, з допомогою якої пояснюють історичні віхи розвитку української мови: Згідно з даними Енциклопедії історії України, яку уклали науковці Національної академії наук (НАН України), особливу роль у становленні української мови відіграла церковнослов'янська мова. Це перша слов'янська писемна та літературна мова, яку створили Кирило і Мефодій ще у IX сторіччі, щоб перекласти з грецької Біблію³⁹.

У цій же публікації є інше посилання на ЕІУ під час опису указу російського царя Петра I про заборону книгодрукування українською мовою (зокрема церковних книг), у зв'язку з чим літературу з українських друкарень надсилали до синодальної контори на узгодження: Як зазначається в Енциклопедії історії України, для нагляду за друкарнями було поставлено цензора, в обов'язки якого входила перевірка українських книжок⁴⁰.

Медійники цитують і статті-персоналії ЕІУ. Так, інтернет-видання «Полтавщина» містить статтю про українську меценатку, колекціонерку, фундаторку одного з перших в Україні загальнодоступних музеїв Катерину Скаржинську⁴¹. Матеріал підготовлено з нагоди її 170-річчя, у ньому зазначено, що біографічні дані К. Скаржинської взято з відповідної статті електронної версії Енциклопедії історії України⁴².

В одній зі статей видання «Фотографії Старого Львова» розповідають про деякі козацькі прізвища та згадують про Парфена Михайловича Нужного, конотопського полковника, козака Миргород-

³⁷Хрещення Русі-України 988 року: війни, політика, шлюб. Католицький оглядач. 2023. 16 серп. <http://catholicnews.org.ua/hreshchennya-rusi-ukrayini-988-roku-viyni-politika-shlyub>

³⁸Хрещення Русі 987—989. Енциклопедія історії України. 2013. Т. 10.

³⁹Соколова Ю. 400 років лінгвоциду...

⁴⁰Там само.

⁴¹Видатна меценатка і музейниця з Полтавщини: до 170-річчя Катерини Скаржинської. Полтавщина. 2023. 22 лют. <https://poltava.to/project/7671>

⁴²Скаржинська Катерина Миколаївна. Енциклопедія історії України. http://www.history.org.ua/?termin=Skarzhynska_K

ського полку⁴³. Біографічну довідку про козака взято з ЕІУ⁴⁴. В іншій статті цього медіа описують життя і діяльність Олександра Тисовського, члена НТШ, основоположника та організатора Пласту⁴⁵. Серед списку використаних джерел зазначено відповідну біографічну статтю з Енциклопедії історії України.

Видання «Погляд» опублікувало анонс про оприлюднення на YouTube науково-популярного відеоматеріалу, присвяченого фіно-угорським народам та їхнім зв'язкам з росіянами. У повідомленні зазначено: *Розповідає Dmytro Vortman — картограф і науковий редактор Енциклопедії історії України*⁴⁶. Щоправда, в цьому випадку ЕІУ згадують поза покликанням на енциклопедичні тексти.

Деякі новини присвячено безпосередньо Енциклопедії історії України. Наприклад, в одній із них ідеться про презентацію праці «Вторгнення. 2022. Широкомасштабна агресія Росії проти України» (Київ, 2023) співробітника Інституту історії України НАН України Володимира Головка: *Книга постала з потреби підготувати нарис про широкомасштабне вторгнення для Енциклопедії історії України. Написати максимально виважений стислий текст з чистого листа надзвичайно складно, тож коли мені поставили таке завдання, я вирішив спочатку підготувати більший текст у форматі монографії, — розповідає дослідник. Енциклопедія історії України — фундаментальне багатотомне видання Інституту історії України. Його базовий десяти томник підготували впродовж 2003—2013 років. Пізніше опублікували ще два томи «Україна, українці» і додатковий том з гаслами, які не потрапили в перші десять фоліантів видання*⁴⁷.

⁴³Козацьке прізвище Нужний — шлях крізь віки. Фотографії Старого Львова. 2022. 03 серп. <https://photo-lviv.in.ua/kozatske-prizvyshche-nuzhnyy-shliakh-kriz-viky/>

⁴⁴Нужний Пархом. Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 7.

⁴⁵Життя в Пласті. Олександр Тисовський. Фотографії Старого Львова. 2024. 26 берез. <https://photo-lviv.in.ua/zhyttia-v-plasti-oleksandr-tysovskyy/>

⁴⁶Владлен Мараєв: Фіно-угорські народи: чи є росіяни мокшами? 10 запитань історіку. Погляд. 2022. 19 листоп. <https://poglyad.tv/vladlen-maraiev-fino-ugorski-narodi-chi-ie-rosiyani-mokshami-10-zapitan-istoriku-article>

⁴⁷Печерський А. П'ять днів, що приголомшили світ: стійкість України наприкінці лютого 2022 року вирішила долю планети. Армія inform. 2024. 24 лют. <https://armyinform.com.ua/2024/02/24/pyat-dniv-shho-prygomshyly-svit>

Велика українська енциклопедія. Після застосування фільтру, яким обираємо новини лише вказаного часового діапазону, бачимо, що результатів пошуку на запит про ВУЕ дешиця. Електронна, або портална — за визначенням редакції цієї енциклопедії, версія ВУЕ істотно вирізняється на тлі паперової загальним обсягом інформації, адже її наповнюють статті не лише на літеру «А». На жаль, на порталі ВУЕ не вдалося віднайти інформацію про загальну кількість наявних статей, хоча такі відомості як елемент комунікації з читацькою аудиторією в онлайн-енциклопедіях зазвичай не приховують, підвищуючи прозорість видавничої політики до видання (про це докладніше — у подальшій частині цього параграфу).

Ми також помітили, що значна частина статей, розміщених на порталі, має вигляд сторінок-заготовок, на яких подано лише назву статті та коротку дефініцію. Такими, станом на початок 2024 року, є, наприклад, «Біомедицина»⁴⁸, «Ведизм»⁴⁹, «Героїзм»⁵⁰, «Державотворення»⁵¹, «Енциклопедія українознавства»⁵², «Європоцентризм»⁵³, «Західна Європа»⁵⁴, «Ісламізм»⁵⁵, «Коперник, Миколай»⁵⁶ тощо. Якщо таких статей тисячі, тоді це може пояснювати низьку цитованість ВУЕ в ЗМІ через відсутність контенту на сторінках сайту. Очевидно, практика створювати сторінки-заготовки запозичена з досвіду укладання Wikipedia, проте вона не притаманна професійним онлайн-енциклопедіям.

stijkist-ukrayiny-naprykinczi-lyutogo-2022-roku-vyrishyla-dolyu-planety

⁴⁸Біомедицина. Велика українська енциклопедія.

<https://vue.gov.ua/біомедицина>

⁴⁹Ведизм. Велика українська енциклопедія. <https://vue.gov.ua/ведизм>

⁵⁰Героїзм. Велика українська енциклопедія. <https://vue.gov.ua/героїзм>

⁵¹Державотворення. Велика українська енциклопедія. <https://vue.gov.ua/державотворення>

⁵²Енциклопедія українознавства. Велика українська енциклопедія. https://vue.gov.ua/енциклопедія_українознавства

⁵³Європоцентризм. Велика українська енциклопедія. <https://vue.gov.ua/європоцентризм>

⁵⁴Західна Європа. Велика українська енциклопедія. https://vue.gov.ua/західна_європа

⁵⁵Ісламізм. Велика українська енциклопедія. <https://vue.gov.ua/ісламізм>

⁵⁶Коперник, Миколай. Велика українська енциклопедія. https://vue.gov.ua/коперник,_миколай

Оглянемо віднайдені цитування Великої української енциклопедії в новинних статтях. Так, серед публікацій, у яких покликають на ВУЕ, — розлога аналітика видання «Аргумент» щодо впливу погодних умов дощової осені на дії ЗСУ. Описуючи особливості клімату півдня України, журналісти скористалися енциклопедичною статтею «Вологоємність ґрунту»⁵⁷, підготовлену українським геологом В. Білецьким: «Максимальна адсорбційна вологоємність ґрунту (пов'язана, сорбована, орієнтовна волога) — найбільша кількість міцно зв'язаної води, яку утримували сорбційні сили. Чим важчий гранулометричний склад ґрунту і вищий вміст у ній гумусу, тим більша частка зв'язаної, майже недоступної вологи у ґрунті», — пише Велика українська енциклопедія⁵⁸.

В означений період окремих сегмент новин в Україні — звістки з фронту про загибель українських воїнів. Такою є стаття про Героя України, закарпатця Романа Русника, який загинув смертю хоробрих, прикриваючи побратимів, опублікована в «Голосі України». У ній цитовано ВУЕ щодо інформації про присвоєння звання Героя України та ордена «Золота Зірка»: *За особисту мужність і героїзм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі присвоєно звання Героя України з удостоєнням ордена «Золота Зірка» (19.03.2022, посмертно) (Велика українська енциклопедія)*⁵⁹. Подібним чином посилаються на ВУЕ у статті на сайті «Радіо Трек» про посмертне нагородження воїна з Рівненщини орденом «Золота Зірка»⁶⁰.

На сайті «РБК-Україна» одну із новинних публікацій присвячено докладному опису Дня соборності України — акцентують увагу на 105-й річниці возз'єднання українських земель в одну державу. Ремарка на початку статті інформує, що під час підготовки контен-

⁵⁷Вологоємність ґрунту. Велика українська енциклопедія. 2021. https://vue.gov.ua/Вологоємність_ґрунту

⁵⁸Івахненко Д. Як осіння багнюка може піти на користь ЗСУ. *Аргумент*. 2023. 25 верес. <https://argumentua.com/stati/yak-os-nnya-bagnyuka-mozhe-p-tina-korist-zsu>

⁵⁹Нитка В. Український офіцер має бути інтелігентом і палким патріотом. *Голос України*. 2023. 27 верес. <http://www.golos.com.ua/article/373944>

⁶⁰Орден Герою з Рівненщини вручив Зеленський його мамі. *Радіо Трек*. 2023. 29 черв. https://radiotrek.rv.ua/news/orden-mami-geroya-z-rivnenshchini-vruchiv-zelenskiy-foto_310518.html

ту використано публікації Українського інституту національної пам'яті, Вікіпедії, Великої української енциклопедії⁶¹.

На раніше згаданому порталі «Новинарня» опубліковано статтю про те, що суд зобов'язав Київську митрополію «УПЦ МП» повернути в державну власність Успенський (Георгіївський) собор у Каневі Черкаської області, який є об'єктом культурної спадщини національного значення. Після висвітлення події, що сталася, у статті далі подають довідкову інформацію про цей собор, цитуючи ВУЕ: У часи Другої світової війни, як зазначає Велика українська енциклопедія, радянська влада закрила собор, влаштувавши в ньому склад солі. Службу в храмі відновили у 1941—1961 роках. Згодом у приміщенні собору функціонував Канівський музей народного декоративного мистецтва. Від 1993 року храм передали релігійній громаді⁶².

Зауважимо також, що деякі новинні публікації, де згадано ВУЕ, описують власне цю енциклопедію. Наприклад, «Укрінформ» повідомляв про проведення всеукраїнської наукової конференції на тему: «Сучасна енциклопедистика: тенденції розвитку», на якій основну увагу було прикуто саме до ВУЕ⁶³. У подібних новинах енциклопедію, звісно, не цитують, а лише згадують про неї. Прикметно, що подібні згадки фіксуємо головно у джерелах, дотичних до власне енциклопедії (державне інформаційне агентство «Укрінформ» та видавець ВУЕ — ДНУ «Енциклопедичне видавництво» підпорядковані Державному комітету телебачення і радіомовлення України), що можна трактувати як рекламування.

Медійники послуговуються не лише текстовою інформацією, а й графічною (іконографічною): зафіксовано низку випадків використання фотосвітлин з Енциклопедії Сучасної України для ілюстрації новинних повідомлень — наприклад, про знищення будинку на-

⁶¹Березіна А. Україна відзначає День Соборності. Чому свято є символом єднання та згуртованості нації. РКБ-Україна. 2024. 22 січ. <https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayina-vidznachae-den-sobornosti-chomu-1705428094.html>

⁶²Суд зобов'язав «УПЦ МП» повернути у державну власність стародавній Успенський собор у Каневі. Новинарня. 2024. 27 берез. <https://novynarnia.com/2024/03/27/sud-zobovuzav-upcz-mp-povernuty-u-derzhavnu-vlasnist-starodavnij-uspenskyj-sobor-u-kanevi>.

⁶³Сучасна енциклопедистика: тенденції розвитку. Укрінформ. 2023. 11 жовт. <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3770132-sucasna-enciklopedistika-tendencii-rozvitku.html>

родних традицій від ворожого снаряду⁶⁴, про підготовку до можливих проривів дамб і затоплення територій, до яких можуть вдатися російські війська⁶⁵, про вивезення росіянами всіх фондів Каховського історичного музею⁶⁶, про обстріл російськими окупантами міста Олешки Херсонської області⁶⁷, про актуальне прочитання (у світлі провалу бліцкригу військ РФ в Україні) карикатури Едварда Козака «Паніка в пеклі»⁶⁸ тощо.

Запозичення ілюстративного матеріалу з Енциклопедії історії України так само помічено в масмедійному дискурсі, наприклад, у статтях про український визвольний контрнаступ на сході та півдні, що стався навесні 1918 року використано карту війни РСФФР і УНР (лютий — травень 1918 року)⁶⁹; про правильне наголошування слова «Бахмут»⁷⁰, де з енциклопедії використано зображення книги Климентія Зиновіїва «Приповісті посполиті»; зображення герба Речі Посполитої, запозичене з ЕІУ, бачимо у статті про Люблінську унію⁷¹ тощо.

⁶⁴На Донеччині від ворожого снаряду згорів будинок народних традицій. Укрінформ. 2022. 19 черв. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3510485-na-doneccini-vid-vorozogo-snaradu-zgoriv-budinok-narodnih-tradicij.html>.

⁶⁵Гаюк Ю. Що робити в разі прориву дамби: покрокова інструкція для українців. РБК-Україна. 2022. 24 верес. <https://www.rbc.ua/rus/styler/shcho-robiti-razi-prorivu-dambi-1663674668.html>.

⁶⁶Горлач П. Росіяни вивезли всі фонди Каховського історичного музею до Криму. Суспільне. Культура. 2023. 25 лист. <https://suspilne.media/324974-rosiani-vivezli-vsi-fondi-kahovskogo-istoricnogo-muzeu-do-krimu>.

⁶⁷Василенко Є. Російські окупанти обстріляли Олешки, є жертва. New Voice. 2022. 28 груд. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/rosiyski-okupanti-obstrilyali-oleshki-ostanni-novini-50293911.html>.

⁶⁸У пеклі — паніка: після провалу спецоперації очікується прибуття Хутіна Пуйла. Фотографії Старого Львова. 2022. 13 берез. <https://photo-lviv.in.ua/u-pekli-panika-pislia-provalu-spetsoperatsii-ochikuietsia-prybuttia-khutina-puyla>.

⁶⁹Переможний український контрнаступ на сході та півдні: до 105-річчя визвольного походу навесні 1918 року. Армія інформ. 2023. 18 квіт. <https://armyinform.com.ua/2023/04/18/peremozhnij-ukrayinskyj-kontrnastup-na-shodita-pivdni-do-105-richchya-vyzvolnogo-pohodu-navesni-1918-roku>

⁷⁰Жукова Н. «Бахмут»: краєзнавець зібрав старовинні коліскові, вірші, етнонарисы та словники, в яких зазначений наголос у назві міста. Вільне радіо. 2023. 04 лют. <https://freeradio.com.ua/bakhu-t-kraieznavets-zibrav-starovynni-kolyskovi-ivirshi-etno-narysy-ta-slovnky-v-iakykh-zaznacheny-naholos-u-nazvi-mista>

⁷¹Об'єдналися дві великі держави. Gazeta.ua. 2022. 28 черв. https://gazeta.ua/articles/history/_obyednalisya-dvi-veliki-derzhavi/1039675

Використання графічних матеріалів ВУЕ бачимо в новинах про відзначення Дня служби безпеки та Благовіщення⁷², статті про зв'язки з українськими землями монарха Сигізмунда Люксембурга⁷³. Цим типом контенту ВУЕ послуговуються навіть російські медійники, інформуючи громадян сусідньої країни про канадську фінансову допомогу Україні⁷⁴.

В усіх наведених вище новинах занотовано джерела ілюстративного матеріалу з посиланням на згадані енциклопедії.

Підсумовуючи наш контент-аналіз, акцентуємо, що значна кількість згаданих статей у масмедіа, в яких покликаються на енциклопедії, висвітлюють події, що так чи інакше пов'язані з війною, а отже, енциклопедичний контент стає важливим джерелом підготовки новин і підґрунтям у формуванні загального дискурсу, в межах якого відбувається фіксація та опис сучасного воєнного життя в Україні.

Чому це відбувається? Оскільки енциклопедії зазвичай вважають літературою перевіреного, надійного характеру, вони привертають увагу фахівців різних професійних напрямів, які працюють із текстовими джерелами й описують різні теми — від актуальних загальних до вузькогалузевих. Цікавим видається дослідження, здійснене вченими Массачусетського технологічного інституту, про те, що популярні довідкові ресурси (зокрема йдеться про Wikipedia) часто використовують судді для прийняття вердиктів. Так, енциклопедичні статті, що висвітлювали судові рішення за окремими справами, представники Феміди активно беруть до уваги як прецедент для власних проваджень [90].

Схожі випадки зафіксовано і в Україні, щоправда, служителям Феміди більше до вподоби словники: так, на Волині в одній зі

⁷²25 березня — День Служби безпеки України та Благовіщення. ESPRESO. TV. 2024. 25 берез. <https://espresso.tv/suspilstvo-25-bereznaya-den-sluzhbi-bezpeki-ukraini-ta-blagovishchennya>

⁷³Наймогутніший правитель Галицької і Володимирської земель та «українські» нотки його біографії. Фотографії старого Лева. 2024. 16 січ. <https://photo-lviv.in.ua/naymohutnishyuy-pravytel-halytskoi-i-volodymyrskoi-zemel-ta-ukrainski-notky-yoho-biohrafii>

⁷⁴Шмыгаль заявил, что Киев получит от Канады 1,5 миллиарда долларов. Вечерняя Москва. 2024. <https://vm.ru/news/1123433-shmygal-zayavil-chto-kiiev-poluchit-ot-kanady-15-milliarda-dollarov>

справ розглядали факт ухилення чоловіка від призову на військову службу під час мобілізації після того, як він пройшов військову лікарську комісію, що визнала особу придатною до служби в армії. Після рішення комісії чоловік почав скаржитися на погіршення стану здоров'я, що й завадило ТЦК направити його в той день до військової частини. Так траплялося два рази, зрештою, прокуратура спрямувала справу до суду, оскільки повважала, що чоловік є ухилантом — навмисне вигадує прецеденти, щоб уникнути військової служби. Під час розгляду справи судді апелювали до академічного Словника української мови в 11 томах, щоб чітко розуміти значення слова «ухилитися». У вироку навели цитування словникової статті 10-го тому, у якому дефініція слова «ухилитися» така: «намагатися не робити чого-небудь, не брати участі в чомусь, відсторонятися від чогось». Оскільки суду не було надано необхідних документів, які б підтверджували, що чоловік щодо повістки і процедурної частини «намагався не робити чого-небудь», «не брав участі в чомусь» чи «відсторонявся від чогось», то його не було визнано винним у недотриманні чинного законодавства, бо факту ухилення від несення військової служби довести не вдалося⁷⁵.

Не оминають осторонь популярні енциклопедичні ресурси працівники медійної сфери у власній діяльності давно. Ще 2011 року американські дослідники з'ясували, що найбільші новинарні США («The New York Times», «The Washington Post», «The Wall Street Journal», «USA Today») містять багато посилань на Wikipedia. Автори припускають: використання цього ресурсу в новинах забезпечує істотний внесок у формування суспільної думки, що Wikipedia є джерелом підтверженої чи перевіреної інформації, тому заслуговує на довіру [91]. Щоправда, в інших студіях з'ясовано, що журналістам, які покликаються на «народну енциклопедію», варто перевіряти оприлюднену там інформацію, оскільки лишається ймовірність її недостовірного характеру [20].

Часто тексти статей цього довідкового ресурсу формують за принципом покликання на оприлюднені джерела, серед них — мас-

⁷⁵На Волині суд виправдав ухиланта, звернувшись до тлумачного словника. Волинська служба новин. 2024. 2 берез. <https://vsn.ua/news/na-volini-sud-vipravdav-uhilyanta-zvernuvshis-do-tlumachnogo-slovnika-39317>

медійні видання. Інакше кажучи, статті *Wikipedia* часто упорядковують на основі даних, отриманих із журналістських публікацій. У зв'язку з цим існують розвідки, де порівняно вікіпедійні статті, що містять посилання на масмедійні джерела, з аналогічними гаслами *Encyclopaedia Britannica* та з'ясовано, що під впливом медійного контенту статті першої менш об'єктивні порівняно з класичною енциклопедією [92]. Хай там як, маємо ситуацію, коли медійники, активно використовуючи *Wikipedia*, сприяють її популяризації. Відтак можемо припустити, що популярність академічних енциклопедій, як і академічних знань загалом, корелює з рівнем їх використання у масмедіа.

Запропонована вибірка прикладів цитування українських онлайн-енциклопедій у масмедійних джерелах дає змогу констатувати таке. Цитують як загальні статті, що описують поняття, явища, події, так і біографічні. Запозичують шляхом цитування як текстову, так й ілюстративну частини енциклопедичних статей. До енциклопедій звертаються як центральні засоби масової інформації (загальнодержавні масмедіа), так і регіональні або вузьконішеві. Перших цікавлять здебільшого матеріали загального характеру, інших — також і біографічні. Привертає увагу й те, що більшість проаналізованих новин тематично стосується подій, що відображають актуальні питання українського життя у воєнний час.

Останній факт може мати важливе значення для пояснення, чому медійники в аналізованих статтях звертаються до академічних енциклопедій, а не, скажімо, до популярної *Wikipedia*. У медіапросторі нині є значна кількість сумнівної інформації. Велику її частку створено свідомо з метою дезінформації та формування бажаної суспільної думки, ідеологічних наративів, розпалювання внутрішньо- чи міжнаціональної ворожнечі, відволікання уваги аудиторії тощо. Нинішня російська агресія відбувається не лише на полі бою, а й в інформаційно-комунікативній площині (явище гібридної війни), її спрямовано не лише проти України, а й усього цивілізованого світу. Інформаційно-психологічні операції (ІПСО), впливаючи на суспільні маси, за словами дослідників, негативно позначаються й на свідомості кожної людини, завдаючи шкоди психічному здоров'ю, зокрема порушують адекватність сприйнят-

тя дійсності, дезорганізують систему ціннісних орієнтирів та особистісного світогляду [93].

В історичній ретроспективі певним аналогом сучасних ІПсО слугує розвинена політична міфотворчість для утвердження півної ідеології як в межах країни, так і за кордоном. Історія політичної ідеології Москви розпочалася, як прийнято вважати, пам'яткою літератури 16 століття «Сказание о князьях Владимирских», що мала на меті сформувати ідею про Росію як правонаступницю культурної та політичної спадщини Русі: «Цей твір ідеологічно обґрунтовував загальноруський характер великокнязівської московської влади через утвердження думки про її божественний характер та про наслідування московськими князями прав київських князів. Невід'ємною складовою всієї цієї побудови було обґрунтування цим наслідуванням претензій Москви в боротьбі з Литвою на повернення останньою їй земель, що колись належали Київській державі» [94, с. 291]. Такий політичний концепт став необхідністю у зв'язку з розбудовою Московського царства на зразок того, як Візантійська імперія постала на ґрунті Стародавнього Риму [95, с. 166]. Звісно, це не має нічого спільного з реальністю, адже, як зауважив ще М. Грушевський, «Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської, і київський період перейшов не у володимиро-московський, з якого повинна вести свій родовід Московська держава й Російська імперія, а в галицько-волинський XIII ст., потім у литовсько-польський XIV—XVI ст.» [96, с. 78]. Наприкінці 17 століття за часів Петра I набула поширення «картографічна пропаганда, коли зусиллями Санкт-Петербурзької імператорської академії наук вели роботу зі створення Атласу Російського, який би став перевіреним джерелом інформації для Заходу» [97, с. 51].

Внаслідок такої міфотворчості з'являлися не стільки об'єктивні знання, скільки культурні стереотипи, політичні міфи та уявлення про Росію, якої в такому вигляді ніколи не було. На жаль, у цьому пошуку росіяни завжди привласнювали собі частину української історії, і віра в набуті ними міфологеми ставала сильним ідеологічним підґрунтям для починання та виправдання збройної агресії проти українців, що мала місце в різні часи. Ось як слушно зазна-

чають українські історики: «Готуючись до війни, РФ активно використовувала методи пропаганди, апробовані під час підготовки до попередніх воєн. Найважливішими з них стали маніпулювання історією з метою творення власного історичного міфу; формування “символіки війни”, покликаної “мобілізувати маси” на героїзоване насильство проти українців; дегуманізація ворога (тобто українців) шляхом невизнання права на розбудову незалежної держави, заперечення самодостатності української культури, ототожнення українських військовослужбовців і громадсько-політичних діячів із “нацистами”. Російська пропаганда фактично легітимізує геноцид українців та знищення України як держави. Знаходячись поряд із Росією, українському суспільству варто пам’ятати: російська агресія проти українців впливає з глибин колективної пам’яті, проявляючись за кожної слушної нагоди. Те, що її породжує, здатне лише руйнувати, уподібнюватися чи копіювати, але не створювати нове» [98, с. 43].

Російська міфотворчість не за одне століття набула великого поширення у світі. Черговим підтвердженням цьому стали нещодавні повідомлення у пресі, що сколихнули українське суспільство, про те, що українці, які нині змушені мешкати поза своєю країною через війну, виявляють, що тамтешня дитяча довідкова література подає історію України й Росії викривлено — в дусі російської пропаганди:

Я живу в Лондоні й уже звикла, що за кордоном зазвичай не знають, що таке Україна, а уявлення про Росію натомість міфологізовано. Днями я взяла участь у дискусії з французом, від якої взагалі волосся стало дибки. Іноземці здебільшого справді вважають, що сучасна Росія — пряма спадкоємиця середньовічної Русі з центром у Києві. Бо ж назва звучить так само! <...> Ще в позаминулому столітті світ знав, що таке Московія. Зараз, завдяки потужній російській пропаганді й грандіозним фінансовим вливанням, ситуація кардинально змінилась, а історія Русі перетворилася на карикатуру. Вдумайтеся: Росія створила грандіозний фейк і змусила весь світ у нього повірити!⁷⁶

⁷⁶Малей А. Битва за історію: інформаційна війна, яку Московія веде в іноземних дитячих книжках. Текст. 2023. 10 черв. <https://texty.org.ua/articles/110110/bytva-za-istoriju-informatsijna-vijna-jaku-moskovija-vede-v-inozemnykh-dytjachykh-knyzhkakh>

Відома дослідниця російської ідеології Л. Якубова ось що зазначає: «Світові інтелектуали наразі катастрофічно мало знають реальну історію України і реальну Росії (не плутати з загально поширеними і вкоріненими на рівні стереотипів європейської славістики історикоподібними сурогатами). Саме відсутність реального історичного знання не дозволяє їм вийти за рамки баналізації проблеми. Какофонія смислів та висновків, передусім у ЗМІ, є лише відзеркаленням цього стану. А, крім того, і фактором інформаційної війни — складової походу рашизму проти сучасного світу. Систематизація феноменів, а в них систем, підсистем і явищ лише розпочалася. Дослідження феномену на піку його оприявлення саме по собі є неабияким інтелектуальним викликом. Під час щосекундної загрози життю — поготів» [99].

Ми не ставили за мету долучити до нашого контент-аналізу цитування *Encyclopedia of Ukraine* (її залучили лише до кількісних підрахунків), оскільки повважали, що для висвітлення цього питання буде достатньо українськомовних енциклопедій. Однак у контексті *Encyclopedia of Ukraine*, продовжуючи проблему домінування російської точки зору у світі, пропонуємо згадати ситуацію, що сталася 22 вересня 2023 року під час візиту президента Володимира Зеленського до Канади, коли в парламенті привітали та назвали героєм 98-річного Ярослава Гуньку. Історія закінчилася великим скандалом і відставкою спікера канадського парламенту, оскільки Я. Гунька був членом дивізії «Галичина». Те, що це військове формування боролось за незалежність України, виявилось слабшою позицією за стереотипи і ярлики, активно поширювані в світі російською пропагандою, про те, що члени дивізії «Галичина» — нацисти, військові злочинці. Насправді ж доказів про причетність українців до військових злочинів, зокрема пов'язаних із ненавистю до представників інших націй, передусім євреїв, немає (наприклад, докладніше про це див. — [100]), однак у численних ЗМІ цю новину описано з акцентом на тому, що Я. Гунька — нацист. Доволі відоме масмедіа «Voltaire Network» («Мережа Вольтера») ось як описало цю подію, згадавши в негативному світлі не лише Я. Гуньку, а й діячів першої половини 20 століття, що відіграли значну роль в українському національному русі, та навіть Енциклопедію українознавства:

This veteran is Yaroslav Hunk (98 years old). He fought in the 1st Ukrainian Division, better known as the SS Galicia Division. He took part in numerous massacres of Ukrainian, Jewish, Polish and Slovak civilians. <...> Canadian Prime Minister William Lyon Mackenzie King, a personal friend of Adolf Hitler, harbored many war criminals at the end of World War II, including Dmitry Dontsov, the founder of integral Ukrainian nationalism. Dontsov, who was not tried at Nuremberg, was one of the main organizers of the final solution of the Gypsy and Jewish questions while serving as administrator of the Reinhard Heydrich Institute. His “executive” arm, Stepan Bandera, came to visit him legally in Canada. Then, Nazi Prime Minister Yaroslav Stetsko was received triumphantly in Winnipeg. Current Deputy Prime Minister Chrystia Freeland and granddaughter of Michael Chomiak, the publisher of the main Nazi newspaper in Central Europe, worked with a group of war criminals to rewrite the history of Ukraine (Encyclopedia of Ukraine) to lead people to believe that Ukrainian integral nationalists never collaborated with the Nazis⁷⁷.

[Цим ветераном є Ярослав Гунька (98 років). Воював у складі 1-ї української дивізії, відомої як СС «Галичина». Він брав участь у численних розправах над мирним населенням — українцями, євреями, поляками та словаками. <...> Прем'єр-міністр Канади Вільям Лайон Маккензі Кінг, особистий друг Адольфа Гітлера, наприкінці Другої світової війни прихистив багатьох військових злочинців, зокрема Дмитра Донцова, засновника українського націоналізму. Донцов, якого не засудили в Нюрнберзі, був одним із головних організаторів остаточного вирішення циганського та єврейського питань, перебуваючи на посаді адміністратора Інституту Райнгарда Гейдріха. «Права рука» Донцова Степан Бандера безперешкодно емігрував до Канади. Тоді у Вінніпезі тріумфально зустрічали нацистського прем'єр-міністра⁷⁸ Ярослава Стецька. Нинішня віцепрем'єр-міністр Христя Фріланд — онука Михайла Хом'яка, видавця головної нацистської газети в Центральній Європі⁷⁹, який

⁷⁷Canadian Parliament honors SS veteran. *Voltaire Network*. 2023. 25 Sept. <https://www.voltairenet.org/article219728.html>

⁷⁸Тут, очевидно, ідеться про Я. Стецька як голову виконавчого органу відновленої (з початком війни Німеччини проти СРСР) Організацією українських націоналістів Української Держави.

⁷⁹Імовірно, тут мають на увазі часопис «Краківські вісті», що в роки Другої світової війни видавали українці на окупованих гітлерівською Німеччиною землях.

співпрацював також із групою воєнних злочинців, що займалися переписуванням історії України (через «Енциклопедію українознавства»), щоб змусити людей повірити, що українські націоналісти ніколи не співпрацювали з нацистами].

Не будемо наразі дискутувати, наскільки описане в повідомленні спотворює українську історію (нехай належну оцінку дадуть історики), а лише зауважимо, що поширення у світі таких наративів точно не йде на користь іміджу сучасної України, від якого часто залежить рівень надання міжнародної підтримки у відсічі збройної агресії РФ. До слова, неприємним продовженням описаної історії, що фактично підтверджує щойно сказане, стала інша, пов'язана з перекладом англійською мовою цінного джерела з історії УПА, підготовленого В. В'ятровичем і Л. Луцюком [101]. Подібних праць англійською мовою вкрай мало, а тому й історію України на Заході знають відповідно. І ось скандал навколо Я. Гуньки російська пропаганда використала з метою знецінення цього видання: в одному з медіа вийшла стаття з провокативним заголовком «Чому Американська бібліотечна асоціація відбілює історію українських нацистів?»⁸⁰, внаслідок чого ця поважна культурна інституція, що перед цим уналежнила публікацію про УПА до найкращих історичних праць 2023 року, вилучила книгу В. В'ятровича і Л. Луцюка із цього списку.

Політична пропаганда — найнебезпечніший різновид російської культурної експансії, особливо якщо вона безпосередньо артикулюється з уст відомих осіб. Так, президент РФ багато разів висловлював своє бачення історії українців та їхніх земель. Наприклад, в одній зі статей він заявив, що українці й росіяни — один народ, а українську державність заснувала радянська влада [102]. Ці ж міфи були повторені в його офіційному зверненні перед початком масштабних воєнних дій в Україні 24 лютого 2022 року, а в січні 2024 він їх повторив на весь світ, доповнивши суголосними, під час інтерв'ю американську журналістку Т. Карлсону: «України до більшовиків не існувало, більшовики передали Україні землі історичної Росії, до

⁸⁰Golinkin L. Why is the American Library Association whitewashing the history of Ukrainian Nazis? *The Nation*. 2024. 10 Apr. <https://www.thenation.com/article/culture/american-library-association-ukrainian-nazis>

яких належить усе Лівобережжя і Київ; теорія про українців як окрему націю зародилася в Польщі, а просував її австрійський генштаб перед Першою світовою війною; українці — це частина єдиного російського народу; на Донбасі ми захищали свій народ, себе, свою батьківщину і своє майбутнє. Україна у певному сенсі — штучна держава, створена волею Сталіна» [цит. за: 103, с. 13]. Попри те, що такі твердження науково не обґрунтовані, їхнє поширення в суспільстві потребує постійних цільових реагувань у вигляді експертних спростувань. Протидія антиукраїнській пропаганді повинна відбуватися на рівні широкого спектру інформаційних джерел, де енциклопедичний — не виняток.

У відповідь на інформаційний ворожий фронт в Україні актуалізовано медіаграмотність та медіакомпетентність (хоча загалом медіаосвіта в Україні почала розвиватися ще до початку російської агресії). Ці явища відіграють велику роль не лише для інформаційної безпеки держави й інформаційно-психологічного захисту її громадян, а й розвитку сучасного інформаційного суспільства (цифровізація), глобалізаційних перетворень загалом. Нині ж, у дні війни, основна користь медіаосвіти, вочевидь, полягає в тому, що вона сприяє забезпеченню людини від маніпуляцій, нав'язування переконань, а отже, від затьмарення розуму, ухвалення емоційних рішень, заснованих на тривозі й страхів, що зі свого боку провокують появу безпорадності й депресивних станів. Яскравий приклад зафіксовано восени 2022 року. Коли в Україні через вороже нищення критичної інфраструктури держави масово вимикають електроенергію, проросійська пропаганда, використовуючи нагоду, провокує конфліктогенність в українському суспільстві — створює новинні повідомлення про те, що начебто в столиці та західних територіях України вимикають електроенергію рідше, ніж у східних і південних, оскільки мешканці останніх нібито менші патріоти держави.

Під термінами *медіаграмотність* і *медіакомпетентність* науковці розуміють сукупність знань, умінь, здібностей, що сприяють пошуку, відбору, інтерпретації, використанню, оцінюванню, критичному аналізу, створенню та передаванню медіаінформації. Для фахівців це — компетентність щодо застосування медіатех-

нологій у професійній діяльності [104]. Про загальне тенденційне підвищення медіаграмотності українців свідчать деякі наукові дослідження, у яких зафіксовано збільшення серед громадян країни запиту на якісну інформацію [105].

Маніпуляції з інформацією в умовах війни набувають особливої гостроти. Спільність, опірність, підтримка власної армії та влади створюють фундаментальні елементи стабільності та успішності країни за таких умов. Противник цілеспрямовано намагається підірвати цю спільність, активно використовуючи стратегії інформаційної маніпуляції, щоб розхитати єдність, впроваджуючи негативні сторони життя та співіснування. Під час таких періодів відрізнити маніпулятивну, неправдиву, упереджену чи спотворену інформацію від достовірної стає майже неможливим [106, с. 8].

«Важливий елемент боротьби з ворожою пропагандою — увага до первинного джерела інформації. Це значить, що перед тим, як взяти будь-яку інформацію до уваги, потрібно з'ясувати, хто її справжній автор і яке джерело (установа, медіа) її поширює. Необхідно звертати увагу на авторитетність джерела, його репутацію, а також перевіряти, чи не було в минулому випадків надання недостовірної інформації, яку спростувала влада чи журналісти» [там само]. Вочевидь, із цих міркувань у фокусі уваги журналістів під час написання їхніх матеріалів дедалі частіше з'являються наукові, науково-довідкові публікації, інформація у яких апріорі перевірена. В академічних енциклопедичних виданнях автори довідок — зазвичай провідні в країні експерти. Будь-яка якісна енциклопедія як джерело об'єктивних знань систематизованого й узагальненого характеру заслуговує на те, щоб її матеріали використовували для підготовки своїх публікацій працівники ЗМІ.

Наукова сфера. Далі, поглиблюючи аналіз практичного значення енциклопедій, було б логічно простежити рівень та особливості їх цитувань у науковому дискурсі. Загалом наукові цитування відіграють велику роль, адже «коли стаття цитує іншу, між двома працями створюється зв'язок, що з'єднує авторів, наукові концепції, публікації та навіть галузі. Цитування також створює часову спадкоємність, яка спирається на минулі ідеї для створення сучасних знань» [67, с. 20]. Аналіз наукового цитування застосовують

в історії та соціології науки, інформології та інформетрії, наукометрії та бібліометрії, інформатиці та математиці, бібліотечній справі тощо з метою вивчення потоків знань, напрямів і масштабів поширення ідей, соціальних та інтелектуальних структур науки, інформаційних ресурсів, а також для оцінювання результатів наукової діяльності. Останніми десятиліттями для аналізу цитування використовують нові методи з інших галузей досліджень, як-от наука про мережі, аналіз соціальних мереж, візуалізація інформації. Можна очікувати активізацію досліджень, пов'язаних із розвитком штучного інтелекту та його можливостей щодо контекстного аналізу масштабних мереж даних [71, с. 43].

Однак дослідження цитування українських енциклопедій у наукових працях, про що зауважено раніше, ми робили в попередніх публікаціях, а тому тепер спробуємо схарактеризувати це питання дещо з іншого погляду. Перед цим лише наголосимо, що в усьому світі науковці цитують енциклопедичні статті: це стосується як класичних енциклопедій, так і тих, що створені тисячами волонтерів (*Wikipedia*, *Scholarpedia* тощо), причому найчастіше об'єктом цитувань є дефініції [107], і в цьому сенсі українські енциклопедії не становлять виняток.

Енциклопедії та енциклопедичні словники (довідники) — це особливий тип літератури, що відображає культуру універсальних знань, їх упорядкування й систематизацію з одного боку, та його збереження й поширення — з другого. Інакше кажучи, енциклопедії — це більше, ніж книги, вони — форма і засіб універсального знання, окреме явище у сфері знань, їх розвитку в світовій культурі; особливий спосіб мислєдіяльності, що полягає в узагальненні, систематизації й зіставленні знань, отже, заслуговують і на спеціальні студії, утворюючи окремий дослідницький напрям, який називають енциклопедистикою. Енциклопедистика, або енциклопедознавство (англійською — *encyclopedia studies*) як наукова галузь, у центрі якої — методологія (практика) створення енциклопедій, має інтегральний характер, адже об'єднує сукупність наукових знань із широкого кола питань; це та сфера фахової діяльності, яку навіть можна вважати окремим міждисциплінарним науковим підходом, оскільки енциклопедичне знання, по-перше, стосується різних наук (зокрема

якщо йдеться про широкотематичні енциклопедичні видання, або ж про сукупність спеціалізованих, галузевих видань); по-друге, за своїм змістом воно є окремим типом наукового мислення, що полягає в узагальненнях, осмисленнях та переосмисленнях тих чи інших проблем як способі генерації енциклопедичного контенту.

Загалом міждисциплінарні підходи й методи пізнання, що виникають на межі різних наукових дисциплін, нині є прогресивним інструментом отримання нових знань. Міждисциплінарний характер сучасної науки — це відповідь на яскраво виражене ускладнення суспільних зв'язків. Водночас це й відображення розуміння науки як комунікативного інструмента якісно нового типу. Підтверджують цю думку слова акад. О. Палагіна про те, що епоху аналітизму та властиву йому диференціацію науки завершено. На його думку, сучасна наука не в змозі розв'язувати проблеми, що постають сьогодні перед людством; одна з причин — роз'єднаність наукових дисциплін, себто нескоординованість роботи наукових установ. Натомість елементарна синхронізація науки у вигляді активної міждисциплінарної взаємодії засвідчує вагомий синергетичний ефект [108, с. 14].

Фахівці, що займаються створенням академічних загальних енциклопедій своєю справою, без сумніву, об'єднують наукові дисципліни та борються з «нескоординованістю» роботи наукових установ. Таке твердження не є перебільшенням, оскільки згідно з окремими дослідженнями (хоч і виконаними на матеріалі англomовного розділу Wikipedia), енциклопедії відзначаються потенціалом спонукати науку до подальшого розвитку в напрямі отримання нових знань. Зокрема, в одній праці відзначено, що енциклопедія, по-перше, сприяє поширенню наукових ідей, і це допомагає в дослідницькій роботі науковцям (за спостереженнями дослідників, енциклопедичні матеріали науковці використовують як «підручне» джерело інформації поруч із монографіями, збірниками наукових праць, статтями в журналах тощо, незважаючи на те, що у своїх публікаціях рідко цитують цей тип джерел); по-друге, енциклопедія відображає поточний стан наукового знання, оскільки статті в ній укладають на основі актуальних об'єктивних наукових знань (про це свідчить аналіз дослідниками пристатейних блоків літератури, що додаються до енциклопедичних статей) [109, с. 2018].

Загалом наукові енциклопедії відрізняються від інших наукових публікацій тим, що другі оприявнюють «діяльність, спрямовану на створення знань» [110, с. 21], тобто репрезентують знання, а перші — їх систематизують та поширюють у популярній доступній формі для масового читача.

За словами І. Юхновського, «у людини є дві характеристики — мудрість і знання. Мудрість споконвіку існувала в різних людських формаціях, знання набуваються завдяки постійному надходженню нової інформації, подібно до того, як до рослин надходить сонячне світло, і вони засвоюють та перетворюють його в процесі фотосинтезу» [111, с. 34]. Цю сентенцію відомого українського науковця й державного діяча можна продовжити так: нові знання мають бути відкриті науковцями й активно поширюватися. Енциклопедії є тим джерелом, що у популярній формі зрозумілою мовою тиражують наукові знання.

Поширення наукових знань розглядають як окрему проблему, позаяк доступ суспільства до науки (наукових публікацій) не завжди відкритий. Великі спеціалізовані видавництва навчилися робити статки на продажі наукових знань, виступаючи посередником між вченими, що пропонують у своїх статтях та монографіях відкриття, винаходи, ідеї, концепції, новації, методології тощо, та суспільством, у якому всі ці здобутки мають реалізовуватися й приносити користь, сприяючи подальшому цивілізаційному розвитку людства. З одного боку, ці ж видавництва виконують роль інституту перевірки наукових знань на достовірність: «процедура незалежного рецензування рукописів експертами у відповідній галузі є основою сучасної оцінки наукових досліджень. На думку багатьох учених, такий підхід наразі залишається найбільш надійним способом забезпечити збалансоване і справедливе оцінювання» [112, с. 81]. Для якісного функціонування цього інституту необхідні кошти, які й отримують передусім із продажу наукових публікацій. З іншого боку, торгівля науковими знаннями часто сприймається як щось науково не етичне, навіть антигуманне, бо не узгоджується з правами і свободами людини, а також містить низку загроз безпосередньо для науки.

Виник окремий підхід до здійснення наукової діяльності, який називають відкритою наукою (Open Science), що передбачає

забезпечення вільного доступу до результатів досліджень — без технічних або фінансових перешкод, а також можливість їх розповсюдження в інформаційному просторі. Відкрита наука — це не лише про результати, а й про процес наукової діяльності (прозорість і доступність наукової роботи) та наукову інфраструктуру загалом: «принципи відкритості пронизують дослідницький цикл на всіх його етапах, сприяють співпраці й обміну знаннями, що призводить до системних змін у теорії і практиці реалізації наукових досліджень» [113, с. 294]. «В основу розуміння відкритої науки закладено концепцію того, що наукове дослідження має бути відтворюваним і прозорим, мати довгострокову цінність завдяки можливості ефективного зберігання, опрацювання та спільного використання наукових даних» [114, с. 4—5]. Значного розвитку набули інфраструктурні рішення, що забезпечують пошук наукових публікацій, зокрема, йдеться про реалізацію у сфері науки цифрової ідентифікації праць (DOI). Відкрита інформація про науковців — теж важлива складова прозорості Open Science, що знайшла втілення у формуванні шляхів відкритої цифрової ідентифікації дослідників у всьому світі (найбільшого поширення набув проєкт ORCID).

Відкрита наука — це результат глобальної інформатизації наукових студій, появи нових цифрових методів у дослідженнях, серед них, за словами українських учених, «підготовка електронних мультимедійних наукових та навчальних видань, формування та джерелознавчий аналіз корпусів текстів, візуалізація, статистичний та бібліометричний аналіз даних, створення баз даних і баз гуманітарних знань та електронних довідників, підготовка інтерактивних цифрових карт, створення віртуальних гуманітарних проєктів та наукових співтовариств онлайн тощо» [115, с. 292].

Філософія Open Science стала стратегічним напрямом розвитку сучасної науки, її пропагують органи законодавчої та виконавчої влади Європейського Союзу, ЮНЕСКО. «Національні та регіональні спонсори науки дедалі більше підтримують імператив відкритої науки шляхом інвестицій у допоміжну інфраструктуру та сприяння видавництву у відкритому доступі як умові фінансування» [там само].

В Україні термін *відкрита наука* теж уже функціонує в законодавчому полі: існує «Національний план щодо відкритої науки», затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 892-р. в Національній академії наук України прийнято постанову «Про проект Концепції реалізації європейських принципів відкритої науки в НАН України на 2024 — 2030 роки» № 400 від 29.11.2023 р. А втім, в Україні принципи Open Science втілюють вже відносно давно: багато закладів вищої освіти, науково-дослідні установи нині зреалізували власні репозитарії академічних текстів, цю ж функцію виконує Національна бібліотека України імені В. Вернадського, створивши електронні архіви наукових текстів. На принципах відкритої науки зреалізовано пошукову систему наукових публікацій і базу даних наукових цитувань Open Ukrainian Citation Index (OUCI). Таким чином, законодавче утвердження застосування принципів відкритої науки в державі є передусім важливим євроінтеграційним рухом країни, який, за словами М. Назаровця, офіційно розпочався в 2018 році, коли рішенням колегії Міністерства освіти і науки України було схвалено Дорожню карту інтеграції України до Європейського дослідницького простору [116, с. 9].

Згадана Концепція реалізації європейських принципів відкритої науки в НАН України має на меті «поліпшення видимості результатів досліджень науковців Академії в інформаційному середовищі відкритої науки із застосуванням сучасних технічних та інформаційних засобів та з подальшим оцінюванням ефективності за допомогою наукометричних індикаторів, що сприятиме розвитку науки в Україні та міжнародного наукового співробітництва; розширення доступу наукової спільноти, організацій і підприємств як в Україні, так і на міжнародному рівні до наукових результатів НАН України»⁸¹.

На наш погляд, академічні енциклопедії, представлені в інформаційному середовищі (інтернеті), сприяють окресленій вище меті, адже покращують видимість результатів досліджень українських науковців, серед них, зокрема, вже згадані Енциклопедія Сучасної України та Енциклопедія історії України. Ці та багато інших у світі онлайн-енциклопедій надають відкритий доступ до енциклопе-

⁸¹http://www.igph.kiev.ua/Documents/Concept_European_400.pdf

дичних статей — без оплати, необхідності попередньої реєстрації. Будь-які користувачі інтернету, серед них — і науковці, мають змогу за потреби безперешкодно читати, завантажувати, використовувати в межах дозволів потрібні матеріали.

Українські академічні установи (НАН України) за всю історію створили чимало енциклопедичних видань (близько 50-ти — докладніше див. [117]), і лише кілька з них відповідають принципам відкритої науки. Тому обґрунтованою ідеєю вбачаємо необхідність надати їм друге життя, оцифрувавши й розмістивши на вебсайтах решту енциклопедій. Це міг би бути навіть єдиний академічний енциклопедичний портал. Звісно, чимало інформації в тих енциклопедіях вже потребує редагувань і доповнень, можливо, саме це і стає на заваді відповідного виду роботи наукових колективів.

Деякі дослідники вже аналізують електронні енциклопедії крізь призму відкритої науки, називаючи їх інтеграторами знань та підкреслюючи, що більшість наявних електронних енциклопедій — це ресурси відкритого доступу, а тому узгоджуються з моделлю Open Science [118]. Та, здається, тут цілком двосторонній взаємозв'язок: інтернет-енциклопедії сприяють розвитку відкритої науки, так само як і відкрита наука добре впливає на електронну енциклопедистику, призводячи, передусім, до появи нових наукових онлайн-енциклопедій. Електронна енциклопедистика є елементом в «еволюції засобів і технологій відкритої науки» [113], займає в ній своє місце.

Констатуємо, що нині всі українські онлайн-енциклопедії узгоджуються з принципами відкритої науки, адже є повністю доступними для споживання енциклопедичних знань. Водночас у світі чимало онлайн-енциклопедій, що мають закритий доступ, вимагаючи платної реєстрації для користування.

У наш час енциклопедії продовжують виходити друком, хоча й часто лунають тези про кінець ери паперових довідників. Треба розуміти, що видання, особливо підготовлені науковими установами, у разі, якщо вони не мають електронної версії в інтернеті з вільним доступом, не відповідають принципам відкритої науки. Це мають усвідомлювати редакції та наукові колективи, що беруться за створення енциклопедичних проектів.

Існує й інший аспект Open Science, властивий електронним ресурсам. Ідеться про відкритість коду програмного забезпечення, на якому працює вебсайт наукового ресурсу, та наявність різноманітної метайнформації щодо контенту на сторінках таких ресурсів — дата опублікування статей, дата оновлення, кількість переглядів тощо. Всі ці показники, як свідчать дослідники, забезпечують прозорість редакційного процесу та сприяють підвищенню довіри читачів до енциклопедичних статей та онлайн-енциклопедій загалом [119].

Для створення вебсайтів для онлайн-енциклопедій, що надають відкритий доступ до знань, ІТ-індустрія пропонує спеціальне програмне забезпечення на основі відкритого коду. Очевидно, найбільш відоме серед нього — «MediaWiki»⁸², що покладено в основу сайту Wikipedia. Його використовують і для інших електронних енциклопедій, наприклад, серед українських такими є *Тернопедія*, *Веб-енциклопедія Києва*, *Енциклопедія Носівщини* тощо.

Відомо й про існування інших подібних ІТ-розробок, наприклад, «Open Encyclopedia System»⁸³, яку створено з ініціативи Німецького фонду досліджень. Водночас пропонують і комерційні аналогічні продукти — платне програмне забезпечення на основі закритого коду, призначене для створення онлайн-енциклопедій, скажімо, «Encyclopedia Content Management System» (eCMS)⁸⁴, яким послуговуються американські видання *Mississippi Encyclopedia*, *Tennessee Encyclopedia of History and Culture* та ін.

Зауважимо, що в дійсності енциклопедичні ресурси закритого доступу базуються передусім на комерційному програмному забезпеченні, призначеному для онлайн-енциклопедій, натомість енциклопедичні портали відкритого доступу фіксуюмо на будь-якому програмному забезпеченні.

В окремих студіях науковці привертають увагу до проблеми бібліографічних джерел енциклопедичних статей у контексті відкритої науки. Вони, зокрема, зауважують, що з точки зору формування у читача довіри до енциклопедії має значення, чи перебува-

⁸²<https://www.mediawiki.org/wiki/MediaWiki>

⁸³<https://www.open-encyclopedia-system.org>

⁸⁴<https://www.r2communications.com/encyclopedia-content-management-system>

ють у вільному доступі зазначені джерела в бібліографічних списках. При бажанні скористатися наведеними джерелами читач може зіткнутися з неможливістю ознайомитися з ними, а це погіршує його ставлення до інформації, викладеної у статті, оскільки з'являються перешкоди, що заважають пересвідчитися в надійності наведених даних.

За спостереженнями дослідників, сучасні енциклопедії цій проблемі фактично не приділяють уваги [120]. Воно й закономірно, оскільки багато важливих для тієї чи іншої теми видань досі не оцифровано та не представлено в електронних бібліотеках, архівах, репозитаріях (оцінюємо передусім на прикладі українського інформаційного простору). Не згадувати фундаментальних праць, бо вони відсутні в інтернеті, було б хибною поведінкою видавців енциклопедій. Щоправда, у науково-видавничій справі останнім часом дедалі частіше надібуємо журнали, редакції яких в інструкціях для авторів зазначають, які публікації можуть бути цитовані в них, а які ні. Гадаємо, такі обмеження, що часто мають формальні підстави (наприклад, індексація видань у передових наукометричних базах), навряд чи узгоджуються із загальними поняттями академізму.

Отже, рівень використання енциклопедій на практиці залежить від принципів їх створення. Так, концепція відкритої науки передбачає вільний доступ до енциклопедичних знань, що сприяє забезпеченню високого споживання енциклопедичної інформації, тобто надійної, перевіреної, науково обґрунтованої, у будь-якій сфері та в суспільстві загалом. Ця ж концепція сприяє залученню науковців до підготовки енциклопедичного контенту, робить енциклопедії ланкою наукової комунікації, а також елементом розвитку засобів і технологій відкритої науки.

Бібліографія

1. Karpiuk D. Network documents of social medias as object of depositing. *Academic Papers of The Vernadsky National Library of Ukraine*. 2015. Vol. 42. P. 42–51.
[Карпюк Д. Мережеві документи соціальних медіа як об'єкт депонування. Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 2015. Вип. 42. С. 42–51].
2. Horodenko L., Tsymbalenko Y. Ukrainian theorists of mass communication: overview of main works. *Current Issues of Mass Communication*. 2023. Iss. 34. P. 18–41. <https://doi.org/10.17721/CIMC.2023.34.18-41>
[Городенко Л., Цимбаленко Є. Українські теоретики масової комунікації: огляд основних праць. Актуальні питання масової комунікації. 2023. Вип. 34. С. 18–141].
3. *Krosmedia: kontent, tekhnolohii i perspektyvy* / Ed. V. Shevchenko. Kyiv: Institute of Journalism, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2017.
[Кросмедіа: контент, технології і перспективи / За ред. В. Шевченко. Київ: Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2017].
4. Solomenko L. Speech culture at the beginning of the XXI century in the context of new media phenomenon. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*. 2022. No. 3. P. 57–62.
[Соломенко Л. Мовленнева культура початку XXI століття в контексті феномену нових медіа. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2022. № 3. С. 57–62].
5. Bakaievych, K. Advantages and disadvantages of the distribution of news content on YouTube in conditions of uncertainty. *Printing Horizon*. 2024. Feb. 2. [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2024.1\(15\).292890](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2024.1(15).292890)
[Бакаєвич К. Переваги та недоліки поширення новинного контенту на відеохостингу 'YouTube' під час повномасштабного вторгнення. Обрії друкарства. 2024, 2 лют.].
6. Syzonov D. *Media Communication in Digital Age Conditions*.

- Psycholinguistics in a Modern World*. 2021. Vol. 16. P. 269–273. <https://doi.org/10.31470/2706-7904-2021-16-269-273>
7. Hryhorova Z. Novi media, sotsialni media, sotsialni merezhi – iierarkhiia informatsiinoho prostoru. *Technology and Technique of Typography*. 2017. Vol. 3. P. 93–100.
[Григорова З. Нові медіа, соціальні медіа, соціальні мережі — ієрархія інформаційного простору. *Технологія і техніка друкарства*. 2017. Вип. 3. С. 93–100].
 8. Mollier J.-Y., Dubot B. *Histoire de la librairie Larousse (1852–2010)*. Paris: Fayard, 2012.
 9. Roncaglia G. Encyclopedias and encyclopedism in the era of the Web. *JLIS.it*. 2021. Vol. 12. Iss. 3. P. 69–90. <https://doi.org/10.4403/jlis.it-12757>
 10. Stvorennia ukrainskoi entsyklopedii ye pryimityvnoiu hihantomaniieiu, — eksperty. *Den*. 2013, Jan. 10. <https://m.day.kyiv.ua/news/271221-stvorennya-ukrayinskoyi-entsyklopediyi-ye-pryimityvnoyu-hihantomaniyeyu-eksperty>
[Створення української енциклопедії є примітивною гігантоманією, – експерти. *День*. 2013, 10 січ.].
 11. Zrazhevskaya N. New media and new forms of communication in media cultures. *Current issues of mass communication*. 2013. Iss. 14. P. 70–75.
[Зражевська Н. Нові медіа і нові форми комунікації в медіакультурі. *Актуальні питання масової комунікації*. 2013. Вип. 14. С. 70–75].
 12. Sehen Y. New media as a product and construct of modern society. *Current Problems of Philosophy and Sociology*. 2023. Vol. 43. P. 96–102. <https://doi.org/10.32782/apfs.v043.2023.16>
[Сегень Я. Нові медіа як продукт і конструктор інформаційного світу. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. Вип. 43. С. 96–102].
 13. Hurova I. Cultures of participation in the new media as a phenomenon of modern cultural creation. *Culturological almanac*. 2023. No. 1. P. 167–173. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.22>
[Гурова І. Культурні співучасті у нових медіа як феномен сучасного культуротворення. *Культурологічний альманах*. 2023. № 1. С. 167–173].

14. Novoselskyi I. Media convergence as a driving force for development of mass media sphere of Ukraine: political aspect. *Politicus*. 2020. Iss. 3. P. 58–64. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-3.9>
[Новосельський І. Конвергенція медіа як чинник розвитку інформаційного простору України: політологічний аспект. *Політикус*. 2020. Вип. 3. С. 58–64].
15. Kavyerina A. Trust to mass-media: micro- and macrolevel. *Grani*. 2014. Iss. 116. P. 166–172.
[Каверіна А. Довіра до ЗМІ: мікро- та макрорівень. *Грані*. 2014. Вип. 116. С. 166–172].
16. Zhelezniak M., Ishchenko O. Online encyclopedias of the USA as actual education resources. *Information Technologies and Learning Tools*. 2021. Vol. 84. Iss. 4. P. 339–353. <https://doi.org/10.33407/itlt.v84i4.4410>
[Железняк М., Іщенко О. Онлайн-енциклопедії США як сучасні освітні ресурси. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2021. Т. 84. Вип. 4. С. 339–353].
17. Manovich L. *The Language of New Media*. Cambridge: The MIT press, 2001.
18. Marchenko O. A method for automatic linking of Wikipedia entries as new nodes of Ukrainian ontological knowledge base UkrWordNet. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Physics & Mathematics*. 2013. Iss. 1. P. 204–210.
[Марченко О. Метод автоматичної прив'язки статей Вікіпедії в якості нових вузлів україномовної онтологічної бази знань UkrWordNet. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Фізико-математичні науки*. 2013. Вип. 1. С. 204–210].
19. Tarasiuk V. The database of the Encyclopedia of Modern Ukraine, its main components and functions. *Proceedings of the 3rd International Conference on Ukrainian Encyclopedia Studies*. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2014. P. 164–170. <https://doi.org/10.37068/ue.2013.21>
[Тарасюк В. Електронна база «Енциклопедії Сучасної України» і її основні компоненти та функції. *Українська енциклопедистика. Матеріали 3-ї Міжнародної наукової конференції «Українська енциклопедистика»*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. С. 164–170.

20. Ukrainian based electronic encyclopedias in light of socio-humanities / Ed. I. Dziuba. Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic Research, 2021. <https://doi.org/10.37068/b/9789660296770>
[Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі / Ред. І. Дзюба. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021].
21. Horodenko L. New media: journalism or communications? *Current issues of mass communication*. 2013. Iss. 14. P. 65–69.
[Городенко Л. Нові медіа: журналістика чи комунікація? Актуальні питання масової комунікації. 2013. Вип. 14. С. 65–69].
22. Sotsialni komunikatsii: teoriia i praktyka. Rekomendatsiinyi bibliohrafichnyi pokazhchuk / Ed. O. Kravchenko. Kryvui Rih, 2023.
[Соціальні комунікації: теорія і практика. Рекомендаційний бібліографічний покажчик / За ред. О. Кравченко. Кривий Ріг, 2023].
23. Voronka H. Slovnky ta entsyklopedii: rozmezhuvannia poniat. *Bulletin of the Book Chamber*. 2015. No. 6. P. 11–13.
[Воронка Г. Словники та енциклопедії: розмежування понять. Вісник Книжкової палати. 2015. № 6. С. 11–13].
24. Chernysh N. Do pytannia pro suchasnu typolohiiu entsyklopedii. *Bulletin of the Book Chamber*. 2016. No. 4. P. 3–8.
[Черниш Н. До питання про сучасну типологію енциклопедій. Вісник Книжкової палати. 2016. № 4. С. 3–8].
25. Yezhyzhanska T. Osnovni pidkhody do vuvchennia komunikatsii. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Kultura i sotsialni komunikatsii*. 2010. Vol. 2. P. 28–35.
[Єжижанська Т. Основні підходи до вивчення комунікації. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Культура і соціальні комунікації. 2010. Вип. 2. С. 28–35].
26. Lasswell H. The structure and function of communication in society. *The communication of ideas*. 1948. Vol. 37. Iss. 1. P. 136–139.
27. Filipova L. Naukovi pidkhody komunikatyvistyky dlia doslidzhen internetdokumentnykh komunikatsii. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. 2014. No. 4. P. 76–79.
[Філіпова Л. Наукові підходи комунікативістики для досліджень інтернетдокументних комунікацій. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2014. № 4. С. 76–79].

- джень інтернетдокументних комунікацій. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2014. № 4. С. 76–79].
28. Sidorkina O. Moral and ethical dimensions of social communications (linguistic context). *Proceedings of the National Aviation University. Philosophy. Cultural Studies: collection of scientific papers*. 2023. Vol. 38. No. 2. P. 37–42. <https://doi.org/10.18372/2412-2157.2.18109>
[Сідоркіна О. Морально-етичні виміри соціальних комунікацій (мовний контекст). Том 38 № 2 (2023): Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. Збірник наукових праць. 2023. Т. 38. № 2. С. 37–42].
 29. Naslidky onlain-komunikatsii ne mozhna prorakhuvaty [translated by D. Simutina]. *Eksperyment*. 2024. 02 Apr. <https://md-eksperiment.org/post/20240402-naslidky-onlajn-komunikatsiyi-ne-mozhna-prorakhuvaty>
[Наслідки онлайн-комунікації не можна прорахувати (перекл. Д. Сімутіна). Міжнародний культурний портал Експеримент. 2024. 02 квіт.].
 30. Rizun V. *Mass communication theory*. Kyiv: Prosvita, 2008.
[Різун В. Теорія масової комунікації. Київ: Просвіта, 2008].
 31. Ivashchenko V., et al. Media communications as a factor of global digital culture. *Economic Affairs*. 2022. Vol. 67. No. 3. P. 233–238. <https://doi.org/10.46852/0424-2513.3.2022.12>
 32. Yezhyzhanska T. The leaders of opinions as subjects and communication tools of the book publishing house. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Social Communications*. 2017. Vol. 12. P. 51–58.
[Єжижанська Т. С. Лідери думок як суб'єкти й інструменти комунікації видавництва. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціальні комунікації. 2017. Вип. 12. С. 51–58].
 33. Trishchuk O. The socio-communicative approach to the investigation of the editorial-publishing process. *Printing Horizon*. 2018. No. 1. P. 218–231. <https://doi.org/10.20535/2522-1078.2018.1.132919>
Тріщук О. Соціокомунікативний підхід до дослідження редакційно-видавничого процесу. *Обрії друкарства*. 2018. № 1. С. 218–231].

34. Synchak B. Anthropocentrism in Ukrainian Social Journalism. *Scientific Notes of the Institute of Journalism*. 2021. Vol. 79. P. 37–51. <https://doi.org/10.17721/2522-1272.2021.79.3>
[Синчак Б. Антропоцентризм у соціальній журналістиці України. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2021. Т. 79. С. 37–51].
35. *Corpus of Ukrainian Encyclopedias: Bibliographic Index* / Eds. M. Zhelezniak, O. Ishchenko. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2017–2024. <https://doi.org/10.37068/b/cuebi>
[Корпус енциклопедичних видань України: бібліографічний онлайн-покажчик / Укл. М. Железняк, О. Іщенко та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017–2024].
36. *Entsyklopedii nezalezhnoi Ukrainy: katalog tematychnoi vystavky entsyklopedychnykh vydan 1991–2023 rr. z fondiv Knyzhkovoï palaty*. Kyiv: Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, 2023.
[Енциклопедії незалежної України: каталог тематичної виставки енциклопедичних видань 1991–2023 рр. з фондів Книжкової палати. Київ: Книжкова палата України імені Івана Федорова, 2023].
37. *Entsyklopedychni vydannia nezalezhnoi Ukrainy u fondi Derzhavnogo arkhivu druku: bibliohrafichnyi pokazhchuk* / Eds. M. Senchenko (Chef), O. Ustinnikova, M. Pashchenko, V. Kochupalova. Kyiv: Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine.
[Енциклопедичні видання незалежної України у фонді Державного архіву друку: бібліографічний покажчик / Відп. ред. М. Сенченко; укл. О. Устіннікова, М. Пащенко, В. Кочупалова. Київ: нижкова палата України імені Івана Федорова, 2023].
38. *Ukrainian encyclopedias: typology, style, functions* / Ed. Y. Yatskiv. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2018. <https://doi.org/10.37068/b/9789660287075>
[Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції / За ред. Я. Яцкова. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018].
39. Zhelezniak M., Ishchenko O., Bortnyk S. Ukrainian encyclopedias and dictionaries in view of spreading geological knowledge. *Visnyk of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geology*. 2023. Vol. 4. No. 103. P. 19–25. <https://doi.org/10.17721/1728-2713.103.0>

- [Железняк М., Іщенко О., Бортник С. Українські енциклопедії та словники в контексті поширення геологічних знань. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Геологія. 2023. Т. 4. № 103. С. 19–25].
40. Schlaefer M. Lexikologie und lexikographie. Eine Einfhrgung am Beispiel deutscher Wrterbcher. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2002.
41. Liashko S. Ukrainski biorafichni dovidkovi vydannia XIX–XX stolittia: istorychni ta teoretyko-metodychni zasady. Kyiv – Zaporizhzhia: Vernadsky National Library of Ukraine, Dyke Pole, 2010. [Ляшко С. Українські біографічні довідкові видання XIX–XX століття: історичні та теоретико-методичні засади. Київ – Запоріжжя: НБУВ ім. В. І. Вернадського НАН України, Дике Поле, 2010].
42. Liashko S. Periodization of the development of Ukrainian biographic reference. *Biographistica Ukrainica*. 2010. Iss. 7. P. 45–65. [Ляшко С. Періодизація розвитку української біографічної довідкової справи. *Українська біографістика*. 2010. Вип. 7. С. 46–65].
43. Buhaieva O. Stvorennia Ukrainskoho biorafichnoho slovnyka yak etap vidrozhzhennia natsionalnoi pamiatii ukrainskoho narodu. *Ukrainoznavstvo*. 2003. Vol. 4 (9). P. 360–362. [Бугаєва О. Створення Українського біографічного словника як етап відродження національної пам'яті українського народу. *Українознавство*. 2003. Вип. 4 (9). С. 360–362].
44. Liashko S. Z istorii ukrainiskoi biorafichnoi dovidkovoї pratsi: biorafichni dovidkovi i dovidkovi vydannia 1920–1930 rr., yaki ne robachyly svitu. *Academic Papers of Vernadsky National Library of Ukraine*. 2013. Vol. 37. P. 568–601. [Ляшко С. З історії української біографічної довідкової праці: біографічні довідкові і довідкові видання 1920–1930 рр., які не побачили світу. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2013. Вип. 37. С. 568–601].
45. Hrynko M. «Chas» – odne z naipomitnishykh dorevoliutsiinykh vydavnytstv Ukrainy. *Istorychna pravda*. 2023, Oct. 16. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/10/16/163239> [Гринько М. «Час» – одне з найпомітніших дореволюційних видавництв України. *Історична правда*. 2023, 16 жовт.].

46. Popyk V. Biographic information resources: traditional conceptions and the latest developmental tendencies. *Biographistica Ukrainica*. 2012. Iss. 9. P. 7–24.
[Попик В. Ресурси біографічної інформації: традиційні уявлення та новітні тенденції розвитку. *Українська біографістика*. 2012. Вип. 9. С. 7–24].
47. Segeda S. On the issue of the national pantheon appearance in Ukraine. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*. 2022. Vol. 14. P. 27–36. <https://doi.org/10.15407/10.37068/evu.14.3>
[Середа С. До питання створення національного пантеону в Україні. *Енциклопедичний вісник України*. 2022. Вип. 14. С. 27–36].
48. Landau S. I. *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. New York: Scribners, 1984.
49. Baryshpolets (Loboda) M., Smolnitska M. Children's encyclopedias: varieties of approaches and the narrative content filling about the Second World War. *Pages of Military History of Ukraine*. 2023. Iss. 26. P. 8–30. <https://doi.org/10.15407/sviu.2023.26.008>
[Баришполец (Лобода) М., Смольницька М. Дитячі енциклопедії: різновиди підходів і змістового наповнення наративу про Другу світову війну. *Сторінки воєнної історії України*. 2023. Вип. 26. С. 8–30].
50. Zvegintsova M. Copywriting and features of its teaching to specialists in the field of social communications. *Bulletin of the Book Chamber*. 2019. No. 10. P. 20–24. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2019.10\(279\).20-24](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2019.10(279).20-24)
[Звегинцова М. Копірайтинг та особливості його викладання майбутнім фахівцям у галузі соціальних комунікацій. *Вісник Книжкової палати*. 2019. № 10. С. 20–24].
51. Areshenkova O. Advertisement text as functional variety of speech. *Philological Studies*. 2014. Vol. 10. P. 5–11.
[Арешенкова О. Рекламний текст як функціональний різновид мовлення. *Філологічні студії*. 2014. Вип. 10. С. 5–11].
52. Ivanova I. Dyskurs, tekst, styl: model linhvistychnoho doslidzhenia reklamy. *Naukovizapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Filolohichni nauky*. 2015. Vol. 5. P. 33–40.

- [Іванова І. Дискурс, текст, стиль: модель лінгвістичного дослідження реклами. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки. 2015. Вип. 5. С. 33–40].
53. Kovalchuk H. Encyclopedias and lexicons of the 15-18th centuries in the collections from the Old and Rare Books Department of the Vernadsky National Library of Ukraine. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*. 2023. Vol. 15. P. 9–24. <https://doi.org/10.37068/evu.15.2>
[Ковальчук Г. Раритетні енциклопедичні та довідкові видання 15–18 ст. у фонді відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Енциклопедичний вісник України. 2023. Вип. 15. С. 9–24].
54. Nimchuk V. Pamvo Berynda i yoho «Leksykon slavenorosskii y imen tolkovaniie». *Leksykon slovenoroskyi Pamvy Beryndy*. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSS, 1961. P. 1–40.
[Німчук В. Памво Беринда і його «Лексиконъ славеноросскій и имень тлъкованіе». Лексикон словенороський Памви Беринди. Київ: Видавництво АН УРСР, 1961. С. 1–40].
55. Chernysh N. *Narysy z istorii ukrainskoi entsyklopedychnoi spravy*. Lviv: Piramida, 2018.
[Черниш Н. Нариси з історії української енциклопедичної справи. Львів: Піраміда, 2018].
56. Ruda O. English-Ukrainian lexicography of the second half of the 20th century. *European Transfer of Culture in Literature, Language and Foreign Language Teaching*. Nysa: Publishing Office PWSZ, 2015. P. 180–194.
57. Borchuk S. Rozvytok ukrainskoi entsyklopedystyky u druhii polovyni 19 – na pochatku 20 st. *Problemy istorii Ukrainy 19 – poch. 20 st.* 2014. Vol. 23. P. 287–296.
[Борчук С. Розвиток української енциклопедистики у другій половині XIX – на початку XX ст. Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. 2014. Вип. 23. С. 287–296].
58. Borovyk A. Istoriia stvorennia serednoi shkoly v Rosiiskii imperii na storinkakh «Narodnoi entsyklopedii». *Siverianskyi litopys*. 2020. No. 2. P. 178–185.
[Боровик А. Історія створення середньої школи в Російській імперії на сторінках «Народной энциклопедии». Сіверянський літопис. 2020. № 2. С. 178–185].

59. Serazhym K. Osoblyvosti redahuvannia dovidkovykh vydan. *Zhurnalistyka. Filolohiia. Mediaosvita*. Poltava: Poltava V. Korolenko National Pedagogical University, 2014. P. 201–203.
[Серажим К. Особливості редагування довідкових видань. *Журналістика. Філологія. Медіаосвіта*. Полтава: Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка, 2014. С. 201–203].
60. Berezovska-Savchuk N. Redahuvannia dovidkovoї literatury. *Redaktorska sprava: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku* / Ed. Zh. Koloiz. Kryvyi Rih: Kryvyi Rih State Pedagogical University, 2023. P. 159–192.
[Березовська-Савчук Н. Редагування довідкової літератури. *Редакторська справа: сучасний стан і перспективи розвитку* / Ред. Ж. Колоїз. Кривий Ріг: КДПУ, 2023. С. 159–192].
61. Serbin O. Systematyzatsiia informatsii v konteksti rozvytku klasyfikatsii nauk. Kyiv: Kyiv University Press, 2015.
[Сербін О. Систематизація інформації в контексті розвитку класифікацій наук. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2015].
62. Meleshkevych L. Semantic integrity of encyclopedic biographical text. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State. Philology (Linguistics)*. 2014. Vol. 19. P. 338–342.
[Мелешкевич, Л. Змістова цілісність біографічного тексту енциклопедичної статті. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Філологія (мовознавство)*. 2014. Вип. 19. С. 338–342].
63. Ishchenko O., Savchenko O. How to write a Wikipedia article. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*. 2023. Vol. 15. P. 77–86. <https://doi.org/10.37068/evu.15.7>
[Іщенко О., Савченко О. Як написати статтю у Вікіпедію. *Енциклопедичний вісник України*. 2023. Вип. 15. С. 77–86].
64. Lewoniewski W. Information Quality on Wikipedia. *ACADEMIA*. 2023. No. 4 (80). P. 38–41. <https://doi.org/10.24425/academia-PAS.2023.147633>
65. Messer-Kruse T. The ‘Undue Weight’ of Truth on Wikipedia. *The Chronicle of Higher Education*. 2012. Feb. 12. <https://www.chronicle.com/article/the-undue-weight-of-truth-on-wikipedia>
66. Bolstad E., Pettersen S. How to build an Encyclopedia for the 21st Century: Lessons learned from The Great Norwegian Encyclo-

- pedia. *Studia Lexicographica*. 2019. Vol. 13 (24). P. 169. <https://doi.org/10.33604/sl.13.24.5>
67. Yaroshenko T., Yaroshenko O. Measuring the impact of science: beyond traditions.comparative analysis of modern scientometric toolsand their role in determining scientific contribution. *Open Science and Innovation*. 2024. Iss. 1. P. 18–37. <https://doi.org/10.62405/osi.2024.01.02>
[Ярошенко Т., Ярошенко О. Вимірювання впливу науки: за межі традицій. Порівняльний аналіз сучасних наукометричних інструментів та їх роль у визначенні наукового внеску. *Відкрита наука та інновації*. 2024. Вип. 1. С. 18–37].
68. Ščerbinskis V. Latvian Nacionālā Enciklopēdija visiting Hrvatska enciklopedija within the Erasmus+ exchange programme. *Studia lexicographica*. 2023. Vol. 17. No. 33. P. 175–176.
69. Jermen N. European and North American Encyclopedia Conference. *Studia lexicographica*. 2023. Vol. 17. No. 32. P. 131–133.
70. Zhelezniak M., Ishchenko O. Ukrainskyi Krym u rosiiskykh entsyklopediiakh. *Крым u koordynatakh istorii* / Eds. I. Stepanets, O. Mashevskiy, O. Kupchuk. Kyiv: Kyiv University Press, 2021. P. 123–130. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7452244>
[Железняк М., Іщенко О. Український Крим у російських енциклопедіях. *Крим у координатах історії* / Ред. І. Степанець, О. Машевський, О. Купчик. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2021. С. 123–130].
71. Yaroshenko T., Zharinova A. Scientific citation: historical and theoretical landscape. *Наука ta naukoznavstvo*. 2023. Iss. 121. P. 41–67. <https://doi.org/10.15407/sofs2023.03.041>
[Ярошенко Т., Жарінова А. Наукове цитування: історичний і теоретичний ландшафт. *Наука та наукознавство*. 2023. Вип. 121. С. 41–67].
72. Zhang L. et al. The influence of geopolitics on research activity and international collaboration in science: the case of Russia. *Scientometrics*. 2024. <https://doi.org/10.1007/s11192-024-04984-7>
73. Mykhailyn I. Mekhanizmy kontroliu za yakistiu naukovoi produktsii v Ukraini. *Ukraina moderna*. 2007. No. 12. S. 12–50.
[Михайлин І. Механізми контролю за якістю наукової продукції в Україні. *Україна модерна*. 2007. Число 12. С. 12–50].

74. Bobrova Y. Suchasni zakonodavchi initsiatyvy u sferi osvity yak vidpovid na vyklyky zbroinoi ahresii rf proty Ukrainy. *Zakarpatski pravovi chytannia. Pravo yak instrument stiikosti ta rozvytku v umovakh suchasnykh tsyvilizatsiinykh vyklykiv*. Vol 1. Lviv: Liha-Pres, 2023. P. 157–160. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-36>
[Боброва Ю. Сучасні законодавчі ініціативи у сфері освіти як відповідь на виклики збройної агресії рф проти України. *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів: Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції*. Частина I. Львів: Liha-Pres, 2023. С. 157–160].
75. Vermenych Y. Regional and spatial clusters of Ukrainian security studies: synergy of socio-humanities. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*. 2024. No. 30–43. <https://doi.org/10.15407/visn2024.03.030>
[Верменич Я. Регіонально-просторові кластери українських безпекових студій: синергія соціогуманітаристики. *Вісник НАН України*. 2024. № 2. С. 30–43].
76. Tymoshyk M. *Istoriia vydavnychoi spravy 19*. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2007.
[Тимошик М. *Історія видавничої справи*. Київ: Наша культура і наука, 2007].
77. Dovzhuk M., Sichkarenko H. Book publishing in Ukraine in the 19th century (information and communication approach). *Society. Document. Communication*. 2022. Vol. 17. P. 60–83. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-17-60-83>
[Довжук І., Січкаренко Г. Книговидання в Україні у XIX ст. (інформаційно-комунікаційний підхід). *Society. Document. Communication*. 2022. Вип. 17. С. 60–83].
78. Isaievych Ya. *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemu*. Lviv: I. Krypuakevych Institute of Ukrainian Studies, 2002.
[Ісаєвич Я. *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002].
79. Preface. *The Encyclopedia of Modern Ukraine*. Vol. 1 / Eds. I. Dziuba, A. Zhukovsky, M. Zhelezniak, et al. Kyiv, 2001. P. 5–6.
[Передмова. *Енциклопедія Сучасної України*. Т. 1 / Гол. редкол. І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін. Київ, 2001. С. 5–6].

80. Slovnkyk ukrainskoi movy: 1596–2018: bibliografichni pokazhchyk / Ed. D. Pylypchuk. Kyiv: Prosvita, 2020.
[Словники української мови: 1596–2018: бібліографічний покажчик / Ред. Д. Пилипчук. Київ: Просвіта, 2020].
81. Peshchak M. Persha skhidnoslovianska entsyklopediia. *Library journal*. 1996. No. 2. P. 32–34.
[Пещак М. Перша східнослов'янська енциклопедія. *Бібліотечний вісник*. 1996. № 2. С. 32–34].
82. Todorova M., Lazova V. Bulgarian Encyclopedia Scientific Information Centre: Heritage and development. *Studia lexicographica*. 2023. Vol. 17. No. 32. P. 153–162. <https://doi.org/10.33604/sl.17.32.6>
83. Podlubny I. Comparison of scientific impact expressed by the number of citations in different fields of science. *Scientometrics*. 2005. Vol. 64. Iss. 1. P. 95–99. <https://doi.org/10.1007/s11192-005-0240-0>
84. Zhelezniak M., Ishchenko O., Davydenko O., Ocheretianko S. Encyclopedia of Modern Ukraine as multiple-aspect book source: content analysis of citations. *Manuscript and book heritage of Ukraine*. 2021. Vol. 27. P. 319–332. <https://doi.org/10.15407/rksu.27.319>
[Железняк М., Іщенко О., Давиденко О., Очеретянко С. «Енциклопедія Сучасної України» як багатоаспектне книжкове джерело: контент-аналіз цитувань. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2021. Вип. 27. С. 319–332].
85. Kretsu I., Huzun M., Vasylyk L. *Pidruchnyk z kros-media*; translated by A. Lekhintan. Bonn: Schiller Publishing House, 2015.
[Крецу І., Гузун М., Василик Л. *Підручник з крос-медіа*; пер.: А. Лехінтан. Bonn: Schiller Publishing House, 2015].
86. Hrytsiuk V. Russia's war against Ukraine: Military, international legal, geopolitical and economic dimensions. *Ukrainian Historical Journal*. 2022. No. 2. P. 5–33. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.02.005>
[Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*. 2023. Число 2. С. 5–33].
87. Galus A., Nesteriak Y. Digital media in a contemporary conflict – example of Ukraine. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*. 2019. Iss. 4. P. 27–44. <https://doi.org/10.14746/ssp.2019.4.2>
88. Kulyk V. Analizuiuchy analytyku: pro zasady doslidzhennia zakhidnykh naukovykh ta ekspertno-analitychnykh publikatsii na temu rosiisko-

- ukrainskoho konfliktu. *Interpretatsii rosiisko-ukrainskoho konfliktu v zakhidnykh naukovykh i ekspertno-analitychnykh pratsiakh*. Kyiv: NASU Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies, 2020. P. 5–10.
- [Кулик В. Аналізуючи аналітику: про засади дослідження західних наукових та експертно-аналітичних публікацій на тему російсько-українського конфлікту. *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. С. 5–10].
89. Rafalsky O. On the establishment of the Commission of the NAS of Ukraine on Communications with Society and Popularization of Scientific Activity. *Visnyk of the NAS of Ukraine*. 2020. No. 11. P. 26–28. <https://doi.org/10.15407/visn2020.11.026>
- [Рафальський О. Про створення Комісії НАН України з питань комунікацій із суспільством і популяризації наукової діяльності. *Вісник Національної академії наук України*. 2020. № 11. С. 26–28].
90. Thompson N., Flanagan B., Richardson E., McKenzie B., Luo X. Trial by Internet: A Randomized Field Experiment on Wikipedia's Influence on Judges' Legal Reasoning. *Forthcoming in Cambridge Handbook of Experimental Jurisprudence* / Ed. K. Tobia. Cambridge University Press, 2022. P. 1–28. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4174200>
91. Messner M., South J. Legitimizing Wikipedia. *Journalism Practice*. 2011. Vol. 5. Iss. 2. P. 145–160. <https://doi.org/10.1080/17512786.2010.506060>
92. Messner M., Di Staso M. Wikipedia versus Encyclopedia Britannica: A longitudinal analysis to identify the impact of social media on the standards of knowledge. *Mass Communication and Society*. 2013. Vol. 16. Iss. 4. P. 465–486. <https://doi.org/10.1080/15205436.2012.732649>
93. Zaritska N. Medialiteracy in the context of providing information and psychological security in hybrid war: results of theoretical analysis. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology*. 2022. Iss. 4. P. 150–154. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.29>
- [Заріцька Н. Медіаграмотність у контексті забезпечення інформаційно-психологічної безпеки в умовах гібридної війни: результати теоретичного аналізу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Психологія*. 2022. Вип. 4. С. 150–154].
94. Bulvinskyi A. Ideolohichni zasady zovnishnopolitychnoi doktryny Moskovskoi derzhavy XV–XVII st. ta ukrainska derzhavna ideia doby

- Piznoho Serednovichchia: prychyny kontseptualnoi nespivstavnosti. *Ukraina dyplomatychna*. 2004. Vol. 5. P. 287–326.
[Бульвінський А. Ідеологічні засади зовнішньополітичної доктрини Московської держави XV–XVII ст. та українська державна ідея доби Пізнього Середньовіччя: причини концептуальної неспівставності. *Україна дипломатична*. 2004. Вип. 5. С. 287–326].
95. *Ukraina i Rosiia v istorychnii retrospektyvi: narysy* / Ed. V. Smolii. Kyiv: Naukova dumka, 2004. Vol. 1: Ukrainski proekty v Rosiiskii imperii.
[Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси в 3-х т. / Відп. ред. В. Смолій. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 1: Українські проекти в Російській імперії].
96. Hrushevskiy Mykhailo Serhiiovych. *Tvory*. Lviv: Svit, 2002. Vol. 1.
[Грушевський Михайло Сергійович. Твори. Львів: Світ, 2002. Т. 1].
97. Halushko K. *Ukraina na karti Yevropy: Ukraina ta ukraintsi u kartohrafi vid Antychnosti do XX stolittia*. Kyiv: National Pedagogical Drahomanov University, 2013.
[Галушко К. Україна на карті Європи: Україна та українці у картографії від Античності до XX століття. Київ: Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, 2013].
98. Ilnytskyi V., Starka V., Haliv M. Russian Propaganda as an Element of Preparation for Armed Aggression Against Ukraine. *Ukrainian Historical Journal*. 2022. Iss. 5. P. 43–55. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043>
[Ільницький В. Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. Число 5. С. 43–55].
99. Yakubova L. *Ruscism: Beast from the Abyss*. Kyiv: Akadempriodyka, 2023. <https://doi.org/10.15407/akadempriodyka.484.318>
[Якубова Л. Рашизм: Звір з безодні. Київ: Академперіодика, 2023].
100. Shkandrij M. *In the Maelstrom. The Waffen-SS «Galicia» Division and Its Legacy*. Montreal; Kingston; London; Chicago: McGill-Queen's University Press, 2023.
101. Viatrovych V., Luciuk L. *Enemy Archives: Soviet Counterinsurgency Operations and the Ukrainian Nationalist Movement; Selections from the Secret Police Archives*. Montreal, 2023. <https://doi.org/10.1515/9780228015826>

102. Vidhuk ukrainskykh istorykiv na stattiu V. Putina «Pro istorychnu yednist rosiian ta ukrainsiv». Kyiv: Likbez. Istorychnyi front, 2021. <http://resource.history.org.ua/item/0015897>
[Відгук українських істориків на статтю В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців». Київ: Лікбез. Історичний фронт, 2021].
103. Lytvyn V. «History to order» for Russian aggression: the Ukrainian response. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*. 2024. No. 3. P. 12–29. <https://doi.org/10.15407/visn2024.03.012>
[Литвин В. «Історія під замовлення» для російської агресії: українська відповідь. Вісник НАН України. 2024. № 3. С. 12–29].
104. Murzina O. Media competence and media literacy: the essence of concepts. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*. 2021. Vol. 4. P. 18–23. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2021.4.2>
[Мурзіна О. Медіакомпетентність та медіаграмотність: сутність понять. Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2021. Вип. 4. С. 18–23].
105. Synchak B. The tendency to increase media literacy level as a result of increasing requests for quality information. *Ukrainian Information Space*. 2022. Vol. 9. P. 133–146. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(9\).2022.257210](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(9).2022.257210)
[Синчак Б. Тенденційне підвищення рівня медіаграмотності як результат збільшення запитів на якісну інформацію. Український інформаційний простір. 2022. Вип. 9. С. 133–146].
106. *Mediagramotnist pid chas viiny: teoriia, metodyka ta interaktyv* / O. Dovzhenko, A. Yehorova, T. Ivanova, V. Miskyi, V. Potapova, A. Yurychko; eds. O. Volosheniuk, V. Ivanova. Kyiv: The Academy of Ukrainian Press, 2003.
[Медіаграмотність під час війни: теорія, методика та інтерактив / О. Довженко, А. Єгорова, Т. Іванова, В. Міський, В. Потапова, А. Юричко; за ред. О. Волошенюк, В. Іванова. Київ: Академія української преси, 2003].
107. Li X., Thelwall M., Mohammadi E. How are encyclopedias cited in academic research? Wikipedia, Britannica, Baidu Baike, and Scholarpedia. *Profesional De La Información*. 2021. Vol. 30. Iss. 5. <https://doi.org/10.3145/epi.2021.sep.08>

108. Palagin O., Kurgayev O. Interdisciplinary scientific research: optimization of system-information support. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*. 2009. No. 3. P. 14–25.
[Палагін, О., Кургаєв, О. Міждисциплінарні наукові дослідження: оптимізація системно-інформаційної підтримки. Вісник Національної академії наук України. 2009. № 3. С. 14–25].
109. Thompson N., Hanley D. Science is shaped by Wikipedia: evidence from a randomized control trial. *Social Science Research Network*. 2018. Vol. 5238-17. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3039505>
110. Pylypenko H., Fedorova N. *Nauka yak faktor sotsialno-ekonomichnoho rozvytku suspilstva: monohrafiia*. Dnipro: Dnipro University of Technology, 2020.
[Пилипенко Г., Федорова Н. Наука як фактор соціально-економічного розвитку суспільства: монографія. Дніпро: Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», 2020].
111. Yukhnovskiy I. *Nauka maie vriatuvaty Ukrainu*. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*. 2017. No. 5. P. 33–35.
[Юхновський І. Наука має врятувати Україну. Вісник Національної академії наук України. 2017. № 5. С. 33–35].
112. Mryglod O., Nazarovets C. Scientometrics and management of scientific activities: once again about the global and Ukrainian. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*. 2019. No. 9. P. 81–94 [<https://doi.org/10.15407/visn2019.09.081>]
[Мриглюд О., Назаровець С. Наукометрія та управління науковою діяльністю: вкотре про світове та українське. Вісник НАН України. 2019. № 9. С. 81–94].
113. Nosenko Y. Evolution of open science tools and technologies. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Pedagogy. Social Work*. 2021. Iss. 48. P. 293–298. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.48.293-298>.
[Носенко Ю. Еволюція засобів і технологій відкритої науки. Науковий вісник Ужгородського університету. Педагогіка. Соціальна робота. 2021. Вип. 48. С. 293–298].
114. Rudakova T. Open access to information about academic events: experience of e-platform creation in Ukraine. *Open Science and Innovation*. 2024. Vol. 1. P. 4–17. <https://doi.org/10.62405/osi.2024.01.01>
[Рудакова Т. Відкритий доступ до інформації про академічні за-

ходи: досвід створення платформи в Україні. Відкрита наука та інновації. 2024. Вип. 1. С. 4–17].

115. Dubrovina L., Lobuzina K., Onyshchenko O., Boriak H. Digital humanities and databases of cultural heritage in libraries of Ukraine. *Manuscript and Book Heritage of Ukraine*. 2020. Vol. 25. P. 290–309. <https://doi.org/10.15407/rksu.25.290>
[Дубровіна Л., Лобузїна К., Онищенко О., Боряк Г. Цифрова гуманітаристика та бази даних документальної культурної спадщини в бібліотеках України. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2020. Вип. 25. С. 290–309].
116. Nazarovets M. Support of Open Science in Technische Informationsbibliothek – TIB. *Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture*. 2022. Iss. 61. P. 7–16. <https://doi.org/10.31516/2410-5333.061.01>
[Назаровець М. Підтримка відкритої науки в Technische Informationsbibliothek – TIB. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2022. Вип. 61. С. 7–16].
117. Zhelezniak M. The encyclopedia publishing in the National Academy of Sciences of Ukraine: history and present. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*. 2018. Vol. 10. P. 6–18. <https://doi.org/10.37068/evu.10.1>
[Железняк М. Енциклопедична справа в Національній академії наук України: історія та сьогодення. *Енциклопедичний вісник України*. 2018. Вип. 10. С. 6–18].
118. Burov O. Onlain entsyklopediia yak element vidkrytoi nauky (dosvid Videnskoho universytetu). *Vidkryta nauka v umovakh intehratsii osvity Ukrainy do Yevropeiskoho doslidnytskoho prostoru*: Kyiv: ITsO NAPN Ukrainy, 2023. P. 14–18.
[Буров О. Онлайн енциклопедія як елемент відкритої науки (досвід Віденського університету). *Відкрита наука в умовах інтеграції освіти України до Європейського дослідницького простору*: Київ: ІЦО НАПН України, 2023. С. 14–18].
119. de Laat P. Open Source Production of Encyclopedias: Editorial Policies at the Intersection of Organizational and Epistemological Trust. *Social Epistemology*. 2012. Vol. 26. Iss. 1. P. 71–103. <https://doi.org/10.1080/02691728.2011.605478>
120. Willinsky J. What open access research can do for Wikipedia. *First Monday*. 2007. Vol. 12. Iss. 3. <https://doi.org/10.5210/fm.v12i3.1624>

ЧАСТИНА 2

Енциклопедичний дискурс: лінгвопрагматичні аспекти

Микола Степаненко

2.1. Концептуалізація енциклопедичного дискурсу

Мовна картина світу й концептуалізація навколишньої дійсності. Зміни, що їх переживає будь-яке суспільство, знаходять безпосереднє віддзеркалення в мові. Існують різні технології лінгвального об'єктивування концептуальної картини світу — предметів, явищ, подій, понять, дій, процесів, станів, відношень та інших сутностей реальності загалом або окремих її фрагментів — у вигляді звукових комплексів із закріпленими за ними суспільною практикою значеннями, вершинною репрезентацією яких є енциклопедичні дефініції різного обсягу й фахового призначення. Процес вербалізації пов'язаний із дією низки взаємозумовлювальних когнітивних механізмів, з-поміж яких вирізняється передусім універсальна та специфічна когніція. Універсальна когніція (базис людства) — це процеси одержання з навколишнього середовища через дискурсивне мислення, згорнуті й інтуїтивні розумові операції загальної інформації або конкретних, часткових, фонових знань про мову як найважливіший засіб комунікації, засіб формування і вираження думок та почуттів, засіб пізнання і перетворення дійсності.

Призначення специфічної когніції (поліетнобазису, моноетнобазису) інше — отримання і оброблення, тобто аналіз, зміна, переформатування, корегування і под., інформації, що стосується 1) мовних груп, об'єднаних за принципом генетичної спорідненості, спорідненості, набутої в процесі мовного контактування, подібності й відмінності будови, функцій та сфери використання, оцінки корінним етносом й іншомовними етносами, а також 2) осіб-но взятих мов, кожна з яких «членує світ по-своєму» [1, с. 95], отже, наділена іманентними внутрішніми характеристиками та вербалізаційними кодами, або 3) окремих мовних одиниць із властивим їм набором диференційних ознак.

Що ж до специфіки мовних одиниць, то вони мають моноформатне (фонема, лексема, фразема, дериватема, морфема, синтаксема, стилістема) й поліформатне (фонетичний, лексичний, фразеологічний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний, стилістичний стратуми) представлення, побутують як компонен-

ти парадигматичних, синтагматичних, ієрархічних або будь-яких інших системних утворень із притаманними їм критеріями ідентифікування, класифікування, способами внутрішнього структурування та зовнішнього контактування. Взаємопов'язані причинно-наслідковими, родо-видовими й іншими відношеннями універсальні і специфічні когнітологічні підходи до аналізу мов (мови) та комплексного чи фрагментарного інтерпретування мовних одиниць (мовної одиниці), мовних явищ (мовного явища) перебувають у прямих або опосередкованих детермінативних зв'язках з інтра- та екстралінгвальними чинниками, які програмують, визначають і забезпечують в аналізованій гетерогенній лінгвістичній парадигмі дослідницький поступ з усім його реальним та потенційним репрезентативним спектром.

Важливою для характеризованого когнітивного процесу, інтенційно запрограмованого на енциклопедичну актуалізацію, є взаємодія питомого ресурсу мови й запозичень. Ідеальною моделлю концептуалізації навколишньої дійсності через національно-мовну картину світу, яка не є статичною, а має, за справедливим твердженням С. Єрмоленко, мінливу стійкість [там само, с. 94], варто вважати ту, що оперта на гармонійний синтез опозиції «своє / чуже», її «розумну» пропорцію, ту, яка не вимагає процедури вдокладненого декодування на рецептивному зрізі. Однак в українськомовному просторі нині відчутно домінує інша еволюційна модель: питомі лексичні, словотвірні, граматичні чи інші мовні одиниці починають конкурувати з образно поіменованими І. Огієнком в його відомій праці «Наука про рідномовні обов'язки» яловими словами, словоформами, афіксами, синтаксичними утвореннями через надмірну їхню присутність в усіх стилях, поступово й найчастіше вже безповоротно відходячи на маргінеси, звужуючи радіус свого функціонування — нерідко аж до повного зникнення. Регулярнішою стала практика, коли суспільство беззастережно сприймає мовні запозичення, не чинить спротиву такому явищу, повністю дистанціюється від пуристичної тенденції. Цей, на перший погляд, позитивний напрям розширення корпусу мови має очевидні негативні наслідки: зміст адресованої широкому колу реципієнтів інформації для багатьох людей стає малозрозумілим, а для окремих — і зовсім не-

доступним. Ідеться не про національну термінологію з її специфічною практикою використання запозичень, а про загальнонавчальну мову і про її тематично-стилістичне розгалуження.

Прикметно, що навіть освітню галузь, яка покликана дбати про реалізацію таких загальнодидактичних стандартів, як точність, зрозумілість, доступність, посильність, свідомість та активність, міцність засвоєння знань, умінь і навичок, заповнили чужомовні слова, розпливчасто потрактовані як терміни, номени новітньої методики навчання шкільних предметів [гейміфікація — використання ігрових практик у неігровому освітньому середовищі; кластер-метод — виділення смислових одиниць тексту та їхня графічна візуалізація у формі схеми (карти); метод кейса — груповий метод діяльності, коли спікери груп презентують ідеї колективного розв’язання проблеми, а всі інші слухають і в разі потреби уточнюють, корегують інформацію, ставлять питання, обмінюються думками, роблять висновки; прийом «Фішбоун» («Риб’яча кістка») — візуалізація порушеної проблеми та її розв’язання у формі риб’ячого скелета з такими графічно актуалізованими сегментами: голова — тема (проблемне питання), верхні кістки — основні поняття теми (факти), нижні кістки — суть проблеми, явища, поняття (причини), хвіст — висновок (шлях розв’язання проблеми, відповідь на питання); технології «Воркшоп» — інтерактивне заняття з високою інтенсивністю групової взаємодії, обов’язковим використанням інформації з власного досвіду й індивідуальною рефлексією як результатом обговорення проблеми, «Сторітелінг» — спосіб передачі інформації, емоційно пережитих історій від власного імені, який активізує пізнавальну діяльність слухачів, посилює вплив отриманої інформації на людину] (див.: [2, с. 16—21]).

Аналізований розряд доповнюють лексеми-найменування 1) неформальних педагогічних посад, 2) конкретних представників новітньої освітньої системи, за якими закріплено специфічні професійні обов’язки вчителя, 3) здійснювану ним індивідуалізовану освітньо-виховну діяльність, 4) її пріоритети та 4) можливих учасників (едвайзер — людина з глибокими знання в педагогічній галузі; коуч — фахівець, який проводить тренування, спрямовані передусім на створення згуртованого колективу ↔ коучинг — творча

суб'єктно-суб'єктна взаємодія, спрямована на виявлення та реалізацію потенціалу того, хто навчається, для досягнення ним високого освітньо-професійного, соціального, особистісного розвитку; *ментор* — експерт у педагогічній галузі, людина, яка має великий досвід і готова поділитися ним із менш компетентними фахівцями ↔ *менторство* — процес комунікації досвідченого педагога з менш досвідченими суб'єктами (учнями, студентами), у процесі якого здійснюється передача досвіду, певних знань; *тьютор* — особа, яка проводить з учнями, студентами індивідуальні або групові додаткові заняття ↔ *тьюторинг* — метод індивідуальної турботи про підопічного, що базується на взаєминах «майстер-учень» і передбачає самореалізацію особистості; *фасилітатор* — учитель, завдання якого полягає в стимулюванні та спрямуванні самостійного пошуку інформації для спільної діяльності учнів ↔ *фасилітація* — специфічний вид педагогічної діяльності, завдання якого — допомогти учневі, студенту в усвідомленні себе як самодостатньої особистості, підтримання прагнення до саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення; організований у групі процес колективного розв'язання проблем, яким керує фасилітатор; *фасилітований* — 1) той, кого фасилітують, 2) здійснений за участю фасилітатора; *фасилітувальник* — той, хто фасилітує; *фасилітативність* — якість особистості).

Деякі з проаналізованих лексем поповнили розряд педагогічної терміносистеми. Зокрема, у першій у вітчизняному книгодрукуванні довідково-аналітичній праці *Енциклопедія освіти* (2008 рік), де узагальнено й об'єктивно відображено «оновлену інформацію енциклопедичного рівня, яка охоплює широкий реєстр понять, термінів, що відображають освіту як цілісний феномен, що розвивається» [3, с. 3], розміщено гасла «Тьютор» та «Фасилітація» з докладним історичним коментарем, вирізненням іманентних характеристик, особливостей упровадження в українську освітянську галузь: «Тьютор (англ. *tutor* — опікун, репетитор) — педагог-наставник в англ. паблік-скулс, старших граматичних школах або пед. коледжах ... У наш час тьюторська система навчання набула нового змісту і застосовується при реалізації дистанційної форми навчання, на короткотермінових курсах підготовки та перепідготовки спеціалістів у системах післядипломної та додаткової освіти» [там само, с. 924];

«Фасилітація (англ. *facilitate* — полегшувати, сприяти) — стиль пед. спілкування, який передбачає полегшення взаємодії під час спільної діяльності; ненав'язлива допомога групі чи окремій людині в пошуку способів виявлення і розв'язання проблем, налагодженні комунікативної взаємодії між суб'єктами діяльності ... Фасилітацію активно використовують у зарубіжній практиці під час проведення тренінгів, занять у школі й ВНЗ. Ця технологія недостатньо вивчена; в останні роки набуває популярності в Україні» [там само, с. 953—954], що, засвідчують, крім уже вирізнених слів *фасилітатор*, *фасилітація*, *фасилітований*, *фасилітувальник*, *фасилітаційність*, такі похідні утворення від розглядуваної лексичної одиниці, як *фасилітаційний*, *фасилітаційний*, *фасилітаційний*, *фасилітаційно*: *Фасилітатор* може виступати в ролі *натхненника*, *провідника*, *інтерв'юера*, *посередника*, *тонкого психолога*, *миротворця*, *хранителя порядку та хвалителя* (Інтернет-ресурс), *Тож мета статті — апробувати застосування динамічної моделі фасилітації задля ефективного адаптації студентів* (М. Казанжи), *Конкурсний відбір на фасилітований онлайн-курс «Почути голос дитини: культура демократії в довіллі»* (Інтернет-ресурс), *Обґрунтовано доцільність введення термінів «фасилітаційний потенціал», «сфера фасилітаційності»* (М. Казанжи), *Фасилітаційна сесія — це добре структуроване зібрання, в ході якого його лідер (фасилітатор) проводить учасників через ряд заздалегідь визначених кроків* (Інтернет-ресурс), *На першому, організаційно-мотиваційному етапі, головними технологіями і техніками слугували створення психологічно-комфортного середовища, «емоційно-гедоністичне зараження», фасилітаційний, діалогічно-творчий стиль педагогічного спілкування* (Чжу Юньжуй), *Адже дуже важливо, щоб поряд перебували не просто дружєлюбні, чуйні, добрі люди, а щиро зацікавлені в особистісному розвитку оточення та з вираженим умінням фасилітаційно впливати на інших* (М. Казанжи).

До багатьох із запозичень неважко дібрати українські відповідники (пор.: *тьютор* — *опікун*, *репетитор*, *фасилітація* — *полегшення*, *сприяння* і *коуч* — *тренер*, *ментор* — *наставник*, *порадник*, *консультант*), що з успіхом пропонує авторка проекту «Протианглізм» І. Фаріон. Через різні засоби масової інформації (канал на YouTube, рубрика в газеті «Слово Просвіти») вона ділиться своїми міркуван-

нями на тему англізмів (лексичні запозичення в українській мові з англійської мови або перекладені з неї чи утворені за її зразком), англізації (активізація процесу напливу англізмів в українську мову), англізаторів (ті, хто здійснює англізацію), англоварваризації (публічне пониження питомого мовного ресурсу й піднесення того, що проникає в українську мову безпосередньо з англійської мови або опосередковано через неї) [4]. Аналізуючи недоречність активізації у словниковому складі української мови англійської лексики *facilitate* «[(fə' sɪlɪteɪt] v (past і p. p. facilitated, pres. p. facilitating) полегшувати, просувати, сприяти. progress ['prɒʊgres] n to facilitate ~ сприяти розвитку» з пучком її похідних лексико-граматичних трансформацій — *facilitation* («сприяння третьої сторони у розв'язанні конфлікту»), *facilitator* («ведучий, людина чи річ, що полегшує дію чи процес»), яка насправді походить «з латинської мови, де *facilis* означає “легко”, що, своєю чергою, похідник від *facio* “робити, чинити, діяти та ін.”», — І. Фаріон небезпідставно критикує освітніх реформатрів, називаючи їх «освітніми руйнаторами», за те, що ті «не здатні творити освіту на питомій національній основі», а «механічно запозичують чужі освітні практики і вживають цей англізм латинського походження під час проведення ... тренінгів (замість вишколів) у школі та виші, приписуючи» йому «найрізноманітніші роздроблені смисли, які преспокійно передають наші слова на зразок керівник, помічник (асистент), провідник, ведучий. Нема жодного сенсу списувати стоси паперу, аби пояснити значення невмотивованого запозичення замість того, аби розширювати значення питомих слів. Найвідповідніше наше слово в цій ситуації — це помічник» [там само].

Соціомовна ситуація, пов'язана з виправданим і небажаним чи надлишковим уживання іншомовних слів, по-перше, повинна стати невід'ємним складником сучасної національно-мовної політики, таких її важливих аспектів, як мовне контактування, формування глобалізаційного інформаційного простору, суспільні й економічні контакти, спрямовані на світову інтеграцію, по-друге, має знайти своє втілення в мовному законодавстві неодмінно з оперттям на власну неодностолітню практику й на багатий цивілізаційний досвід у соціолінгвістичній царині передусім.

Ідеологічні протиборства в проєкції на енциклопедичну концептуалізацію. Варто згадати про вплив на розвій соціогуманітаристики і її важливої царини енциклопедистики такого складного суспільного феномену, як ідеологія. Загальновідомо, що в полівекторних ідеологічних етнопросторах одні й ті самі реалії дійсності трактують та оцінюють неоднаково, тобто виникає ономасіологічний прецедент: явища, предмети, події факти з огляду на різні способи їхнього відрефлексування на рівні колективних дій, ідей, прагнень людей і виформуваної внаслідок цього суспільної свідомості будуть тлумачитися з позицій гетерогенності, подеколи навіть полярно, що виразно транслює офіційні погляди й бажану, силоміць упроваджувану, не з доброї волі узаконену аксіологічну зорієнтованість панівних у суспільстві ідеологічних стратегій, екстрапольованих на історично-темпоральну вісь з її основними фазами — початком, триванням і спадом. Така норма концептуалізації світу, що оточує людину, через мовний код, як не парадоксально, може позначатися не лише на способах витлумачення структури значень від найзагальнішого до найконкретнішого його формату, а й на принципах укладання словників (див.: [5]). Не тільки цей когнітивний процес, а й усі проаналізовані вище, а також ті, про які не мовлено, знаходять послідовне та системне відображення в енциклопедичній сфері. Для української словникової традиції в її діахронній проєкції аналізована заангажованість позамовною реальністю — не виняток, а радше звична річ. Яскравим потвердженням проартикульованого є використовувана в радянській час система функційно-стилістичних, емоційно-експресивних, синхронно-оцінних маркувань і припасування її до ідеологічно скомпрометованих слів, виразів, а ще — перетасування в режимі ручного регулювання через указівки згори корпусу офіційно реєстрових одиниць. Активно впроваджені в добу незалежності процеси, пов'язані з реабілітацією репресованої лексики, переведенням окремих слів і їх розрядів з обарвленої за різними пейоративними критеріями зони до стилістично нейтральної або позитивно конотованої, поверненням до розряду загальноживаних одиниць незаконно вилучених власне українських граматичних форм, засудженням вимоги до протиприродної «української словотворчості: нову лексику й термінологію

творити шляхом калькування (копіювання) лексики “старшого брата”», щоб вони «якнайбільше скидалися на “общепонятную”» [6], відбувалися небезболісно, часто наражалися на зорганізований певними силами й підтримуваний впливовими засобами масової інформації суспільний спротив.

У центрі ідеологічних протиборств 20—21 ст. був український правопис через відому причину: він є одним із фундаментальних чинників консолідування етносу, промовистим маркером самобутніх рис української мови, її одмінностей від інших споріднених мов, зокрема російської, що мала привілейований статус мови міжнародного спілкування в СРСР. Суперечки навколо орфографічного кодексу, які велися в періоди національного піднесення збіглого століття (ренесансні 20-ті й довгоочікувані та обнадійливі 90-ті роки), не припинилися і в 21 сторіччі.

Узаконені чергові редакції українського орфографічного кодексу (1990, 1993, 2019 рр.) об’єднує низка чинників, передусім те, 1) що вони — бліді копії пропонованих для всенародного обговорення правописних моделей та індивідуальних, колективних рекомендацій, пропозицій, побажань, які надходили від авторитетних учених, майстрів слова, культурних працівників, усіх, хто «прагне писати, дотримуючись норм сучасної української літературної мови» [7, с. 2]; 2) що скрипниківській правописній практиці не судилося опинитися в новітньому історичному контексті на правах одного з важливих атрибутів українськості; 3) що радикальні новації, які базувалися «на всьому історичному досвіді ... творення» правописних стандартів [8, с. 16], так і не переступили межі пропозицій та побажань; 4) що знаковий крок на шляху реформування орфографічної системи — «Проект найновішої редакції українського правопису» (1989—1990 рр.) — не легітимізувався навіть у найпростішому форматі, позаяк знову спрацювали майстерно апробовані раніше технології про нібито складність, архаїчність нововведень, їхню зорієнтованість не на східно-, а на західноукраїнську або діаспорну орфографічну традицію і т. ін.; 5) що оприявлена на I Міжнародному конгресі україністів ідея створення для українців усього світу фундованого на засадах соборності правопису не знайшла належного втілення; 6) що поставлене «перед творцями національного

правопису на кожному з етапів його розвитку ... найскладніше із завдань» — «пошук балансу між системними параметрами сучасної мови, з одного боку, і різночасовими прикметами української мовної традиції — з другого» — й реалізація його «з позицій історичної та етнографічної соборності української мови й української нації» [там само, с. 10] була й залишається проблемою з проблем, хоч і передбачалося, що вона в максимально короткий термін неодмінно розв'яжеться, а чергове реформування правописної системи гідно поповнить список важливих мовнополітичних і мовнозаконодавчих справ доби незалежності та й усієї історії становлення української літературно-писемної мови.

Для лексикографії, що «дає науковцям інструмент для найповнішої і найточнішої фіксації фактів духовної культури народу» [9, с. 112], та енциклопедичної справи загалом, крім таких стратегічних алгоритмів когніції, як вербальна об'єктивація на основі колективного й індивідуального досвіду концептуальної картини світу й логічна операція, яка розкриває самодостатній зміст денотата через призму його загальних та істотних релевантно-диференційних ознак і встановлення місця в системі матеріального світу, не менш сутнісним є оперативне реагування на радикальні й навіть зовсім непримітні зміни в суспільстві. Вони не можуть безслідно зникнути у вирі історії.

Вербалізовані й реально ідентифіковані конкретні денотати, які «є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етновідомості» [10, с. 365], можуть корелювати чи не корелювати з узаконеними, утрадиційненими локативно-темпоральними координатами, тобто мати свій ареал поширення, фази існування, закріпленість на аксіологічній шкалі з її атропоцентричними та етноцентричними квалітативними позначками. Отже, предмети, явища, процеси, стани, ознаки, властивості, відношення, ситуації, життєві стратегії як конкретні репрезентанти денотатів, що в сукупності формують мовну картину світу, протягом певного часу або не змінюють своєї денотативної та конотативної природи й зафіксованих в енциклопедичному просторі дефініційних параметрів, або еволюціонують із різною мірою інтенсивності, розширюючи / звужуючи локативний радіус, набуваючи синхронної оцінної якості — посилен-

ня / послаблення притаманного їм статусу меліоративності / пейоративності. Ці трансформації найвиразніше демонструє вже згадувана в контексті, близькому до аналізованого, ідеологічна сфера.

Відновлення Україною незалежності після розпаду Радянського Союзу, процеси активного національного відродження, що логічно продовжили державно-національні традиції УНР, зумовили появу й утвердження іншої системи ідей, переконань, цінностей, установок. Вони ґрунтуються головню на тих принципах плюралізму в різних сферах суспільного життя, передовсім ідеологічно-культурній, які змінили підтримувану й заохочувану в Радянському Союзі пропаганду комуністичної ідеології, монопольної влади КПРС, імперської влади, партноменклатури.

Нова національна доктрина покликала до життя якісно відмінний інформативно-енциклопедичний ресурс, який би адекватно репрезентував «сукупність уявлень, переконань та ідей, зосереджених на стосунках людей» у незалежній Україні та «призначених виправдовувати чи змінювати ці взаємини, об'єднуючи людей для колективних дій» [11, т. 11, с. 204]. Як слушно зауважує відомий фахівець у цій галузі М. Железняк, з-поміж невідкладних завдань уседержавного значення цілком логічно й прогнозовано з огляду на традицію українського державотворення на початку 20 століття опинилося і таке: «побачити й інтерпретувати нове, що з'явилося в житті українського суспільства, і включити його в багатющу, справді грандіозну картину реальної України в усіх аспектах, причому на рівні всіх регіонів, що особливо важливе з огляду на активізацію регіонального життя в Україні» [12, с. 1080]. Українська енциклопедистика за відносно нетривалий термін досягла значних успіхів. Побачили світ численні енциклопедичні видання, зокрема енциклопедичні довідники, енциклопедичні словники, енциклопедичні словники-довідники, словники-енциклопедії, довідники-енциклопедії, а згодом й енциклопедичні онлайн-ресурси, що нині набули, насамперед через свою прагматичність, особливої популярності, та фундаментальні енциклопедії.

Варто окремо вияскравити місце й роль в аналізованій парадигмі національного духовно-інтелектуального розвитку Енциклопедії Сучасної України (ЕСУ), яка почала виходить друком 2001 року.

Цей успішний, своєчасний і перспективний проєкт НАН України перевершив Українську радянську енциклопедію в 17 томах і обсягом, і, що є по-особливому важливим, змістом — його національною та патріотичною вкоріненістю. Багатотомна праця «охоплює всі сфери буття України, від географічного положення, природи, історії, політичного устрою, економіки й промисловості, науки, культури, мистецтва, літератури — до спорту й молодіжної субкультури» [там само]. Досягнені ваговиті результати — це, за стратегією творців, лише пів успіху. Основне ж полягає в тому, що Енциклопедія Сучасної України «покликана створити передумови для підготовки і видання Української універсальної енциклопедії (Національної енциклопедії України) — як найвищого узагальнення і систематизації суми наших знань про світ і про себе, як свідчення інтелектуального і культурного потенціалу нашого суспільства, нашої здатності до самопрезентації в сучасному насиченому світовому інформаційному просторі, спроможності посісти належне місце у світовій культурній взаємодії» [там само].

Це не амбітні цілі, не якісь промоційні, меркантильно पुषені в хід наративи, а цілком реальна перспектива найбільшої української енциклопедії за кількістю томів і гасел, що засвідчують 24 оприявлених томи, кожен із яких осібно, а всі вони в органічній концептуальній сув'язі зарекомендували себе «цінним для соціуму інформаційним джерелом» [13, с. 22]. Сказане потверджують також результати вебопитування, здійсненого в 2021 році за допомогою анкетування, респондентами якого були мешканці більшості областей України (92%) й інших держав (8%). Одержано схвальні відгуки, які об'єднує думка одного з користувачів ЕСУ: «Це висококомпетентна, корисна енциклопедія, що на часі» [там само, с. 37]. Посилує репрезентативність вибірки освітній індекс опитаних: «35,4% — користувачі з науковим ступенем кандидата чи доктора наук або претенденти на них (аспіранти, докторанти), 20% — спеціалісти або магістри (гуманітарний профіль), 18% — спеціалісти або магістри (негуманітарний профіль), 12% — школярі або студенти, 9% — молодші спеціалісти, 5% — бакалаври» [там само, с. 22].

Що ж до вже згадуваної функційно активної в часи національного розвою динаміки, пов'язаної з дією ідеологічних чинників, то

Її мовними репрезентантами є спеціалізовані енциклопедії і мовознавчі словники. Системні характерологічні відомості вміщено в тлумачних словниках. До типових змін, які зафіксовано в цих лексикографічних джерелах, уналежнено такі: 1) уведення до реєстру лексем, які з ідеологічних причин замовчувалися або ї заборонялися; 2) розширення словникового складу лексичними поняттями, що називають нові події, явища, факти тощо; 3) набуття номінативами нових або втрата ними колишніх ідеологічних та інших маркерів; 4) розширення семантичної структури чинних слів новими значеннями або лексико-семантичними варіантами значення. Ступінь розглядуваної новизни умовний, оскільки окремі з вирізнених динамічних процесів є новаційними лише в материковій Україні. У діаспорі ж вони не вилучені з енциклопедичних студій і потрактовані за іншими критеріями, які не збігаються з радянськими ідеологемами. Про них також подано інформацію в гаслах.

Наприклад, в Енциклопедії українознавства, що є «важливим чинником культурологічного “кровообігу” суспільства поряд з енциклопедіями світового міжнародного характеру» [14, т. 1, с. X], представлено статтю про С. Бандеру [там само, с. 87] та інших політичних і держаних діячів, яких радянська система визнала ворогами народу. До цього видання ввійшли також деривати, мотивовані онімом й об'єднані словотвірним значенням «особа за належністю до ідеологічного, політичного угруповання»: бандерівець — «чл. фракції ОУН, а від 1941 підпільної орг-ції, очоленої С. Бандерою. Більш. пропаганда вживає назви Б. на означення учасника сучасної укр. визвольної боротьби і антибільш. спротиву» [там само, с. 88].

У виданому в 70—80-х роках 20 століття Словникові української мови в 11 томах, що є першим тлумачним словником української мови із реєстром понад 134 тис. одиниць, справді «епохальною для другої половини ХХ ст. працею», яка, «без сумніву, залишатиметься еталонною й авторитетною» [9, с. 112], статті з мотивувальним компонентом Бандера, як і варто сподіватися, не знайти. Укладачі додаткового тому до цієї фундаментальної праці (2017 р.) у передньому слові наголошують, що таких ідеологічних обмежень стосовно персоналій та джерельної бази словників, які були в колишньому СРСР,

не мала жодна зі слов'янських країн, «до лексикологічного вивчення і використання матеріалів ... не допускалися тексти широкого кола авторів, на чий імена й твори впродовж 30—70-х років ХХ століття влада наклала суворе табу чи печать, чи замовчування» [15, кн. 1, с. III]. Заборонялося все, що бодай малими штрихами не корелювало з теорією та практикою будівництва соціалістично-комуністичної системи. Автори й укладачі багатьох енциклопедичних праць, які виходили в радянський час, із власної волі чи з примусу в передмовах неодмінно вирізняли з-поміж методологічних засад радянський ідеологічний принцип з його шаблонними пріоритетами: переваги соціалістично-комуністичного способу життя, керівна і спрямовуюча сила комуністичної партії, інтернаціоналізація суспільства, ворожа сутність буржуазного націоналізму й т. ін.

Промовистою ілюстрацією наративу такого взірця може бути фрагмент вступного слова до Філософського словника за редакцією члена-кореспондента АН УРСР В. І. Шинкарука: «Складені на основі марксистсько-ленінської методології, статті Словника спрямовані проти різних проявів буржуазної ідеології, реформізму, опортунізму. В книзі подається принципова критика антимарксистських філософських течій і напрямів, що їх взяли на озброєння ідеологи антикомунізму і антирадянщини, викривається реакційна суть буржуазного націоналізму, в тому числі українського буржуазного націоналізму та сіонізму» [16, с. 3].

Із процитованим перегукується витяг із передмови до іншого видання, яке пропонує читачеві та ж Головна редакція УРЕ, — Політичного словника за редакцією В. К. Врублевського, В. М. Мазура, А. В. Мяловицького: «Статті словника висвітлюють зростання керівної і спрямовуючої ролі Комуністичної партії в умовах розвинутого соціалізму..., містять критику буржуазної ідеології, ревізюнізму і опортунізму. В книзі показано неспроможність сучасних “теорій” і концепцій апологетів експлуататорського ладу, реакційну суть ... буржуазного націоналізму і сіонізму» [17, с. 3]. У добу незалежності тональності передмов змінилися. У них зацентровано не на викоріненні альтернативних думок та поглядів, а на шуканні істини, яка віддзеркалює набутий досвід і водночас зорієнтована на позбавлене упередженості та суб'єктивності пізнання в різних

вимірах світу, що оточує людину, й самої людини як його перетворювача. В. М. Шевченко, автор Словника-довідника з релігієзнавства (2004 рік), який можна без найменших вагань зарахувати до авторитетних енциклопедичних видань, у вступній частині наголошує, що методологічною основою його праці обсягом 3 тисячі статей, які розкривають основний зміст понять релігієзнавства й дають змогу читачеві проаналізувати сутність традиційних та нетрадиційних релігійних напрямів, а також релігійно-філософських учень із погляду історії та сьогодення, «є наукова об'єктивність, ідеологічна незаангажованість і позаконфесійність» [18, с. 3]. «Словник...» «не переслідує пропагандистських цілей, не тільки охоплює поняття релігійної думки, але й розкриває зміст різних форм вільнодумства» [там само]. Зрозуміло, радикально змінився зміст статей.

Подане в Політичному словникові (1976), Українському радянському енциклопедичному словникові (1987) гасло «Націоналізм» представлене зовсім під іншим кутом зору в Енциклопедії Сучасної України та Політологічному енциклопедичному словникові, пор.: «Націоналізм — буржуазна та дрібнобуржуазна ідеологія і політика, а також психологія в національному питанні. Характерними рисами Н[аціоналізму] є погляд на націю як найвищу і позаістор[ичну] форму суспільної єдності, проповідь зверхності нац[іональних] інтересів над класовими, звеличення своєї нації та протиставлення її іншим, розпалювання нац[іональної] ворожнечі» [19, с. 353], «Націоналізм — бурж[уазна] ідеологія, політика і психологія в національному питанні, яка розглядає націю як позаістор[ичну] категорію, вищу форму сусп[ільної] єдності, проповідує зверхність нац[іональних] інтересів над класовими. Протилежний інтернаціоналізмові. Н[аціоналізм] проявляється як у формах місц[евого] націоналізму пригноблення нації, так і великодержавного шовінізму панівної нації» [20, т. 2, с. 492] і «Націоналізм — почуття, ідеологія та політична дія, що серед усіх ідентифікацій людини найбільшого значення надає її належності до спільноти, названої нацією, та, відповідно, вважає цю спільноту важливою вартістю, а турботу про інтереси нації — непорушним обов'язком її членів ... Націоналізм розглядають як спрямування політичної думки, політичну ідеологію та практику, в центрі уваги яких є нація як ідея (поняття) або цінність ... Націоналізм

український ... — сукупність ідей та уявлень, в яких наголошено на цінності нації» [11, т. 22, с. 633], «Націоналізм ... — теорія і практика етнічних і соціально політ[ичних] відносин, які ґрунтуються на самоідентифікації нації у розв'язанні політ[ичних], держ[авних], економ[ічних], соціокультурних проблем сусп[ільного] розвитку і які реалізуються у різноманітних формах діяльності, зумовлених рівнем соціально-економ[ічного], політ[ичного] і духовно-культурного розвитку країни, традиціями, станом сусп[ільної] психології та специфікою довколишнього соціосередовища» [19, с. 384].

Наслідки багатолітнього ідеологічного терору очевидні: відсутність у реєстрі багатьох знакових для української історії, культури постатей, викреслення з історичного контексту подій, понять, які віддзеркалюють досягнення, героїчне минуле українського народу, надлишкове використання радянізованого ілюстративного матеріалу. «Мазепинсько-петлюрівсько-бандерівські» гасла офіційно з'явилися пізніше — у добу незалежності. У Великому тлумачному словникові української мови (2001 рік) значне місце надано «таким пластам лексики (економічні, історичні, філософські, політичні поняття, терміни науки та мистецтва), що ... звільнені від ідеологічного навантаження та надмірної політизації» [21, с. III]. З-поміж них і слово *бандерівці* (одн. *бандерівець*) — «Учасники військово-політичних формувань Української повстанської армії в Західній Україні в 1942 — 1954 рр.» [там само, с. 36]. Цю дефініційну структуру уточнено в аналогічних працях, що побачили світ пізніше.

Зокрема, у Словникові української мови в 20 томах (2010 рік), одним із засадничих лексикографічних принципів якого є «звільнення ... від рудиментів тоталітарного режиму; денационалізація лексикографічного матеріалу; забезпечення лексикографічної об'єктивності» [22, т. 1, с. 8], не лише видалено цитати з творів класиків марксизму-ленінізму, а й знято ідеологічну лексику, що в наш час уже втратила сенс і навіть потенційну перспективу стосовно функціонування, очищено тлумачення багатьох реєстрових слів від ідеологічних нашарувань попередньої епохи й розширено або звужено значеннево-стилістичний діапазон гасел, уведено до обігу новий або реанімований лексичний ресурс. Із розряду нововведень — три статті з похідними від антропоніма Бандера утвореннями [*бандерів-*

ці (бандерівець, бандерівка), бандерівщина, бандерівський], причому перша з них має складну будову — основне значення супроводжує лексико-семантичний варіант з експліцитно актуалізованим інформативним планом: 1. Бандерівці (одн. бандерівець, бандерівка). Члени військово-політичних формувань контрольованої ОУН(р) Української повстанської армії в Західній Україні в 40—50-х роках ХХ ст. на чолі зі С. Бандерою; // Прихильники національно-визвольного руху 40 — 50-х рр. ХХ ст. у Західній Україні. 2. Бандерівщина. розм. Назва національного руху в Західній Україні на чолі зі С. Бандерою в 40—50-х рр. ХХ ст. 3. Бандерівський. Прикм. до бандерівці [там само, с. 349]. Дещо в іншому лексикографічному вимірі постають аналізовані відонімні лексеми в додатковому томі до Словника української мови в 11 т.: Бандерівці (одн. бандерівець, бандерівка). 1. іст. Члени Організації українських націоналістів, яку очолював Степан Бандера. 2. перен., розм., схв. або несхв. Свідомі українці. 3. Бандерівський. Прикм. до бандерівці. [15, кн. 1, с. 43].

Як бачимо, аналізована лексема, мотивувальною основою якої є власне прецедентне ім'я, активно еволюціонує в бік розширення семантичного обсягу і словотвірного потенціалу. Вияскравлення переносного значення «Свідомі українці» — адекватна когнітивно-вербалізаційна реакція на політичну ситуацію в Україні. Процес семантичної експансії пожвавився після Помаранчевої революції, коли номінація бандерівці почала стосуватися не тільки тих українських націоналістів, які вважали себе однодумцями, прибічниками ОУН, позиціонували себе прихильниками найрадикальніших методів боротьби за самостійну Україну, не лише представників українського націоналістичного підпілля, вихідців із Західної України, а й усіх, для кого Україна — соборна, самостійна, незалежна, унітарна держава. Це збірний образ проєвропейських, прозахідних українців, прихильників Майдану вже як національного й навіть світового архетипу свободи. Формування семантичної структури розглядуваного іменника триває. Оригінальної динаміки воно набуло під дією такого екстралінгвального чинника, як повномасштабне вторгнення в Україну Російської Федерації. У номінативному полі з інтегративною семою 'бандерівці' опинилася, за оцінкою росіян, українська влада. Отже, іменникова лексема бандерівці набуває етнонім-

них рис, тобто здатності функціювати в одній парадигмі з лексичними одиницями українці, малороси, хохли, русини, які залежно від адресанта оцінки експлікують різну конотацію. Є підстави твердити, що вона в недалекому майбутньому постане в удокладненішій лексикографічній версії принаймні на рівні лексико-семантичного варіанта значення.

Динамічні процеси ідеологізації / деідеологізації пережили й переживають інші знакові лексеми та цілі розряди слів. Яскравим прикладом цього може служити номінація *тризуб*, яку свідомо не зафіксовано в 11-томному *Словникові української мови*. Її повністю вилучено з ужитку через боротьбу з українським буржуазним націоналізмом та релігійним опіумом. Не лексикографовано навіть такого далекого від ідеологічного узусу складника семантичної структури слова *тризуб*, як «У давньогрецькій і давньоримській міфологіях — зброя бога морів — Посейдона — Нептуна» [21, с. 1266]. Гасло «Тризуб» актуалізувалося лише в добу незалежності у словниках різних типів, енциклопедичних виданнях та енциклопедіях із чітко вирізненим давнім і сучасним українським змістом, системно представленим в *Енциклопедії українознавства* [14, т. 9, с. 3257—3258], а також релігійним та міфологічним.

Інакша історія випала дериватові *жовтоблакитник* та його мотивові *жовто-блакитний*. У *Словникові української мови* в 11-ти томах і лексикографічних джерелах, пізніше укладених на його базі, спостережено суттєві розбіжності щодо реалізації аналізованими номінативними одиницями ідеологічного змісту. На рівні репрезентованої аналізованим прикметником колористичної семантики «який поєднує в собі жовтий та блакитний кольори» змін не сталося, тоді як переносне значення набуло ідеологічної полярності, пор.: 2. *Жовто-блакитний*. іст. Стос. до української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, що мала прапор такого кольору [23, т. 2, с. 541] — 2. *Жовто-блакитний*. перен. Стос. до національного руху в Україні, символом якого є прапор, що поєднує в собі жовтий і блакитний кольори [15, кн. 1, с. 346]. Повернено до вжитку субстантивованій прикметник *жовто-блакитні*, що має форму множини й реалізує семантику «прибічники національної і державної самостійності України» [там само]. Аналогічна лексикографічна транс-

формація характерна для іменника прикметникового походження жовтоблакитник, пор.: Жовтоблакитник. зневажл. Представник української буржуазно-націоналістичної контрреволюції [23, т. 2, с. 541] — Жовтоблакитник. іст. Назва прихильників української національної ідеї [21, с. 277]; Жовтоблакитник. іст., зневажл. Представник сил української національно-державної орієнтації (у мові політичних опонентів під час громадянської війни й пізніше) [22, т. 4, с. 771]; Жовтоблакитник. несхв. Про прибічників української національної ідеї [15, кн. 1, с. 346]. Викликають роздуми й суперечності стосовно вмотивованості / невмотивованості обмежувальних позначок несхв. та іст. Можна твердити, що сутнісна для лексикографічного опису процедура встановлення функційної специфікації не сягнула свого завершального етапу. Варто наголосити й на тому, що таке дисонування — поширене явище у словництві.

З-поміж особливих, відповідальних і обов'язкових завдань енциклопедистики — оперативне фіксування нових подій, явищ, фактів і тих, що еволюціонують, перебувають у стадії розвитку з притаманними йому різноспрямованими, часто непередбачуваними, навіть радикально відмінними наслідками. На цьому дефініційному етапі важливо тримати на оці те, що стане опертям «авторитетного подання інформації з широкого кола питань» [24, с. 8], підмурком майбутніх гасел. Бажаний результат, зрозуміло, забезпечить сумлінна праця дослідників, а ще — світоглядно-психологічний чинник. Його зміст визначає те, що «на лексикографічну інформацію можуть впливати ідеологічні настанови або симпатії самих укладачів словників. Успіх лексикографічної праці залежить від того, наскільки мовознавці-лексикографи готові відійти від власних ідеологічних уподобань, вийти за межі стереотипів, стати поза ідеологією для її об'єктивного й багатозначного відображення в рамках словникової статті. Для цього їм потрібні знання самої ідеології в усіх її соціально типізованих диференціаціях, щоб в основу власної праці покласти принцип наукової об'єктивності» [25, с. 39].

Сьогодні зусилля багатьох дослідників зосереджені довкола проблеми енциклопедичного інтерпретування воєнних дій в Україні. Їх називають по-різному: для росіян — це спеціальна військова опе-

рація (Інтернет-ресурс), тоді як українців і світу — незаконна війна Путіна проти України (Інтернет-ресурс), третя світова війна (Інтернет-ресурс), геноцидна війна на винищення України (Інтернет-ресурс). Фактичний матеріал (майже п'ятсот одиниць) засвідчує, що номінативну домінанту формують синтаксичні структури, основним носієм інформації в яких є мілітарна лексика. Найвищою функційною активністю наділена лексема війна — «організована збройна боротьба між державами» [21, с. 145].

Індивідуалізовані назви денотата «сучасні воєнні дії в Україні» зінтегровано відповідно до семантичної референції конкретизаторів слова-маркера війна в такі семантичні моделі: 1) «війна» / «ідеологічна спрямованість»; 2) «війна» / «рушійні сили (рушійна сила)»; 3) «війна» / «мета»; 4) «війна» / «місце»; 5) «війна» / «локальний конфлікт»; 6) «війна» / «нелегітимність»; 7) «війна» / «тактика»; 8) «війна» / «час»; 9) «війна» / «місце в історії суміжних подій». Вони можуть об'єднуватися між собою й утворювати комбіновані моделі, як-от: «війна» / «ідеологічна спрямованість» / «місце»; «війна» / «ідеологічна спрямованість» / «час»; «війна» / «ідеологічна спрямованість» / «місце» / «час»; «війна» / «ідеологічна спрямованість» / «нелегітимність»; «війна» / «ідеологічна спрямованість» / «нелегітимність» / «місце»; «війна» / «тактика» / «місце»; «війна» / «рушійні сили (рушійна сила)» / «місце»; «війна» / «рушійні сили (рушійна сила)» / «нелегітимність»; «війна» / «рушійні сили (рушійна сила)» / «час»; «війна» / «рушійні сили (рушійна сила)» / «нелегітимність» / «місце»; «війна» / «рушійні сили (рушійна сила)» / «місце в історії суміжних подій»; «війна» / «нелегітимність» / «місце»; «війна» / «локальний конфлікт» / «місце»; «війна» / «локальний конфлікт» / «час»; «війна» / «локальний конфлікт» / «місце» / «час»; «війна» / «нелегітимність» / «час»; «війна» / «нелегітимність» / «місце» / «час»; «війна» / «мета»; «війна» / «мета» / «місце»; «війна» / «місце в історії суміжних подій» / «місце» (див.: [27, с. 57—83]). До розряду найпродуктивніших належить модель «війна» / «рушійні сили», формально-граматичним репрезентантом якої є іменниково-прикметникові та іменниково-іменникові конструкції: кровопролитна російсько-українська війна (Інтернет-ресурс), широкомасштабна війна Російської Федерації проти України (Інтернет-ресурс).

Найуживаніший тип становлять найменування повномасштабне вторгнення та російсько-українська війна: Як повномасштабне вторгнення вплинуло на допомогу людям, які живуть з ВІЛ (Інтернет-ресурс); Про викликані російсько-українською війною наслідки для різних регіонів світу докладно розповів кандидат історичних наук та журналіст-міжнародник Єгор Брайлян (Інтернет-ресурс). Можна прогнозувати, що останнє має реальну перспективу зайняти нішу офіційної назви воєнної події, яка охопила Україну, і розширити номінативну парадигму воєн, а також тих збройних агресій, які є сучасним гірким уроком-досвідом «миротворчості від Росії: влаштувати війну поблизу власних кордонів із формальною метою захистити “братні народи” або влізти в чужий внутрішній конфлікт на чиємусь боці, найчастіше на боці уряду, значно посиливши союзника» [27]. А все це «на міжнародній арені перетворюється на попіл і страждання», поіменовані росіянами задля виправдання своєї злочинної діяльності «миротворчими місіями» та «спеціальними операціями» на «захист російськомовного або православного населення» [там само]: Перша російсько-чеченська війна (1994—1996), Друга російсько-чеченська війна (1999—2009), російсько-грузинська війна (2008). До цього списку можна додати ще й неофіційні хрононіми з відхоронімним конкретизатором російський, що експлікує семантику ‘одна з прихованих, але активних і відчутних рушійних сил воєнних подій у різних точках світу’: російсько-абхазька війна (1992—1993) замість абхазької війни (1992—1993), російсько-придністровський конфлікт (російсько-придністровська війна) (1992—1993) замість придністровського конфлікту (придністровської війни) (1992—1993), сирійсько-російська війна замість громадянської війни в Сирії (2011 — дотепер).

Із конструкцією російсько-українська війна у відношенні семантичної кореференції перебувають граматично поліфункційні номінативні структури на взірць московсько-українська війна, москальсько-українська війна, україно-кацапсько-москальсько-рамістська війна, війна з російською федерацією, війна з «фашизмом», розв’язана росіянами в 21 столітті з експліцитно демонстрованим аксіологічним навантаженням: Тімоті Снайдер: Як закінчиться московсько-українська війна (Інтернет-ресурс); Як довго триватиме москаль-

сько-українська війна — аналітика Інституту вивчення війни (ISW) (Інтернет-ресурс); Пісні, народжені під час україно-кацапсько-москальсько-рашистської війни (Інтернет-ресурс); Нині в Україні під час війни з російською педерацією внутрішньо переміщені особи стикаються з відсутністю доступного житла (Інтернет-ресурс); Війна з «фашизмом», розв'язана росіянами в 21 столітті, дасть багато дослідницького матеріалу для клінічної психіатрії майбутнього (Інтернет-ресурс).

Когнітивна особливість енциклопедичного оречевлення аналізованої події полягає в тому, що дефініційні рамки всіх вирізаних моделей досить часто розширюють обарвлені різними стилістичними відтінками компоненти. Найчастіше аксіологічну функцію перебирають на себе неоднорідні стосовно значення прикметники, зокрема ті, для яких ідентифікувальними є семи 'загальна негативна оцінка', 'школа', 'соціальна оцінка', 'виділюваність'. Вони сполучаються зі словом-маркером війна, нерідко конституюють послідовні синтагматичні ланцюги, що перетворюються на яскраві оцінні маркери події. Процес активного номінування аналізованого денотата здійснюється відповідно до лінгво-історичних традицій творення назв воєн і водночас виявляє специфіку, що засвідчують індивідуально-авторські конструкції з органічно притаманним їм високим ступенем аксіологічності й регулярною метафоричністю: «хрестовий похід» проти «українських нацистів» (Інтернет-ресурс), війна за особисту, родинну, суспільну, державну Свободу (Інтернет-ресурс), черговий злочин, скоєний московськими людодідами (Інтернет-ресурс), «повторення гріха Каїна» (Інтернет-ресурс). Проблема випрацювання уніфікованої дефініції описуваного денотата далека від розв'язання. Вона потребує зусиль фахівців воєнної науки, історії, політології і, зрозуміло, мовознавства.

Розширення семантичної структури слова, формування на його основі нових лексичних словосполучень і тих, які фразеологізуються, рельєфно віддзеркалює номінативна одиниця *майдан* (*Майдан*), яка після Помаранчевої революції, Революції гідності поповнила розряд лексем із глибинним ідеологічним змістом. Цей іменник має полісемантичну будову. У Словникові української мови в 11 томах зафіксовано такі його значення: 1. Велике незабудоване місце в селі або місті, 2. Невелике рівне місце на землі, призначене

для чого-небудь, 3. діал. Лісова галявина, 4. діал. Столярня, 5. архл. Стародавня могила, розкопана згори [23, т. 4, с. 597]. Типовим для нього є перше значення, на базі якого розвинулися переносні (символічні) значення. Перейшовши межу первинної номінації, воно набуло експліцитних ознак вторинної номінації, диференційних характеристик слів-символів, спектр яких перманентно шириться, передовсім на рівні лексичних словосполучень (Тарифний майдан, Мовний майдан, Податковий майдан).

Семантичними модифікатами слова Майдан, які можна кваліфікувати залежно від контекстуального оточення і самостійними значеннями, і їхніми лексико-семантичними варіантами, є, зокрема, такі: 1. Місце, де виборюють права людини, де вона висловлює свою громадянську непокору, де відстоюються її демократичні свободи: Нема у світі більше України, а ця одна — сьогодні на Майдані (В. Слапчук); 2. Свідомий український народ: ...Якщо влада відступатиме від Майдану, — довір'я до неї впаде (А. Солонський); 3. Велике зібрання людей, яке ухвалює щось важливе: Мовне питання — на Майдан (А. Троян); 4. Докорінна зміна в суспільстві, у суспільній свідомості: Символами швидких змін стали уламки Берлінської стіни, «круглий стіл» у Варшаві і наш Майдан у Києві (В.Ющенко); 5. Протестні акції, мирний протест, демократичні перетворення, зміни, які відбулися в Україні в післякучмівську та післяянуковичівську добу: Не дай, Боже, нам відступити від того, що тепер образно називають Майданом (М. Плав'юк), 6. Місце протестних акцій: Люди стоять на Майдані. На всіх Майданах України. Це вже суцільний Майдан (Л. Костенко). Ці еволюційні зміни фіксує й орфографічна практика: загальну назву передають малою буквою, тоді як власну — великою, бо ж ідеться не тільки про столичний майдан Незалежності, а й про багатотисячні майдани в усіх українських містах і селах, де люди сказали «Ні! — злочинній владі, олігархам, нечесним і брудним виборам, скомпрометованій державотворчості», «Так! — чесній владі, українській незалежності й самостійності, європейському векторові розвитку держави». Пор.: На майдані запалювались ватри, біля них пританцюували, гріючись, солдати (П. Панч) — Отож повертаємося на український революційний Майдан (В. Яворівський) (див.: [28, с. 12]).

Процес семантичного оновлення лексеми *Майдан* у дещо пригальмованому вигляді триває і нині, новосформовані значеннєві сегменти узуалізуються, знаходять своє відображення в лексикографічних джерелах. У Словникові української мови в 20 томах семантичну структуру досліджуваної субстантивної лексеми розширено таким — шостим — значенням: 6. (з великої літери). Масова тривала акція протесту проти влади під політичними або економічними гаслами, перев. на одній із центральних площ міста (від назви майдану Незалежності в центрі Києва, на якому вперше наприкінці 2004 р. відбулася така акція) [22, т. 8, с. 386]. Позицію окремих реєстрових одиниць зайняли такі лексеми відагоронімного походження: *Майданення*. розм., рідко. Дія за знач. *майданити*; *Майданити*. розм. Проводити акції протесту проти певних дій або рішень влади; *Майданівець* (*майданівка*). розм. Учасник акцій протесту проти певних дій або рішень влади; *Майданник*. 1. розм. Те саме, що *майданівець* [там само, с. 386—387]. Докладніший лексикографічний опис у вигляді утрадиційненої моделі «значення слова // лексико-семантичні варіанти значення» подано в другій книзі додаткового тому до Словника української мови в 11 томах: 2. *Майдан*. (М велике). Масові національно-патріотичні протестні акції в Україні (за назвою Майдану незалежності в Києві). // Протестні акції, які зумовлені конкретними соціально-економічними причинами і в яких бере участь значна кількість людей. // (М велике і мале, а також у лапках). Масові акції проти влади в інших країнах; // Будь-яке місце, де відбуваються протестні акції [15, 2017, кн. 2, с. 8]. Похідного дієслівного утворення *майданити* в цьому виданні немає, однак у ньому поряд із відагоронімними лексемами *майданівці* (*майданівець*, *майданівка*) побутує реєстрове слово *майданівський* — Стос. до Майдану і прикметник до *майданівці* [там само, с. 8]. Для нього характерними є висока частота вживання й активна сполучуваність на правах залежного атрибутивного модифікатора субстантивної конструкції.

Принагідно зауважимо, що від ойкохороніма *Майдан*, який набув ознак ідеологеми, утворилася низка похідних слів із позитивно або негативно конотованим змістом. У досліджуваному матеріалі, головню публіцистично-політичному дискурсі, зафіксовано такі одиниці різної частиномовної належності, а саме: 1) іменники: *ав-*

томайдан, антимайдан, антимайданівець (антимайданець), євромайдан, євромайданівець (євромайданець), євромайданер, новомайданівець, майданболітер, майданер, майданець, майданізм, майданкування, майдаун, майданник, майданик, майданізація, майданство, майданс, майданофіл, майданофоб, майдизм, псевдомайданівець, мікромайдан, позамайдання, помайдання, постмайдан, розмайдання та ін.; 2) прикметники: новомайдановий, майданутий, передмайданний, післямайданний, позамайданний та ін.; 3) дієслова замайданитися, майданити, майданитися, майданути, майданутися, відмайданити, відмайданитися, замайданити, замайданитися, знемайданитися, недомайданити, недомайданитися, перемайданити, перемайданитися, розмайданити, розмайданитися, майданикувати, розмайданутися та ін.; 4) прислівники: майданно, по-майданному.

Поза лексикографічними берегами опинилися наповнені синхронною знаковістю пропріативи Антимайдан — Короткотривалі мітинги 2004 року, підкріплені адміністративним ресурсом, на підтримку влади В. Януковича й проти євроінтеграційного курсу України та Євромайдан — Масові багатотисячні акції в Україні на підтримку європейського вектора політики України. Енциклопедистів чекає постійна робота — адекватне лексикографічне опрацювання матеріалу цього ідеологічного узусу й багатьох інших.

Когнітивні алгоритми об'єктивації мовної картини світу з виокремленням в інформаційно-вербалізаційному просторі енциклопедичного дискурсу — складна інтелектуальна процедура, що вимагає широти фонових знань, ретельної систематизації, аргументації і — насамкінець — концептуалізації їх. Енциклопедичні гасла як індивідуальні факти і як об'єднані за різними критеріями тематично тугі сюжети слугують важливими носіями відомостей про світ у його найповнішому вимірі. Усе, про що йшлося вище, — або претекст до вилогізованого, повноцінно виструктурованого енциклопедичного гасла, або постскрипtum до нього, тобто синхронно вмотивований коментар. Нові часи, як відомо, накладають печать свого духу на все перебуле й цим розпросторюють шляхи-дороги майбутньому пізнанню. А воно, як твердить наука філософія і любомудрість життя, не має часових, просторових, причинових або будь-яких інших меж.

2.2. Мовні константи енциклопедичного дискурсу

2.2.1. Універсалізм і специфічність гасла *енциклопедія*

Слово *енциклопедія* як експлікатор універсального плану змісту «система впорядкованих за жорстко регламентованими принципами відомостей з усіх чи окремих галузей знань або практичної діяльності» є знаковим поняттям енциклопедичного дискурсу. Разом із лексичними одиницями на взірець *інтелект*, *розум*, *тума*, *тумаушість*, *ерудиція*, *ерудованість*, які семантично корелюють зі словами *інтелектуальний*, *розумний*, *тумавитий*, *ерудований*, *інтелектуалізувати* й под., воно формує розряд характерної для книжної мови абстрактної лексики з ідентифікувальною родовою семою ‘раціональна оцінка’, що репрезентована такими видовими семами, як ‘перевірені знання’, ‘системно впорядковані знання’, ‘інтелектуальні якості людини’, ‘розумово-інтелектуальна діяльність’, ‘здатність мислити — аналізувати, висновувати’, ‘універсальна когніція’, ‘спеціальна когніція’ тощо. А вся ця семасіологічна процедура — важливий фрагмент системної вербалізації інтелектуальної картини світу. Інтелектуалізація, за твердженням представників Празького лінгвістичного гуртка, — це «такий ступінь розвитку мови, за якого висловлення стають визначенішими та точнішими, а за потреби — абстрактними, здатними виражати всю складність думок і їхній взаємозв’язок» [29, с. 349].

Механізм дії її найсистемніше, найпослідовніше й найоб’єктивніше відрефлексовний в енциклопедичному дискурсі. Вирізнялися різні підходи до вивчення природи цього виняткової значущості феномену та його константних одиниць, а саме: історичний (взаємозв’язок між еволюціонуванням науки, техніки, культури чи будь-яких інших соціальних процесів і трансформаціями в змісті та структурі енциклопедій), культурологічний (взаємозалежність між динамічними процесами у сфері культури й віддзеркаленням їх у змісті та структурі енциклопедій), соціологічний (взаємозумовленість між змінами в соціальному житті й відображенням їх у царині енциклопедистики, передусім енциклопедичної справи в широкому її форматі — від перманентного оновлення змісту, удосконален-

ня структури енциклопедій до цінностей, ідеологічних орієнтирів, які вони втілюють) та ін. Недостатня системна вивченість онтологічного й комунікативного статусу енциклопедичного дискурсу, зокрема його номінативно-пропріального потенціалу, з одного боку, засвідчує актуальність порушеної в цій частині монографії проблеми, а з іншого, — потребує комплексного семантико-когнітивного, структурного, формально-граматичного, прагматичного аналізу апелювативно-онімної, словотвірної, синтагматичної, текстоконститутивної природи лексеми енциклопедія як найрелевантнішого маркера енциклопедичності загалом, найважливішого поняття енциклопедознавства й інших наук, зокрема лінгвістики. Цим важливим питанням присвячені праці таких учених, як О. Бабій, С. Барчук, Т. Варава, О. Жуковська, Л. Кулик, О. Макуха, Л. Тараненко. Поза увагою науковців опинився лінгвістичний підхід, базований на аналізі багаторівневої мовної архітектоніки енциклопедичного контенту. Окремі аспекти порушеної проблеми висвітлено в наукових студіях Л. Белея, Е. Боевої, В. Галич, Д. Дергача, В. Калінкіна, О. Карпенко, Ю. Карпенка, Т. Крупеньової, М. Торчинського, Т. Шотової-Ніколенко, М. Цілини, Л. Юлдашевої та ін. із послідовним залученням різних традиційних та новаційних дослідницьких технологій. Пріоритет надано описовому (для систематизації матеріалу, презентації передбачуваних результатів дослідження), семіотичному (для виявлення внутрішньої структури пропріатива, установлення симетрично-асиметричного співвідношення між його змістом і лексико-семантичним складом, значенневим обсягом і номінативністю) методам, а також методів компонентного аналізу (для виявлення диференційно-інтегративних характеристик утворень із компонентом енциклопедія та його поширювачами).

Походить найзнаковіше для інтелектуальної сфери слово енциклопедія з грецької мови [прикметник *enkyklios* — «круговий, циклічний» та іменник *paidia* — «догляд за дитиною», «виховання, навчання, освіта» = «коло знань», «завершене, замкнене, зациклене коло відомостей (знань)», «кругове (загальне) навчання (виховання)», «коло загальноосвітніх знань, формування культури»)]. Обсяг знань, уміщених в енциклопедіях, є універсальним, він системно, послідовно, у повному обсязі або фрагментарному представленні

віддзеркалює історію цивілізації загалом й окремих народів зосібно. Стародавні греки використовували термін енциклопедія для номінування обсягу знань, якими повинна володіти освічена людина. Започаткована ними традиція знайшла своє логічне продовження і не втратила іміджевості в наш час.

Термін енциклопедія тлумачать дещо відмінно в енциклопедіях, енциклопедичних та лінгвістичних словниках. Зокрема, дефініційні рамки його в Енциклопедії Сучасної України та Українській радянській енциклопедії, Енциклопедії українознавства, *Encyclopaedia Britannica* або дублюються, або за окремими параметрами не збігаються, пор.: «Енциклопедія ... — упорядкована за алфавітом або певною системою збірка відомостей з усіх галузей знання (універсальна енциклопедія) чи з окремої ділянки (спеціальна)» [11, т. 9, с. 06] і «Енциклопедія ... — наукове або науково-популярне довідкове видання, яке містить найістотнішу інформацію з усіх (універсальна Е.) або окремих (галузева Е.) галузей знань та практичної діяльності» [30, т. 4, с. 39], «Енциклопедії, систематизовані збірники всіх знань чи окремих їх ділянок в абетковому або тематичному порядку» [14, т. 2, с. 638], «*Encyclopaedia, reference work that contains information on all branches of knowledge or that treats a particular branch of knowledge in a comprehensive manner*» [довідкова праця, що подає інформацію зі всіх галузей знання або всеосяжно висвітлює окрему її ланку] [31, т. 4, с. 487].

Асиметричність засвідчують ідеологічно релевантні супроводи як атрибути компендіумів знань, що побачили світ у радянський час: «Е. відображають рівень науки і культури своєї епохи, інтереси та ідеологію правлячого класу» [30, т. 4, с. 39]; «*Большая советская энциклопедия* (1 вид. 66 тт., 1926—47; 2 вид. 50 тт., 1950—58), *Малая советская энциклопедия* (1 вид. 10 тт., 1926—47; 2 вид. 11 тт., 1943—47) — трактують укр[аїнський] матеріал у світлі сов[єтської] нац[іональної] політики з промовчуванням, а навіть фальшуванням багатьох фактів» [14, с. 639]. «Втручання цензури, — наголошують автори статті “Енциклопедія”, що ввійшла до 9-го тому Енциклопедії Сучасної України, — спотворило багато статей у ... енциклоп[едичних] вид[аннях] із гуманітар[них] наук» [11, т. 9, с. 208]. У цьому найновішому й найоб’ємнішому українському виданні вияскравлено інше

засадниче положення як стратегічний і довгоочікуваний здобуток нової доби: «У незалеж[ній] Україні відсутність цензури створила умови для забезпечення об'єктивності енциклопед[ичних] видань» [там само].

Зафіксовані в УРЕ жанрові форми репрезентації знань — наукове (адресоване фахівцям) й науково-популярне довідкове видання (пропоноване читачам-неспеціалістам) — також не відображають усього жанрово-стильового ресурсу форм представлення, донесення, популяризації інформації, позаяк продуктивний тип нині сформували науково-навчальні видання (адресовані тим, хто навчається, і тим, хто навчає), тож послуговування термінологізованим словосполученням збірка відомостей є, можливо, не найкращим вербалізаційним засобом, але неодмінно доречнішим, воно постає як універсалізованіша, загальна чи родова назва до вирізнених та інших можливих спеціалізованіших, конкретних або видових найменувань. Гасло в лінгвістичних словниках, зрозуміло, менше за обсягом, спрощеніше за викладом, воно не передбачає диференціювання за універсальним та спеціальним характером знань. Пор. у цьому зв'язкові статтю «Енциклопедія», уміщену в Словникові української мови в 20-х томах, із поданими вище дефініціями: «Енциклопедія, і, ж. Наукове або науково-популярне довідникове видання (перев[ажно] у формі словника), в якому систематизовано найістотнішу інформацію з усіх чи окремих галузей знання» [23, т. 4, с. 651].

У порівнюваних виданнях, за винятком Енциклопедії українознавства, спостережено збіжності й відмінності в дискурсі енциклопедичної історіографії. Щодо інформації про найвпливовіші в Давній Греції, Давньому Римі, Давньому Єгипті енциклопедичні праці й традиції, то вона практично збігається. Виняткову увагу цілком заслужено приділено 35-томній *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Енциклопедії, або Тлумачному словникові наук, мистецтв і ремесел, Париж, 1751—1780), яку справедливо називають «символом епохи Просвітництва», «квінтесенцією тогочасного життя» [32, с. 73]. Вона, як зауважено в УРЕ, відіграла значну роль, «в ідеологіч[ній] підготовці франц[узської] бурж[уазної] революції 18 ст. ... й поклала початок ширшому розвитку енциклопедичних видань» [30, т. 4, с. 39].

По-різному висвітлено просторово-хронологічну локалізацію енциклопедичних праць в Україні та Росії, використано навіть різне хоронімне тло. Якщо в російських виданнях культивується пропріатив Русь, то в українських — Україна або його описовий субститут-апелятив українські землі. Цим вторинним номінуванням через ідеологічні причини активно послуговувалися в радянський час як опосередкованим маркером національної ідентичності. У радянських енциклопедіях зазначено, що на Русі словники «незрозумілих слів» появились в 13 столітті, у 16 сторіччі вони перейшли на абетковий принцип розміщення гасел й одержали назву. Закцентовано також на виході у світ 627 року з Києво-Печерської друкарні першого словника — *Лексіконъ славеноросскій и имень тлькованіе* — як феномену української науки, указано на етнічну належність автора найвидатнішого досягнення староукрсловникарства.

Не обійдено увагою появу у 18-мі столітті так званих реальних (географічних, історичних та. ін.) словників. У розгляданому гаслі виразну національно-змістову конотованість задекларовано в Українській радянській енциклопедії. У ньому чітко вияскравлено те, що «перші праці енциклопедич[ного] характеру на території нашої країни з'явилися ще в Київ[ській] Русі як збірники законо-правил», а «з 13 ст. на Русі почали укладати словники незрозумілих слів (азбуковники)», що «перший друкований азбуковник *Лексіконъ славеноросскій и имень тлькованіе*», атором якого є українець Л. Зизаній, — український, а «однією з перших у Росії Е[нциклопедій] універсального типу був *Энциклопедический словарь С. Селівановського*», що почав виходити 1823 року [30, т. 4, с. 39].

Системних відомостей про інші важливі енциклопедичні студії, що з'являлися в материковій Україні й діаспорі, та визначних постатей, безпородньо пов'язаних зі створенням та оприлюдненням їх, в аналізованому джерелі не знайти через відомі причини: затята боротьба з українським буржуазним націоналізмом, неухильне втілення в життя ленінської настанови про «необхідність створення радянських словниково-енциклопедич[них] видань», які б започаткували «новий етап в історії Е[нциклопедії] — етап розвитку марксистсько-ленінської енциклопедичної літератури» [там само]. Ясна річ, що змістовою домінантою розглядуваної

статті, об'єктом найвищих похвал у ній стали не належно оцінені науковцями, фахівцями й широким колом користувачів видання національних республік — Українська радянська енциклопедія (17 тт., 1959—65), Білоруська радянська енциклопедія (12 тт., 1969—75), Казахська радянська енциклопедія (12 тт., 1969—78), Естонська радянська енциклопедія (8 тт., 1968—76), Молдавська радянська енциклопедія (8 тт., 1970—79), не ті авторитетні праці, що знайшли визнання і потужну підтримку в країнах соціалістичної співдружності — Велика загальна енциклопедія (ПНР, 13 тт., Варшава, 1962—67), Настільний науковий словник (ЧРСР, 4 тт., Прага, 1962—67), Нова Угорська енциклопедія (УНР, 7 тт., Будапешт, 1959—72), не енциклопедичні словники Майєра (НДР) і навіть не Британська енциклопедія чи Американська енциклопедія, а ті видання майже з усіх галузей знань, що демонстрували силу та велич радянської імперії, були наскрізь пронизані її ідеологічними стратегіями — Большая советская энциклопедия (1-е вид. 66 тт., 1926—47; 2-е вид. 51 тт., 1949—58; 3-е вид. 30 тт., 1969—79), Большая медицинская энциклопедия (1-е вид. 35 тт., 1928—38; 2-е вид. 36 тт., 1956—64; 3-е вид. 30 тт., 1974—89), Техническая энциклопедия (11тт., 1927—34), Советская историческая энциклопедия (16 тт., 1961—76), Философская энциклопедия (5 тт., 1960—70), Краткая литературная энциклопедия (9 тт., 1962—78), Малая советская энциклопедия (1 вид. 10 тт., 1928—32; 2 вид. 11 тт., 1933—47; 3 вид. 10 тт., 1958—60), двоє видань Детской энциклопедии (1-е вид. 10 тт., 1958—1962 й 2-е вид. 12 тт., 1971—1978) [30, т. 4, с. 39—40].

В іншому форматі заманіфестовано статтю «Енциклопедія» в ЕСУ. По-перше, у ній гармонійно поєднано національний енциклопедичний контент зі світовим, свідомо знівельовано практику вивищення російського наративу, суттєво доповнено й розширено історіографічний сегмент, конкретизовано, зокрема, просторово-хронологічну локалізацію знакових енциклопедичних праць. По-друге, розширено корпус іноземних джерел, які мали кардинальний вплив на формування сучасного типу багатотомної універсальної енциклопедії. Крім аналізованої в радянських виданнях *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* належно оцінено *Grosses Vollständiges Universal-Lexicon* (Великий повний універсальний лексикон усіх наук і мистецтв, Ляйпціг, 1739—1750),

Encyclopaedia Britannica (Британську Енциклопедію, Единбург, 1768—1771). По-третє, встановлено початки енциклопедичного дискурсу «на укр[аїнських] землях», які сягають II століття, коли вже «в перші сторіччя після запровадження християнства копіювали, а згодом і укладали рукописи енциклопед[ичного] змісту. Зокрема, такий характер мав переписаний у Києві “Ізборник Святослава” 1073, що містив збірку витягів з біблій[них] книг і творів візант[ійських] богословів та проповідників, відомості з природн[ичих] наук, етики, перелік рекомендованих і заборонених Церквою книг тощо» [11, т. 9, с. 206]. По-четверте, виняткову увагу приділено згадуваному й скромно поцінованому в УРЕ церковнослов'янсько-українському словникові й алфавітній збірці тлумачень європейських, грецьких та інших власних назв із біблійної історії *Лексіконъ славенороскій и именъ тлѣкованіе П. Беринди*, а також польськомовному виданню *Nove Ateny albo academia wszelikięw scyencyi pelna...* (Нові Афіни, або Академія, сповнена всякого знання... (1-е вид. 2 тт., 1745—46; 2-ге вид. 4 тт., 1753—56), який, попри притаманну йому спорадичну асистемність, «містив й цікаві відомості з історії, математики, природознавства, підрозділи про рідкісні монети, збірки термінів, тлумачення прислів'їв, розділи про країни світу і міста, мови та їхнє походження» [там само].

Цей список українського енциклопедичного дискурсу доповнено не згадуваними, а то й свідомо ігнорованими в радянську добу студіями, з-поміж авторів яких і ті, хто опинився серед ворогів народу або про кого не велено чи заборонено говорити: довідник *Украинский народ в его прошлом и настоящем* (т. 1, 1914 р.; том 2, 1916 р.; редактори й автори — Ф. Вовк, М. Грушевський, П. Єфименко, Ф. Корш, А. Кримський, В. Охримович, С. Рудницький, О. Русов, М. Туган-Барановський, О. Шахматов), який по праву вважають першою українознавчою тематичною енциклопедією; розпочате, але не завершене видання *Української радянської енциклопедії* (поч. 30-х років; гол. ред. — М. Скрипник). Я. Ісаєвич та М. Железняк не лише запропонували розлогий реєстр праць із удокладненими коментарями, зокрема й тими, що стосуються жорсткої радянської цензури, непростих взаємин між владою, її представниками та редакторами видань, авторами енциклопедичних гасел, а й пору-

шили та успішно розв'язали проблему ідеологічної релевантності вміщеної в них інформації і т. ін. За їхнім твердженням, Українська радянська енциклопедія, редакційну колегію якої очолював М Бажан, «стала сворід[ним] компромісом між владою, що хотіла зробити її знаряддям пропаганди, та більшістю авторів і працівників, котрі намагалися якнайповніше висвітлити досягнення укр[аїнського] народу в культурі, мист[ецт]ві літ[ерату]рі, науці, економіці» [там само]. Микола Платонович, пересвідчують автори статті, «часто досить успішно протистояв вимогам парт[ійної] верхівки і КДБ» [там само]. На їхнє глибоке переконання, рекламована в Радянській Україні Радянська енциклопедія історії України (т. 1—4, К., 1969-72; відп. ред. — А. Скаба, заст. відп. ред. — І. Компанієць) стала кроком назад порівняно з 1-м вид[анням] УРЕ [там само]. По-п'яте, до наукового обігу залучено енциклопедичні праці, що вийшли на еміграції. Це передусім Енциклопедія українознавства [Нью-Йорк і Париж, т. 1, 1949 (ЕУ-1, 3 томи); т. 2, 1955—84 (ЕУ-2, 10 томів й 11 додатковий)], над якою працював В. Кубійович та згуртований ним колектив патріотично налаштованих видатних учених-одномумців, які волею долі опинилися далеко від Батьківщини, але дбали про розвій української справи. Працю несправедливо названо «переломною подією в історії укр[аїнської] енциклопедистики», а до найважливіших досягнень видання зараховано те, що в ній подано «об'єктивну інформацію про Україну й укр[аїнський] народ», висвітлено «з наукових позицій питання, замовчувані або фальсифіковані в СРСР» [там само].

Послідовно й логічно виструктурований дискурс із назвою «Енциклопедії» в Енциклопедії українознавства суттєво відрізняється від поданих вище. Виклад про систематизовані універсальні та галузеві знання побудовано за україноцентричним принципом, а якщо точніше, то, за свідченням творців цієї фундаментальної праці, «на ідеалістично-християнському світогляді й національно-державницьких, поборницьких принципах. ... У нашій книзі знання, — наголошували вони, — звернено увагу на важливість і безперервність української національної традиції, приділено належну увагу зв'язкам із середньоевропейською та західною культурою» [33, с. 140]. «...Підготовлені авторами матеріали рецензували

найавторитетніші вчені, а остаточно опрацьовані (виправлені відповідно до зауважень рецензентів і відредаговані) статті редакційні працівники узгоджували з матеріалами суміжних розділів та з іншими відомостями видання. Така організація видавничого процесу свідчить, що ЕУ — фундаментальна науково-довідкова праця величезного колективу українських учених, що перебували в еміграції, створена на загальних для енциклопедій організаційних засадах, які забезпечили їй належний науковий та методичний рівень» [34, с. 47] (пор.: [35, с. 19]).

У «Передньому слові» з образною назвою «Довгий, тернистий шлях українства до самопізнання» до 11-томного «Перевидання в Україні» (1993 — 2003) Енциклопедії українознавства [14, т. 1, с. VII], здійсненого «випробуваним способом української толоки», тобто всенародною участю як у справі організації самого видання, так і в плані фінансування, О. Романів зацентровує, зокрема, й на тому, що першою і єдиною досі (кінець 40-х рр. ХХ ст.) українською енциклопедією, яка охоплює цілісність знань, є Українська загальна енциклопедія. Вона з'явилася протягом 1930—33 рр. у трьох томах у Львові (гол. ред. І. Раковський), а згодом «потрапила до категорії особливо крामольної націоналістичної літератури», за зберігання якої «давали значні терміни тюремно-табірного ув'язнення» і наклад якої «після “золотого вересня” 1939 р. був тотально винищений» [там само, с. XI—XII]. Найдостойніший предтеча цього знакового видання— «монументальний твір» *Украинский народ в его прошлом и настоящем* (1914—16), присвячений «виключно українознавчим ділянкам» [там само, т. 2, с. 639]. Згадано й про намір видання 20-томної Української радянської енциклопедії, якому завадили сталінські репресії проти української культури та її діячів, і про вихід у світ у Львові 1939 року першого зошита «Укр[аїнської] Сіль[сько]-Госп[одарської] Енциклопедії» (гол. ред. Є. Храпливий), у Києві 2-томної Колгоспної виробничої енциклопедії (2 вид. 1956), на еміграції 1949—1952 рр. 3-томної Енциклопедії українознавства (редактори В. Кубійович і З. Кузеля), а 1955 року другої її словникової частини (редактор В. Кубійович, заступник головного редактора М. Глобенко). Енциклопедія українознавства, за твердженням уже цитованого О. Романіва, «стала значним інформаційним явищем,

яке слід було використати для поширення правдивої інформації у чужинецькому світі, особливо в англомовних країнах» [там само, т. 1, с. XV].

Статтю «Енциклопедії», яка входить до Енциклопедії українознавства, вирізняє з-поміж проаналізованих вище однойменних гасел інших видань те, що вона містить відомості про «українство ... в чужих заг[альних] енциклопедіях, зокрема в рос[ійській] і поль[ській]». В одних російських виданнях, «де авторами ряду статей на укр[аїнські] теми були видатні укр[аїнські] вчені» (Енциклопедический словарь Брокгауза і Єфрона, Энциклопедический словарь А. й І. Гранат), «досить об'єктивно трактується укр[аїнський] матеріал», а в інших (Большая советская энциклопедия, Малая советская энциклопедия), попри те, що гасла готували здебільшого українці, — «односторонньо і незадовільно», «у світі сов[єтської] нац[іональної] політики з промовчуванням, а навіть фальшуванням окремих фактів» [там само]. Аналогічно оцінена польська *Encyklopedia powszechna* (18 тт., 1898 — 1911) Оргельбранда. Автор описуваного гасла заслугою вважає багатство «матеріалу про Україну», а негатив убачає в інтерпретуванні його «з поль[ського] погляду приналежності укр[аїнських] земель до Польщі». В інших енциклопедіях — чеській, французькій, німецькій, шведській, італійській, іспанській, англійській, американській — «матеріал потрактований назагал об'єктивно», він «рівномірно представлений», подані «українські інформації із вірним висвітленням», у них розміщено «правдиві дані», але водночас «розмір незначний», отже, гасла потребують уточнень, коментувань, вимагають пошуку в інших джерелах концептуальних додаткових відомостей, «відчувається ... брак укр[аїнського] матеріалу та застарілі погляди щодо українства», недостатнє, а подеколи й однобічне трактування його, «слаба поінформованість щодо України», навіть «інформації іноді невірні» використано й проінтерпретовано. До того ж трапляється «немало помилок», невмотивованих покликань на «неукраїнські джерела», викликає занепокоєння термінологічний різнобій, плутанина в цій сфері, що є неприпустимим явищем [там само, т. 2, с. 639—640].

2.2.2. Лінгвістичний статус лексеми *енциклопедія*

Слово *енциклопедія*, яке в 1559 було вперше введено в заголовок енциклопедичної праці (P. Skalić, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quam prophanarum, epistemon*, Basel) [31, т. 4, с. 487], має специфічний дистрибутивний малюнок. Воно може програмувати синтаксичну позицію або поставати в ролі залежного компонента й перебирати на себе функцію поширювача. Важливо, що статус детермінованого чи детермінувального члена не впливає на номінативний потенціал іменника *енциклопедія*. Утворені за його безпосередньою участю синтаксичні структури можна класифікувати по-різному: за частиномовною належністю головного та залежного компонентів: субстантивно-ад'єктивні, субстантивно-субстантивні; за кількісним складом компонентів: прості і складні конструкції; за логіко-семантичним критерієм, точніше за типом кореляції логіко-значенневих ознак: апелятиви та оніми. Для нашого дослідження важливий такий аспект, як поділ складних номінувань з іменником *енциклопедія* на загальні та власні, оскільки він промовисто й послідовно віддзеркалює два взаємопротилежні й взаємодоповнювальні процеси в мисленні, сприйнятті світу та мови як його об'єктивація: індивідуалізацію (конкретність) та узагальнення (абстрактність). Ця когнітивна процедура є сутнісною для всіх етапів формування енциклопедичного дискурсу і всіх механізмів дії його на окремого реципієнта чи на об'єднання людей за професійними, виробничими, соціально діяльними, етнічними, культурно-мистецькими, релігійними й іншими зв'язками, переконаннями тощо.

Апелятивні утворення диференційовано на два розряди. Перший розряд сформували синтаксичні структури з присубстантивним характеризувальним компонентом, роль якого регулярно виконують прикметники, утворені від власних назв (*франківський, шевченківський, шекспірівський*), а також ті, що вказують прямо або опосередковано на відношення до етносу чи етнічної спільноти (*український, українознавчий, польський*), часу (*давній, сучасний*), виражають ознаку понять щодо соціально-інтелектуальної, моральної, професійної сфери спілкування (*академічний, класичний, професійний, аматорський*): *Відомості про Україну останнім часом подаються в чужинецьких*

енциклопедіях дедалі ширше, але вони все ще здебільшого плутані, бо ґрунтуються на російських (переважно советських) і польських джерелах. Під цим поглядом видібно відрізняється швайцарська енциклопедія — *Schwaizer Lexicon*, *Encyclos Verlag*, Zürich, 1948... (З. Кузеля), Перша модерна українознавча енциклопедія, що стояла цілком на висоті тодішнього рівня науки і досі не втратила свого значення, з'явилася в 1914 — 1916 рр. ... (З. Кузеля), Класичні енциклопедії, зокрема ЕСУ, порівняно з «Вікіпедією» вирізняються наявністю суцільних енциклопедичних знань (О. Іщенко), «Багато років ідея аматорської енциклопедії сприймалася як трохи жарт» — але у 2021 році видно, що модель Вікіпедії тріумфувала, *пише* *The Economist* (А. Процюк). Вони досить часто утворюють опозиційні пари: класична (академічна) енциклопедія / некласична енциклопедія (квазіенциклопедія, псевдоенциклопедія), класична енциклопедія / новітня (модерна) енциклопедія, професійна енциклопедія / аматорська енциклопедія або функціують як своєрідні субститути офіційних номенувань: Між іншим, прогностичним щодо співіснування класичних та новітніх електронних енциклопедій можна розглядати ... твердження дослідниці щодо кореляції масового й високого типу культур... (О. Іщенко), Вчені у роботі застерігають, що наразі виникають (замість відсутніх академічних) квазіенциклопедії, які створюють випадкові колективи авторів без обмежень у доступі, з вільним режимом створення і доповнення статей (А. Яцишин, О. Буров, Ю. Носенко). Описувані конструкції сприймаються як термінологізовані сполуки зі складною семантичною будовою «енциклопедичні знання як іманентна ознака + фонові знання як набута під дією соціальних чинників ознака»: європейська енциклопедія («відомості з усіх чи окремих галузей знання + індиферентність щодо ідеологічної релевантності знань»), радянська енциклопедія («відомості з усіх чи окремих галузей знання + ідеологічно релевантні знання»). Сфера вживання аналізованих синтаксичних утворень — книжна мова, передусім енциклопедична царина.

Окремо треба сказати про енциклопедичний термін електронна енциклопедія і його видові відповідники 1) онлайн-енциклопедія (інтернет-енциклопедія, мережева енциклопедія) та 2) офлайн-енциклопедія, виділювані залежно від електронного носія, або формату електронної енциклопедії, — відповідно 1) «бази даних, розміщені на сайтах у мережі Інтернет», та 2) «електронні файли різних форматів, на-

приклад PDF, що створено на CD- або DVD-дисках» [34, с. 43—44]. Вони так само є видовими номінуваннями до інших родових назв — *новітня енциклопедія, модерна енциклопедія, контенсіал* яких репрезентує релевантна ознака «новомодні ресурси способів збереження і передавання інформації», і протиставлені найменуванню *паперова енциклопедія* — «традиційні ресурси способів збереження і передавання інформації». Щоправда, закріплені за аналізованими одиницями семи 'який відповідає сучасним вимогам', 'який охоплює сучасний час' можуть деактуалізуватися з огляду на динаміку технічних можливостей електронних енциклопедій: історично перші офлайн-енциклопедії втратили свою цінність, на них «немає ... запиту в користувачів», оскільки в сучасних умовах широкого використання інтернету більше не існує потреби у виданнях на зазначених носіях, а онлайн-енциклопедії — «нині найбільш популярний і значний формат електронних енциклопедій — як для укладачів, так і для читачів» [там само, с. 44]. Отже, ідеться не про нове енциклопедичне явище, а про нові технології, нові форми презентації універсальних або галузевих знань, «окрему мультимедійну систему (в мережі Інтернет чи на цифрових носіях), що має власний інтерфейс, архітектоніку, навігацію, засоби пошуку й технології презентації інформації» [24, с. 10].

Створення електронних енциклопедій, слушно наголошує Л. Демська-Будзуляк, цих «найбільш ефективних віртуальних інформаційних довідкових жанрів», «цілком лягає в русло програми створення інформаційного суспільства, а вирішення завдань, що постають перед окремими науковими колективами укладачів таких енциклопедій, набувають стратегічного характеру» [36, с. 34]. Вони, за твердженням Н. Черниш, покликані «своїм змістом задовольнити потреби різних категорій читачів (як фахівців певних галузей знань, так і масової аудиторії, а також користувачів наймолодшого віку» [37, с. 178]. Досягнуто неабияких успіхів у впровадженні нових технологій поширення інформації: станом на 2015 рік із «69 українських енциклопедичних публікацій, розміщених у Мережі, трохи більше половини (35) є онлайн-овими "клонами" книжкових видань у форматах PDF або DjVu; майже стільки ж (34) є спеціальними мережевими енциклопедичними проектами» [38, с. 57]. Сьогодні цей показник суттєво змінюється в бік зростання, то ж реально сприймається прогноз Н. Черниш,

згідно з яким «у майбутньому електронні ресурси переважатимуть над друкованими виданнями та забезпечуватимуть інформаційні потреби користувачів у актуальній, оперативній інформації, однак навряд чи остаточно витіснять традиційні енциклопедії» [37, с. 181]. Роль семантичного маркера в описуваних розгорнутих назвах досліджуваного явища виконують апозитиви *онлайн-, офлайн-, інтернет-* і присубстантивні компоненти *електронний, мережевий*. Прикметник *електронний* із такою самою ідентифікувальною функцією входить до складу активно вживаних нині термінологізованих конструкцій *електронний словник, електронний довідник, електронний словник-довідник, електронний підручник, електронний збірник та ін.*

До другої групи уналежнено синтаксичні структури з присубстантивним конкретизувальним компонентом. Заповнювачі позиції, яку програмує іменник *енциклопедія*, не виявляють жорсткої лексико-семантичної обмеженості. Вони найчастіше постають на базі якісних прикметників зі значенням внутрішньої наповнюваності (*багатий, змістовний*), часу (*вічний, передчасний*), форми й обсягу (*громіздкий, компактний, грубезний, мініатюрний*), виділюваності (*інтересний, цікавий, оригінальний*), користі, потреби (*безцінний, корисний, потрібний, цінний*), сприйняття, усвідомленості (*доступний, дохідливий, незрозумілий, складний*), відомості, популярності, поширеності (*авторитетний, усвідомий, популярний, поширений*), повного заперечення (*жодний, ніякий*), загальної позитивної чи негативної оцінки (*привабливий, гарний*): «Історія європейської цивілізації Греція» — це сучасна енциклопедія історії Європи (Інтернет-ресурс), І ось на свято Святого Миколая тато подарував мені дуже цікаву енциклопедію... (Інтернет-ресурс), Тепер про різновиди онлайн-шахрайства можна написати грубезну енциклопедію (Т. Грицик), У жодній енциклопедії світу не знайти вам цієї Зачіплянки (О. Гончар). Зрідка вирізнену функцію виконують присвійні ад'єктиви, головню ті, що утворені від іменників — найменувань людей за спорідненістю, свояцтвом, професійними, виробничими та іншими зв'язками (*батьків, невістчин, професорів, директорів*) та закладів, установ, організацій (*шкільний, міністерський, бібліотечний*): Найкращим подарунком для всіх нас стали батькові енциклопедії... (Інтернет-ресурс), Українська бібліотечна енциклопедія стародруками називає «видання, надруковані з середини XV ст., від початку запровадження друкарства в Європі ... до 1830 р. включно...» (М. Мірошеченко).

У субстантивно-субстантивних словосполученнях типовими конкретизаторами іменника енциклопедія є лексичні одиниці з інтегровальними родовими семами 'рід занять' (аспіранти, агрономи), 'установа, організація' (інститут, академія), 'виробничі зв'язки' (дипломатична сфера) й виразно експлікованими видовими семами 'адресат' та 'адресант'. Сему 'адресат' регулярно актуалізують прийменниково-відмінкові форми Для + іменник у родовому відмінкові (для студентів, аспірантів, істориків, держслужбовців, гуманітарних спеціальностей, наукових бібліотек), а сему 'адресант' — прийменниково-відмінкові форми Від/Од + іменник у родовому відмінкові (від лінгвістів, митників, дипломатичної служби, академічних установ): Енциклопедії для дітей: каталоги, новинки, хіти... (Інтернет-ресурс), Популярна енциклопедія від спеціалістів LeGrand (Інтернет-ресурс). Конституційовані за їхньою допомогою синтаксичні структури, на відміну від конструкцій із характеризувальними компонентами, не мають обмежень щодо вживання. У проаналізованих апелювативних найменуваннях функція атрибутивних поширювачів універсалізована.

Лексема енциклопедія може набувати варіантного значення «// Який не становить собою енциклопедію в класичному розумінні» й трансформуватися з власне-номінативної, або номінативно нейтральної, парадигми в номінативно-конотативну. Роль маркерів аксіологічності виконують детерміновані компоненти: «Війна — це велика енциклопедія людських характерів, людської психології» (Андрій Любка). Для найменувань, які репрезентують такі підзначення, типовою є метафоричність, причому не лише та, що вибудована на засадах реальної схожості, а й та, яка є наслідком поєднання абстрактного, неструктурованого об'єкта з конкретним та структурованим. Найвищий ступінь цієї семантичної еволюції — виникнення потенційних, але неодмінно співвіднесених із реальністю значень на взірць «Який є антиподом енциклопедії за чітко декларованим індикатором». Вони мають оказіональну природу, тому й не зафіксовані у словниках. Прикладом може слугувати назва допису «Енциклопедія від Януковича» (див.: [39]), у якому підкреслено не характерні для довідкових видань здобутки, а реальну неосвіченість, некомпетентність людини, що не може обіймати найвищу посаду в державі.

2.2.3. Ономастичний, семантичний, функційний, конотативний потенціал апелятивної лексики енциклопедія

Пропріативи з іменником енциклопедія, як і будь-який інші компоненти онімної парадигми, пов'язують світ дійсності зі світом мови, вимодельовують співвідношення між денотатом та закріпленим за ним найменуванням і постають місцем перетину лінгвального та екстралінгвального світу. Важливо зважати на прагматичний аспект, або прагматичний потенціал, енциклопедичної назви, на те, щоб іманентно запроєктована в ній інформація у вигляді складного мовного знака набувала сенсу, а реципієнт зумів ідентифікувати та вичленовувати її з номінативної парадигми як автосемантичну одиницю з чіткими демаркаційними параметрами. Денотативно-характеризувальна типологія досліджуваного онімного простору неоднорідна. Вона ґрунтується на аналізі таких диференційних ознак денотатів, як «розумова діяльність» та «об'єднання людей розумової праці», й передбачає виокремлення двох розрядів власних найменувань: ідеонімів та ергонімів, точніше конкретних їхніх різновидів.

Номінативне ядро в розгляданій парадигмі сформували ідеоніми, тобто власні назви створених людиною об'єктів, що стосуються нематеріальної сфери її діяльності, а периферію — ергоіми, тобто власні найменування ділових, офіційних об'єднань людей (спілки, товариства, заклади, гуртки тощо). Корпус ідеонімів репрезентують артіоніми, гемероніми, поетоніми, артіфрагментоніми, хрононіми та бібліоніми (пор.: [40, с. 41]), які відповідно до природи об'єктивованого ними денотата зазнають внутрішнього членування. Зокрема, з-поміж бібліонімів виокремлено белетристиконіми, публіцистиконіми, епістулоніми, клерикалоніми, ораторіоніми, документоніми, серіоніми. Ті пропріативи, які мають денотат у науковій діяльності людини, доречно, услід за М. Торчинським, поіменувати логосонімами (див.: [там само, с. 42]). Вони функціують осібно й водночас утворюють номінативну парадигму з притаманними їм релевантними характеристиками. Окремішність енциклопедичної інформації як комплексу відомостей про об'єкт і як феномену, що ґрунтується на екстралінгвальних зв'язках об'єктів, демонструє те, що вона «безпо-

середньо залежить від типу власної назви й індивідуальна в кожному окремому випадку. Структуру цієї екстралінгвальної інформації неможливо визначити в цілому, оскільки денотат будь-якого оніма може мати специфічні особливості, які нереально визначити наперед. І все-таки в цілому будова цього фрагмента денотативно-квалітативної характеристики пропріатива ... у найбільш загальному вигляді повинна складатися з компонентів, які досить однотипні для певних розрядів пропріальних одиниць» [там само, с. 65].

Константою логосоніма є іменник енциклопедія та похідний від нього прикметник енциклопедичний: *Енциклопедія термометрії* (Львів, 2003), *Астрономічний енциклопедичний словник* (Львів, 2003). В окрему групу об'єднано пропріативи, які не мають у своєму складі цих лексем, але відповідають статусу енциклопедичних видань: *Архіологічне музейництво в Канаді: Довідник* (Київ, 2010), *Тернопільщина. Історія міст і сіл: У 3-х т.* (Тернопіль, 2014), *Український біографічний кінодовідник* (Київ, 2001), *Драбівщина* (Черкаси, 2004). До речі, такий стиль номінування обрав колектив черкаських енциклопедистів, який очолював відомий учений-краєзнавець М. Бушин: *Кам'яниця* (Черкаси, 2005), *Канівщина* (Черкаси, 2011), *Корсунщина* (Черкаси, 2003), *Лисяниця* (Черкаси, 2002), *Маньківщина* (Черкаси, 2004), *Монастирщина* (Черкаси, 2005), *Місто Золотоноша* (Черкаси, 2003), *Місто Канів* (Черкаси, 2011), *Місто Черкаси* (Черкаси, 2005), *Керівники обласних організацій, закладів та установ* (Черкаси, 2005). Уналежнення праць, у номінативній структурі яких відсутні константні лексичні одиниці енциклопедія та енциклопедичний, до корпусу логосонімів викликає певні труднощі, вимагає застосування додаткових ідентифікувальних процедур. Однаковою мірою це стосується і бібліографічного опису аналізованих джерел. Для цього типу логосонів характерний низький ступінь продуктивності, що засвідчують кількісні дані, одержані на матеріалі номінативного репертуару «Енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники: перелік видань України» [41, с. 136—147] (див. табл. 2.1).

Наведені статистичні показники суттєво не контрастують із тими, які встановлено на основі іншого репертуару — «Енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники: перелік видань близького зарубіжжя» [там само, с. 147—151] (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.1. Ступінь продуктивності логосонімів із константними лексемами *енциклопедія*, *енциклопедичний* та без них (видання України)

Усього логосонімів	З них із константною лексемою		Без константної лексеми
	енциклопедія	енциклопедичний	
257	132 51%	104 41%	21 8%

Таблиця 2.2. Ступінь продуктивності логосонімів із константними лексемами *енциклопедія*, *енциклопедичний* та без них (зарубіжні видання)

Усього логосонімів	З них із константною лексемою		Без константної лексеми
	енциклопедія	енциклопедичний	
100	71 71%	23 23%	6 6%

Лексема *енциклопедія* як одна з можливих констант логосоніма програмує поширювачі, що займають стосовно неї пре- та постпозицію. Дібраний із різних джерел фактичний матеріал свідчить, що утворені за її безпосередньою участю пропріативи функціують у структурі таких трьох моделей : 1) *Prep Exp + Енциклопедія*; 2) *Енциклопедія + Post Exp*; 3) *Prep Exp + Енциклопедія + Post Exp* і, згідно з проаналізованим вище переліком енциклопедичних видань України [там само, с. 136—147], наділені різним ступенем продуктивності, що відображено в таблиці 2.3 (відповідно до номінативного репертуару «Енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники: перелік видань України» [там само]) і таблиці 2.4 (відповідно до номінативного репертуару «Енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники: перелік видань близького зарубіжжя» [там само, с. 147—151]).

Кожна з них має свій набір конкретних репрезентантів у вигляді структурних субмоделей, які диференційовано за кількісним складом різних з огляду на частиномовну належність присубстантивно(их) поширювача(ів), що акцентує(ють) експліцитно заманіфестований тип релевантної інформації, отже, й категоризує(ють) назву

енциклопедії. Він (вони) може(уть) бути виражений(и) окремим(и) словом(ами) або лексично нерозкладним(и) комплексом(ами), що перебуває(ють) із ним(и) у відношенні компонентної ізофункційності.

Таблиця 2.3. Ступінь продуктивності моделей *Prep Exp + Енциклопедія*, *Енциклопедія + Post Exp*, *Prep Exp + Енциклопедія + Post Exp* (видання України)

Усього недискретних логосонімів із константною лексемою енциклопедія	Пропріальні моделі		
	<i>Prep Exp + Енциклопедія</i>	Енциклопедія + <i>Post Exp</i>	<i>Prep Exp + Енциклопедія + Post Exp</i>
86	48 56%	32 37%	6 7%

Таблиця 2.4. Ступінь продуктивності моделей *Prep Exp + Енциклопедія*, *Енциклопедія + Post Exp*, *Prep Exp + Енциклопедія + Post Exp* (зарубіжні видання)

Усього недискретних логосонімів із константною лексемою енциклопедія	Пропріальні моделі		
	<i>Prep Exp + Енциклопедія</i>	Енциклопедія + <i>Post Exp</i>	<i>Prep Exp + Енциклопедія + Post Exp</i>
86	32 76%	8 19%	2 5%

Модель 1. *Prep Exp + Енциклопедія*. Типовими конкретними реалізаторами моделі *Exp + енциклопедія_{nom}* є дво- (*Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom}*), три- (*Adj_{nom} + Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom}*, *Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom} + Sub_{gen}*) та чотирикомпонентні (*Adj_{nom} + Adj_{nom} + Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom}*) структурні субмоделі.

Двокомпонентна структурна субмодель. Атрибутивний конститuent структурної субмоделі *Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom}* послідовно актуалізує різні типи релевантної інформації, а саме: «галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Архітектурна енциклопедія, Геологічна енциклопедія, Географічна енциклопедія, Екологічна енциклопедія, Ихтиоопаталогическая енциклопедія, Літературно-

краєзнавча енциклопедія, Лінгвістична енциклопедія, Літературознавча енциклопедія, Лісна енциклопедія, Математична енциклопедія, Медична енциклопедія, Мінералогічна енциклопедія, Педагогічна енциклопедія, Політична енциклопедія, Психологічна енциклопедія, Соціологічна енциклопедія, Фармацевтична енциклопедія, Фізична енциклопедія, Хімічна енциклопедія), «суспільна діяльність» (Банківська енциклопедія, Митна енциклопедія, Соціально-політична енциклопедія, Фінансова енциклопедія), «побутова сфера, побутова діяльність» (Кулінарна енциклопедія), «релігійна сфера, релігійна діяльність» (Євангельська енциклопедія, Католицька енциклопедія, Православна енциклопедія), «духовна сфера, духовна діяльність» (Музична енциклопедія, Художня енциклопедія), «персоналії» (Біографічна енциклопедія, Франківська енциклопедія, Шевченківська енциклопедія), «ареал поширення» (Валківська енциклопедія, Володимир-Волинська енциклопедія, Тернопільська енциклопедія), «етнічна належність» (Кримськотатарська енциклопедія), «біологічна характеристики людини за віком» (Дитяча енциклопедія).

Великий за обсягом ілюстративний матеріал дає підстави констатувати, що активними заповнювачами присубстантивної позиції є функційно якісні та відносні прикметники, утворені від назв галузей науки, державних установ, виробничих, суспільних, політичних, культурних, побутових та інших сфер діяльності, віровчень, віросповідань, культових книг, від прізвищ людей, їхньої етнічної належності, біологічної природи тощо. Частотну перевагу мають номінування з інтегровальним значенням «наукознавство». Установлена закономірність характерна не лише для описуваної, а й для інших моделей. У досліджуваному номінативному полі зафіксовано на рівні сполучуваних із лексемою енциклопедія прикметників та іменників категорійні ознаки всіх галузей наук, затверджених Державною атестаційною комісією України за погодженням із Міністерством освіти і науки України, Державним комітетом у справах науки і технологій України, крім 21. Національна безпека: 01. Фізико-математичні, 02. Хімічні, 03. Біологічні, 04. Геологічні, 05. Технічні, 06. Сільськогосподарські, 07. Історичні, 08. Економічні, 09. Філософські, 10. Філологічні, 11. Географічні, 12. Юридичні, 13. Педагогічні, 14. Медичні, 15. Фармацевтичні,

16. Ветеринарні, 17. Мистецтвознавство, 18. Архітектура, 19. Психологічні, 20. Військові, 22. Соціологічні, 23. Політичні, 24. Фізкультура і спорт, 25. Державне управління.

Трикомпонентна структурна субмодель. Лексико-семантичну атрибутивну групу детермінувальних конститuentів трикомпонентних структурних субмоделей Adj_{nom} + Adj_{nom} + Sub енциклопедія *nom* вирізняє поліфонізм закріпленої за ними релевантної інформації, а саме: «[обсяг видання + обсяг знань] + «часова локалізація» (Велика сучасна енциклопедія), «етнічна належність + галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Єврейська військова енциклопедія, Національна економічна енциклопедія, Національна юридична енциклопедія, Русинська педагогічна енциклопедія, Українська бібліотечна енциклопедія, Українська дипломатична енциклопедія, Українська екологічна енциклопедія, Українська економічна енциклопедія, Українська етнокультурознавча енциклопедія, Українська літературна енциклопедія, Українська музична енциклопедія, Українська народна енциклопедія, Українська правнича енциклопедія, Українська релігієзнавча енциклопедія, Українська сільськогосподарська енциклопедія, Українська фольклористична енциклопедія), «просторова локалізація + галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Всевітня історична енциклопедія), «ідеологічна маркованість + галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Радянська історична енциклопедія), «етнічна належність + ідеологічна маркованість» (Українська радянська енциклопедія), «обсяг видання + галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Мала гірнича енциклопедія, Мала літературна енциклопедія, Мала філологічна енциклопедія, Велика медична енциклопедія), «[обсяг знань + обсяг видання] + етнічна належність» (Велика українська енциклопедія, Українська мала енциклопедія), «етнічна належність + універсалізм знань» (Українська загальна енциклопедія, Українська універсальна енциклопедія), «обсяг знань + сфера суспільної діяльності» (Коротка [банківська й комерційна] енциклопедія), «обсяг знань + персоналії» (Велика біографічна енциклопедія), «етнічна належність + сфера суспільної діяльності» (Українська архівна енциклопедія, Українська дипломатична енциклопедія, Українська нафтогазова енциклопедія), «часова локалізація» + «галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Сучасна правова

енциклопедія), «просторова локалізація + персоналії» (Зміївська біографічна енциклопедія), «[обсяг знань + обсяг видання]» + «біологічна характеристика людини за віком» (Велика дитяча енциклопедія). Нетиповим для аналізованої номінативної парадигми є структурна субмодель з атрибутивно-пронімінативним компонентним складом, що експлікує релевантну інформацію «посесивність + персоналія» (Моя Шевченківська енциклопедія).

Чотирикомпонентна структурна субмодель. З-поміж конкретних репрезентантів моделі *Exp* + енциклопедія найменш поширеною є чотирикомпонентна структурна субмодель *Adj_{nom} + Adj_{nom} + Adj_{nom} + Sub* енциклопедія *nom*. Логосоніми, побудовані за цим зразком, мають такі семантичні описи: «[обсяг знань + обсяг видання] + етнічна належність + галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Велика українська юридична енциклопедія, Мала українська музична енциклопедія). Крім тих присубстантивних прикметників, що функціують у складі двокомпонентної структурної субмоделі, роль номінативного маркера у три- й чотирикомпонентних структурних субмоделях регулярно виконують ад'єктивні лексеми великий, малий, повний, короткий, загальний із притаманними їм специфічними значеннями «обсяг видання» та «обсяг інформації», які нерідко постають як синкретичні носії релевантної інформації. Типовим експлікатором етнічної належності в обох типах моделей є ад'єктивна лексема український.

Модель 2. Енциклопедія + Post Exp. Продуктивніший розряд сформували логосоніми моделі Енциклопедія + *Exp*, набір конкретних реалізаторів якої представлений дво- (*Sub* Енциклопедія *nom* + *Sub_{nom}*, *Sub* Енциклопедія *nom* + *Sub_{gen}*, *Sub* енциклопедія *nom* + *Prep* Для + *Sub_{gen}*), три- (*Sub* енциклопедія *nom* + *Sub_{gen}* + *Sub_{gen}*, *Sub* енциклопедія *nom* + *Sub_{gen}* + *Prep* Для + *Sub_{gen}*, *Sub* енциклопедія *nom* + *Adj_{gen}* + *Sub_{gen}*, *Sub* енциклопедія *nom* + *Adj_{gen}* + *Prep* Для + *Sub_{gen}*, *Sub* енциклопедія *nom* + *Pron_{nom}* + *Sub_{gen}*) та чотирикомпонентними (*Sub* енциклопедія *nom* + *Adj_{gen}* + *Sub_{gen}* + *B / У* + *Sub_{loc}*) структурними субмоделями, які не контрастують між собою щодо ступеня продуктивності.

Двокомпонентна структурна субмодель. Двокомпонентна структурна субмодель *Sub* енциклопедія *nom* + *Sub_{nom}* об'єднує назви з прикладкою, роль якої можуть виконувати топоніми, прагмато-

німи, ідеоніми, ергоніми, реалізуючи конкретний тип властивої їм релевантної інформації, напр.: Енциклопедія «Наукове товариство імені Шевченка». Щоправда, вирізнену працю, яка «охоплює історію усіх сфер життя інституції і її контакти з різними національними, закордонними науковими установами та навчальними закладами», яку небезпідставно названо «книгою знань», що репрезентує цілісний і багатовимірний образ інституції і «є істотним доповненням наукових знань про Україну» [42, с. 4], подано під двома структурними моделями: Енциклопедія + Post Exp і Prep Exp + Енциклопедія. Модель Енциклопедія + Post Exp фігурує в анотації до видання (Енциклопедія «Наукове товариство імені Шевченка» — перше багатотомне видання про найдавніше наукове громадське товариство в Україні...), а модель Prep Exp + Енциклопедія — у заголовкові (Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія) і бібліографічному описові (Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія / Т.1: А-Бібл / Укладання НТШ. — Львів, 2012. 600 с.). Така асиметрія є порушенням національних і міжнародних стандартів номінування енциклопедичних та інших видань. Зрозуміло, що офіційний статус має заголовок, утворений за моделлю Prep Exp + Енциклопедія. З прагматичного погляду, однак, доречнішою є назва, в основі якої лежить модель Енциклопедія + Post Exp. Цей логосонім чітко віддзеркалює зміст видання (інституція НТШ, її мета, завдання, структура, внутрішні та зовнішні вектори діяльності, персоналії) і, на протигагу кодифікованому, не потребує додаткових засобів ідентифікування, що стало причиною закріплення хрематоніма Енциклопедія «Наукове товариство імені Шевченка» в середовищі енциклопедистів і тих, хто причетний до енциклопедистики.

Відмінні щодо формально-граматичної організації двокомпонентні субмоделі *Sub* Енциклопедія *nom* + *Subgen*, *Sub* енциклопедія *nom* + *Prep* Для + *Subgen* виконують ідентичну номінативну функцію. При субстантивний компонент є носієм таких поширених типів релевантної інформації: «галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Енциклопедія кібернетики, Енциклопедія українознавства, Енциклопедія [державного управління]), «окрема сфера галузі природничих, суспільних, технічних наук» (Енциклопедія освіти, Енциклопедія некрополезнавства, Енциклопедія постмодернізму, Енциклопедія пе-

рекладознавства, Енциклопедія термометрії), «ієрархічно впорядкований складник чого-небудь цілого» (Енциклопедія мембран), «ареал поширення» (Енциклопедія Києва, Енциклопедія Коломийщини, Енциклопедія Криворіжжя, Енциклопедія Носівщини, Енциклопедія Сумщини), «окрема сфера знань і навичок» (Енциклопедія інвестицій), «конкретний адресат: фах, вік, стать, інтелектуальні можливості, духовні запити, хобі й под.» (Енциклопедія кулінара, Енциклопедія для дітей), «побут» (Енциклопедія побуту), «жива природа: флора, фауна» (Енциклопедія рослин, Енциклопедія трав, Енциклопедія квітів, Енциклопедія комах, Енциклопедія тварин). Домінантну позицію займають назви з постпозитивним компонентом *Prer* Для + *Subgen*, що є одним із продуктивних засобів вираження адресатної синтаксеми, позицію якої заповнюють лексеми—найменування осіб за різними ономасіологічними ознаками. Функційна активність зумовлена тим, що прийменникове утворення виразніше реалізує значення адресатності, ніж номенування з родовим безприйменниковим, для якого іманентною є семантика посесивності. Поза онімною сферою конструкції на зразок енциклопедія старшокласника, енциклопедія агронома збігаються щодо плану змісту зі структурами батькова шапка, дідова порада, тобто актуалізують присвійне або посесивно-відносне значення, уточненню якого сприяє семантична специфіка граматично опорного субстантива чи ширший за словосполучення контекст. Для пари логосонімів Архітектурна енциклопедія та Енциклопедія архітектора ізофункційні відношення індиферентні, позаяк перший компонент цієї пари є носієм релевантного значення «усе, що стосується мистецтва проектування, спорудження та художнього оздоблення будівель», а другий — «усе, що стосується фахівця в галузі архітектури». Назва Архітектурна енциклопедія логічно корелює з універсальним типом енциклопедії, а номінування Енциклопедія архітектора — зі спеціальним (галузевим). Не зовсім коректним є найменування Дитяча енциклопедія передусім через асоціацію з посесивністю, а почасти й адресатністю. Доречніше використовувати в такому разі класично адресатну синтаксему *Prer* Для + *Subgen*, що й засвідчує сучасна практика номінувань енциклопедичних видань цього взірця, причому релевантна інформація «адресатність» досить часто або конкретизується, ускладнюється

іншими пов'язаними з нею семантичними ознаками: «стать», «вид діяльності», «рівень розвитку» тощо, або вільно функціює поряд з автосемантичними типами релевантної інформації, унаслідок чого виникають ускладнені субмоделі, про які йтиметься нижче. Пор.: Sub енциклопедія *nom* + Subgen, Sub енциклопедія *nom* + Prep Для + Subgen та Sub енциклопедія *nom* + Prep Для + Subgen + [Numgen + Subgen], Sub енциклопедія *nom* + Adjgen + Subgen + Prep Для + Subgen + [Numgen + Subgen] (Енциклопедія школяра, Енциклопедія дошкільника, Енциклопедія для малюків, Енциклопедія для малят, Енциклопедія для юнацтва, Енциклопедія для дівчаток, Енциклопедія для хлопчиків та Енциклопедія для дітей 7 років, Енциклопедія статевого життя для дітей 10—13 років). Щоправда, заперечити повністю явище ізофункційності, яке охоплює структурні субмоделі Adj*nom* + Sub*nom* енциклопедія ↔ Енциклопедія *nom* + Subgen, Sub енциклопедія *nom* + Prep Для + Subgen), не можна, тому що воно пов'язане з дією лексико-семантичної селекційності в найменуваннях із різнорідною релевантною інформацією «сфера суспільної діяльності», «сфера духовної, культурної, спортивної діяльності», «сфера релігійної діяльності» тощо: Фінансова енциклопедія ↔ Енциклопедія фінансів, Музична енциклопедія ↔ Енциклопедія музики, Спортивна енциклопедія ↔ Енциклопедія спорту, Православна енциклопедія ↔ Енциклопедія православ'я.

Трикомпонентна структурна субмодель. Трикомпонентні структурні субмоделі Sub енциклопедія *nom* + Subgen + Subgen, Sub енциклопедія *nom* + Subgen, + Prep Для + Subgen, Sub енциклопедія *nom* + Adjgen + Subgen, як і трикомпонентна субмодель Adj*nom* + Adj*nom* + Sub енциклопедія *nom* моделі Exr + енциклопедія *nom*, неоднорідні щодо типу репрезентованої ними релевантної інформації. Для субмоделі Sub енциклопедія *nom* + Subgen + Subgen регулярними є семантичні описи «галузь природничих, суспільних, технічних наук» + «етнічна належність» (Енциклопедія архітектури України), «сфера суспільної діяльності» + «ареал поширення» (Енциклопедія мистецтва Полтавщини), для субмоделі Sub енциклопедія *nom* + Subgen + Prep Для + Subgen — «галузь природничих, суспільних, технічних наук» + «конкретний адресат» (Енциклопедія космосу для дітей), «жива природа: флора, фауна» + «конкретний адресат» (Енциклопедія рослин для дітей, Енциклопедія тварин для дітей), «побутова діяльність» + «ареал поши-

рення» (Енциклопедія шиття в Україні), для субмоделі *Sub* енциклопедія *nom* + *Adjgen* + *Subgen* — «часова локалізація» + «етнічна належність» (Енциклопедія Сучасної України), «етнічна належність» + «об'єднання людей за різними ознаками» (Енциклопедія української діаспори), «сфера діяльності» + «результати діяльності» (Енциклопедія педагогічних технологій), «сфера суспільної діяльності» + «механізми функціонування сфери діяльності» (Енциклопедія аграрних фінансів), «галузь природничих наук» + «ненаукова основа галузі природничих наук» (Енциклопедія народної медицини), «коло занять, певна галузь знань або навичок» + «сфера діяльності» (Енциклопедія банківської справи, Енциклопедія видавничої справи), «жива природа» + «вплив живої природи» (Енциклопедія лікарських рослин), для субмоделі *Sub* енциклопедія *nom* + *Adjgen* + *Prep* Для + *Subgen*, *Sub* енциклопедія *nom* + *Prep* Для + *Subgen* + [*Numgen* + *Subgen*] — «конкретний адресат» + «вік конкретного адресата (здебільшого діти, підлітки)» (Енциклопедія для юних джентльменів, Енциклопедія для маленьких вундеркіндів, Енциклопедія для юних леді, Енциклопедія для маленьких леді, Енциклопедія для маленької принцеси, Енциклопедія для будь-якого віку), для субмоделей *Sub* енциклопедія *nom* + *Subgen* + *Prep* В / У + *Subloc*, *Sub* енциклопедія *nom* + *Prep* Для + *Subgen* + *Prep* В / У + *Subloc* — «конкретний адресат» + «форма представлення інформації» (Енциклопедія чомусика в запитаннях, Енциклопедія для малюків у казках). Нетиповою для досліджуваних логосонімів є структура, у формуванні якої бере участь прономінативний компонент. Вони репрезентують семантику «посесивність» + «галузь знань» (Енциклопедія нашого українознавства).

Чотирикомпонентна структурна субмодель. Чотирикомпонентна структурна субмодель *Sub* енциклопедія *nom* + *Adjgen* + *Subgen* + *Prep* В / У + *Subloc* має такий регулярний значенневий опис: «галузь природничих наук» + «ненаукова основа галузі природничих наук» + «ареал поширення» (Енциклопедія народної медицини в Україні).

За типом релевантної інформації, способом її вербалізації пропріативи моделі Енциклопедія + *Exr* подібні до онімів, побудованих за зразком моделі *Exr* + енциклопедія, і водночас почасти представлені їм семантичною поведінкою атрибутивного модифікатора. Зокрема, він не експлікує таких специфічних сегментів інформативної релевантності, як «обсяг видання» та «обсяг інформації».

Модель 3. Prep Exp + Енциклопедія + Post Exp. Конституентний склад логосоніма визначає змістову стратегію енциклопедичного видання. Зрозуміло, що кожен його органічний елемент, який є носієм предметності й притатаманної йому ознаки, має бути максимально конкретизованим, індиферентним щодо конотації, тобто експлікувати фактуальну інформацію. Широта компонентного спектра вможливорює чітке ідентифікування окремо взятої енциклопедичної праці, окреслення тих її домінант, які визначають усю траєкторію дискурсу, тобто метатекст, і кожен його фрагмент, представлений окремим гаслом або згрупованими за різними критеріями енциклопедичними дефініціями, тобто мінітекст чи мінітексти. Отож цілком закономірним є те, що оніми, вибудовані за взірцем складної моделі *Prep Exp + Енциклопедія + Post Exp*, становлять досить продуктивний розряд в аналізованій пропріальній системі. Вони не мають двокомпонентної організації, а постають у вигляді різних комбінацій схарактеризованих вище номінувань, закріплених за конкретними репрезентантами структурних моделей *Prep Exp + Енциклопедія* та *Енциклопедія + Post Exp*, тобто поліфункційні щодо інформативної релевантності й формально-граматичної будови. Регулярними конкретними репрезентантами досліджуваної моделі є три- (*Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom} + Sub_{gen}*, *Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom} + Prep Про + Sub_{gen}*, *Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom} + Prep Для + Sub_{gen}*, *Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom} + Prep Для + Sub_{gen}*), чотири- (*Adj_{nom} + Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom} + Sub_{gen}*, *Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom} + Adj_{gen} + Sub_{gen}*) й п'ятикомпонентні (*Adj_{nom} + Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom} + Adj_{gen} + Sub_{gen}*) структурні субмоделі, причому відчутно вищу функційну активність виявляють логосоніми структурних субмоделей *Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom} + Sub_{gen}* та *Adj_{nom} + Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom} + Sub_{gen}*.

Трикомпонентна структурна субмодель. Пропріативи структурної субмоделі *Adj_{nom} + Sub енциклопедія_{nom} + Sub_{gen}* передають різні типи інформативної релевантності, а саме: «обсяг інформації» + «галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Мала енциклопедія етнодержавознавства), «обсяг інформації» + «сфера виробничої діяльності» (Мала енциклопедія [кулінарного мистецтва]), «обсяг інформації» + «конкретний адресат: фах, вік, стать, інтелектуальні

можливості, духовні запити, хобі й под.» (Мала енциклопедія кондитера, Велика енциклопедія школяра, Велика енциклопедія чомусика), «часова локалізація» + «конкретний адресат: фах, вік, стать, інтелектуальні можливості, духовні запити, хобі й под.» (Сучасна енциклопедія пасічника), «обсяг інформації» + «усталені суспільні норми, права» (Повна енциклопедія етикету, Мала енциклопедія [міжнародного права], Мала енциклопедія [канонічного права]), «етнічна належність» + «сфера духовної, культурної, спортивної діяльності» (Українська енциклопедія джазу), «створення матеріальних благ, необхідних для суспільства» + «сфера виробничої діяльності» (Виробнича енциклопедія бджільництва, Виробнича енциклопедія садівництва), «релігійна діяльність» + «ареал поширення» (Православная енциклопедия Харьковщины), «обсяг інформації» + «ареал поширення» (Мала енциклопедія Лохвиччини), «етнічна належність» + «галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Українська енциклопедія [етномистецтвознавства та етнокультурознавства], Українська енциклопедія лісівництва), «галузь природничих, суспільних, технічних наук» + «ареал поширення» (Історична енциклопедія Криворіжжя, Літературно-мистецька енциклопедія Кіцманщини, Всесвітня енциклопедія мистецтва, Морская энциклопедия Одессы), «сфера духовної діяльності» + «ареал поширення» (Бібліотечна енциклопедія Харківщини), «обсяг інформації» + «жива природа: флора, фауна» (Велика енциклопедія тварин), «галузь природничих, суспільних, технічних наук» + «конкретний адресат» (Правова енциклопедія школяра), «ступінь зрозумілості, доступності знань» + «ареал поширення» (Популярна енциклопедія Львова), «часова локалізація» + «конкретний адресат: фах, вік, стать, інтелектуальні можливості, духовні запити, хобі й под.» (Нова енциклопедія школяра), «універсалізм знань» + «конкретний адресат: фах, вік, стать, інтелектуальні можливості, духовні запити, хобі й под.» (Універсальна енциклопедія школяра), «виняткова значущість» + «сфера діяльності» (Золота енциклопедія квітництва), «біологічна характеристика людини за віком» + «жива природа: флора, фауна» (Дитяча енциклопедія тварин, Дитяча енциклопедія динозаврів), «біологічна характеристика людини за віком» + «галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Дитяча енциклопедія [планети Земля], Дитяча енциклопедія [тіла людини]).

Непродуктивні структурні субмоделі *Adj_{nom} + Sub* енциклопедія *nom + Prep* Про + *Subgen*, *Adj_{nom} + Sub* енциклопедія *nom + Prep* Для + *Subgen* об'єднують логосоніми, детермінувальні компоненти яких — 1) *Subgen* та *Prep* Про + *Subgen*, 2) *Subgen* та *Prep* Для + *Subgen* — перебувають у відношенні ізофункційності, пор.: Велика енциклопедія тварин і Велика енциклопедія про тварин, Велика енциклопедія чомучки й Велика енциклопедія для чомусика. Щоправда, окремі пропріативи з присубстантивним прийменниково-іменниковим поширювачем не наділені цією здатністю, тобто вони не мають своїх відповідників з-поміж безприйменникових поширювачів: «суспільний стан» + «конкретний адресат: вік, стать, інтелектуальні можливості, духовні запити, хобі й под.» (Козацька енциклопедія для дітей).

Чотирикомпонентна структурна субмодель. За субмоделями чотирикомпонентної структури закріплені різні типи важливої для енциклопедистики релевантної інформації. Конкретні реалізатори субмоделі *Adj_{nom} + Adj_{nom} + Sub* енциклопедія *nom + Subgen* репрезентують значення «просторова локалізація» + «обсяг знань» + «жива природа: флора, фауна» (Всеукраїнська велика енциклопедія рослин, Всеукраїнська велика енциклопедія тварин), «обсяг знань» + «невербальний супровід» + «конкретний адресат: фах, вік, стать, інтелектуальні можливості, духовні запити, хобі й под.» (Велика ілюстрована енциклопедія школяра, Повна ілюстрована енциклопедія школяра), «обсяг знань» + «сфера діяльності» + «ареал поширення» (Велика кулінарна енциклопедія в Україні), «обсяг знань» + «сфера діяльності» + «конкретний адресат: фах, вік, стать, інтелектуальні можливості, духовні запити, хобі й под.» (Велика кулінарна енциклопедія шеф-кухаря).

Субмодель *Adj_{nom} + Sub* енциклопедія *nom + Adjgen + Subgen* різниться від попередньої порядком розташування атрибутивних модифікаторів, але не має суттєвих розбіжностей на семантичному рівні. Конкретні репрезентанти її реалізують такі типи релевантної інформації: «етнічна належність» + «конкретний адресат: фах, вік, стать, інтелектуальні можливості, духовні запити, хобі й под.» + «специфічні особливості конкретного адресата» (Українська енциклопедія справжньої жінки), «обсяг знань» + «галузь природничих наук» + «ненаукова основа галузі природничих наук» (Велика енци-

клопедія народної медицини), «виняткова значущість» + «галузь природничих наук» + «ненаукова основа галузі природничих наук» (Золота енциклопедія народної медицини), «часова локалізація» + «просторова локалізація» + «жива природа: фауна, флора» (Нова енциклопедія кімнатних рослин), «обсяг знань» + «етнічна належність» + «галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Мала енциклопедія українського народознавства), «виняткова значущість» + «часова хронологізація» + «конкретний адресат: фах, вік, стать, інтелектуальні можливості, духовні запити, хобі й под.» (Золота енциклопедія сучасної жінки).

П'ятикомпонентна структурна субмодель. П'ятикомпонентні субмоделі — явище рідкісне в досліджуваній номінативній парадигмі. 3-поміж її конкретних репрезентантів — $Adj_{nom} + Adj_{nom} + Sub_{enc}$ енциклопедія $nom + Adj_{gen} + Sub_{gen}$, що має семантичний опис «обсяг знань» + «невербальний супровід» + «галузь природничих наук» + «ненаукова основа галузі природничих наук» (Велика ілюстрована енциклопедія народної медицини), $Adj_{nom} + Sub_{enc}$ енциклопедія $nom + Adj_{gen} + Sub_{gen} + Sub_{gen}$, яка експлікує значення «обсяг знань» + «ненаукова основа галузі природничих наук» + «нефахова діяльність» + «система застосовуваних у нефаховій діяльності прийомів» (Стисла енциклопедія народних методів самолікування).

Діапазон атрибутивних компонентів моделі $Prep\ Exp + Encyclop + Post\ Exp$, крім уже виділених у складі моделей $Prep\ Exp + Encyclop$ та $Encyclop + Post\ Exp$, формують прикметники повний, популярний, привабливий, новий, короткий, перший, золотий та деякі інші. Щодо ад'єктива золотий, то він експлікує не відносну семантику, а якісну, отже, позбавлений безпосередніх оцінних конотацій. Багато логосонімів потребують окремого лінгвістичного коментарю, оскільки закріплені за ними назви не завжди корелюють із їхнім змістом, а фігурують як некоректні номінативні одиниці.

Дискретні логосоніми. Самостійний розряд становлять дискретні логосоніми. Експліковану ними релевантну інформацію розчленовано на окремі семантичні фрагменти, або фрази номінування: 1) назва ($Nom1$) + 2) додаткові відомості щодо назви ($Nom2$). Фрагмент $Nom2$ так само диференційовано на два типи: 1) $Nom2$ уточнює, конкретизує, доповнює $Nom1$ (Дитяча енциклопедія: для середнього і

старшого віку; Енциклопедія українознавства. Словникові статті), 2) *Nom2* побутує на паритетних засадах із *Nom1* (Енциклопедія. Львівський національний університет імені Івана Франка), 3) *Nom2* виконує і першу, і другу функцію (Місто і люди. Єлизаветград: Ілюстрована енциклопедія; Енциклопедія Сумщини: Діячі науки). Описувані пропріативи є конкретними реалізаторами двох структурних моделей, критерій вирізнення яких — пре- чи постпозиція лексеми енциклопедія як знакового компонента фрази номінування, як вершинного маркера оніма і як актуалізатора основних або додаткових відомостей щодо назви: 1) *Prep* Енциклопедія *Nom2* + *Exp* *Nom1* і 2) *Exp* *Nom1* + *Post* Енциклопедія *Nom2*, напр.: Популярна енциклопедія Львова: історія, культура, людина, місто; Енциклопедія художньої культури. Мистецька освіта: бібліографія, документ, теорія і Українська мова: Енциклопедія; Кращі люди України: Енциклопедія; Край Прибузький: Енциклопедія Гайворонського району.

Основний масив сформували оніми, утворені за зразком моделі *Exp* *Nom1* + *Post* Енциклопедія *Nom2*, що продемонстровано в таблиці 2.5 (відповідно до номінативного репертуару «Енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники: перелік видань України» [41, с. 136—147]) і таблиця 2.6 (відповідно до номінативного репертуару «Енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники: перелік видань близького зарубіжжя» [там само]).

Таблиця 2.5. Ступінь продуктивності недискретних та дискретних логосонімів (видання України)

Усього логосонімів із константною лексемою енциклопедія	З них найменувань	
	недискретних	дискретних
132	86 65%	46 35%

Продуктивність недискретних логосонімів зумовлена бібліографічними вимогами, які складають не у вільній формі, не за індивідуально-авторськими правилами, а згідно з національними та міжнародними стандартами. Вони передбачають постпозицію актуалізатора додаткових відомостей щодо носія релевантної інформації.

Таблиця 2.6. Ступінь продуктивності недискретних та дискретних логосонімів (зарубіжні видання)

Усього логосонімів із константною лексемою енциклопедія	З них найменувань	
	недискретних	дискретних
71	42 59%	29 41%

Виділені структурні моделі, як і моделі *Prep Exр* + Енциклопедія, Енциклопедія + *Post Exр*, *Prep Exр* + Енциклопедія + *Post Exр*, можна диференціювати, зважаючи на кількісний склад і семантичну специфікацію поширювачів, на 1) дво-, 2) три-, 3) чотири-, 4) п'яти-, 5) шести-, 6) семи-, 7) восьмикомпонентні структурні субмоделі з притаманним їм набором релевантної інформації, пор.: 1) *Nom1* → *Subnom*: *Nom2* → *Sub* енциклопедія *nom* (Донетчина=*Donetsk region*: Енциклопедія = «ареал поширення універсальних знань»), 2) *Nom1* → *Adjnom* + *Subnom*: *Nom2* → *Sub* енциклопедія *nom* (Українська міфологія: Енциклопедія = «етнічна належність» + «галузь природничих, суспільних, технічних наук», Мистецтво України: Енциклопедія + «духовна сфера діяльності» + «етнічна належність»), 3) *Nom1* → *Subnom* *Prep B / Y* + *Subloc* : *Nom2* → *Adjnom* + *Sub* енциклопедія *nom* (Ружинщина в іменах: Мала енциклопедія = «ареал поширення» + «персоналії» + «обсяг знань»), 4) *Nom1* → *Subnom*: *Nom2* → + *Adjnom* + *Sub* енциклопедія *nom*: *Subnom* + *Con I* + *Subnom*: (Полтавіка: Полтавська енциклопедія: Релігія і церква = «обсяг універсальних знань» + «ареал поширення універсальних знань» + «релігійні знання» + «спільність вірувань, обрядовості тощо»), 5) *Nom2* → *Sub* енциклопедія *nom* + *Adjgen* + *Subgen*. *Nom2* → *Subnom* + *Adjgen* + *Subgen* (Енциклопедія кримських древностей. Млекопитающие горного Крыма = «ареал поширення» + «конкретні історичні реалії» + «жива природа: фауна» + «специфіка просторової локалізації» + «обмежений чіткими координатами простір»), *Nom2* → *Sub* енциклопедія *nom* + *Adjgen* + *Subgen*. *Nom1* → *Adjnom* + *Subnom* + *Subgen* (Енциклопедія дитячої творчості. Юні таланти України = «часова локалізація» + «індивідуальні риси особистості» + «ареал поширення» + «біологічна характеристика людини за віком» + «духовна діяльність людини»), 6) *Nom2* → *Sub* енциклопедія *nom* (*Nom1* → *Nitnom* + *Subnom* +

Adj_{gen} + Sub_{gen} + [Nom_{nom} + Nom_{nom}] [Оперная энциклопедия (четыре века мировой оперы: 1600—2000) = «сфера діяльності» + «загальна часова локалізація» + «ареал поширення» + «вид мистецтва» + «конкретна часова локалізація»], 7) Nom₁ → Adj_{nom} + Sub_{nom} + Prep В / У + Sub_{loc} + Con I + Prep На + Sub_{loc} + Adj_{gen} + Sub_{gen} ([Nom_{nom} + Nom_{nom}): Nom₂ → Adj_{nom} + Sub енциклопедія _{nom} [Монархическое движение в Киеве и на территории Киевской губернии (1904—1919): Историческая энциклопедия = «форма правління» + «динамізм ситуації» + «ареал поширення» + «ареал поширення» + «конкретна часова локалізація» + «галузь природничих, суспільних, технічних наук»].

Важливо відзначити, що дискретні найменування легко трансформуються у звичайні назви, зберігаючи ідентичність семантичних описів: 1) Sub _{nom} : Sub енциклопедія _{nom}: Людина : Енциклопедія → Енциклопедія людини = «галузь природничих знань», Черкащина : Ілюстрована енциклопедія, Запорізька область: Ілюстрована енциклопедія → Ілюстрована енциклопедія Черкащини, Ілюстрована енциклопедія Запорізької області = «невербальний супровід» + «просторова локалізація», Звенигородка: Мала енциклопедія → Мала енциклопедія Звенигородки = «обсяг знань» + «просторова локалізація», Sub _{nom} + Sub_{gen}: Sub енциклопедія _{nom}: Мистецтво України: Енциклопедія → Енциклопедія мистецтва України (Енциклопедія українського мистецтва) = «сфера духовної діяльності» + «етнічна належність», Театри Дніпропетровщини : Енциклопедія → Енциклопедія театрів Дніпропетровщини = «сфера духовної діяльності» + «ареал поширення», Adj_{nom} + Sub_{nom}: Adj_{nom} + Sub енциклопедія _{nom}: Українське козацтво. Мала енциклопедія → Мала енциклопедія українського козацтва = «обсяг знань» + «етнічна належність» + «суспільний стан»; Sub енциклопедія _{nom} + Sub_{gen} : [Adj_{nom} + Sub_{nom}] + [Adj_{gen} + Sub_{gen}]: Енциклопедія Закарпаття : Визначні особи XX століття → Енциклопедія визначних осіб Закарпаття XX століття = «просторова локалізація» + «персоналії» + «специфічні особливості персоналій» + «часова локалізація».

Особливість дискретних логосонімів полягає в тому, що вони можуть мати розгорнену структуру фрагмента номінування Nom₁, репрезентованою багатоконпонентною субмоделлю, й максимально удокладнено розкривати зміст універсального, галузевого, регіонального чи будь-якого іншого енциклопедичного видання, напр.:

Adj_{nom} + Sub_{nom} Prep B / У + Adj_{loc} + Sub_{loc} + Adj_{nom} + Adj_{nom} + Adj_{nom} + Sub_{nom}: Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та націєтворчий виміри : Енциклопедія → Енциклопедія міграційних процесів у сучасному світі у світовому, регіональному та націєтворчому вимірі = «динаміка» + «часова локалізація» + «ареал поширення» + «ареал поширення» + «ареал поширення» + «ареал поширення + етнічна належність». Важливо зауважити, що «індивід[уальне] найменування окр[емих] одиничних об'єктів» [43, с. 84] взаємоусуває використання тотожної релевантної інформації і водночас не заперечує, навіть нерідко передбачає, а подеколи й вимагає використання видових або просто уточнювальних відомостей про те саме. Істина ж полягає в іншому — назва має максимально точно відтворювати зміст денотата, експліцитно вирізняти його диференційні характеристики.

Проведений аналіз номінативної структури ідеонімів із семантично ядерним конститuentом енциклопедія засвідчує, що двоци багатокomпонентна назва досить часто не відповідає інформативному наповненню видання, а постає як наслідок авторської стратегії, досить часто амбітної. Не завжди чітко маркованими є і такі регулярні сегменти номінації, як «галузь природничих, суспільних, технічних наук» та «конкретний адресат: фах, інтелектуальні можливості», «галузь природничих, суспільних, технічних наук» і «сфера діяльності», «етнічна належність» та «ареал поширення», «біологічна характеристика людини за віком» і «посесивність». Лише після вдокладненого знайомства зі змістом видання стає зрозумілим його статус і прагматична зорієнтованість. Отже, номінативно-змістовий дисонанс характерний для праць, поійменованих їхніми творцями галузевими та регіональними енциклопедіями. Вони далекі від постулатів, цінностей, контекстів, визначальних категорій, що «формують загальне тло будь-якого тексту, зокрема й енциклопедичного» [34, с. 46], зрозуміло, залишаються поза академічним простором. Вони вимагають неабияких зусиль від тих, хто ранжує їх за бібліографічними критеріями.

3-поміж суттєвих недоліків і те, що в багатьох логосонімах традиційні для них компоненти не відповідають своєму енциклопедичному рангові. Зокрема, активно використовувані лексеми вели-

кий і малий не диференціюють послідовно релевантної інформації «обсяг видання» та «обсяг знань», нерідко постають як синкретичне явище, що вимагає додаткових ідентифікувальних операцій. До того ж частковим субституттом прикметника малий може бути ад'єктив кишеньковий, а також іншомовний префіксоїд міні-, що вказує на кількісний вияв і є виразником релевантної інформації «обсяг знань», точніше «сегмент певного обсягу знань із чіткими квантитативно-ідентифікаційними характеристиками». Напр.: *Prep Exp + Енциклопедія + Post Exp*: *Кишенькова енциклопедія грибника* (про їстівні та отруйні гриби, з фотосупроводом), *Мініенциклопедія. Тваринний світ* (про окреме середовище існування та спосіб життя хижаків, рептилій і представників підводного світу), *Мініенциклопедія. Комахи та павуки* (про спосіб життя метеликів, жуків, мурах, бджіл, павуків та скорпіонів), *Мініенциклопедія дерева: 50 найвідоміших видів* (про основні ознаки й територію поширення 50 найвідоміших видів дерев); *Prep Exp + Енциклопедія: Франко від А до Я: мініенциклопедія для всієї родини* (про родинне коло, друзів письменника, персонажів його творів). Аналізованим енциклопедичним виданням протистоять ті, для яких ідентифікувальною є сема 'повнота обсягу'.

У недискретних і дискретних назвах, утворених за зразком різних моделей, позицію *Not2* обіймають усталені вирази на взірець *про все на світі, усе про все на світі, на всі 100%* («абсолютно все, без винятку»), *А—Я, від А до Я* («від початку до кінця»), причому літерні маркери виконують подвійну функцію: вказують на алфавітний принцип структурування гасел і сигналізують про максимальний обсяг інформації, уміщеної в них та у виданні загалом: *Енциклопедія про все на світі; Велика енциклопедія про все на світі; Енциклопедія. Про все на світі маленьким українцям; Все про все на світі. Енциклопедія; Енциклопедія для дівчаток. Дівчинка на всі 100%; Енциклопедія для хлопчиків. Хлопчик на всі 100%; Великий енциклопедичний юридичний словник: А—Я; Велика енциклопедія. Кішки та кошенята від А до Я; Енциклопедія птахівництва від А до Я: універсальний посібник для мудрого господаря; Велика енциклопедія. Собаки та цуценята від А до Я; Від А до Я: Маленька енциклопедія для малюків. Такий тип номінування характерний для галузевих, передусім тих, що стосуються побутової сфери, живої природи (флори й фауни), та персональних енцикло-*

педій. Усі вони адресовані широкому колу користувачів, вирізняються доступністю викладу матеріалу, прагматичною зорієнтованістю, переконливістю конкретного фактажу, багатством ілюстративного матеріалу.

Зафіксовано недискретні та дискретні назви на візирець Енциклопедія життя і творчості Тараса Шевченка, Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки, Енциклопедія життя і творчості Івана Франка, Енциклопедія життя і творчості Михайла Грушевського, Леся Українка: енциклопедія життя і творчості, для яких ідентифікувальним є семантичний опис «персоналія». Функціонування у їхньому складі лексеми-маркера енциклопедія, на перший погляд, дало підстави вважати ці джерела інформації електронними енциклопедіями. Насправді ж вони — інтернет-портали, які «не підлягають стандартній (класичній) дефініції енциклопедій, оскільки являють собою звід різноманітної інформації (не лише довідкової, а й фактологічної чи будь-якої іншої), що дає системне розуміння окремого поняття, явища, особи тощо» [там само, с. 44]. Метою цих проєктів є подання в доступній і безплатній формі максимально вичерпної інформації про життєвий і творчий шлях Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, М. Грушевського, зокрема представлення повного їхнього доробку, оприявлення ще не опублікованого або вилученого з обігу у зв'язку з ідеологічними вимогами набутку через розділи сайту — спільні для всіх інтернет-порталів («Новини», «Біографія», «Листи», «Дослідження», «Галерея», «Довідник») або індивідуальні («Кобзар», «Малярство» → Т. Шевченко, «Історія України-Руси», «Історичні праці» → М. Грушевський). Такий «електронний ресурс є радше хрестоматійною (антологічною), а не енциклопедичною базою знань, хоча в назві ресурсу фігурує відповідна лексема — «енциклопедія»» [там само]. Власні найменування на візирець Енциклопедія життя і творчості Тараса Шевченка, Леся Українка: енциклопедія життя і творчості, Енциклопедія життя і творчості Івана Франка, Енциклопедія життя і творчості Михайла Грушевського, Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки утворюють окрему пропріальну групу — інтернетоніми.

Для логосонімів із константною лексемою енциклопедія характерні й інші номінативні особливості, специфіка яких віддзеркале-

на на рівні формально-граматичної організації. Типовим для цих пропріативів є конституювання за зразком або 1) сурядних словосполучень, компоненти яких виражені субстантивними лексемами у формі називного відмінка й пов'язані між собою частіше асиндетично (модель I: $N_{nom1} + N_{nom2}$; модель II: $N_{nom1} + N_{nom2} + N_{nomx}$), а рідше за допомогою еднального сполучника і (=та) [модель I: $N_{nom1} + (Conj\ i / та) + N_{nom2}$; модель II: $N_{nom1} + N_{nom2} + N_{nomx} + (Conj\ i / та) + N_{nomx}$], або 2) реченневих структур (модель I: $N_{nom1} + N_{nom2}$; модель II: $N_{nom1} + N_{nom2} + N_{nomx}$), які, проте, лише формально уподібнені до таких синтаксичних одиниць, позаяк тяжіють до слова, корелюють передусім із ним, оскільки позбавлені предикативності, тобто відношення повідомлюваного до дійсності, виконують номінативну, а не комунікативну функцію, наділені інтонацією називання, а не повідомлення. Відповідно до денотативної природи конститuentів описувані логосоніми об'єднано в дві підгрупи. Першу, менш продуктивну, підгрупу репрезентують оніми, однорідні члени яких актуалізують різні ознаки одного денотата, тобто перебувають із ним у відношенні родо-видової залежності: *Водоснабжение и водоотведение: Энциклопедия; Энциклопедия растений садовых та кімнатних*. До другої групи входять індіферентні щодо гіперо-гіпонімії відношень пропріальні одиниці. Її утворено на базі однорідних компонентів різної денотативної природи: *Энциклопедия бизнесмена, економіста, менеджера; Энциклопедия для видавця та журналіста; Энциклопедия водного господарства, природокористування, природовідтворення, сталого розвитку; Здоров'я. Біохімія. Спорт: энциклопедия успіху*.

У досліджуваній номінативній парадигмі зафіксовано логосоніми з формальною дискретністю, що містять у своєму складі компоненти, які зовсім не корелюють із семантичними фрагментами N_{om1} , N_{om2} або $N_{om1} + N_{om2}$, а експлікують додаткову інформацію, що не стосується значеннєвої структури оніма. Найтипівішою для них є ідентифікувальна сема 'присвята: на честь, у пам'ять кого-, чого-небудь тощо': *Володимир-Волинська енциклопедія. 1025-річчю присвячується; Энциклопедия Криворіжжя. 250-річчю з дня заснування Кривого Рогу присвячується; Энциклопедия исполнительного музыковедения: к 100-летию НМА Украины им. П. И. Чайковского*.

Вирізнено ще один непоширений тип номінування — дублетний, коли заголовок гасла, зазвичай семантичний фрагмент *Not1*, супроводжує ідентичне найменування іншою мовою, оформлене тим самим чи іншим алфавітом: *Азбуковник = Alphabetarion: Енциклопедія української літератури*; *Донетчина = Donetsk region: Енциклопедія*; *Сопротивление материалов = Опір матеріалів: рус.-укр. учебная энциклопедия*. Така технологія найменування енциклопедичних праць є поширеною у світі, вона стосується передусім дво- чи багатомовних видань і має свої переваги, позаяк маркує пропонований контент за його лінгвальним оформленням, привертає увагу ширшого кола зацікавлених людей. Позитивну роль відіграє не лише транслітерована назва праці, а й подані в перекладі анотований супровід та передмова.

Назви відомих енциклопедій досить часто використовують як складноскорочені слова, утворені з початкових звуків або букв. У радянський час функційно активними в різних стилях мови були абрєвіатури, які не передбачали розшифрування через мотивувальний логосонім: *БСЭ* (30-томна *Большая Советская Энциклопедия*), *МСЭ* (30-томна *Малая Советская Энциклопедия*), *УРЕ* [17-томна (1959—1965 рр.), 12-томна (1977—1985 рр.) *Українська радянська енциклопедія*], а також *УРЕС* (3-томний *Український Радянський Енциклопедичний Словник*), напр.: *БСЭ — удивительное, обширнейшее издание, которое можно назвать бумажным аналогом интернета, ведь в нём можно было найти ответ практически на любой вопрос (Интернет-ресурс), БСЭ і МСЭ є, без сумніву, наслідком значної праці великих творчих колективів, хоча з погляду ідеологічної спрямованості це унікальний витвір лєнінсько-сталінського доктринерства (О. Романів), У 1944 створено Головну редакційну колегію УРЕ на чолі з академіком О. О. Богомольцем (Интернет-ресурс), Унікального результату досяг колишній управитель поміщицького маєтку Карпо Адамович Тобілевич (1818—1904), який сам до УРЕС не потрапив... (О. Будзей). Поряд з акронімами БСЭ та МСЭ подеколи використовують складноскорочені слова ВРЕ (Велика радянська енциклопедія) й МРЕ (Мала радянська енциклопедія): За числом статей і обсягом, за кількістю друкованих знаків друге видання ВРЕ перевершувало всі тогочасні енциклопедії, у тому числі найвідоміші — Британіку, американську, французьку Лярусс, незважаючи на ряд недо-*

ліків і окремих помилок щодо вірогідності і новизни відомостей (Інтернет-ресурс), У передмові до МРЕ наголошувалося, що вона «...покликана стати рупором пролетарської революції та засобом для прояснення класової свідомості широким мас трудящих, зняряддам освіти та будівництва...». Щоправда, російсько- та українськомовні аббревіатури протиставлені за ступенем рецептивності: індекс упізнаваності останніх поза контекстуальною сферою значно нижчий.

Нині специфічний розряд пропріативів-акронімів репрезентують звукові аббревіатури ЕСУ (Енциклопедія Сучасної України), е-ЕСУ (онлайн-версія ЕСУ) — сучасна українська загальна енциклопедія, яку пишуть провідні науковці України і яка «в мережі Інтернет ... подає матеріали всіх друкованих томів у вигляді вебсайту ... зі зручними для пошуку інформації інтерфейсом та архітектонікою ... необмеженій кількості користувачів ... незалежно від місця проживання, громадянства, часу звертання за інформацією»; контент поділено на тематичні розділи, кожен із яких «містить статті з відповідною іконографією. Ілюстративний матеріал представлено як у самій статті, так і в “Галереях” сайту ... сайт має інтегрований модуль Facebook, що дає змогу підписатися на сторінку ЕСУ в цій соціальній мережі» [там само, с. 130], ВУЕ (Велика Українська Енциклопедія), е-ВУЕ (портальна версія Великої Української Енциклопедії — універсальна, науково-популярна, мультимедійна енциклопедія з багатим ілюстративним, аудіо- та відеоматеріалом): Здобута інформація має важливе значення для подальшого розвитку ЕСУ в мережі Інтернет, оскільки дає змогу зрозуміти потреби й оцінку її користувачів (М. Железняк), Від УРЕ до ВУЕ: боротьба за культурну незалежність України (Інтернет-ресурс), Всі матеріали е-ЕСУ відкриті для безоплатного користування (Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі), У 2022 році показник відвідуваності онлайн-версії ЕСУ досягнув позначки 2 млн 825 тис. читачів (понад 235 тис. читачів щомісяця і понад 7700 щодня), які звернулися до енциклопедичних статей 4 млн 232 тис. разів (Сайт Інституту енциклопедичних досліджень НАН України), ...З метою оптимізації організаційних засад процесу підготовки е-ВУЕ просимо Інститут програмних систем НАН України активізувати роботу щодо впровадження семантичного пошуку на порталі е-ВУЕ; спільно з Державною науковою установою

«Енциклопедичне видавництво» створити комплексну систему інформаційної безпеки порталу e-ВУЕ, що ґрунтується на впровадженні програмних і апаратних рішень, резервного копіювання та організаційних заходів, спрямованих на протидію кіберзвучкова абревіатура (Інтернет-ресурс).

На початку 30-х років 20 століття уживаним і зрозумілим для багатьох людей було складноскорочене слово УЗЕ (3-томна Українська загальна енциклопедія. Книга знання, 1930—1933): Попередницею ЕУ була УЗЕ, у виданні якої ... науковець [В. Кубійович] також брав участь (Н. Черниш). Згодом діапазон функційно активних акронімів поповнила звукова абревіатура — ЕУ (Енциклопедія українознавства), представлена такими конкретними варіантами: ЕУ-1, ЕУ-2, АЕУ-1, АЕУ-2 [ЕУ-1 — тритомне видання, 1948—1952 — «своєрідний підручник з українознавства» [44, с. 129]; ЕУ-2 — 11-томне видання (останній том із виправленнями та доповненнями), 1952—1989 — «найбільше досягнення української еміграції після Другої світової війни» [там само, с. 129], 11-томне перевидання в Україні, 1993—2003, в останньому доповненому й виправленому томі якого «Нових гасел поміщено 178, з чого тільки 40 є посилання .., подано помилки, які зайшли в опрацюванні десятих томів, а також доповнено там, де їх не було, дату і місце народження і смерті при біографіях осіб, засланих чи знищених большевицьким режимом, про долю яких не було відомо до 1990, а тепер поступово знаходяться перевірені відомості» [14, т. 11, с. 8, 9], АЕУ-1 (англомовна 2-томна версія ЕУ-1), АЕУ-2 (англомовна 5-томна версія ЕУ-2), 1963—1993]: Уявлення про масштаби праці, проведеної для випуску ЕУ, буде неповне, якщо не взяти до уваги фінансові проблеми, пов'язані з багатолітньою підготовчою роботою та виданням енциклопедії (О. Романів); 1995 року Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського перевидав три томи ЕУ-1 (М. Железняк); Джерелами для написання статті стали безпосередньо «ЕУ-2», «Вісті НТШ в Європі», а також матеріали, які пов'язані з роботою історика в цих та інших виданнях (Л. Корнійчук), Спочатку підготовлено й видано систематичну частину ЕУ-1, далі — абеткову ЕУ-2, згодом — англомовні АЕУ-1 і АЕУ-2 (Н. Черниш). Мала з'явитися ще одна звукова абревіатура — ЕУ-3 як назва оновленого варіанта аналізованого видання. «Ідея професора А. Жуковського

про осучаснення “Енциклопедії українознавства” (ЕУ-1 і ЕУ-2) у вигляді ЕУ-3, — наголошують Р. Пилипчук та Н. Фещенко, покликаючись на працю М. Железняка «Від ЕУ до ЕСУ (коротка історія феномену Енциклопедії Сучасної України)», — зреалізувалася, але в інший спосіб — створенням бататотомної “Енциклопедії сучасної України”» [44, с. 131]. Акронім ЕУ не потребує коментувань, позаяк уходить до розряду прецедентних складноскорочених слів. Він нарівні з такими важливими константами етнічності, як українською мова і її конституція — правопис, є одним із консолідувальних чинників материкових українців та діаспоритів. Завдяки організаторським здібностям В. Кубійовича це видання об’єднало розвіяних по чужині інтелектуалів (понад 100 науковців, з-поміж яких О. Оглоблин, Ю. Шевельов, В. Маркусь, В. Голубничий, І. Лисяк-Рудницький, Б. Кравців, А. Жуковський, І. Борщак, О. Шульгін [45, с. 81]), а підготовлений ними компендіум знань розкрив роль і місце України у створенні протягом тривалої історії матеріальних та духовних цінностей.

Практику редукування назви поширено й на галузеві енциклопедії: УЛЕ [3-томна Українська Літературна Енциклопедія (видання призупинено в 1995 р.)], ЕІУ (10-томна Енциклопедія історії України, 2003—2010; у 2018—2021 видано додаткових 3 томи): 1819 р. Народився (УЛЕ — 7.08; УРЕС — 8.08) Пантелеймон Куліш, український письменник і громадський діяч (Інтернет-ресурс), Загалом видання додаткових томів стане одним зі шляхів перетворення ЕІУ на постійний академічний проект у галузі української історичної та соціогуманітарної енциклопедистики (В. Смолій, Г. Буряк). Ці акроніми найменування зосереджені в окремо взятій науковій, науково-освітній сфері, ними активно послуговуються фахівці. Нерідко аналізовані абревіатури, як і будь-які інші складноскорочені слова, потребують коментування, а то й декодування для інших спеціалістів чи просто користувачів дискурсу, у якому вони функціують. Нарешті, логосоніми-акроніми поряд з іншими ключовими словами та лексичними сполуками використовують як умовні скорочення, прийняті в тій або тій енциклопедичній праці: Принципи відбору та вміщення матеріалів до ЛЕЧ (Літературної енциклопедії Черкащини) значною мірою зорієнтовані на принципи формально-змістового наповнення «Української літера-

турної енциклопедії», «Шевченківської енциклопедії», «Літературознавчої енциклопедії» та ін. (Поліщук В. Літературна енциклопедія Черкащини, 2021, т. 2).

Поряд із логосонімами, константою яких є компонент енциклопедія, побутують пропріативи, утворені на базі інших конститuentів із формантом *педія-* (*paidia*). Це, зокрема, *Дрогопедія*, *Тернопедія*, *(Українська) мінералопедія*, *Нупедія* (*Нюпедія*), *Вікіпедія*, *Зорепедія*, *Словопедія*.

Дрогопедія (← *Дрогобицька енциклопедія*) — створена 2012 року перша дрогобицька енциклопедія і одне з перших українських видань такого формату, яке, за свідченням адміністратора сайту, «на локальному рівні є альтернативною Вікіпедією» [46]: *Дрогопедія* має велику кількість довідкових матеріалів із майже щоденним оновленням інформації, включаючи історичні факти, сучасні неологізми *Дрогобича* та *Дрогобицького краю*, короткі біографії її мешканців, визначення подій, довідку про міську періодику, видані книги (С. Лісіна). Аналізований пропріатив — наслідок ослівлення словосполучення шляхом контамінування основ (*Дрогобицька енциклопедія*). Використовують й іншу назву цього видання — *Дро-Е*, що має безслівний статус і є оказіонально-графічним заміником оніма: [Краєзнавчі енциклопедії в мережі Інтернет широко представлені низкою оригінальних видань.] Це, зокрема, «*Вебнциклопедія Києва*», «*Кам'янець і Кам'янецьчина*», «*Полтавіка. Полтавська енциклопедія*», «*Дрогопедія*» (*Дро-Е*) — перша дрогобицька електронна енциклопедія (Інтернет-ресурс). Його виникнення зумовлене мовною грою, передусім намаганням повернути увагу до праці, заохотити до співтворчості тощо. Субститут *Дро-Е* аналізованого логосоніма є ретранслятором промоційних інформативних модусів «перша електронна енциклопедія *Дрогобича*», «за своїм рахунком друга в Україні після *Києва*», «перша на Західній Україні онлайн-енциклопедія з тематикою, яка охоплює одне місто», «на локальному рівні альтернатива Вікіпедії», зафіксованих в інтернетному просторі, зокрема у статті Вікіпедії.

Із пропріативом *Дрогопедія* зближений за функційно-змістовим критерієм онім *Тернопедія* (← *Тернопільська енциклопедія*; створена 2017 року): *Тернопільщина* уже має свою «Вікіпедію», яка називається «*Тернопедія*» (Інтернет-ресурс); У мережі з'явився новий Інтер-

нет-ресурс — Тернопедія (Н. Колтун). Різнить ці найменування час появи їх — відповідно 2012 та 2017 роки, а єднають енциклопедичні джерела, які вони репрезентують, екстра- й інтралінгвальні чинники, що забезпечують їхню діяльність. Що ж до останніх, то це, по-перше, пов'язаність з авторством (дрогобичанин Олег Стецюк, тернополянин Микола Василечко, енциклопедичний досвід яких формувала вікіпедійна сфера та її стандарти), по-друге, широта і специфіка змістового наповнення, по-третє, максимальний динамізм оновлення інформації, по-четверте, жанрова ідентичність (обоє видань — онлайн-енциклопедії), по-п'яте, споріднення на рівні творців із Вікіпедією, щоправда, не за всіма параметрами: Дрогопедія послідовніше дублює Вікіпедію, оскільки її контент формує колективний суб'єкт, тоді як Тернопедію редагують «люди тільки під власним ім'ям і з усією відповідальністю за написане», «з посиланнями на використані джерела чи власні дослідження (вперше виявлені факти)», хоч, попри ці обмеження, тут можна подавати оригінальне дослідження, яке не дозволене у Вікіпедії [47]. Власне мовною симетрією є дериваційна ідентичність описуваних номінативних структур: Дрогопедія → Дрогобичька енциклопедія, Тернопедія → Тернопільська енциклопедія та іміджевість назв, обарвлених оказіональним відтінком. Вони постають як маркери видань іншого формату — онлайнного, мимовільно привертають увагу реципієнтів, з-поміж яких і майбутні активні автори, що є по-особливому важливим та перспективним для онлайн-енциклопедій.

Крім семантичної моделі «онім (топонім) + апелятив», існує інша модель творення логосоніма з компонентом *-педія* — «апелятив + апелятив». Ідеться про назву Українська мінералопедія (інше найменування — Українська мінералогічна енциклопедія) (2017 рік) із притаманними їй типами релевантної інформації «етнічна належність» + «галузь природничих наук: мінералогія»: Наразі українських онлайн-енциклопедій ще розроблено малу кількість, наведемо кілька з них, які доцільно застосовувати для підготовки та підвищення кваліфікації фахівців: «Енциклопедія Сучасної України», «Велика українська енциклопедія», «Мала гірнича енциклопедія», «Українська мінералопедія» — мінералогічна онлайн-енциклопедія України... (А. Яцишин). Ця праця не має ніякого зв'язку з Вікіпедією, вона — зразок класич-

ного видання нового — онлайнowego — формату, авторами якого є науковці Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення імені М. П. Семененка НАН України (за редакцією академіка НАН України О. М. Пономаренка). Аналізований енциклопедичний проєкт «реалізовано з метою надати широкому колу читачів (геологам, географам, колекціонерам мінералів) наукову інформацію» про поширення «мінералів на території України, їхні фізичні властивості, особливості хімічного складу, умови утворення, практичне значення» [48, с. 93]. Він містить також «новини з мінералогії та пропонує дискусію щодо способу подальшого утворення українських синонімів латинописних назв мінеральних видів, затверджених Міжнародною мінералогічною асоціацією» [там само].

Невисокий ступінь продуктивності характерний для запозиченої лексеми Нупедія (Нюпедія) (від англ. *Nupedia* — програмне забезпечення, на якому побудовано сайт): Нупедія повинна була стати тим місцем, де можна було б знайти статті найвищої якості (Інтернет-ресурс); Вже з Нупедії народилась, власне, усім звична Вікіпедія, куди могли писати усі (Інтернет-ресурс). Нупедія, яку називають предтечею, попередницею, братнім проєктом Вікіпедії, — безплатна англомовна онлайн-енциклопедія. У березні 2000 року її заснували Д. Вейлз (тоді виконавчий директор компанії *Bomis*, фінансувальник проєкту) й Л. Сенгер (головний редактор та організатор проєкту). Статті на добровільних засадах писали й перевіряли експерти, підготовлені матеріали поширювалися безплатно. Нупедія припинила своє існування у вересні 2003 року у зв'язку з активним розвитком Вікіпедії.

З-поміж питомих і запозичених утворень з формантом *-педія* найвищу частоту вживання має лексична одиниця Вікіпедія (від англ. *Wikipedia* — технології для створення сайтів): Вікіпедія поділяється на окремі мовні розділи, у кожного з яких є свої особливості у підході до висвітлення конкретних тем (Інтернет-ресурс); У Вікіпедії українською мовою нині нараховується близько 548 тисяч статей (Ю. Пероганич); Найбільш наочним прикладом ... демократичних, децентралізаційних, деавторизаційних, інтертекстуальних тенденцій інформаційного простору Інтернету вважаємо Вікіпедію ... — багатомовну й загальнодоступну енциклопедію, що видається в Інтер-

неті (С. Іщук); Вікіпедією активно маніпулюють групи політичних і комерційних інтересів (В. Щербина). Цим терміном позначають загальнодоступну вільну багатомовну онлайн-енциклопедію універсального характеру. Нею опікується неприбуткова організація «Фонд Вікімедіа», що забезпечує матеріальне існування численних інтернет-спільнот. Засновниками Вікіпедії, офіційне відкриття якої відбулося в січні 2001 року, є американський викладач філософії Ларрі Сенгер та інтернет-підприємець, ідеолог концепції вікі Джиммі Вейлз. Цей п'ятий за популярністю у світі вебсайт містить мільйони статей (див.: [49]). Він у миттєво короткі строки набув усесвітнього визнання, що вплинуло на функційну активність оніма Вікіпедія. Виняткову значущість аналізованої онлайн-енциклопедії засвідчує широкий спектр зафіксованих у різних інтернетних та інших джерелах вторинних номінувань, які репрезентують на основі поліфункційних критеріїв предметно-логічний зміст описуваного пропріатива, як-от: 1) онім Вікіпедія ↔ статус: відкрита багатомовна онлайн-енциклопедія; 2) онім Вікіпедія ↔ популярність: найбільша та найпопулярніша енциклопедія у світі; один із найпопулярніших та найбільш впливових вебресурсів у світі, на який покладаються десятки мільйонів людей; найпопулярніший українськомовний сайт, обсяги якого перевищують інші інтернет-ресурси; 3) онім Вікіпедія ↔ інформаційний потенціал: найбільша колекція загальних знань у людській історії; найбільша енциклопедія, що коли-небудь існувала; 4) онім Вікіпедія ↔ принцип дії: колективний проект; продукт колективної волонтерської діяльності; спільне творіння, яке останні 17 років доповнювалося і редагувалося мільйонами людей; безкоштовна енциклопедія для будь-якої мети; вільна енциклопедія від реклами, 5) онім Вікіпедія ↔ пізнавальний потенціал: основне джерело для отримання енциклопедичних знань; 6) онім Вікіпедія ↔ самопозиціонування: вторинне джерело інформації; 7) онім Вікіпедія ↔ спосіб існування: некомерційний проект, який фінансується з пожертв читачів; 8) онім Вікіпедія ↔ оцінка: найважливіший цифровий проект, який придумало людство; майданчик для самолюбівання марнославнолюбних нероб; одна з найпрозоріших речей; майданчик для самолюбівання марнославнолюбних нероб; паркан, на якому може писати будь-хто й будь-що. Найпоширеніший розряд утворюють вторинні номінування з критерієм іден-

тифікування «онім Вікіпедія ↔ оцінка». Їх диференційовано на два типи: 1) позитивно конотовані, 2) негативно конотовані перифрази. Якихось закономірностей із погляду аксіологічної адресантності не спостережено, за винятком хіба що класичних енциклопедистів. Вони не заперечують повністю значення та ролі Вікіпедії, визнають і належно поцінують її пріоритети, зокрема здатність швидко деактуалізовуватися та регулярно оновлюватися, але неодмінно наголошують на тому, що у Вікіпедії «статті різні — від високоякісних до низькопробних», розуміючи під якістю інформації «її енциклопедизм — істинність (достовірність, надійність), об'єктивність, лаконічність і водночас всеосяжність», що в цьому найпоширенішому у світі компендіумі знань несистемно витримані такі традиційні для енциклопедичних видань ознаки, як «узгоджений зміст, уніфікований стиль статей, наявність експертного авторства» [34, с. 147]. Енциклопедисти, зрештою, цілком аргументовано зацентровують і на такій обов'язковій вимозі у справі підготовки енциклопедичного видання, як високий академічний рівень редакційної ради [50, с. 8]. Існує й інша, статусна, відмінність між ними: Вікіпедію не зовсім коректно вважати енциклопедією чи новітнім типом енциклопедично-довідкових видань, за нею доречніше і справедливіше закріпити значення не власної назви, а загальної, що «позначає нове явище — окремий (квазіенциклопедичний) різновид джерела довідкової інформації» [34, с. 44—45].

До аналізованого розряду слів входить ще одна менш відома назва з формантом *-педія* — *Зорепедія*: *Зорепедія була найбільш відвідуваною вікі, яка розміщена на хостингу «Вікія» до квітня 2005 року (Інтернет-ресурс); Перед тим, як розпочати свою діяльність на Форумі Зорепедія, будь ласка, зверніть увагу на наші правила і рекомендації... (Інтернет-ресурс); Спільнота Зорепедія рада бачити Вас тут (Інтернет-ресурс)*. Ця онлайн-енциклопедія, наголошено в однойменному гаслі, «присвячена всесвіту “Зоряних війн”» і «включає в себе всю, як канонічну, так і легендарну, інформацію про ... фільми, серіали, книги, комікси, манґи, відеоігри, персонажів, істот, мови, планети, технології із Зоряних війн. Це спеціалізована вікі, створена, щоб стати великою енциклопедією всесвіту Зоряних війн, яка написана майже повністю з точки зору всесвіту» (Інтернет-ресурс).

Принагідно зауважимо, що формант *-педія* функціює також у складі інших пропріативів, зокрема сайтонімів. З енциклопедичною сферою органічно пов'язана лексема *Словопедія* — найменування одного з найповніших щодо обсягу енциклопедичних видань ресурсу в інтернет-просторі, який пропонує безплатний доступ до численних е-джерел. *Словопедія* — ресурс українських тлумачних словників (Інтернет-ресурс); Однією з найпопулярніших універсальних міжнародних онлайн-енциклопедій є: *Вікіпедія*; *Словопедія*; *Всеукраїнська електронна енциклопедія* (Інтернет-ресурс); *Розкрийте лексичне значення паронімів* (за потреби скористайтеся «*Словопедією*» — *sloupedia.org.ua*) (Інтернет-ресурс). Цей сайт справедливо називають сайтом-збірником різноманітних українських словників, позаяк тут розміщено тлумачний, фразеологічний, російсько-український і навіть словник антисуржик [51], він має впізнаваний національно конотований логотип і користується великою популярністю.

Функційний простір культивованої впродовж уже тривалого часу лексеми *енциклопедія* розширюється, що заслуговує позитивної оцінки й небезпідставно викликає неабиякі застереження. Посилення активності — пряме свідчення інтелектуалізації суспільства, його прагнення експансувати пізнавальний потенціал, змінювати світ, акумулювати універсальні та галузеві знання, пропагувати набутий індивідуальний і колективний досвід, дбати, щоб усе це стало доступним різним верствам передусім через енциклопедичні канали. Обсяг енциклопедичної продукції, що з'явилася за роки незалежності, «сягає переконливої відмітки у 5 тис. одиниць» [50, с. 6]. Непокоїть, однак, те, що поняття *енциклопедія* почало втрачати свою знаковість і канони класичності, сходити з інтелектуального Олімпу, «обростати» конотаціями буденності. Зазнала девальвації його номінативна сутність: енциклопедіями називають видання, які своїм змістом та формою дисонують, а то й контрастують із цим специфічним, жорстко регламентованим жанром. «На жаль, у визначенні даного статусу спостерігається легковажність, — слушно наголошує Л. Дояр. — Найменування деяких книг “енциклопедіями”, по суті, дискредитує вітчизняну енциклопедистику. Адже характерними ознаками енциклопедій є не лише доступність (популярність) викладу та лапідарне подання інформації, але й висока

наукова достовірність і позадискусійність тексту ... Видання енциклопедичного змісту мусять відповідати чітко артикульованим стандартам. Вони не мають містити суперечливих даних, контраверсій, політичних уподобань, упереджень, особистих авторських суджень тощо» [там само, с. 6—8]. Одна справа, коли причиною такої девальвації на рівні класично запроєктованих на гармонійний зв'язок форми і змісту є аматорство або простота, а інша, коли за цим стоять меркантильні інтереси.

Слово енциклопедія зарясніло в сучасному рекламному дискурсі. Утворювані за його участю логосоніми уподібнені іншим онімам рекламного ономастикону тим, що виконують атрактивну функцію, «спрямовану на привертання уваги до компанії або її продукції, на викликання певних позитивних емоцій і комплекс асоціацій, що спонукає до купівлі товару або користування послугами компанії», тобто «номінатор прагне вкласти в назву особливий зміст, тим самим заохочуючи реципієнта до подальшої комунікації», схилиючи «споживача на свій бік», переконуючи його «не тільки в перевагах одного товару над іншими», а й у тому, що «саме ці товари зможуть задовольнити його потреби» [52, с. 114]. Ідеться про те, що лексема енциклопедія своїм усевизнаним авторитетом апелює до свідомості людини, утримуючи, навіть приковує її погляд, інтерес до продукції, навіть зобов'язує відповідно чинити фахівців, покупців, споживачів, замовників, колекціонерів та ін. Зокрема, це стосується батьків, які перейняті проблемами виховання й розвитку дітей. Саме на них розраховані мінідискурси з ключовими семантично незгодженими в ситуації, що є індіферентною до мовного маніпулятивного, словами енциклопедія + продавати / продавати (реалізувати / реалізовувати) ↔ енциклопедія + купити / купувати (придбати / придбавати), які виразно актуалізують задеклароване спонукання до дії: Купити енциклопедії для дітей; Дитячі енциклопедії: Купити книги; Енциклопедії для розвитку дітей; Пізнавальні книги для дітей. Енциклопедії; ТОП 10 пізнавальних енциклопедій для дітей; Кращі енциклопедії для дітей; Енциклопедія для дітей будь-якого віку; Енциклопедія для дітей в Україні (Інтернет-ресурс). Для реалізації, тобто купівлі-продажу, запропоновано не енциклопедичний контент, а довільно, до того ж ще й несумлінно систематизовані відомості про важливі

речі: Наука в коміксах; Динозаври: пір'я та скам'янілості; Велика книга комах; Відчиняємо віконця. Світ динозаврів; Відчиняємо віконця. Тіло людини; Важливі філософські питання для дітей 7 — 11 років; Дивовижний світ (Інтернет-ресурс). Цей псевдологосонімний список розширюють назви видань, адресованих дорослій аудиторії з різними зацікавленнями. Ілюстрацією може бути наповнене художністю дискретне найменування Енциклопедія гарного врожаю, у якому семантичний фрагмент *Not2* репрезентовано у вигляді імперативного вислову *Розкриймо потенціал рослин разом, що має яскраве графічне оформлення і нагадує мінірекламу*. Відчутніше дискредитує належність аналізованої праці до сфери енциклопедичності її «Передмова» як обов'язковий складник із низкою властивих йому атрибутів. Маємо окласичнений текст самопіару, самореклами, самопромоції, який до того ж потребує неабиякого стилістичного редагування:

«Шановні власники присадибних і дачних ділянок! Перед вами нове видання “Енциклопедії гарного врожаю” напряму “Професійні рішення” компанії “Сингента”. “Сингента” у її сучасному вигляді — молода компанія, яку засновано на давній виробничій традиції, що налічує понад 250 років. Ми пишаємося історією нашої компанії, що вивела нас на позицію світового лідера. “Сингента” виробляє і постачає на ринок України понад 70 найменувань засобів захисту рослин, насіння овочів та інших культур. Основні принципи, якими керується “Сингента”, — це безпека для користувачів і довкілля та висока ефективність при застосуванні препаратів. Ні для кого не є секретом, щоб отримати якісний урожай, необхідно захистити свої садки, городи, газони тощо від шкідників та хвороб. На жаль, маємо дуже короткий список препаратів, дозволених для роздрібного продажу. У цьому виданні ми розширили схеми захисту культур, які вирощуються на присадибних ділянках. До схем захисту включено препарати, які не тільки дозволені для роздрібного продажу, а й зареєстровані у промисловому секторі та які ще не отримали реєстрації на відповідних культурах, однак показали високу ефективність у проведених дослідженнях як в Україні, так і за її межами. Усі препарати, присутні на ринку нашої країни, виробляються на заводах компанії в Західній Європі, Північній і Південній Америці. В Україні препарати для приватного сектора перефасовують на замовлення і

під контролем компанії “Сингента” в невеликі упаковки на Київському заводі “РІАП”, який має відповідну міжнародну сертифікацію. Всі перефасовані препарати пройшли державну реєстрацію і перевірку в установах Міністерства охорони здоров’я України та погоджені Міністерством екології та природних ресурсів України. Препарати компанії “Сингента”, безпечність їх використання і низька токсичність для довкілля гарантують успішне застосування та відповідний результат. Для нас важлива ваша думка з приводу зміни формату, кількості інформації у новому виданні. Ваші побажання надсилайте на електронну адресу: Sergii.Kishchenko@syngenta.com. Сподіваємося, нова “Енциклопедія гарного врожаю” стане вам надійним помічником у захисті культур, що вирощуються на ваших присадибних ділянках.

З повагою та найкращими побажаннями, компанія “Сингента”».

Контенти такого взірця, зрозуміло, мають певну цінність. Зарахування їх до енциклопедичної царини, однак, є безпідставним, позбавленим тих аргументів, на які оперта її методологічна база. Ідеться про іншу нині поширену й не позбавлену меркантильності практику — надання поняттю енциклопедія статусу авторитетного бренду: псевдоенциклопедичні видання, позначені цим брендом, «солідніше виглядатимуть в очах потенційних покупців, відповідно, й краще продаватимуться, а сьогодні в умовах ринкової економіки фінансовий зиск переважно визначає орієнтир розвитку книговидання» [34, с. 36].

Трапляється, що промоційну чи яку-небудь іншу безпосередньо не пов’язану з енциклопедичністю спрямованість мають назви окремих енциклопедичних видань. Вони, як і алфавітна побудова енциклопедичних книг, чітка структура енциклопедичних статей або обов’язкове пояснення використаних скорочень, — облігаторний маркер цих видань. Важливо ще раз наголосити, що заголовки не повинні містити некоректної, емоційної, ідеологічно конотованої, пропагандистської, рекламної, піарної чи будь-якої іншої неакадемічної інформації. Отож найменування енциклопедичних праць на взірець Твоя країна — Україна: енциклопедія українського народознавства дисонують з академічним стилем. На жаль, на сучасному етапі розвитку українського книговидання вони стають не

винятком, а рельним фактом. Практика такого некваліфікованого номінування, «по суті, дискредитує вітчизняну енциклопедистику» [50, с. 5].

В окрему групу виділено бібліоніми, що мають у своєму складі ключову з погляду релевантності інформації лексему енциклопедія і актуалізують інше, ніж притаманне проаналізованим вище логосонімам, значення, — «повна інформація, вичерпні відомості про кого-, що-небудь». Прикладом таких пропріативів можуть слугувати назви наукового видання І. Срібняка «Енциклопедія полону: українська Tuchola» та колективного навчального посібника «Енциклопедія видавничої справи» (В. Ткаченко, І. Чеботарьова, П. Киричок, З. Григорова). У науковій праці відтворено історію громади полонених старшин-українців Української Галицької Армії в таборі Тухоля (Польща) у другій половині 1920—1922 рр., проаналізовано життєдіяльність поневоленних старшин, їхній моральний стан, умови перебування, режим утримання, основні напрями культурно-освітньої та національно-організаційної роботи, схарактеризовано діяльність українських таборових організацій і гуртків, заснованих полоненими, здійснено цілісну реконструкцію повсякдення поневоленого вояцтва Української Галицької Армії. У посібникові докладно описано редакційно-видавничий процес від моменту одержання видавництвом авторського оригіналу й до налагодження контактів із книгорозповсюдженцем. Розряд бібліонімів розширюють також белетристиконіми з компонентом енциклопедія. О. Ульєва назвала опубліковані українською мовою книги для малюків *Енциклопедія добрих справ*, *Енциклопедія про любов і дружбу*, куди ввійшли різножанрові повчальні тексти.

Лексема енциклопедія функціонує також у складі інших типів ідеонімів, зокрема 1) журналонімів — власні назви журналів та 2) дидактонімів — власні найменування навчально-методичних, навчальних, методичних посібників, рекомендацій, розроблень, форм, методів, засобів навчання тощо. Розряд гемеронімів із компонентом енциклопедія репрезентують такі періодичні видання: *Мала енциклопедія нотаріуса* — науково-практичний журнал із широким тематичним спектром: «Цивільний кодекс», «Земельний кодекс», «Нотаріальний процес», «Судова практика», «Право й інтелектуальна власність», «Іпотека-застава», «Спадщина», «Висновки експерти-

зи», «Держава і право», «Юридичні науки», «Зразки документації» та ін. (м. Харків; виходить із 2002 року один раз на два місяці; засновник — юридично-видавниче приватне підприємство «СТРАЙД»; шеф-редактор — В. Марченко, головний редактор — Н. Парфьонова, літературний редактор — М. Буйновська), *Енциклопедія бухгалтера та економіста* (м. Харків; виходить із 2000 року двічі на місяць; засновник і видавець — ТОВ Центр економічних дослідів та управлінського консультування «Консульт»; головний редактор — Б. Юровський, літературний редактор — О. Єрмак).

Як уже зауважено, слово *енциклопедія* побутує в пропріальних групах, що репрезентують освітню сферу. Учителька української мови та літератури З. Цвинда використала дидактонім *Подорож до країни Енциклопедія*, пойменувавши так вікторину для старшокласників, мета якої — ознайомити школярів із різноманітними енциклопедіями, учити їх правильно користуватися ними; розвивати їх пізнавальний інтерес, прищеплювати їм бажання працювати з довідковою літературою.

Лексична одиниця *енциклопедія* входить також до структури ергонімів — власних найменувань постійних або тимчасових об'єднань людей [40, с. 21], зокрема колективонімів — власних назв колективів, зайнятих у різних сферах суспільного життя. Цей пропріальний різновид репрезентують типографоніми — власні номінування видавництв, основна діяльність яких — підготовка й випуск видавничої продукції, організаціоніми — власні найменування різних соціальних груп із притаманними їм функціями управління та керівництва, комітетоніми — власні назви організаційних, спостережних та інших комітетів, академіоніми — власні номінування приміщень, у яких розташовані й діють наукові, науково-дослідні установи та організації, консорціоніми — власні найменування різних громадських утворень, кооперативоніми — власні назви добровільних об'єднань фізичних або юридичних осіб на основі членства для ведення спільної діяльності.

До відомих у науково-духовно-освітньому просторі українських видавництв із колишнім та натеперішнім статусом прецедентності поряд із «Радянською школою» (тепер «Освітою»), «Вищою школою», «Радянським письменником» (тепер — «Українським письменником»), «Держлітвидавком», «Веселкою», «Науковою думкою», «Ли-

біддю», «Дніпром», «Мистецтвом», «Молоддю» та ін. належить онім «Українська енциклопедія» імені М.П.Бажана (повна назва — Державне підприємство «Всеукраїнське державне спеціалізоване видавництво “Українська Енциклопедія” імені М.П.Бажана» (дата реєстрації — 05.07.1996; керівник організації — Ю. І. Шаповал), з-поміж першочергових колишніх та сучасних завдань якого — реалізація широкого спектра універсальних і галузевих енциклопедичних видань. Із часу його заснування (листопад 1927 року) відбулися різні зміни, і вимушена тривала перерва також, однак засадничий принцип номінування не змінювався: ключову лексему енциклопедія з її всепланетарним змістовим кодом супроводжують атрибутивні модифікатори, один із яких — ад’єктив український — є індикатором національної ідентичності, а другий — прикметник радянський — маркером панівної ідеології в колишньому Союзі РСР. 1989 року назву деідеологізовано шляхом усунення маркера ідеологічності й уточнено поширеною в ергонімах змістовою характеристикою «пошана = іменем: на честь, у пам’ять кого-небудь». Поява в аналізованому типографонімі імені українського письменника, культурного діяча, академіка М. Бажана вмотивована тим, що він своєю інтелектуально-творчою діяльністю тісно пов’язаний із видавництвом — понад півстоліття був організатором і головним редактором Головної редакція Української Радянської Енциклопедії у складі АН УРСР. За його керівництва видано понад 100 різноманітних енциклопедій: 17-томна Українська радянська енциклопедія, 26-томна Історія міст і сіл УРСР, 3-томний Український радянський енциклопедичний словник, 4-томна Радянська енциклопедія історії України, 4-томна Енциклопедія народного господарства УРСР, 3-томна Українська сільськогосподарська енциклопедія, 2-томна Енциклопедія кібернетики, 6-томна Історія українського мистецтва, 2-томна Історія АН УРСР, 2-томний Шевченківський словник, а також Словник художників України, Словник іноземних слів, філософський, політичний, економічний юридичний, біологічний словники, історико-архітектурний довідник У пам’яті народній та багато інших видань [50, с. 5]. Від 2013 року науково-дослідна установа Державне підприємство «Всеукраїнське державне спеціалізоване видавництво “Українська Енциклопедія” імені М.П. Бажана» має іншу назву — Державна наукова установа «Енциклопедичне видав-

ництво». Пропріальна одиниця «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана стала компонентом іншого редакціоніма Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури України при видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. Цю організацію засновано відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України 1992 року (головний редактор — Валерій Смолій). Сам же «Звід пам'яток історії та культури України» — державний проект із підготовки 28-томного [27 томів згідно з адміністративно-територіальним поділом України (24 області, Автономна Республіка Крим, міста Київ і Севастополь), 1 том присвячено пам'яткам української культури за кордоном] енциклопедичного видання про пам'ятки археології, історії, архітектури та містобудування, монументального мистецтва — Рада Міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки затвердила 1982 року. У добу незалежності «концепцію “Зводу...” змінено, нині вона ґрунтується на визнаних з[а]х[ідно]-європ[ейською] істор[ичною] традицією принципах висвітлення нац[іонально]-культур[ної] спадщини» [11, т. 10, с. 460—461].

З-поміж зафіксованих організаціонінів — пропріатив Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України (КБ ЕСУ). Цей структурний підрозділ Українського міжнародного комітету з питань науки і культури при НАН України засновано 1996 року з метою напрацювання методичних матеріалів для першої національної багатотомної енциклопедії — Енциклопедії Сучасної України. 1997 року Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України реорганізовано в самостійну науково-дослідну та науково-методичну установу, а 2004 року на його базі створено Інститут енциклопедичних досліджень.

Академіоніми — складники не українського, а зарубіжного ономастичного простору. Окреме місце в ньому з огляду на зміст (Україна → українознавчий) і просторову локалізацію (Франція → Париж) займає онім Інститут енциклопедії українознавства, денотатом якого є установа під орудою В. Кубійовича, сформована через брак «синтетичних праць з різних ділянок знань про Україну, підручників з українознавства» [53, с. 15] всередині 20 століття у Франції [там само]. Аналізовану пропріальну одиницю й інші, денотати яких — різнорангові світові установи енциклопедичного спрямування, утворено за типовою для акадеонінів моделлю «назва установи з

притаманним їй статусом + етнічно релевантний атрибутивний конкретизатор + лексема енциклопедія в класично семантичному представленні»: Науковий центр «Азербайджанська національна енциклопедія» (Азербайджан). Світові добре відома транснаціональна компанія «Британська енциклопедія» (Encyclopædia Britannica, Inc.). У нетипових моделях компонентна організація, крім двох складників — «назва установи з притаманним їй статусом» і «лексема енциклопедія в класично семантичному представленні», може змінюватися. Це ілюструє пропріатив Центр «Велика ісламська енциклопедія» (Іран), конституйований за зразком моделі «назва установи з властивим їй статусом + атрибутивний конкретизатор — маркер обсягу видання + атрибутивний конкретизатор — маркер релігійної належності + лексема енциклопедія в класично семантичному представленні».

Лексема енциклопедія фігурує у структурі консорціонінів та кооперативонінів, діяльність яких не має нічого спільного з енциклопедичною цариною, отже, вона є носієм іншої фактуальної інформації. Ідеться, зокрема, про консорціонінів Громадська спілка «Національний фонд Великої Української Енциклопедії» та кооперативонініми Товариство з обмеженою відповідальністю «Видавництво Енциклопедія-ЮЕЙ», Товариство з обмеженою відповідальністю «Енциклопедія реальності», Товариство з обмеженою відповідальністю «Європейська енциклопедія», міжнародний науково-освітній видавничий проект «Енциклопедія полону», проект відеосвідчень війни «Енциклопедія війни». Громадська спілка «Національний фонд Великої Української Енциклопедії» (2015 рік, керівник — Ольга Орехова) забезпечує діяльність інших громадських інституцій, організовує конгреси й торговельні виставки, патрує сферу освіти та культури. Основним і допоміжним видом діяльності ТОВ «Видавництво Енциклопедія-ЮЕЙ» (2011 рік, керівник — Вадим Глушаков), ТОВ «Енциклопедія реальності» (2000 рік, керівник — Геннадій Бушуєв) та ТОВ «Європейська енциклопедія» (2007 рік, директор — Владислав Дудік) є видання книг, роздрібна торгівля ними в спеціалізованих магазинах, оптова торгівля іншими товарами господарського призначення, надання поліграфічних послуг і т. ін. Мета проекту Енциклопедія війни, який запустила команда кінофестивалю Docudays UA й учасником якого

може стати будь-хто, — збір відеосвідчень про російсько-українську війну для створення архіву з подальшим перекладом зібраних матеріалів англійською мовою та оприлюдненням їх на іноземних інформаційних ресурсах, щоб світ дізнався про свавілля, жорстокість держави-агресора на окупованій території і покарав винуватців тяжких злочинів, про мужній спротив, безприкладний героїзм українського народу. Міжнародний науково-освітній видавничий проєкт *Енциклопедія полону*, як і попередній, не має «притаманних власне енциклопедичним виданням рис», наголошує І. Срібняк, а є сукупністю «грунтовних наукових нарисів про окремі табори полонених та інтернованих українців у Європі, написаних на основі залучення максимального кола архівних джерел, відповідно опрацьованих та перехресно перевірених» [54, с. 5]. Що ж до енциклопедичності колективоніма, то вона, на думку цього історика, полягає «у спробі відтворити всі прояви життєдіяльності українських таборових громад з метою цілісної реконструкції таборового простору полонених та інтернованих вояків-українців в Європі у 1914-1925 рр.» [там само].

Онiмні еволюційні процеси лексеми *енциклопедія* демонструють те, що вона поступово стає константним компонентом нових ономастичних об'єктів, які віддзеркалюють сучасний науково-технічний поступ у всіх його проявах. Зокрема, іменник *енциклопедія* може входити до складу нікнеймів, тобто неофіційних самостійно прибраних власних імен, покликаних імплікувати, кодувати особисту інформацію. В інтернет-мережі знайдено такі антропонімічні формули, що є субститутами зашифрованих реальних імен: *Енциклопедія Запорозька*, *Людина-Енциклопедія: Енциклопедія Запорозька. Реагую на все, оцінюю все. [Логіки нуль]; Людина-енциклопедія. Мені здається, що нові назви сіл на -о є більш «російськими», ніж ті, що були в цих сіл до того. [Але чому в Закарпатті, яке знаходиться на заході України, повертають російські назви?]* Аналізований субстантив функціює також у структурі сайтонімів — назв сайтів та логінонімів — найменувань користувачів електронних скриньок. Авторизатор сайту Інституту енциклопедичних досліджень НАН України — репрезентоване латиницею складноскорочене слово *esi* (*Енциклопедія Сучасної України*), а скриньки — редуплікована аббре-

віатура *esu-esu* (Енциклопедія Сучасної України-Енциклопедія Сучасної України): ЕСУ функціонує он-лайн за адресою <http://esu.com.ua> (Є. Мачуський, Л. Лісовська, К. Торопчинов); Адміністрування електронної версії: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ, вул. Терещенківська 3, 01601, +38 044 234 1934, <https://encyclopedia.kyiv.ua> (сайт Інституту енциклопедичних досліджень НАН України). Отже, пропріальний потенціал лексеми енциклопедія активізується не лише в енциклопедичній, а й в інших галузях, що є свідченням інтелектуалізації суспільства.

У лінгвістичних словниках до лексеми енциклопедія подають позначку *обр.* (див., напр.: [23, т. 2, с. 482]). У такому разі вона не може функціонувати у складі онімів і радикально змінює свій синтагматичний радіус. Типовими залежними від неї компонентами є іменники — назви моральних якостей, емоційно-психічних станів людини, людських чеснот, зрідка опредметнених дій тощо: Ця книга [«Секрети українського щастя, або Хюге по-українськи» І. Мацко] є своєюрідною енциклопедією щастя, у якій зібрано традиції, звичаї, новели, рецепти та неймовірні фото (Інтернет-ресурс), Творіння поета [Т. Шевченка], зібрані в «Кобзарі», — це енциклопедія людських пристрастей, думи і заповіти великого сина великому народу (Словник української мови), [Книга часу — це щастя й трагедія. Пам'ять друзів — як чистий ромен.] Мого серця енциклопедія Із любові і рідних імен (Т. Масенко), Після розмови з видавцем Кідрук оголосив про початок роботи над своєюрідною енциклопедією протистояння (В.Кульженко).

Для лексеми енциклопедія регулярним є входження до структури описових зворотів із меліоративною конотацією, що вживаються замість звичайних назв. Перифрази, сполучувальний потенціал яких охоплює широкі лексико-семантичні групи іменників з виразно задекларованим позитивним змістом, об'єднує з іншими структурами непропріального походження спільність ідентифікувального значення — «вечерпність релевантної інформації про когось або про щось». Промовистою ілюстрацією є вторинні номінування «Енеїди» І. Котляревського крізь призму її змістових домінант. 3-поміж численних описових зворотів як характерологічних маркерів бурлескно-трагестійної поеми глибиною змісту, виразними оцінками можливостями наділені передусім конструкції з детермінова-

ною лексевою енциклопедія, яка, реалізуючи семантику «вичерпна інформація про що-небудь», зберігає статус конститутивності й регулярно програмує поширювачі з інваріантною семантикою «різні сфери буття українського народу в синхронно-діахронному вимірі»: справжня енциклопедія українства; енциклопедія побуту і звичаїв; енциклопедія українського життя 18 ст.; енциклопедія українознавства; енциклопедія українського духу; енциклопедія соціальних та суспільних відносин; надзвичайна енциклопедія; енциклопедія української дійсності кінця XVIII століття; енциклопедія життя народу України кінця XVII — початку XIX століття; енциклопедія тогочасного народного життя; справжня енциклопедія не тільки українського побуту, а й українського духу; енциклопедія культури сміху українського народу; енциклопедія народознавства; справжня енциклопедія для етнографа; енциклопедія українських старожитностей; справжня енциклопедія народної мудрості (Інтернет-ресурс).

Субстантивна лексема енциклопедія входить до структури стилістично маркованого (жарт.) фразеологізму ходяча енциклопедія з властивим йому значенням «людина з різнобічними знаннями»: Станьте ходячою енциклопедією з 28 англійськими ідіомами зі словом WOLK (В. Громогласова), Майданівець Роман Чабанівський додав: «Антон — незвичайний хлопець, ходяча енциклопедія...» (Інтернет-видання). Аналізовану конструкцію зафіксовано в Енциклопедії Сучасної України (т. 10) як образний відповідник прикметниково-іменникового словосполучення переповнений інформацією (← інформаційно переповнений), що характеризує інтелектуально-духовий світ видатного українського письменника Павла Загребельного: Його творча домінанта — свобода, невимушеність, нескутість у берегах самої оповіді, природний, захоплений, інформаційно переповнений («ходяча енциклопедія») і ніколи не нейтральний, часто гостро критичний, вдатний до гумору (а згодом і до сарказму) оповідач. Вираз ходяча енциклопедія, переживши процес мовно-метафоричної анропонімізації, в основі якої лежить модель «референт конкретний предмет → референт узагальнена особа», лише частково десемантизувався і поповнив реєстр фразеологізмів семантичної групи «розумові здібності людини». Регулярними для аналізованої одиниці є 1) синонімічні зв'язки з активно використовуваними в українській мові фразеологізовани-

ми сполуками цієї групи *бистрий на розум, швидкий на розум, світла голова, ясна голова, золота голова, мудра голова, розумна голова, не в тім'я битий, не з дуба впав, іскра Божа та ін.*, які відповідно до принципу співвіднесення семантики фразеологізму зі значенням того або того слова входять до розряду прикметників, що характеризують інтелектуальні якості людини (*винахідливий, винахідний, ерудований, компетентний, метикуватий, мудрий, розумний, тямовий, тямкий, тямущий*), і 2) семантичне корелювання на засадах субститутивності зі словами *інтелектуал, енциклопедист, ерудит, усезнайко, усезнавець та ін.*, об'єднаними родовою семою 'розум, здатність людини думати, мислити' й видовою семою 'ґрунтовні знання в різних галузях'. Поряд із функційно активним фразеологізмом *ходяча енциклопедія* побутують менш уживані усталені сполуки *ходячий довідник, ходячий університет, жива енциклопедія* як його лексичні варіанти, утворені внаслідок синонімічної заміни або детермінованого (*енциклопедія* → *довідник, енциклопедія* → *університет*), або детермінувального (*ходяча* → *жива*) конститuentів: Дільничний обліковець називав його «ходячим довідником» і не раз звертався до Сої, коли треба було уточнити якусь цифру чи день якоїсь події (Д. Ткач), І був для нас [Стьопа] свого роду *ходячим довідником* (В. Нестайко), ... Сквороду ... часто називали «ходячим університетом» за його ерудицію, енциклопедизм... (Інтернет-ресурс), Конфуцій став освіченою людиною свого часу, *буквально ходячим університетом* (Інтернет-ресурс); Яків Головацький називав його [Івана Вагилевича] «живою енциклопедією» (Інтернет-ресурс). Процес оновлення корпусу описуваних стійких зворотів мови триває, що потверджує введення до активного вжитку конструкцій, у яких роль основного носія валентності виконують іменники *комп'ютер (енциклопедія* → *комп'ютер*) та *ґуґл (енциклопедія* → *ґуґл*). Ці структури репрезентують через номінативне тло додаткову релевантну інформацію «опанування сучасними інтелектуальними досягненнями людства», «володіння новітнім продуктом світового колективного інтелектуального досвіду»: *Маріо знає про гальма все (адже Bosch працює в цій темі 90 років!)*, він навіть не *ходяча енциклопедія, це ... ходячий ґуґл* (І. Широкун), *Майже 10 років фінансовий відділ агроформування очолює головний бухгалтер Оксана Івченко — це, за словами Івана Махтейовича Балюка, «ходячий комп'ютер»* (Л. Даценко).

До описуваної фразеологічної парадигми органічно вливається іменниково-прикметникова конструкція *ходяча вікіпедія* як актуалізатор семантики «людина з різнобічними знаннями»: І ми так із нього [телеоператора Василя Філімона] насміхаємося по-доброму і називаємо *ходячою вікіпедією* (Інтернет-ресурс), [Олексій був дуже розумний.] *Ходяча вікіпедія* (Інтернет-ресурс). Усталені найменування з граматично опорними компонентами енциклопедія та вікіпедія, попри денотативні відмінності, не протиставляються за своїм об'ємним потенціалом, навіть зближуються, органічно доповнюють одне одного й цим демонструють перманентність принципу дії когнітивно-ментальних механізмів 1) відрефлексовування найспецифічніших різнорангових змін, яких зазнає та чи та сфера буття, окреме суспільство або навіть цивілізація, і 2) фіксування на аксіологічній шкалі неомодусів за допомогою новітніх вербалізаційних засобів. Фразеологічні новотвори *ходячий гугл*, *ходячий комп'ютер*, *ходяча вікіпедія*, що є лексичними варіантами підрядного словосполучення *ходяча енциклопедія*, відбивають найсучасніші досягнення в царині інформаційних технологій продукування компендію знань і способів добування їх через інтернет-простір.

Досліджувані фразеологічні одиниці набувають іншої формально-граматичної і семантико-стилістичної якості за умови розширення їхнього конституентного складу. Вони, переходячи до розряду стійких зворотів мови з ускладненим типом будови (двокомпонентне словосполучення → багатоконпонентне словосполучення), репрезентують додаткову антропоорієнтовану релевантну інформацію з такими важливими для енциклопедичного дискурсу значеннєвими ідентифікаторами, як «універсальні знання» та «галузеві знання», пор.: *ходяча енциклопедія* (→ анонімний автор текстів про кремлівських небожителів) і *ходяча енциклопедія всесвіту* (→ журналіст Сергій Шевчук), *ходяча енциклопедія в музиці* (→ харківський музикознавець Сергій Коротков), *ходяча енциклопедія київських бувальщин* (→ киянин Варел Лозовий), *ходяча енциклопедія української новітньої історії* (→ київський архівіст Анатолій Кентій), *ходяча енциклопедія Онуфрїївщини* (→ краєзнавець Василь Сурмило), *ходяча енциклопедія краєзнавства* (→ історик-краєзнавець, фольклорист, етнограф, музеєзнавець, екскурсовод із Кам'янця-Подільського Тамара

Сис), ходяча енциклопедія рідного краю (→ мереш'янський письменник Олександр Підкопай), ходяча енциклопедія локальної історії (→ львівський екскурсовод Микола Майданський), ходяча енциклопедія становлення нашої держави (→ ветерани УПА) (Інтернет-ресурс); жива енциклопедія (→ невідомий літописець Переяславщини) і жива енциклопедія як історії Ужгородського національного університету, так і новітньої історії Закарпаття (→ професор Ужгородського національного університету Іван Мешко). Кількісну перевагу мають усталені звороти з розгалуженим діапазоном релевантної інформації «спеціальні знання (знання історії, звичаїв, традицій села, міста, краю і т. ін.)». Зрозуміло, що реєстри вирізненої аксіологічної шкали є до певної міри умовними, як і аналізований індекс компетентності знань, тобто описувані експансивні варіанти фразеологізмів можуть бути мовним засобом характеристики і геніальних, видатних, відомих особистостей, і тих людей, що мають певні досягнення, які високо й заслужено поціновані конкретним соціумом: відомий український етнограф, фольклорист, композитор, музикознавець, літературознавець Філарет Колесса поймає Івана Франка ходячою енциклопедією всякого знання, а мешканці села Здовбиця, що на Рівненщині, з гордістю назвали завідувачку бібліотеки Марію Кравчук, яка створила мінікнигозбірню оригінальних буклетів про історію Здовбиці й талановитих краян, — ходячою енциклопедією села (Інтернет-ресурс).

Функційним еквівалентом усталених зворотів ходяча енциклопедія, ходячий університет, ходячий довідник, ходячий гугл, ходячий комп'ютер, ходяча вікіпедія, жива енциклопедія є синтаксичні структури енциклопедичний словник, людина-енциклопедія: [Знає Вадим (Бабенко) все.] До нього в лабораторії звертаються як до енциклопедичного словника (Ю. Мушкетик); 92-річного Олексія Новікова колеги називають людиною-енциклопедією (Інтернет-ресурс), «Він був людиною-енциклопедією»: на Перечинщині і досі пам'ятають про Дюлу Бачі (Інтернет-ресурс), ...Письменник [Володимир Сапон] не лише має енциклопедичні знання (воістину це — людина-енциклопедія), але й уміє напрочуд цікаво розповісти про минуле рідної Чернігівщини, маловідомі історичні факти з життя наших славетних земляків (С. Брагінець). Перша з них набуває ознак усталеності в межах контексту, вона

творчий продукт його автора. До окремих характеристик другої структури уналежнюємо її формально-граматичну будову, когнітивну модель мовно-метафоричної антропонімізації та пов'язану з нею антропоцентричну зорієнтованість. Конструкція *людина-енциклопедія* є апозитивною, у якій лексема *енциклопедія* не детермінує інші поширювачі, а граматично корелює з опорним іменником, перебуваючи з ним у відношенні семантичної сумісності й вияскравлюючи його інтелектуальні якості. Вона утворена за іншою моделлю — «референт узагальнена особа → референт конкретний предмет зі статусом квалітативності», у якій не імпліцитно, а експліцитно закладена антропоцентричність. Зближує порівнювані фразеологічні одиниці те, що в них роль основного семантичного маркера виконує іменник *енциклопедія*.

2.2.4. Пропріальний та апелятивний потенціал лексеми *енциклопедичний* / *ециклопедійний*

З іменником *енциклопедія* найтісніше пов'язаний за значеннями та функційними характеристиками похідний від нього прикметник *енциклопедичний*, основу семантики якого становить ланцюг «означуваний предмет — риса чи властивість, що формує поняття ознаки — означувальний предмет». Об'єкт-мотиватор характеризує результат відношень детермінованого об'єкта дійсності до інших предметів: «джерело систематизованих універсальних і специфічних знань» → «розумова, творча діяльність» → «результат розумової, творчої діяльності». Отже, план змісту ад'єктива *енциклопедичний*, який до того ж виявляє найвищу частоту вживання серед похідних від субстантивної лексеми *енциклопедія* утворень, системно й послідовно співвідноситься зі структурою вихідного слова, тобто сам він як повноправна лексична одиниця з чітко заманіфестованим ономасіологічним значенням виникає внаслідок процесу рекатегоризації іншої лексеми зі статусом такої самої повноправності й експліцитно задекларованої ономасіологічності — іменника *енциклопедія* — і репрезентує два значення: 1. «Прикм. до *енциклопедія*»: *Енциклопедичний* характер мають *рукописні збірники*, яких досі звісно нам кілька, а яких, певно, мусило бути далеко більше

(І. Франко); Енциклопедична стаття входить, як правило, до загального комплексу статей з певної наукової дисципліни чи певного кола тем або питань (з навч. літ.); 2. «Високоосвічений; різнобічний»: ... Він [Г. Сковорода] був на свій час широкоосвіченою, енциклопедичною людиною: філософом, ліриком, перекладачем..., проповідником на майданах (П. Тичина); Євпраксія — онука Володимира Мономаха, відома під іменем Добродії, — багато вчилася і мала енциклопедичні знання (із журн.)» [22, т. 4, с. 651]. До асиметричних ознак цих семантичних описів уналежнюємо їхні логіко-предметні, поняттєво-семантичні й прагматичні зв'язки та сполучувальні можливості. Перше значення уподібне до того, яке репрезентує лексема енциклопедія, а друге — до того, що його експлікують лексеми енциклопедист («людина, яка має енциклопедичні знання») та енциклопедизм («широка всебічна освіченість, обізнаність у різних галузях знання») (див.: [55]).

Що ж до плану змісту «Прикм. до енциклопедія», то його можна диференціювати на такі значеннєві відтінки: 1. «// Який є енциклопедією»: Професор перегортав ... енциклопедичний словник (Р. Андріяшик); «Ізборник Святослава» — один із перших слов'янських і давньоруських енциклопедичних збірників (з наук. літ.); 2. «// Власт. енциклопедії, характерний для неї»: Перекладач має володіти енциклопедичною інформацією і враховувати фонові знання своїх читачів (з навч. літ.). Роль семантичного маркера виконують іменники, з якими прикметник енциклопедичний перебуває у відношенні пасивної валентності й виконує типову для нього атрибутивну функцію, а в єдності вони утворюють субстантивно-ад'єктивну конструкцію, компоненти якої так само можуть поширюватися, ускладнюючи її семантично-аксіологічну структуру.

Прикметник енциклопедичний, реалізуючи значеннєвий відтінок «// Який є енциклопедією», може вживатися з префіксами та префіксоїдами, що експлікують різні значення: 1) квазі-, псевдо- ↔ «“несправжність” (маскування сутності під видимістю)» [56, с. 31]: ... Подекуди можна почути вживання терміна вікіпедія не у значенні власної назви ресурсу, а як загальну назву, що позначає нове явище — окремий (квазієнциклопедичний) різновид джерела довідкової інформації (М. Железняк, О. Іщенко, С. Очеретянко, О. Давиденко), 2) навколо- ↔ «наближені до суті справи»: В англомовному науковому дискурсі

онлайн-енциклопедії та навколоенциклопедичні ресурси ... узагальнено називають платформами знань (*knowledge platforms*) (М. Железняк, О. Іщенко, С. Очеретянко, О. Давиденко); 3) внутрішньо- ↔ «основа чого-небудь»: Слід було би утриматися від цього до завершення дискусії — це фактично внутрішньоенциклопедичний POV-пушинг задля підтвердження вашої думки поза обговорення (Інтернет-ресурс) та ін.

Важливим є аспект диференціювання складних номінувань із константною лексемою енциклопедичний, як і з константною лексичною одиницею енциклопедія, на загальні та власні, оскільки він промовисто й послідовно віддзеркалює взаємопротилежні та взаємодоповнювальні індивідуалізовані й узагальнені когнітивно-рецептивні процеси, які мають «хронологічне, географічне, лінгвістичне і циклічне розміщення», що є запорукою «об'єктивності, доказовості одержаних результатів, а відтак — наукової вартості» [57, с. 12]. Ця семантично-когнітивна детермінованість наскрізно пронизує жорстко ієрархізовану структуру енциклопедичного дискурсу та механізми дії його на адресата.

У формуванні відтінку значення «// Який становить собою енциклопедію» бере участь обмежене коло іменникових лексем, зокрема, ті, для яких ідентифікувальною є сема «результат розумової (енциклопедичної) діяльності людини у вигляді книг із поданими в них за абетковим чи іншим принципом статтями, де вміщено інформацію, що стосується всіх або окремих галузей знань». Вони перебувають у відношенні родо-видової залежності видові [пор.: видання, джерело, праця, література («сукупність друкованих творів галузі знань «Енциклопедистика») ↔ словник, довідник, словник-довідник, рідко збірник]: Справді, об'єктом енциклопедознавчих досліджень є передусім енциклопедичні видання як окремий пласт літератури... (О. Іщенко), Новий слоган бренду — *Writing History*, що походить від фразеологізму «увійти в історію», наголошує на роботі компанії з наймасштабнішим у світі енциклопедичним джерелом, Вікіпедією (Інтернет-ресурс), За змістом інформації енциклопедичні праці можна поділити на загальні, галузеві, регіональні та персональні (Т. Березюк та ін.), Окремим різновидом енциклопедичної літератури є регіональні енциклопедії (О. Іщенко) ↔ Енциклопедичні словники описують світ, пояснюють поняття, дають біографічні довідки про відомих людей, ві-

домості про країни та міста, про видатні події (війни, революції, відкриття) (Інтернет-ресурс), До енциклопедичного довідника «Митці України» включено близько 5000 статей (М. Лабінський, В. Мурза). Словосполучення енциклопедичний словник, енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник-довідник, енциклопедичний збірник, з одного боку, перебувають у відношенні номінативної ізофункційності з іменником енциклопедія в класичному його розумінні, а з іншого, — відрізняються від нього, оскільки можуть специфічніше розкривати основний зміст понять, стисліше подавати науково-популярніше тлумачення та орієнтуватися на іманентні характеристики реєстрових одиниць. А всі ці номінативно-енциклопедичні нюанси зумовлені найчастіше прагненням зробити ту або ту працю якомога зручнішою для користувачів. Ізофункційність послідовно репрезентує лексемно-словосполученнева пара енциклопедія ↔ енциклопедичний словник. Вияскравлений тип відношень характерний також для пар енциклопедія ↔ енциклопедичне видання, енциклопедія ↔ енциклопедичне джерело, енциклопедія ↔ енциклопедична праця, енциклопедії ↔ енциклопедична література за умови, якщо аналізовані словосполучення виконуватимуть роль субститутів іменниково-прикметникової конструкції енциклопедичний словник. За цими корелятивними відношеннями рідше закріплена чисто номінативна функція, коли розглядані одиниці постають узагальнювальними компонентами до однорідних класично енциклопедичних найменувань, а частіше — стилістична, коли їх використовують у тексті з метою уникнення небажаного повтору й урізноманітнення викладу, як-от: «Політична енциклопедія» ... Це одностомне енциклопедичне видання, яке покликане створити всебічне та ґрунтовне уявлення про стан сучасної політичної науки, її категоріальний апарат, про загальноприйняті та альтернативні теорії та підходи (Т. Березюк, О. Іщенко, Р. Пилипчук, О. Савченко, Н. Феценко, А. Шушківський), Поява енциклопедичних видань тісно пов'язана з усією історією людської культури та науки. Ще з часів перших цивілізацій, на певному етапі їх історичного розвитку виникає потреба створення власної енциклопедії, котра могла б підсумувати всі досягнення попередників, зробити їх більш доступними та зрозумілими широким верствам населення ... спроби створення енциклопедичних праць відомі з найдавніших часів (С. Барчук).

Слушною є думка науковців про те, що 1) виокремлення та ідентифікування аналізованих енциклопедичних термінів, термінологізованих сполук загалом (енциклопедія, енциклопедичний словник, енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник-довідник, словник-енциклопедія, довідник-енциклопедія), 2) установа опозиційних критеріїв на взірць енциклопедія ↔ енциклопедичний словник, енциклопедія ↔ енциклопедичний довідник, енциклопедія ↔ енциклопедичний словник-довідник, енциклопедія ↔ словник-енциклопедія, енциклопедія ↔ довідник-енциклопедія, словник-енциклопедія ↔ довідник-енциклопедія, енциклопедичний словник ↔ енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник ↔ енциклопедичний словник довідник, енциклопедичний довідник ↔ енциклопедичний словник-довідник, 3) характеристика явищ на позначення конкретних описуваних понять і похідних від них утворень — справа з нелегких і не завжди логічних та системних [34, с. 37]. Потверджує це і світовий досвід: для вирізнених термінів «складно підібрати відповідники англійською, німецькою, французькою чи іншими мовами, оскільки в європейських країнах, США таких видань просто не існує, натомість побутують лише енциклопедії, довідники, словники» [там само, с. 37]. Важливим демаркаційним засобом небезпідставно вважають обсяг видання: «енциклопедії — багатотомні великі довідники, що містять найважливішу інформацію про різні поняття, представлені в алфавітному порядку; енциклопедичні словники — невеликі за обсягом (1—2 томи) довідники, що містять лише основну інформацію з певної галузі знань» [32, с. 73].

Переконливішими видаються аргументи, згідно з якими енциклопедії містять скрупульозно систематизовану інформацію, проінтерпретовану з різних поглядів, тоді як енциклопедичні довідники, енциклопедичні словники-довідники узагальнюють практичнішу інформацію, індиферентну щодо різнотлумачень та узагальнень, тобто для них важливим є інше — «якомога стисліше надати ту чи ту довідку» [34, с. 36], що, зрештою, іманентно закладено в семантичній структурі іменника довідник — «книжка, яка містить короткі відомості з певних питань». Перед нами яскравий тип номінативно-змістової неузгодженості, коли солідні видання з якісними гаслами уналежнено до енциклопедичних словників, а ті, які не відповідають канонам енциклопедичного жанру, — до

енциклопедій (див.: [там само, с. 40]). Прикладом такого дисонансу можуть бути видання Зміївська біографічна енциклопедія (Харків, 2020) і 4-томовий Тернопільський енциклопедичний словник (Тернопіль, 2004 — 2010). Перша праця поійменована енциклопедією, а насправді є аматорською студією, яку підготувала методом компіляції тексту з довідкових джерел, і вікіпедійного також, студентка Є. Полях, а друга — енциклопедичним словником, який без найменших застережень можна вважати «якісною регіональною енциклопедією, над якою працював колектив фахових авторів і редколегія, дотримуючись стандартів підготовки найкращих енциклопедичних праць» [там само, с. 39—40]. Укладачі цієї енциклопедичної студії, наголошує в передмові Г. Яворський, взірцем і методичним poradником обрали Енциклопедію Сучасної України [58, с. 5].

Розширення енциклопедичного термінопростору «зовсім не традиційним для енциклопедистики найменуванням» [34, с. 37] енциклопедичний збірник не є доречним та перспективним насамперед з огляду на релевантність фонових знань, які маніфестують когнітивну модель цього слова. Вони базуються на інших, ніж узвичаєні в енциклопедистиці, засадах, — «зведені докупи матеріали, документи правила, закони, твори», напр.: *Видатні інженери України: Біографічно-енциклопедичний збірник / гол. ред. Г. К. Злобін. — К.: Укрархбудінформ, 2001. 831 с. ↔ У 2000 році Віктор Григорович [Чорнуха] був занесений до енциклопедичного збірника «Видатні інженери-будівельники України» (Інтернет-ресурс).*

Поширена практика необ'єктивного ранжування джерел достовірної інформації мала б насторожувати суспільство, навіть зобов'язувала б його вдаватися до певних законодавчих процедур. Аби оцінити видання на предмет того, чи є воно енциклопедичним чи ні, треба мати оцінно-нормативну базу. Мовиться не про цензуру або якийсь забюрократизований процес селекції енциклопедичної продукції, а про створення інституції з чітко задекларованими повноваженнями, а саме: урегулювання важливої суспільно-інтелектуальної сфери, випрацювання чітких стандартів щодо номінації енциклопедичних видань, яка пов'язує світ реальності зі світом мови, вимог щодо їхнього змістового наповнення, дотримання класичних уніфікаційних принципів, гармонійного корелювання з бібліографічними вимогами, які складають не у вільній формі, а згідно з

державними стандартами, зрештою, легітимізацію відповідальності авторів, видавців за якість продукції.

Лексема енциклопедичний, як і її мотиват енциклопедія, активно входить до складу власних назв — тих знакових «точок у часі та просторі, які дозволяють інтегрувати світ», дають нам змогу «розширити й поглибити свою інформованість» [59, с. 42]. Аналізованим логосонімам властива семантична та формально-граматична неоднорідність. Конструктивним центром їх є лексеми словник, довідник, збірник: Енциклопедичний словник Лемківщини; Малий енциклопедичний словник Корсунщини; Митці Буковини: Енциклопедичний довідник; Радіотехніка: Енциклопедичний навчальний довідник. Описувані пропріативи мають різний енциклопедичний статус, який на номінативному рівні формально маркують виділені іменники, що можуть вступати в апозивні відношення, коли один із них виконує роль означуваного слова, а другий — прикладки, як-от: словник-довідник, словник-енциклопедія: Паразитологія та патологія риб: Енциклопедичний словник-довідник; Універсальний словник-енциклопедія; Будівництво. Видатні інженери України: Біографічно-енциклопедичний збірник. Оними з детермінувальним членом енциклопедичний, на відміну від пропріативів із детермінованим конституентом енциклопедія, по-перше, не бувають двокомпонентними, оскільки ад'єктив енциклопедичний є граматично залежним членом і лише разом із носієм валентності формує план змісту «Який становить собою енциклопедію», по-друге, експлікують конкретизовану семантику, мають вужчий значеннєвий обсяг, виявляють певну селекційність — для них типовою є релевантна інформація «підгалузеві знання» (Соціологія: Короткий енциклопедичний словник; Енциклопедичний словник фармацевтичних термінів), «спеціальні знання» (Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник), «вузькоспеціальні знання» (Надтверді абразивні матеріали в механообробні: Енциклопедичний довідник;), «ареал поширення» (Золоті зірки Миколаївщини: Енциклопедичне видання, Малий енциклопедичний словник Корсунщини).

Зближує порівнювані логосоніми те, що вони мають дискретну і недискретну структуру, пор.: Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник і Короткий енциклопедичний словник з культури. Як зауважено вище, специфіка дискретних найменувань полягає в тому, що вони членуються на окремі інфор-

мативні центри, або семантичні фрагменти, а саме: назва (Nom1) та додаткові відомості щодо назви (Nom2). Для Nom2 пропріативів із компонентом енциклопедичний регулярним є функціонування на правах семантичного маркера, тобто на паритетних засадах із Nom1 (Виконавське музиканство: Енциклопедичний довідник; Націоналізм як суспільний феномен: Енциклопедичний словник; Зерновий та хлібопродуктовий товарообіг В Україні: Енциклопедичний довідник; Київ: Історико-біографічний енциклопедичний довідник). Рідше Nom2 конкретизує уточнює, доповнює Nom1 (Український енциклопедичний кінословник: Основні терміни та поняття) або одночасно виконує обидві проаналізовані функції (Знайомтесь: нововоронцовці. Енциклопедичний довідник; Мистецтво: терміни та поняття: Енциклопедичне видання). На рівні номінативних протиставлень [Exp +] енциклопедичний / [Exp +] енциклопедія і енциклопедичний [+ Exp] / енциклопедія [+ Exp] спостережено функційні розбіжності, що відображено в таблиці 2.7 (відповідно до номінативного репертуару «Енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники: перелік видань України» [41, с. 136—147]) і таблиці 2.8 (відповідно до номінативного репертуару «Енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники: перелік видань близького зарубіжжя» [там само, с. 147—151]).

Таблиця 2.7. Ступінь продуктивності недискретних та дискретних логосонімів (видання України)

Усього логосонімів із константною лексемою енциклопедичний	З них найменувань		Усього логосонімів із константною лексемою енциклопедія	З них найменувань	
	недискретних	дискретних		недискретних	дискретних
104	20 19%	84 81%	132	86 65%	46 35%

Таблиця 2.8. Ступінь продуктивності недискретних та дискретних логосонімів (зарубіжні видання)

Усього логосонімів із константною лексемою енциклопедичний	З них найменувань		Усього логосонімів із константною лексемою енциклопедія	З них найменувань	
	недискретних	дискретних		недискретних	дискретних
23	14 61%	9 39%	71	42 59%	29 41%

Таблиця 2.9. Ступінь продуктивності моделей *Prep Exp* + Енциклопедичний, Енциклопедичний + *Post Exp*, *Prep Exp* + Енциклопедичний + *Post Exp* (видання України)

Усього недискретних логосонімів із константною лексемою енциклопедичний	Пропріальні моделі		
	<i>Prep Exp</i> + Енциклопедичний	Енциклопедичний + <i>Post Exp</i>	<i>Prep Exp</i> + Енциклопедичний + <i>Post Exp</i>
14	14 100%	0 0%	0 0%

Розглянемо недискретні логосоніми. Залежно від позиції семантичної константи енциклопедичний ці пропріативи зінтегровано в три моделі: 1) *Prep Exp* + Енциклопедичний *Subnom* 2) Енциклопедичний *Subnom* + *Post Exp.*, 3) *Prep Exp* + Енциклопедичний *Subnom* + *Post Exp*, кожна з яких має свій набір конкретних структурних суб-

моделей із притаманним їм функційним ресурсом, що представлено вище в таблиці 2.9 (відповідно до номінативного репертуару «Енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники: перелік видань України» [там само, с. 136—147]) і таблиці 2.10 (відповідно до номінативного репертуару «Енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники: перелік видань близького зарубіжжя» [там само, с. 147—151]).

Таблиця 2.10. Ступінь продуктивності моделей *Prep Exp* + Енциклопедичний, Енциклопедичний + *Post Exp*, *Prep Exp* + Енциклопедичний + *Post Exp* (зарубіжні видання)

Усього недискретних логосонімів із константною лексемою енциклопедичний	Пропріальні моделі		
	<i>Prep Exp</i> + Енциклопедичний	Енциклопедичний + <i>Post Exp</i>	<i>Prep Exp</i> + Енциклопедичний + <i>Post Exp</i>
20	12 60%	4 20%	4 20%

Модель *Prep Exp* + Енциклопедичний *Subnom*. Типовими репрезентантами найпродуктивнішої моделі *Exp* + Енциклопедичний *Subnom* є три- (*Adjnom* + Енциклопедичний *Subnom gen*, *Adjnom* + (*Subnom*—*Subnom* [енциклопедія])) та чотирикомпонентні (*Adjnom* + *Adjnom* + Енциклопедичний *Subnom*) структурні субмоделі. За субмоделлю *Adjnom* + Енциклопедичний *Subnom* закріплено найтиповіші семантичні описи «галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Астрономічний енциклопедичний словник, Геодезичний енциклопедичний словник, Гірничий енциклопедичний словник, Політологічний енциклопедичний словник, Політологічний енциклопедичний словник, Філософський енциклопедичний словник), «ареал поширен-

ня» (Тернопільський енциклопедичний словник), «відомості з окремих галузей знань або практичної діяльності» (Універсальний словник-енциклопедія), а за субмоделлю $Adjnom + Adjnom +$ Енциклопедичний $Subnom$ — «обсяг знань» + «галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Великий енциклопедичний юридичний словник), «етнічна належність» + «ідеологічна маркованість» (Український радянський енциклопедичний словник), «етнічна належність» + «галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Український педагогічний енциклопедичний словник).

Модель Енциклопедичний $Subnom + Post Exp$. Менш продуктивну модель Енциклопедичний $Subnom + Post Exp$ представляють три- (Енциклопедичний $Subnom + Subgen$, Енциклопедичний $Subnom + Prep 3/3I/I3 + Subgen$) та п'ятикомпонентні (Енциклопедичний $Subnom + Subgen + Subgen + Subgen$, Енциклопедичний $Subnom + Adjnom + Adjgen + Subgen$, Енциклопедичний $Subnom + Adjnom + Adjgen + Subgen$) структурні субмоделі. Для трикомпонентної субмоделі регулярною є експлікація релевантної інформації «ареал поширення» (Енциклопедичний словник Лемківщини, Енциклопедичний словник Тербовлянищини), «галузь природничих, суспільних, технічних наук» (Енциклопедичний словник з державного управління, Енциклопедичний словник-довідник з туризму), «сфера духовної, культурної, спортивної діяльності» (Енциклопедичний словник-довідник з туризму), для п'ятикомпонентної — «духовна сфера діяльності людини» + «атрибути духовної сфери» + «етнічна належність» (Енциклопедичний словник символів культури України), «лексикографічні параметри» + «галузь природничих, суспільних, технічних наук» + «спеціальні поняття галузі природничих, суспільних, технічних наук» (Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів).

Модель $Prep Exp +$ Енциклопедичний $Subnom + Post Exp$. Діапазон реалізаторів найменш уживаної третьої моделі сформували чотири- ($Adjnom +$ Енциклопедичний $Subnom + Prep 3/3I/I3 + Subgen$) і шестикомпонентні ($Adjnom +$ Енциклопедичний $Subnom + Adjgen + Adjgen + Subgen$) структурні субмоделі. Чотирикомпонентна субмодель має такі семантичні описи: «обсяг знань» + «сфера діяльності людини» (Короткий енциклопедичний словник з культури). Назви, утворені за зразком шестикомпонентної структурної субмоделі, репрезен-

тують релевантну інформацію «обсяг знань» + «іноземна належність» + «галузь природничих, суспільних, технічних наук» + «спеціальні поняття галузі природничих, суспільних, технічних наук» (Короткий енциклопедичний словник зарубіжних педагогічних термінів). Представлений репертуар субмоделей, зрозуміло, не є вичерпним. Спостережено закономірність, згідно з якою компонентна структура логосоніма або видозмінюється за лексико-граматичною природою його складників, або шириться за умови конкретизації, тобто спеціалізації, спектра відомостей з окремих галузей знань чи практичної діяльності. Ця закономірність поширена передусім на дискретні номінування.

Проаналізуємо тепер дискретні логосоніми з ядерним компонентом енциклопедичний. Ці пропріальні утворення, як і оніми з константною лексемою енциклопедія, репрезентовані двома моделями, пор.: *Prep* Енциклопедія *Nom2* + *Exp* *Nom1* (Культура: Ілюстрована енциклопедія України) ↔ *Prep* Енциклопедичний *Nom2* + *Exp* *Nom1* (Український енциклопедичний кінословник: Основні терміни та поняття) і *Exp* *Nom1* + *Post* Енциклопедія *Nom2* (Великі українці: Енциклопедія) ↔ *Exp* *Nom1* + *Post* Енциклопедичний *Nom2* (Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника). Відмінності стосуються функційних можливостей конкретних репрезентантів вирізнених моделей, що проілюстровано в таблиці 2.11 (відповідно до номінативного репертуару «Енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники: перелік видань України» [там само, с. 136—147]) і таблиці 2.12 (відповідно до номінативного репертуару «Енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники: перелік видань близького зарубіжжя» [там само, с. 147—151]).

Високий ступінь продуктивності логосонімів моделі *Exp* *Nom1* + *Post* Енциклопедичний *Nom2* зумовлений послідовним корелюванням їх із бібліографічними стандартами. З огляду на кількісний склад і семантичну спеціалізацію поширювачів аналізовану модель диференційовано на три- (Київ: Енциклопедичний довідник), чотири- (Країни світу: Енциклопедичний довідник), п'яти- (Вогнища української культури: енциклопедичний довідник, Образотворче мистецтво: Енциклопедичний ілюстрований словник-довідник), шести- (Державні нагороди та нагороджені в Україні: Енциклопедичне видання, Звід пам'яток

історії та культури: Енциклопедичне видання), семи- (Золоті рецепти української народної медицини: енциклопедично-довідкове видання), восьми- (Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник, Людство і віра, всесвітня історія народів і релігій. Енциклопедично-довідкове видання), дев'яти- (Николаєвиці. 1789—1999: Енциклопедический словарь (2000 персоналий, 1500 портретов и иллюстраций), десяти- (Новітня історія України «Нові імена. Львівщина та львів'яни»: історико-біографічний енциклопедичний довідник), одинадцяти- (Монастири Української Православної Церкви: Волинь, Подолля, Галиція, Буковина, Закарпаття: Енциклопедический справочник), двадцятидвокомпонентні (Дрогобицьчина: свідки епох: ілюстрована енциклопедична книга-альбом про народно-етимологічне і наукове тлумачення назв, дат виникнення, релігійний, культурний, господарський та майновий стан міст, селищ, сіл, хуторів району) структурні субмоделі. Найвищу функційну активність мають чотири- — шести-компонентні назви (60%).

Таблиця 2.11. Ступінь продуктивності дискретних логосонімів із компонентами енциклопедичний, енциклопедія (видання України)

Усього дискретних пропріативів із константною лексемою енциклопедичний	З них найменувань		Усього дискретних пропріативів із константною лексемою енциклопедія	З них найменувань	
	Prer Енциклопедичний Nom2 + Exp Nom1	Exp Nom1 + Post Енциклопедичний Nom2		Prer Енциклопедія Nom2 + Exp Nom1	Exp Nom1 + Post Енциклопедія Nom2
84		84 100%	71	42 59%	29 41%

Таблиця 2.12. Ступінь продуктивності дискретних логосонімів із компонентами *енциклопедичний, енциклопедія* (зарубіжні видання)

Усього дискретних пропріативів із константною лексемою енциклопедичний	З них найменувань		Усього дискретних пропріативів із константною лексемою енциклопедія	З них найменувань	
	Prep Енциклопедичний Nom2 + Exp Nom1	Exp Nom1 + Post Енциклопедичний Nom2		Prep Енциклопедія Nom2 + Exp Nom1	Exp Nom1 + Post Енциклопедія Nom2
9	0 0%	9 100%	71	42 59%	29 41%

Важливо зауважити, що між типами актуалізованої дискретними логосонімами релевантної інформації та їхньою конституентною організацією існують симетрично-асиметричні зв'язки, пор.: 1) «галузь природничих, суспільних, технічних наук» (1) + «часова локалізація» (2) + «просторова локалізація» (3) : «енциклопедичність» (4) ↔ Дипломатія (1) сучасної (2) України (3) : Енциклопедичний (4) довідник (5) [4 і 5 → 4 : 4 (=4 + 1)]; «сфера діяльності людини» (1) + «просторова локалізація» (2) : «енциклопедичність» (3) ↔ Митці (1) Буковини (2): енциклопедичний (3) довідник (4) → [3 і 4 : → 3 : 3 (=3 + 1)] і 2) «етнічна належність» (1) + «сфера діяльності людини» (2) ↔ Українські (1) кобзарі (2), бандуристи (3), лірники (4): Енциклопедичний (5) довідник (6) [2 і 6 → 2 : 5 (=5 + 1)]. Установлені незбіжності характерні для шести- — одинадцятикомпонентних номінувань. 3-поміж специфічних ознак описуваних пропріальних одиниць — неофіційність їхніх назв, нерідко обарвлених неенциклопедичною конотацією, навіть метафорию. Окремі із цих видань можна зарахувати до «книг, у назвах

яких є слово “енциклопедія”» [34, с. 36], але бракує або й зовсім немає енциклопедичного дискурсу.

Вихід у світ праць, наповнених систематизованою, часто ранише не оприявленою інформацією, — один із важливих і вкрай потрібних чинників інтелектуалізації суспільства, запорука його успішного розвитку, перспективного успіху. Поширена сьогодні авторська практика ідентифікування їх зі сферою енциклопедистики через лексемний ресурс енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник, енциклопедичний словник-довідник, енциклопедичне видання і т. ін. — яскравий приклад когнітивного дисонансу, порушення принципу діалектичної єдності змісту та форми, нівелювання «енциклопедичного аскетизму» [60], тобто класично академічного стилю енциклопедичного дискурсу.

Найуживанішими в корпусі назв із константною лексемою енциклопедичний є логосоніми з граматично панівним компонентом довідник (57%), що експліцитно актуалізує сему ‘короткі відомості з певних (певного) питань (питання)’. Належної інформативної наповнюваності позбавлені такі маркери енциклопедичності, як іменниково-прикметникові словосполучення енциклопедичне видання, енциклопедичний збірник, енциклопедична книга та вживані без атрибутивного модифікатора енциклопедичний субстантиви словник, довідник, словник-довідник: Золоті зірки Миколаївщини: Енциклопедичне видання; Києво-Могилянська академія в іменах: XVII — XVIII століття; Мистецтво: терміни та поняття: Енциклопедичне видання; Одеські історики: енциклопедичне видання; Будівництво. Видатні інженери України: Біографічно-енциклопедичний збірник; Дрогобиччина: свідки епох: Ілюстрована енциклопедійна книга-альбом, Архівна україніка в Канаді: Довідник. Розряд ідентифікаційно зневиражених пропріативів сформували ті, що не мають у своєму складі препозитивного чи постпозитивного компонента енциклопедія або його субститута енциклопедичний *Subnom* (пор.: Звенигородка: Мала енциклопедія; Енциклопедія Ічнянщини: 10 тисяч статей, довідок, документів і ілюстрацій: Довідник і Драбівщина; Золотоносівщина; Кам’яниця; Чигиринщина; Чорнобаївщина).

Поряд із виділеними функціують розгорнені назви номінування *Post* Енциклопедія *Nom2*, що уточнюють за різними харак-

теристиками реалізовану ним додаткову інформацію. Серед них вичленувано носії релевантної для енциклопедичного дискурсу інформації та носії нерелевантної для енциклопедичного дискурсу інформації. Щодо першої, то це «обсяг інформації», «невербальний супровід», «персоналії» (Державні нагороди України. Кавалери та лауреати: довідково-біографічне та енциклопедичне видання; Імена України, 2007: Біографічний енциклопедичний словник), «дидактична спрямованість» (Радітехніка: Енциклопедичний навчальний довідник, Історія політичної думки: навчально-енциклопедичний словник-довідник), «наукова спрямованість» (Імена України в Космосі: Науково-енциклопедичне видання); «одержання довідок» (Людство і віра: всесвітня історія народів і релігій: енциклопедично-довідкове видання).

Відмінності між дискретними логосонімами з компонентами енциклопедія та енциклопедичний *Subnom* полягають і в тому, що другі, на відміну від перших, не виявляють трансформаційної активності. До розряду недискретних номінувань можуть переходити структури, у яких роль актуалізаторів додаткової інформації виконують конструкції енциклопедичний словник, енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник-довідник. Ще однією умовою цього міграційного процесу є симетричність відношень між конституентним складом пропріатива і конкретним типом експлікованої ним релевантної інформації. Напр.: Івано-Франківськ: Енциклопедичний словник → Енциклопедичний словник Івано-Франківська = «просторова лакалізація», Археологічне музейництво: Енциклопедичний довідник → Енциклопедичний довідник з археологічного музейництва = «галузь природничих, суспільних, технічних наук». Недискретно-дискретна видозміна пропріативів із релевантною інформацією «персональність» може спричинити перебудову їхньої семантичної структури або навіть деонімізацію: Випускники Одеського (Новоросійського) університету: Енциклопедичний словник = «персональність» → Енциклопедичний словник випускників Одеського (Новоросійського) університету = «персональність» або «посесивність».

Проведений аналізу засвідчує, що дискретні логосоніми, об'єднані моделлю *Exp Nom1 + Post* Енциклопедія *Nom2*, — об'єктивне явище в досліджуваній номінативній парадигмі, а не авторський задум, який залежить, наприклад, «від співтворчості письменника,

націленого на актуалізацію певного елемента відповідно до ... задуму, та який читача, здатного осягнути доступний йому підтекст, опираючись на власний досвід, а також на фонові знання» [61, с. 90]. Важливо ще раз зацентрувати, що пропріативи із семантичною домінантою енциклопедичний, на відміну від онімів зі значеннєвим центром енциклопедія, є індіферентними щодо образного значення, вони не бувають поетонімами, тобто їхня номінативна структура інтенційно не споріднена з пейоративною або меліоративною конотацією.

Значеннєво релевантні компоненти енциклопедія та енциклопедичний зближує і те, що вони функціують у складі ідеонімів та ергонімів. Ідеоніми охоплюють уже згадувані поліграфоніми й дидактоніми. Поліграфонімний корпус представляє найменування періодичного видання (щорічника) «Енциклопедичний вісник» — збірник наукових праць Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, який публікує теоретичні й методологічні дослідження, біографічні розвідки, огляди енциклопедичних студій (заснований 2009; головний редактор — М. Железняк, відповідальний секретар — О. Іщенко). Основна сфера функціонування дидактонімів — освіта: Черниш Н. Українська енциклопедична справа: історія розвитку, теоретичні засади підготовки видань: методичні рекомендації (Львів, 1988); Черниш Н. І. Нариси з історії світової енциклопедичної справи: навч. посіб. (Київ, 2009); Вікторина «Енциклопедичні досягнення в царині лінгвістики» захопила багатьох студентів, важливо, що вона розширила їхні світоглядні орієнтири (Інтернет-ресурс). Доповнюють аналізовану пропріальну парадигму трактоніми (найменування фундаментальних наукових праць), тезоніми (назви самостійних невеликих наукових праць), рефератоніми [назви невеликих (часто компілятивних) робіт оглядового характеру], дисертаціоніми (найменування дисертацій на здобуття кандидата наук, доктора філософії, доктора наук), скриптоніми (назви курсових, дипломних, бакалаврських, магістерських робіт) тощо, напр.: Яцків Я. С. (відп. ред.). Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції (Київ, 2008), Борчук С. М. Українська енциклопедична традиція ХХ ст.: проекти, виконавці, перспективи дослідження (Івано-Франківськ, 2014), Українські електронні та паперові енцикло-

педичні видання. Основні здобутки і перспективи (Київ, 2015), Білецький В., Гайко Г. Галузева енциклопедія як важливий етап розвитку наукової дисципліни та її терміносистеми (на прикладі циклу праць із гірництва й геології «Гірнична енциклопедія») (Енциклопедичний вісник України, 2018, вип. 10), Богданьок Я. В. Досвід опрацювання енциклопедичного видання на прикладі «Енциклопедії історії України» (Поліграфія і видавнича справа, 2008, № 1).

Ергонімну сферу, у якій лексема енциклопедичний, як і її мотив енциклопедія, побутує на правах однієї із семантичних доміант, репрезентують колективоніми, зокрема акадеоніми, типографоніми й кооперативоніми. Ці типи власних найменувань динамізуються, «тонко реагуючи на всі прояви суспільних та історичних перетворень» [62, с. 141]. 3-поміж відомих в Україні акадеонімів — пропріатив Державна установа «Інститут енциклопедичних досліджень НАН України» — науково-дослідний інститут Відділення історії, філософії та права НАН України, який готує томи й онлайн-версію Енциклопедії Сучасної України, здійснює фундаментальні та прикладні дослідження в галузі енциклопедистики, є координаційним центром енциклопедичної справи в Україні. Прикметник енциклопедичний функціонує також у складі зарубіжних власних назв, конституйованих за типовою моделлю «найменування установи з притаманним їй статусом + лексема енциклопедичний у класично семантичному представленні + енциклопедична справа (діяльність)». Окремі із цих онімів супроводжують інші номінативні маркери: «етнічно релевантний конкретизатор», «пошана = іменем: на честь, у пам'ять кого-небудь»: Науково-видавничий енциклопедичний центр (Литва), Державний інститут енциклопедичних видань (Індія), Центр енциклопедичних видань НАН Білорусі, Центр енциклопедичних досліджень Наукової бібліотеки імені А. Лупана (Молдова). Розряд типографонімів репрезентує пропріальна одиниця Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво» — науково-дослідна установа, яка готує томи та онлайн-версії універсального національного довідкового видання Велика українська енциклопедія, інформаційні сторінки в соціальних мережах Facebook, Telegram та на відеохостингу YouTube, перебуває в управлінні Державного комітету телебачення і радіомовлення України, а кооперативонімів — найменування проекту

Корпус енциклопедичних видань України, метою якого є збирання, упорядкування, поширення відомостей про українські енциклопедії, енциклопедичні словники та довідники, сприяння розвитку вітчизняної науки, підвищенню ролі енциклопедичних видань в українському інформаційному просторі (створений 2017 науковцями Інституту енциклопедичних досліджень НАН України).

Специфіка семантико-граматичних моделей аналізованих ергонімів та ідеонімів полягає в тому, що в них граматично залежний компонент енциклопедичний детермінують лексеми, які формують активний лексико-семантичний фонд енциклопедичного дискурсу. Утворювані за їхньою участю конструкції є своєрідними ідентифікаторами цього функційного різновиду мови й описуваних пропріативів як його типових складників, а також виразними маніфестантами інтелектуалізації як базису становлення креативного суспільства.

Окремі номінативні особливості, притаманні пропріативам із константною лексемою енциклопедія, значною мірою продубльовані у структурі онімів із компонентом енциклопедичний. По-перше, серед них вирізняє власні найменування, однорідні члени яких постають як маніфестанти різних денотатів (Україна: Енциклопедичний словник: історія, культура, освіта, політика, економіка, фінанси, право; Енциклопедія Бердянська: Историко-краеведческий и общественно-политический справочник; Інструменти та установи фінансового ринку: Енциклопедичний довідник), Енциклопедичний словник з історії та теорії моралі. Що ж до характеристики одного й того самого денотата з різних боків та родо-видової залежності між семантичними фрагментами *Not1* й *Not2*, то їх не виявлено в досліджуваній онімній парадигмі. По-друге, зафіксовано логосоніми з носіями нерелевантної інформації (Івано-Франківськ: Енциклопедичний словник: 350-річчю Івано-Франківська присвячується), а також ті, назви яких не відповідають номінативним стандартам енциклопедичного видання (Ім крила дала Пирятинщина: Енциклопедичний довідник).

Між онімно-апелятивним потенціалом іменника енциклопедія та похідного від нього прикметника енциклопедичний існують збіжності й одмінності. Зближує ці константи енциклопедичного дискурсу високий ступінь продуктивності, зумовлений їхньою номіна-

тивною поліфункційністю — уходженням на правах семантичного маркера до структури загальних та пропріальних найменувань. Для іменника енциклопедичний регулярнішим є функціонування в неонімих утвореннях, де він виконує роль атрибутивного поширювача при іменниках видання, джерело, праця, література ↔ словник, довідник, словник-довідник, збірник, які, перебуваючи у відношенні родо-видової детермінованості, ідентифікують статус енциклопедичності носіїв знань про те, що оточує людину, про всі сфери її діяльності. У структурі дискретних і недискретних логосонімів дистрибутивний радіус досліджуваних лексем, зокрема ад'єктивної, яку послідовно детермінує субстантив словник, звужується. За умови надмірного розширення сфери сполучуваності лексем енциклопедія та енциклопедичний нівелюється статус енциклопедичності того або того видання або й зовсім втрачається, виникає номінативно-змістовий дисонанс, унаслідок чого в одному ранзі з компендіумами універсальних і профільних знань опиняються праці, які контрастують із ними за жанром, отже, мають різну статусність. Цього не можна допустити, тому що «про стан розвитку науки в наш час громадськість найчастіше отримує з науково-довідкової літератури», осердям якої поряд з оглядами, каталогами, електронними носіями є енциклопедії та енциклопедичні довідники [42, с. 7].

Лексема енциклопедичний / енциклопедійний у функції апелятивного компонента. Синтагматичний простір лексеми енциклопедичний як актуалізатора значенневого відтінку «// Власт. енциклопедії, характерний для неї» загального плану змісту «Прикм. до енцикл.» ширший порівняно із синтагматичним ресурсом репрезентанта значенневого відтінку «// Який є енциклопедією». Лексико-семантичний склад іменників, що інтенційно зорієнтовані на сполучуваність із прикметником енциклопедичний, диференційовано на дві групи. До першої, кількісно переважальної, групи входять лексеми з інваріантним значенням «безпосередня або опосередкована кореляція з енциклопедичною сферою». Найпоширеніші з-поміж них об'єднано в такі підгрупи: «структурні одиниці енциклопедії» (стаття, гасло, дефініція, дискурс, опис, сторінка, структура, текст, література), «загальнонаукові терміни й поняття» (аналіз, аспект, проблема, проблематика, синтез), «погляди, відомості» (відо-

мості, візі я, версія, вчення, дані, інформація, концепція, платформа, погляд, теорія), «процес взаємодії» (діяльність, практика, процес), «сукупність ознак, прийомів» (взірець, зразок, жанр, класика, почерк, стиль, тип, характер), «засіб, можливість, якими можна скористатися в разі потреби» (матеріал, фактаж, ресурс, потенціал, база), «остаточний, кінцевий підсумок діяльності» (підсумок, ефект, наслідок, результат, ви слід, продукт, витвір), «відповідність / невідповідність чому-небудь» (коректність, доречність, вправність, симетрія, точність, норма, закон, правило, стандарт, культура, некоректність, дисонанс, асиметрія, незграбність, формат), «кількісне вираження» (обсяг, формат, розмір, фоліант), «сукупність умінь, навичок» (уміння, навички, досвід, практика, школа, мудрість), «темпоральні поняття» (епоха, час, доба, період), «спеціально обладнане, пристосоване місце» (центр, пункт, інституція), «стисле формулювання ідеї, дії тощо» (правило, заповідь, девіз, програма, стратегія, тактика), «неабияке значення» (цінність, значущість), «усталені норми, погляди» (традиція, тяглість, аскетизм, консерватизм), «шлях діяльності, розвитку» (напрямок, поступ, прогрес, перспектива), «задуманий план дій» (проект, задум, намір), «ступінь умісту» (масив, насиченість, скуїність), «інформаційне наповнення» (портал, сайт, вебсайт, контент): Енциклопедична стаття містить деталізовані відомості, що охоплюють історичний і культурний контекст (Інтернет-ресурс), Вагоме значення енциклопедична проблематика набуває і щодо критики методологічних та теоретичних основ навчальних курсів — загальної теорії (Інтернет-ресурс), Суть енциклопедичної концепції викладають здебільшого в передмові (Т. Березюк, О. Давиденко, О. Іщенко, М. Железняк, С. Очеретянко, Р. Пилипчук, О. Савченко, А. Шушківський), Світову енциклопедичну практику ідентифікують з іменами видатних учених і ґрунтовними відомостями з усіх, без винятку, сфер діяльності людства (Н. Демчук), До речі, енциклопедичний стиль — це одне з незмінних правил Вікіпедії, всі тексти мають писатися енциклопедично (М. Чала), Значущість у Вікіпедії — оцінка енциклопедичної цінності, що застосовується дописувачами для вирішення питання: «Чи заслуговує тема на окрему статтю чи лише згадку в іншій статті Вікіпедії?» (Інтернет-ресурс), Декларативні знання — це енциклопедична база знань людей, тоді як процедурні знання — це конкретні знання, що

відносяться до виконання конкретних завдань (М.Кулієв), «Вікіпедія, як енциклопедичний продукт, потребує фахових статей, — розповів проф. Володимир Білецький... (Інтернет-ресурс), ...«Енциклопедія судової експертизи з питань інтелектуальної власності» ... стане продовженням енциклопедичних традицій, закладених 10 років тому в унікальній і єдиній в Україні фундаментальній «Енциклопедії інтелектуальної власності» за редакцією П. Крайнева, ...В його (Г.Сербіна) книгах, публікаціях, наукових збірниках та в періодичних виданнях присутні і енциклопедична точність, і глибина аналізу, і щирість та ліризм почуттів (М.Кривий), Чи не вперше в українській енциклопедичній традиції подано розлогі статті про історію кримських татар... (Інтернет-ресурс), Енциклопедичний масив становлять видання різноманітної тематики, цільового призначення та читацької адреси, які суттєво відрізняються... (Н. Черниш), Енциклопедичний контент репрезентує сучасний рівень дослідження цих аспектів в Україні та за кордоном і в рафінованому вигляді окреслює вузлові проблеми передвоєнних відносин між основними акторами (С. Борчук, О. Лисенко).

Другу, функційно пасивну, групу сформували лексеми, об'єднані семою «набута кореляція з енциклопедичною сферою», отже, семна структура цих одиниць є індиферентною щодо понять «енциклопедія», «енциклопедичний простір». Утворювані за їхньою безпосередньою участю та участю ад'єктива енциклопедичний іменниково-прикметникові конструкції не тільки виходять за межі поля власне номінативності, а й набувають виразної позитивної (частіше) або негативної (зрідка) конотації. Типовими носіями валентності в них є субстантиви зі значенням «інтелектуальний потенціал» (освіченість, обізнаність, ерудованість, грамотність, начитаність, некомпетентність, невігластво), «емоційний, психічний стан людини» (пристрасті, заздрощі, хвороби), «те, що набуто інтелектуальною працею» (доробок, набуток), «міжособистісні взаємини» (дискусії, суперечки, чвари, змагання, скандал), «цілеспрямована діяльність людей» (освіта, фах) та деякими іншими: Результатом такого навчання стала енциклопедична освіченість Лесі Українки: вона володіла сімома іноземними мовами, майстерно грала на фортепіано, брала уроки живопису у школі Мурашка (Інтернет-ресурс), Кілька чинників на загал визначили вплив особистості Ярхо на Качуровського: вели-

чезна, енциклопедична ерудиція професора, незалежність думки, лекторський хист, розробка математично достовірних методів літературознавчого аналізу (П. Михед), Саме енциклопедичне невігластво ... стало причиною безлічі неточностей у статті (Інтернет-ресурс), Енциклопедичний скандал. [У Македонії спалахнули політичні пристрасті: приводом стало видання наукової праці. Микола Пасхін] (Інтернет-ресурс), Сьогодні в рубриці презентуємо енциклопедичний дорожок головної бібліотекарки відділу рідкісних і цінних книг Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого — Галини Павлівни Нелипи (Інтернет-ресурс), Об'єктивна зумовленість та етапність переходу від статичної «енциклопедичної» освіти до динамічної практико-орієнтованої системи професійної підготовки на основі компетентнісного, діяльнісного, системного та інтегративного підходів вимагає відповідних новій освітній парадигмі методів, засобів та технологій професійної підготовки (Г. Попова).

Варте уваги те, що полісемантизм окремих субстантивних лексем знаходить послідовне відрефлексування на рівні синтаксичних структур, у яких вони виконують роль граматично панівного компонента й детермінують прикметник енциклопедичний із притаманним йому описуваним значенням. Це виразно ілюструють іменники знання та справа. Широковживана конструкція енциклопедичні знання має такі диференційовані семантичні описи: 1) «релевантні знання для побудови когнітивної моделі дійсності в окремих її проявах і загалом»: Враховуючи широкі можливості моделювання ментально-психонетичних комплексів щодо аналізу семантики слів, енциклопедичні знання посідатимуть у цьому процесі важливе місце як частина структури цих моделей (О. Добровольська); «пізнаний колективний та індивідуальний досвід людства»: Не забуваймо про безмежжя простору енциклопедичних знань (Інтернет-ресурс), «сукупність набутих у процесі пізнання і перетворення світу відомостей із галузі природничих, суспільних, технічних наук»: Енциклопедичні знання всесильні, вони завжди над процесом (Інтернет-ресурс), «інтелектуально релевантні знання»: В епоху різноманіття гаджетів та щоденного збільшення кількості інформації у нашому житті енциклопедичні знання перестали бути цінністю, якою вони були лише 20—30 років тому (Інтернет-ресурс), «системно впорядковані освітньо ре-

левантні знання»: Він [Г. Доман] є автором всесвітньо відомої серії «М'яка революція», що охоплює книги: «Як дати дитині енциклопедичні знання», «Як навчити дитину математики», «Як навчити дитину читати», «Як розвинути розумові та фізичні здібності дитини» та ін. (Інтернет-ресурс), «різнобічні знання в багатьох галузях науки й життя або в певній галузі науки й життя»: ...Він [М. Йогансен] був вправним у точних науках, мав енциклопедичні знання про все на світі, брав участь у створенні українського правопису 1928 року, укладав граматики й словники, ще й встигав викладати (Інтернет-ресурс), Полонили вагнерівця з енциклопедичними знаннями про Бандеру (Інтернет-ресурс). Останній антропозорієнтований семантичний різновид зафіксовано як окреме семантичне явище у «Словникові української мови» — «Який охоплює багато галузей знань; різнобічний» [23, т. 2, с. 481], що демонструє максимальну зближеність із тим значенневим описом, який експлікують уже проаналізовані вище іменникова лексема *енциклопедист* (*енциклопедистка*) та сполуки, що пережили або переживають процес фразеологізації: *ходяча енциклопедія, ходячий довідник, ходячий університет, ходячий гугл, ходячий комп'ютер, ходяча вікіпедія, жива енциклопедія, енциклопедичний словник, людина-енциклопедія*.

Вирізнений розряд репрезентують неоднорідні щодо формально-граматичної будови конструкції з детермінованим компонентом людина: *енциклопедична людина, людина з енциклопедичними знаннями, людина енциклопедичного розуму, людина енциклопедичних знань*. Наприклад: Під кінець ХІХ ст. в українській літературі з'явився Франко, людина енциклопедичного розуму і великого поетичного обдарування (Словник української мови), *Вчитель* — це високоосвічена людина з енциклопедичними знаннями, яка любить свою професію, постійно вдосконалює свою майстерність, має ґрунтовну практичну підготовку, педагогічний такт, володіє методикою навчання й виховання, є не лише хорошим викладачем, а й добрим вихователем (К. Ушинський), Сучасники називали його [І. Огієнка] людиною енциклопедичних знань, праці й обов'язку (М. Тимошик), Усі ці надбання [словники різних типів і призначення, монографії, збірники наукових праць із лексикографії, що з'явилися в останні роки ХХ століття] є свідченням високого рівня національного словникарства, на який його піднесли талановиті попе-

редники, люди енциклопедичних знань, які упродовж багатьох років збирали етнографічні, історичні, філологічні матеріали (Н. Зубець). Словосполучення людина енциклопедичних знань сприймають як усталений мовний зворот, отже, воно має статус потенційної фразеологічної одиниці, члена синонімічної групи з інваріантною семантикою «людина з різнобічними знаннями».

Для іменниково-прикметникового словосполучення енциклопедична справа характерний вужчий семантичний обсяг. Його репрезентують два типи значень: 1) «прикладний аспект науки про енциклопедію»: Енциклопедична справа — скрупульозна, колективна діяльність науковців, що базується на чітких методологічних заходах... (Н. Демчук); 2) «усе, що безпосередньо або опосередковано пов'язане з енциклопедичною діяльністю»: Енциклопедична справа завжди викликала зацікавленість та посилену увагу як науковців, видавців, читачів, так і керівництва держави, яке усвідомлює значимість енциклопедичних видань для престижу країни (М. Железняк). Функційним відповідником схарактеризованих конструкцій, передусім із другим типом значення, є синтаксичні структури енциклопедична діяльність, енциклопедична робота. Їх використовують у межах одного контексту з метою уникнення небажаного повтору, як-от: О. С. Онищенко, зокрема, наголосив, що Національна академія наук України надає особливого значення енциклопедичній справі та приділяє особливу увагу співробітникам Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, а також інших інститутів, де теж творять енциклопедії... Нині в НАН України спостерігається значне поживлення енциклопедичної роботи (О. Корнієнко, Л. Рябець).

У сучасній мовній практиці спостережено паралельне вживання прикметників енциклопедичний та енциклопедійний із максимальним функційним переважанням першого. Другу лексему, що є компонентом «питомих словотвірних моделей лексики, які демонструють традиції національної самобутності в номінуванні», яскраво віддзеркалюють тенденції націоналізації (автохтонізації) словотвірної норми» [63, с. 195—196], послідовно фіксуємо у книжній і навіть в офіційно-діловій мові: Семантика заголовка — це комплекс лінгвальної та енциклопедійної інформації (Л. Юлдашева), Енциклопедійний словник під редакцією Б. А. Введенського інтерес визначає як ви-

біркову цілеспрямованість людини на придбання тих чи інших знань, на виконання тієї чи іншої діяльності (І. О. Тарлопов), В енциклопедійному виданні В. Войтовича «Українська міфологія» читаємо: «Тринадцять — нещасливе число, що порушує повноту й досконалість дванадцятисельного ряду. Символізує морок» (Т. І. Вірченко), Завдання цього дослідження вбачаємо в тому, щоб накреслити шляхи аналізу фразеології художнього твору як культурного феномена, зважаючи на енциклопедійний, лінгвістичний та дидактичний потенціал складових цієї системи (І. Я. Глуховцева), Аналізуючи «етноментальний світ людини», О. Бикова наголошує, що етноконотація перебуває на перетині знань енциклопедійного інтеракційного та мовного характеру і приводиться в дію в «мовній свідомості» комунікантів (М. Р. Ткачівська), «Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедійного видання “Звід пам’яток історії і культури” від 11.12.2000 №1328» (Адміністративно-правові акти).

Варте коментування те, що прикметник енциклопедійний посилює свою частоту вживання в рекламному дискурсі, зокрема, коли йдеться про популяризацію російськомовних енциклопедичних видань із використанням українськомовної форми представлення їх: Це можуть бути книги просвітницького, енциклопедійного та науково-популярного змісту, що спонукали б нашу молодь прагнути нових відкриттів (Інформаційно-просвітницький блог для бібліотекарів). Властиву аналізованому ад’єктивові, як і багатьом іншим, утвореним від термінів грецько-латинського походження, що репрезентують науку загалом (пор., напр.: аналогічний, асиметрійний, типологічний, характерологічний) або окремі її галузі (акцентологічний, антонімічний, етимологічний, лексикологічний, морфологічний, морфонологічний, омонімічний, полісемійний, семасіологічний, синонімічний, фонологічний, фразеологічний — мовознавство), словотвірну конкуренцію, вибазувану на моделі «чужомовний прикметниковий суфікс -ічний/-ичний ↔ питомий суфікс -н-», витлумачено як «синхронне морфолого-словотвірне перевнормування раніше запозичених прикметників» [64, с. 98]. Закцентовано, зокрема, на тому важливому моменті, що цей процес «відбувається вибірково і непослідовно», позаяк «одні прикметники на -ічний/-ичний в ідіолекті певного автора вже перевнормовані, а структурно однотипні, які так

само можуть бути перевнормованими, він уживає у традиційному словотвірному оформленні» [там само]. М. Гінзбург, покликаючись на праці М. Баган, І. Казимирової та ін., слушно зауважує, що «правильно обрати форму прикметника можна лише, зваживши на те, від якого іменника його утворено. Через це за наявності спільнокореневих іменників із різними значеннями виникають і відповідні спільнокореневі прикметники, наприклад, синонімний від синонім, синонімічний від синонімія (мовне явище) та синонімічний від синоніміка (наука про синонімію). Через своє словотвірне походження аналізовані прикметники різняться значенням, і правильне вживання їх забезпечує точність найменування, що особливо принципово в термінології» [65, с. 21]. На лексемну пару енциклопедичний / енциклопедійний ця закономірність пошириться, якщо термінологічний корпус української мови поповнить субстантив енциклопедика. Про реальні перспективи такого явища натеper говорити ще зарано. Щодо нових утворень онімного й апелятивного взірця із компонентом енциклопедійний ситуація прогнозована: він під дією екстралінгвальних чинників послідовно функціюватиме із суфіксом -н-, який «українізує, морфологічно адаптує чужомовну основу», надає «питомих українських рис зовнішній формі» запозиченого прикметника [там само, с. 18—19]. Ця словотвірна норма закладена в чинному «Українському правописі» в такому форматі, що «її формула не містить винятків» [7, с. 20]: «Суфікс -н- (-ий) — один з основних прикметникових суфіксів, приєднуваний до основ іншомовних іменників на -ія: гармонійний, емоційний, категорійний, коаліційний, традиційний, пропорційний та ін.» [там само, с. 42]. Непроста ситуація виникає у зв'язку з логосонімами, компонентом яких є прикметник енциклопедичний. Хоч у наш час і йде «стихийний процес творення прикметників на -ійний і від ... іменників за ... природною українською словотвірною моделлю» [65, с. 20], вони не можуть бути «українізовані» миттєво й безболісно. Слушні пропозиції з цього приводу висловлює М. Гінзбург: «1. Термінологам, мовознавцям і фахівцям конкретних наук у своїх працях ... системно творити прикметники на -ійний від усіх без винятку чужомовних іменників на -ія, як усталених, так і новозапозичуваних ... 2. Укладачам словників, зокрема фахових, подавати від всіх чужомовних іменників на -ія насамперед

прикметники на -ійний. Якщо ж є потреба фіксувати раніше запозичені форми на -ічний із тим самим значенням, то ставити їх на друге місце з певними позначками (наприклад, застарілий, не рекомендовано тощо), коли ці форми не мають додаткових значень. 3. Розробникам стандартів уживати прикметників на -ійний від чужомовних іменників на -ія, насамперед новозапозичуваних, а також від усталених, якщо ці форми на -ійний вже зафіксовано в словниках або авторитетних працях» [там само, с. 28]. Маємо підстави, однак, прогнозувати, що лексема енциклопедичний як активно використовуваний онімний компонент найближчим часом не звузить свого функційного простору. Значною мірою на тенденцію вживання питомого словотвірного суфікса -н- можуть уплинути небайдужі до динаміки мовної норми з погляду її кодифікації автори, які перевидаватимуть свої вже енциклопедійні, а не енциклопедичні студії.

2.2.5. Номінативна ідентичність і варіантність в ономастичному просторі енциклопедичної сфери

Специфічною особливістю номінування логосонімів є вживання другої офіційної або неофіційної, проте зазвичай активно використовуваної назви з метою встановлення на денотативному зрізі причиново-наслідкових, темпорально-локативних та інших зв'язків, етнічної належності, динаміки етнонаціонального складу населення тощо. Зокрема, укладач енциклопедичного довідника «Зелений Клин (Український Далекий Схід)» В. Чорномаз використовує поряд із загальновідомим хоронімом Зелений Клен менш уживаний онім Український Далекий Схід (пор. також: Зелена Україна, Закитайщина, Нова Україна, Далекосхідна Україна), щоб вияскравити специфіку етнічної структури на цьому територіальному просторі, зміненої під дією вимушених міграційних процесів. Прикметник український є інформативним центром, своєрідним семантичним маркером описуваної пропріальної одиниці-хремотоніма високо поцінованого видання, у якому в систематизованому вигляді представлено цінні відомості про історію українського громадського й культурного життя в краї, який образно іменують українською Атлантидою на Далекому Сході, подано персоналії українських

громадських та культурних діячів, науковців, що досліджували українське населення Далекого Сходу, тощо. Без першої, основної, назви друга неоднозначно сприйматиметься тими, хто не має відповідних фонових знань 1) про цю адміністративно-територіальну одиницю, що охоплює «тер[иторію] Приморщини й Амурщини (сучасні Примор[ський] і Хабаров[ський] краї, Амурська область та Євр[ейська] автономна обл[асть] РФ), які наприкінці 19 — на поч. 20 ст. компактно заселили укр[аїнські] переселенці» [11, т. 10] в Російській Федерації і 2) про українську історичну назву південної частини російського Далекого Сходу.

Нарешті, важливо вказати й на таку номінативну особливість, коли різні автори або авторські колективи однаково називають енциклопедії, енциклопедичні словники, енциклопедичні довідники, енциклопедичні словники-довідники, енциклопедичні збірники тощо, які з'являються синхронно або в різний час. Пор. такі дві номінативні моделі: 1) *Українська фольклористична енциклопедія* (Львів, 2018) і *Українська фольклористична енциклопедія: у 2-х т.* (Київ, 2018—2020); 2) *Країни світу: Енциклопедичний довідник* (Київ, 2007) і *Країни світу: Енциклопедичний довідник* (Харків, 2008). Зрозуміло, що роботи такого взірця мають збіжності на рівні інформативної наповнюваності, почасти структури, але водночас вони суттєво різняться між собою. Хоч «підготовка енциклопедичного видання переважно є колективною працею і хоча зовнішньо трактована компілятивним твором», — слушно наголошено в передньому слові до відомої праці *Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія*, однак «у засаді не повторює в статтях відомого (виняток можуть становити дані біограм чи хронологія окремих людей та явищ, без яких не обходяться автори), а пропонує власний виклад матеріалу, підпорядковуючи конкретному спрямуванню і завданням видання» [42, с. 7]. Потверджує сказане здійснений порівняльний аналіз поданих вище фольклористичних і країнознавчих студій.

Номінативна модель 1. *Українська фольклористична енциклопедія* [66] (далі — ЕнЛ) і *Українська фольклористична енциклопедія* [67] (далі — ЕнК). Об'єктивність здійснюваної компаративної процедури посилює те, що, по-перше, обидві енциклопедичні студії створено в НАН України, по-друге, до складу їхніх редакційних колегій

входило обмежене коло осіб — штатні наукові працівники відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України й Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України. Як зауважує завідувач відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України Василь Сокіл у «Передмові» до львівської енциклопедії, така співпраця — «це плюс, адже був вироблений один стиль подачі матеріалів, одні вимоги до їх оформлення, один контроль за реалізацією планів», що забезпечило представлення подій і фактів у правдивому світлі, граничну наукову виваженість та відсутність суб'єктивізму [66, с. 10]. Укладачі ґрунтовних енциклопедичних джерел ЕнК та ЕнЛ, називаючи їх «першим виданням у національній народознавчій науці» [там само, с. 4], «першою в Україні фольклористичною енциклопедією» [там само, с. 4; 66, с. 2], «першою спробою систематизованої інформації» [67, с. 5], ставлять дещо відмінну мету, переконливим свідченням чого є тематичний принцип диференціації їх.

В одностомній ЕнЛ підсумовано досягнення української фольклористики за чітко визначений період — 200 років. У ній уміщено гасла про персонажів, створених народною традицією (антропоморфні й зооморфні істоти, міфологічні та казкові образи, билинні герої), історичних персонажів (князі гетьмани, гайдамаки, опришки, вояки ОУН-УПА та ін.), про фольклористів, починаючи від М. Цертелева, який в опублікованій 1819 року збірці «Опыт собрания старинных малороссийских песней» і цим «заклав основи української фольклористики» [66, с. 752], до сучасників, про окремі жанри усної словесності й розвідки з теорії та поетики фольклору, а також зафіксовано системні відомості про пов'язані з фольклористикою збірники, часописи, наукові установи. У двотомній ЕнК розкрито феномен традиційної нематеріальної культури українців від давнини дотепер, висвітлено жанрове розмаїття фольклору, схарактеризовано основні терміни, поняття та явища із цієї важливої сфери творчої діяльності народу, подано важливі, нерідко малознані відомості про дослідників, збирачів, кобзарів, лірників, народних співаків, казкарів та інших носіїв-виконавців усної народної творчості. Двотомне видання, зрозуміло, вирізняє більша кількість статей, однак ця диспропорція сутнісно не позначена на їхній тематичній ранго-

вості, що можна продемонструвати на прикладі гасел, об'єднаних літерою «Г», яку вважають середньостатистичним репрезентантом інформації в енциклопедографії та лексикографії, якщо порівняти її з буквами «П», якою починається найбільша кількість слів, та «Ф», що вживається на початку функційно непродуктивної групи запозичених лексем (ЕнК — 146 позицій, ЕнЛ — 62 позиції). Із сумарних 208 статей однаково назву мають 35 (17% від загальної кількості). 3-поміж них домінують (32 позиції, 91%) ті, у яких репрезентовано персональні відомості про фольклористів [М. М. Гайдай, М. П. Гайдай, Г. М. Галька, Я. І. Герасим, В. М. Гацак, Володимир М. Гнатюк, В'ячеслав М. Гнатюк, П. О. Гнідич (Гнедич), Я. Ф. Головацький, О. М. Голубець, В. П. Горленко, В. Л. Гошовський, М. С. Грицай, М. С. Грицюта, Б. Д. Грінченко, М. М. Грінченко, М. О. Грінченко, К. С. Грушевська, М. Ф. Грушевський, М. С. Грушевський, О. С. Грушевський, І. В. Гунчик, І. І. Гурин, М. В. Гуць], фольклористів-славістів (В. Д. Головатюк, І. П. Горбань), збирачів фольклору (О. М. Гижа, М. В. Гоголь), фольклористів і збирачів фольклору (М. Ю. Гиряк), кобзарів (Г. Т. Гончаренко), музикознавців (М. М. Гордійчук), етномузикологів (С. Й. Грица).

Виявлено дві збіжні статті, що стосуються жанру усної словесності. В одній із них простежено історію гайдамацьких пісень, а в іншій — жанрову природу голосінь, їхню символіку, ритуальну дію. Вони мають відмінні дефінітивні параметри, передусім на зрізі родо-видової детермінованості. Зокрема, у ЕнК голосіння схарактеризовано як «ритуально-комунікативний акт, спрямований до померлого, що супроводжується плачем, містить вербальний, муз[ичний] та акціональний складники, має х[аракте]р імпровізації і виконується з психотерапевтичною, магічною та інформативною метою» [67, с. 280], а в ЕнЛ — як «ліро-епічний рецитаційний жанр, який супроводжує трагічні обставини життя людини: смерть, розлуку з родиною та рідними місцями, епідемії та катастрофи, хвилини відчаю» [66, с. 166]. Порівнювані гасла мають відмінну заголовкову структуру — відповідно Голосіння похоронне та Голосіння, вони оперті почасти на спільні (роботи І. Свенціцького, І. Коваль-Фучило), а загалом на різні (ЕнЛ — праці З. Кузелі, Ф. Колесси, С. Мишанича, ЕнК — дослідження С. М. Толстої, А. Байбурина, Л. Невської,

Н. Пастух, М. Грицика) джерела фактичного матеріалу. Атрибутивний модифікатор похоронний («стос. обряду проводів і поховання померлого») є змістовим центром назви статті й найважливішим її текстотвірним елементом, відсутність його в заголовковій засвідчує широту спектра тлумачення старовинної народної обрядової пісні. На наш погляд, коректнішим для фольклорної сфери є трактування, подане у виданні, упорядкованому львівськими науковцями (автор — Н. А. Пастух).

Інший гіперо-гіпонімічний механізм дефінування спостережено в ще одній спільній статті — «Гайдамацькі пісні». В ЕнК виокремлено родові стратегії цього фольклорного феномену («різновид нар[одних] історичних пісень про явища суспільного життя, зумовлені соціальними, реліг[ійними] та нац[іональними] реаліями України XVIII ст., передусім ускладненням внутрішньо-політ[ичної] ситуації в правобереж[ній] част[ині] Гетьманщини після її підпорядкування Речі Посполитій» [67, с. 249]), тоді як у львівській — видові стратегії, що характеризують темпорально-локативні рамки подій, які оспівуються, та їх учасників за етнічною (українсько-польсько-московською) належністю. Це, зокрема, «тематичний цикл історичних пісень про національно-визвольну боротьбу проти польського та московського гноблення у XVIII — на початку XIX ст., поширених на Надніпрянщині, Поділлі, Волині та ін.» [66, с. 143].

У різному номінативно-дефінітивному вимірі постає таке поширене у фольклорі явище, як художнє перебільшення, з прикметним йому експліцитно актуалізованим оцінним значенням. До ЕнК уведено термін «гіпербола» із закріпленням за ним статусом «троп, художній засіб із реальним або фантастичним, надмірним перебільшенням ознак, особливостей предметів, явищ, дій, а також фізичних даних і морально-психологічних рис, умінь, розумінь людини у багатьох тв. різних жанрів фольклору ... із метою увиразнення, унаочнення розповіді, ідеалізації героя тощо» [67, с. 266], а до ЕнЛ — термін «гіперболізація» з конкретизованішим, переконливішим кваліфікуванням («художній прийом, що ґрунтується на надзвичайному перебільшенні рис людини (зовнішності, сили, переживань, особливостей характеру) або предмета, явищ з метою за-

гострити на них увагу, підкреслити їх значення, незвичайність» [66, с. 155]), ширшим функційним тлом (історико-героїчний епос: билини, думи, богатирські та чарівні казки, легенди, перекази; календарна поезія: колядки, щедрівки, весільні, хрестинні, пастуші обрядові пісні), багатшим ілюстративним супроводом (Вернидуб, Ломикамінь, Вернигора, Ілля Муромець, Кощій безсмертний, Семен Палій, Іван Мазепа, Маруся Богуславка, «корови, як обороги», бички-«злоторіжечки», «золотововні, срібноногі» ягнички, «снопоїлки, як на небі звійдоїлки», «стогойки, яко горойки», баба-повитуха, куми, гості на хрестинах, весільний коровай та ін.).

Мають місце й деякі несподівані моменти. Скажімо, стаття «Гаївки» очікуванішою є в київській енциклопедії, оскільки одним із її важливих завдань є характеристика основних термінів, понять та явищ із теорії фольклору, історії фольклористики. Цього гасла, однак, тут не знайти, а в удокладненому інтерпретуванні воно представлено ЕнЛ, де жанрам усної народної творчості відведено другорядну роль.

З-поміж найважливіших тем, які системно висвітлено в ЕнЛ, — фольклорні збірники, часописи тощо. Тож цілком закономірно, що в цьому виданні продуктивний тип становлять бібліоніми — назви впорядкованих збірок народних пісень, казок, легенд, загадок, приповідок, анекдотів, голосінь і т. ін., які доречно об'єднати в автономний онімний розряд — фольклороніми. В енциклопедичному просторі з алфавітним маркером «літера Г» зафіксовано такі пропріативи аналізованого взірця: «Гаївки» (1909), «Галицькі народні казки» (1895, 1899), «Галицькі приповідки і загадки» (1841), «Галицько-руські народні анекдоти» (1899), «Галицько-руські народні легенди» (1902), «Галицько-руські народні мельодії» (1906, 1908), «Галицько-руські народні пісні з мелодіями» (1902), «Галицько-руські народні приповідки» (1901—1910), «Голоси предків. Hlasu predkov. Звукові записи фольклору Закарпаття із архіву Івана Панькевича (1929, 1935). Zvukové záznamy folklóru Zakarpatska z arhívu Ivana Paňkevuča (1925, 1935)» (2002), «Голосіння» (2012). До пропріального корпусу аналізованої праці входять також колективоніми — «Гілка» (фольклористичний ансамбль Кіровоградського педагогічного інституту), пресоніми — «Губернские ведомости» (офіційно-урядова

газета, що видавалася впродовж 1838—1918 рр. у губернських центрах Російської держави), а також трактатоніми — авторські фундаментальні дослідження, одному з яких приділено виняткову увагу. Це п'ятитомна праця відомого фольклориста, публіциста, педагога В. Шухевича «Гуцульщина», у якій, наголошено в однойменному гаслі з хронологічним супроводом 1902, 1904, 1908, уміщено «всебічний опис краю, життя його населення, традиційної духовної та матеріальної культури» [там само, с. 192]. До речі, до обох енциклопедій увійшли різні за обсягом статті із заголовком у вигляді трикомпонентної антропонімної формули «Шухевич Володимир Осипович», у яких схарактеризовано всі розділи роботи «Гуцульщина». В ЕнЛ, яка вирізняється ширшим фактологічним тлом та докладнішим інтерпретуванням віх біографії і творчого доробку, зауважено, що позитивну оцінку невтомному дослідникові культури й побуту гуцулів дали видатні українські фольклористи І. Франко (В. Шухевич — «найкращий знавець гуцулів»), В. Гнатюк, Ф. Вовк, Ф. Колесса, В. Щурат.

Крім пропріативів, описуваний абетковий мініреєстр ЕНК формують також терміни [гама — «послідовне розташування звуків у межах октави», зукання (локальні варіанти — «укання», «тюкання») — «звуковий ритуал»].

Щодо фактологічної бази ідентичних за назвою енциклопедичних одниць, то дублювання є неминучим, особливо в дефінітивній частині, де подано одно-, дво- або трикомпонентну антропонімну формулу та її ускладнювачі (варіанти прізвища, імені, прізвища й імені, псевдоніми, криптоніми), дані біограм (дати життя, місце народження і смерті), зазначено професію, вид діяльності тощо. Наступні частини персональних текстів, які готували різні люди, лишень перегукуються за тими або тими змістовими домінантами, а саме концептуальне тло є самотутнім, оригінальним, його формують різні грані особистості або різні сутності події, явища, факту. Наприклад, у статті «Головацький Яків Федорович», що її вміщено в ЕНК, чітко визначено досягнення цього фольклориста, лінгвіста, етнографа, історика у вивченні народної словесності, усної народної творчості: «Г. обґрунтовує нову ідею вивчення нар[одної] словесності: усна нар[одна] творчість, нар[одний] побут є основою для пі-

знання власного народу, його менталітету, його місця у світ[овому] контексті, що й визнач[ає] напрями розвою «руської словесності», нар[одна] словесність аналізувалась як умова розвитку унікального літ[ературного] процесу, як джерело істор[ичного] поступу укр[аїнського] народу» [67, с. 278] (автори — І. М. Коваль-Фучило, М. П. Вовк). В ЕнЛ такої концептуальної конкретики немає. Найсуголоснішими відповідниками задекларованого вище засадничого положення є лаконічні коментарі до статей «Розправа о народних сербских песнях», «Поділ часу у русинів», «Слова вітання і чемности у русинів», «Ворожіння у русинів», які ввійшли до альманаху «Вінок русинам на обжинки», критична оцінка масштабного чотири томного видання «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», а також сформована на основі праці «Die Zustände der Rusinen in Galizien» («Становище русинів в Галичині») узагальнювальна теза про те, що «Г[оловацький] зосередився на ідеї національної ідентифікації русинів, розвитку мови, народної традиції тощо» [66, с. 192] (автор — О. І. Чікало).

В ЕнК та ЕнЛ центральне місце відведено персоналіям, зокрема дослідникам фольклору. Крім уже згаданих імен, у кожному виданні подано інформацію про інших людей, які зробили помітний внесок у фольклористику. Львівські вчені належно поцінували креативний потенціал збирачів фольклору Л. В. Гарматія, О. П. Гнатюк, М. Гнідковського, українських та зарубіжних фольклористів, етнографів А. Годинку, В. Д. Герасимовича, Ї. Горака, Н. В. Горбач, О. Т. Горбача, П. А. Грабовського, О. Л. Гулака-Артемівського, А. І. Гуменюка. В ЕнК зібрано відомості про творчу діяльність широкого кола українських і зарубіжних фольклористів — О. І. Гаврилова, Н. М. Гаєвської, В. Л. Галацької, М. М. Гальковського, В. М. Гацака, Н. С. Пилевича, О. М. Гінди, А. І. Голентюк, І. Є. Головахи, О. М. Гончаренко, О. І. Гончара, збирачів та дослідників фольклору — В. О. Гандзюка, Л. Д. Гапон-Сігарчук, М. О. Гатцука, І. В. Глинського, М. С. Глушка, В. І. Голобородька, О. Грабович, М. Грабовського, Н. Я. Григорієва, Т. В. Грималюка, М. В. Гримич, М. І. Грицика, І. В. Грищенко, братів Грімм, Л. П. Гуманенко, О. М. Гуменюка, О. М. Гуменюк, Р. Д. Гусак, В. Є. Гусева, збирачів фольклору — Гавриїла (Розанова), П. Ф. Гальченка, М. А. Ганенко, Т. Є. Гарбулінської, І. М. Гермаківського, В. Г.

Гоголя-Царенка, Є. В. Горб, Л. Ф. Горошко, В. І. Гошкевича, А. М. Грабенка, В. В. Грабовецького, В. І. Гренідарова, Ю. С. Грибинука, І. П. Гуріненка, М. П. Гуртового, *етнографів* — В. Ф. Горленко, *професійних музикантів* — М. Гайворонського, І. І. Гіпського, А. Д. Гринишина, А. В. Гуріну, А. І. Гуменюка, В. О. Гуцала і навіть філософів, зокрема «одного із засн[овників] філософії історії» Й. Г. Гердера, який «проповідував національну самобутність мист[ецт]ва, утверджував істор[ичну] своєрідність і рівноцінність різних епох культури і поезії .., підкреслював велику роль фольклору в літ[ературному] процесі. Уклав першу антологію нар[одноі] поезії різних нар[одів], у якій значну увагу приділяв пісням слов'ян[ських] нар[одів] .., “ознайомився з українськими думами, і вони викликали у нього захоплення”» [67, с. 262].

Уже наголошено на тому, що з-поміж першочергових завдань працівників Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН — добування, упорядкування й оприядлення відомостей про таку важливу для розвитку фольклорної справи категорію людей, як носії-виконавці фольклору. Серед них вирізняють вуличних музикантів — К. Годун, скрипалів — Л. Гусак, бандуристів — Л. Г. Гайдамака, М. П. Гвоздь, В. Я. Герасименко, Оксана В. Герасименко, Ольга В. Герасименко, Ф. І. Глушко, С. П. Гнилоквас, М. Ф. Голенко, А. В. Голуб, І. Гончаренко, П.Ф.Гончаренко, Р. Д. Гриньків, А. Д. Гришин, *кобзарів* — А. М. Гайдук, І. Р. Галинський, П. М. Гащенко, П. П. Гащенко, О. Говтвань, А. А. Головатий, Г. Т. Гончаренко, П. І. Гордієнко, І. Городницький, К. Григоренко, Грицько, К. Губа, М. П. Губенко, *лірників* — С. П. Говтвань, З. Головатий, А. Гоминюк, В. Х. Гончар, В. Г. Горбатюк, О. Р. Гребінь, І. Гриньків, Ф. Ф. Гриценко, О. Л. Гришко, Л. Грунич, Х. Губенко, С. Гуменюк, П. Д. Гутиря, *казкарів* — С. М. Ганушевський, А. І. Грига, В. Гула, *оповідачів* — М. С. Гандера, Ю. І. Гебрян, *письменників* — В. Ганка, Л. І. Глібов, *казкарів та народних співаків* — М. М. Галиця, *популяризаторів фольклору* — О. О. Гатцук.

Як бачимо, порівнювані енциклопедії хоч і мають однакову назву, проте постають як цілком самодостатні видання. Це однаковою мірою стосується і тих їхніх статей, заголовки яких дублюються. Уже зауважено вище, що проаналізовані праці й гасла зближені

між собою загальними змістовими контурами. Вирізнену особливість варто сприймати не як виняток, а радше як закономірність, оскільки будь-якому денотатові, і фольклорному феноменові також, притаманний свій набір іманентних характеристик. Погоджуємося з львівськими вченими, що всі «представлені статті мають узагальнюючий, підсумковий характер і водночас є конкретними, бібліографічно насиченими», у них «кожне речення містить цінну інформацію» [66, с. 10], отже, кваліфіковано сформовані компендіуми знань, як і прогнозували київські фольклористи, стали корисними «науковцям, культурологам, викладачам, журналістам, усім, хто цікавиться традиційною культурою» [67, с. 5].

Номінативна модель 2. Країни світу: Енциклопедичний довідник [68] (далі — ЕнД) і Країни світу: Енциклопедичний довідник [69] (далі — ЕнЧ). Інший тип подібностей виявлено у процесі порівняння видань із релевантною інформацією «частини весвіту, які становлять єдність із погляду історичних, природних умов, населення, визначних місць тощо». За твердженням авторів, основне призначення ЕнД — представити різнобічні відомості про територію, населення, державний устрій, історію, природно-ресурсний потенціал, економіку, туристичні об'єкти й под. 194 держав світу, а ЕнЧ — запропонувати читачам найсучаснішу, найдокладнішу й найцікавішу інформацію про політичний устрій, економіку населення тощо всіх країн світу, словом, про те, як «живе і “чим дихає” та чи інша країна» [69, с. 3] (проаналізовано не всі держави, а 197). Одним з інтегровальних засобів описуваних праць є їхня промоційна зорієнтованість, у чому пересвідчують хоча б такі факти: у ЕнД подано адреси й телефони дипломатичних представництв зарубіжних країн у нашій державі або в найближчих до неї країнах; ЕнЧ насичена яскравими кольоровими ілюстраціями та коментарями до них, що мимовіль викликають бажання опинитися в тому або тому куточкові земної кулі, специфічно оформленими субгаслами в гаслі, які, з одного боку, доповнюють, розширюють його дефініційні рамки, а з іншого, — нерідко ускладнюють сприйняття матеріалу, перенасиченого тими фактами, подіями, деталями, які послідовно не корелюють із концептуальними змістовими лініями, віддалені від них, зрештою, постають як своєрідний засіб імпліцитного упри-

ваблення, а цим применшують енциклопедичний статус видання. Ці нетрадиційні технології структурування матеріалу не стосуються книги І. Дахна та С. Тимофієва, у якій набір взаємопов'язаних, взаємозумовлених фактів, подій, явищ, персональних відомостей і т. ін. збитий в один логічно вибудований за чітко уніфікованими критеріями сюжет.

Репрезентоване в обох роботах не узвичаєним в енциклопедичних роботах науковим, а художньо-публіцистичним стилем передне слово («До читача» — ЕнЧ, «Від автора» — ЕнД) також пронизане рекламним пафосом. І. Дахно в кінці інтродуктивної частини «зичить ... щастя й успіхів усім читачам і сподівається, що книга здобуде масового читача та принесе йому значну пізнавальну практичну користь» [68, с. 4]. Н. Чумаслова звертається до своїх майбутніх користувачів з іншим висновувальним посилком: «...Ви хочете знати, хто насправді відкрив Америку і як живуть індіанці, що таке “Боробудур” і чим він знаменитий, де шукати Ноїв ковчег і де знаходиться найвищий у світі водоспад? Прочитайте нашу енциклопедію — дізнаєтесь!» [69, с. 3].

Отож можна з певністю твердити, що ЕнД та ЕнЧ слугуватимуть надійним путівником під час подорожі й в багатьох інших очікуваних, наперед запланованих і непередбачуваних життєвих ситуаціях. Погоджуємося з думкою І. Дахна, що викладена в них системна інформація «допоможе буквально в лічені хвилини (наприклад, перед бесідою з іноземною делегацією) освіжити в пам'яті знання про історію, природу, економіку тощо відповідної країни» [68, с. 4] широкому колу людей: дипломатові, гіді, учасникові міжнародної конференції або будь-кому іншому, хто вивчає чи просто пізнає держави світу, пов'язаний із тією або тією країною своєю творчою, трудовою діяльністю, вимушеними обставинами міграції, хто реально або віртуально мандрує Європою, Азією, Північною чи Південною Америкою, Африкою, Австралією, Океанією та навіть Антарктидою. «Іноземні співробітники, запевняє щойно цитований автор, — будуть приємно здивовані освіченістю своїх українських партнерів» [там само].

Об'єднує енциклопедії з однією назвою «Країни світу: Енциклопедичний довідник» і те, що вони написані, як твердить І. Дахно, — «зрозумілою мовою, без штучної наукоподібності» [68, с. 3].

Попри заголовкову ідентичність, подібність мети, завдань, функційної перспективи порівнювані енциклопедії кардинально різняться своєю структурою. І. Дахно обирає традиційну для видань розглядуваного взірця композицію — аналізує країни осібно, розташовуючи гасла за алфавітним принципом, а Н. Чумаслова вдається до іншої технології — характеризує країни як компоненти сімох тематичних груп з ідентифікувальною семою 'найглобальніші географічні регіони', ранжуючи їх не за узвичаєною абетковою практикою: 1) Європа (45 країн), 2) Азія (47 країн), 3) Північна Америка (24 країни), 4) Південна Америка (13 країн), 5) Африка (54 країни), 6) Австралія та Океанія (14 країн), «Антарктида». Інформацію про кожен материк або його значні частини разом із прилеглими островами подано за такою моделлю: площа, населення, держави, світові рекорди [найбільша (найменша) країна у світі, найвища (найнижча) точка планети, найбільша у світі пустеля, найдовша у світі річка, найбільше (найглибше) озеро у світі, найглибша западина суходолу, материк із найбільшою (найменшою) густотою населення, найвища (найнижча) температура у світі й под.], рекорди континенту [найвища гора, найвища точка, найбільше (найглибше) озеро, найдовша ріка, найбільша (найменша) за площею країна, найбільша (найменша) за населенням країна, найбільше за населенням місто, найбільший (найменший) острів і т. ін.].

Цей узагальнювальний виклад логічно продовжує коротке за обсягом, але наповнене належним змістом вступне слово, у якому чітко вирізняє на тлі сенсаційних, виняткових, загальновідомих досягнень цивілізації специфічні особливості, що мають широкий репрезентативний діапазон, Європи, Азії, Північної Америки, Південної Америки, Африки, Австралії та Океанії. Іншу композиційну структуру з об'єктивних причин має гасло «Антарктида». Вона репрезентована двома змістовими лініями — площа, світові рекорди (найнижча температура — 89,2°C). У вступному слові до статті йдеться про арктичні оази, плаваючі крижані гори — айсберги, найвищі точки, природні багатства, відкривачів континенту, станції, що проводять регулярні дослідження прибережних районів, наукові бази, з яких ведуться океанологічні роботи, геофі-

зичні дослідження, улаштовуються експедиції в глиб цієї частини світу. Науковий виклад пересипаний художньо-публіцистичними мінідискурсами, що мають промоційне обарвлення, на зразок «[Антарктида] не належить жодній частині світу», «[це] зона миру, де заборонено створювати військові бази, ховати радіоактивні матеріали та випробовувати ядерну зброю» [69, с. 376], «місце, де ніколи не вибухали бомби, де люди не стріляли одне в одного і можуть без будь-яких віз переміщатися територією континенту» [там само, с. 374].

Відмінності виявлено також на рівні узагальнювальної інформації, яка є своєрідною інтродукцією до гасла «Конкретна країна конкретної частини світу»: в ЕнЧ — це 1) територія, 2) населення, 3) столиця, 4) офіційна назва, 5) етнічні групи, 6) панівна релігія, 7) національне свято, 8) грошова одиниця, 9) державний устрій, 10) глава держави, 11) законодавчий орган, 12) адміністративно-територіальний поділ, 13) експорт, 14) ухвалення до ООН, СНД, ЄС, Ради Європи, Ліги арабських держав, Британської Співдружності тощо, а в ЕнД — 1) офіційна назва, 2) столиця, 3) рік здобуття незалежності, 4) поясний час, 5) загальна площа (сільгоспугіддя, ліси), 6) чисельність населення (осіб), 7) густина населення (осіб на кв/км), 8) частка міського населення (%), 9) коефіцієнт народжуваності (осіб / 1000 осіб), 10) коефіцієнт смертності (осіб / 1000 осіб), 11) тривалість життя (років), 12) частка дорослого населення (%), 13) харчування (деннокалорій на осіб / 1000 осіб), 14) річне споживання палива (кг на душу населення), 15) валюта, 16) ВВП, 17) мови, 18) етнічні групи, 19) релігійний склад населення. Такі рубрики, як «Державний устрій», «Історія», «Природно-ресурсний потенціал», «Економіка», «Туристичні об'єкти», «Інша корисна інформація», Н. Чумаслова наповнює конкретними відомостями у вигляді логічно завершених мінідискурсів, які, щоправда, не завжди відповідають вимогам наукового стилю через надмірну публіцистичність та художність, але гармонують із авторськими рекламними директивами. Однакове номінування рубрик у родовому і видових гаслах, небезпідставно перекоңує автор іншої порівнюваної енциклопедії, «спрощує пошук потрібного матеріалу та забезпечує можливість співставлення показників різних країн» [68, с. 4].

Розбіжності зафіксовано на рівні системно вербалізованої інформативної наповнюваності. Змістова структура статей в ЕнД досить чітка, уодноманітна, вибудована на засадах академічності. В ЕнЧ вона відносно вільна: в одних гаслах викладено історію хороніма, основні етапи становлення країни, кардинальні зміни в різні її історичні періоди, тоді як в інших увагу зосереджено на природному (пор.: «Чорногорія», «В'єтнам», «Саудівська Аравія»), архітектурному (пор.: «Сирія»), побутовому (пор.: «Сінгапур»), туристичному (пор.: «Об'єднані Арабські Емірати») або якомусь іншому ресурсі.

Обоє видань мають додатки різнотематичного спрямування: ЕнЧ — «Деякі довідкові дані» (рубрики «Країна», «Міжнародний телефон-код», «Міжнародний буквений код», «Міжнародне буквене позначення валюти», «Інтернет-домен», «Поясний час (у порівнянні з Гринвічем)», ЕнД — «Найбільші міста світу (із населенням понад 1 000 000 мешканців)», «Керівники країн світу». Ціннішими та прагматичнішими є відомості, уміщені в першій книзі.

Нарешті, наголосимо на формі видань. ЕнД має лише текстовий супровід, вона зорієнтована на підготовленого читача, тоді як ЕнЧ вирізняє яскрава ілюстрованість, що полегшує процес сприйняття матеріалу, зокрема нефакхівцями, реципієнтами молодшої генерації, які формують життєві, фахові та інші компетенції (школярі, студенти, молоді спеціалісти).

Заналізованими виданнями органічно пов'язані ті, у номінативній структурі яких функціює ключове словосполучення країни світу, а незначних зміни зазнає лише другий компонент дискретної назви, як-от: енциклопедичний довідник ↔ великий довідник. Зокрема, це праця О. Г. Стадника *Країни світу: Великий довідник* [70] (далі — ЕнС), реєстр якої — 204 держави. Невербалізованість маркера енциклопедичний не дає права розглядати її поза енциклопедичною сферою. ЕнС, як і ЕнД та ЕнЧ, із розряду промоційних компендіумів знань, що виразно зацентровано в анотації (передмова відсутня): «Якщо ви хочете дізнатися про всі країни світу і народи, які їх населяють, то наш довідник — для вас!» [там само, с. 2]. Приваблювальним атрибутом є не такі якісні, як в ЕнЧ, чорно-білі ілюстрації, що ними рясніють сторінки аналізованої книги. Їх понад 3 000, і кожній притаманна чітка запроектованість: одні в найтонших деталях вимальовують перед читачем «прородний

і архітектурний вигляд держав», інші «знайомлять зі світовою спадщиною різних культур», ще інші «розкривають ... чудовий світ мандрів» [там само]. ЕнС за структурою максимально наближена до ЕнЧ. Композиційно вона складається з тих самих ідентично поійменованих тематичних розділів із тією лише відмінністю, що їх розташовано, як і вимагає цього енциклопедична традиція, за абетковим принципом: 1) Австралія та Океанія (16 країн), 2) Азія (47 країн), 3) Африка (55 країн), 4) Європа (44 країни), 5) Південна Америка (13 країн), 6) Північна Америка (29 країн). Порівнювані роботи споріднює й те, що в них основному загальному викладові передують максимально подібна у своїй сутності універсальна інформація, а саме: Австралія та Океанія → площа, площа островів, населення, найбільша (найменша) країна, середня висота над рівнем моря, найбільша (найменша) висота над рівнем моря, загальна довжина берегової лінії, крайня північна (південна, східна, західна) точка материка, максимальна (мінімальна) зареєстрована температура, максимальна (мінімальна) кількість опадів на рік; Європа → площа, найбільша (найменша) країна, загальна довжина берегової лінії, середня висота над рівнем моря, найбільша (найменша) висота над рівнем моря, найпівнічніша (найпівденніша, найзахідніша) точка, максимальна (мінімальна) зареєстрована температура, максимальна (мінімальна) кількість опадів на рік. Основний виклад поділено на рубрики зі стилістично нейтральними та стилістично конотованими назвами, пор: Австралія та Океанія → У пошуках «невідомої південної землі», Один континент і десять тисяч островів, Живе «мертве серце», У далекому куточку планети, «Старі» й «нові», Рекорди Австралії та Океанії; Європа → Європа на карті, Рельєф і клімат, Води життя, Від Шпіцбергена до Гібралтару, Хто вони — сучасні європейці?, Політична мозаїка, Могутність економіки, Рекорди Європи. Привертає увагу те, що цікава для реципієнтів рекламно наснажена рубрика Рекорди Європи входить до всіх тематичних груп.

В ЕнС видові гасла «Країна світу: назва країни», що мають варіантні заголовки [Австрія (Австрійська Республіка), Албанія (Республіка Албанія), Андорра (Князівство Андорра), Бельгія (Королівство Бельгія), Білорусь (Республіка Білорусь), Україна (Держава Україна)], структуровано, як і в ЕнЧ, за єдиною уніфікованою моделлю з таким рубрикаційним набором: політичний устрій, географічне положен-

ня, площа, населення, яке диференційовано за етнічною ознакою, місцем проживання з вирізненням у відсотках його основного складу та містян (Ліхтенштейн → 33,7 тис. осіб: ліхтенштейнці німецького походження — 86%, швейцарці (16%), австрійці, німці, французи; міське населення — 22%; Україна → 44,4 млн: українці — 78%, росіяни — 17%, білоруси, молдовани, болгари, кримські татари; міське населення — 68%), ВВП на душу населення, грошова одиниця.

Завершальним композиційним елементом ЕнС є додаток «Міжнародні організації». Він, як уже можна судити із хрематонімного змісту, відрізняється своїм тематичним спрямуванням від додатків, уміщених в ЕнД та ЕнЧ. О. Г. Стадник у першому додаткові схематично аналізує структуру, принципи діяльності ранжованих нетрудових об'єднань держав або національних товариств, яких, за його твердженням, «у світі налічується близько 500» [там само, с. 494], за такими особливостями: функційними [зокрема військово-політичні (Організація Північно-Атлантичного договору), валютно-фінансові (Міжнародний валютний фонд), інші (Червоний Хрест) організації], територіальними [зокрема міжрегіональні (Міжнародна організація праці), регіональні (Спільний ринок Південного конусу), субрегіональні (Чорноморське економічне співробітництво) організації]. У другому додаткові розкрито структуру і призначення Організації Об'єднаних Націй, до якої входять на добровільних засадах держави з метою підтримання та зміцнення миру й безпеки, розвитку ефективного співробітництва між різними країнами.

Основний виклад в ЕнС репрезентований такими найпоширенішими змістовими домінантами: етимологічний коментар до хороніма, висвітлення історії країни в діяхронному плані, характеристика потенціалу її промисловості, сільського господарства, економіки, наведення важливих відомостей про її географічне положення, клімат, природні багатства. Заслугове уваги те, що пропоновані дискурси наповнені інформацією, яка виявляє різні грані самобутності країни — від її географічного положення до виформованих упродовж століть екзотичних звичаїв, традицій тощо.

У процесі порівняння ЕнД, ЕнЧ, ЕнС виявлено чимало розбіжностей статистичного та іншого характеру, що варто сприймати як вимушену закономірність, оскільки перманентний динамізм при-

таманий самому життю незалежно від його конкретних локативно-темпоральних координат, тобто перетинань у просторі та часі. До того ж укладачі праць опиралися на різні джерела. В ЕнД записано, що «статистичні дані подано за даними ООН на 2000—2005 рр., чисельність населення країн — на середину 2005 р., чисельність населення в столицях і містах-мільйонерах — за переписами та оцінками 1996—2010 р., керівники країн світу — 2010 р.» [68, с. 2]. В ЕнЧ та ЕнС такі коментарі відсутні. Суттєві й незначні інформативні розходження стосуються стабільних, наприклад площа країни, або відносно стабільних, наприклад населення країни, показників, що проілюстровано в такій таблиці 2.13.

Доречно наголосити, що для енциклопедичних статей сутнісним є хрематонімний атрибут, але найважливіше полягає в іншому: і простий користувач, і добре обізнаний у тій або тій проблемі реципієнт неодмінно мають знаходити в тематично споріднених енциклопедичних виданнях з однаковими чи різними заголовками цінну для себе інформацію і на основі добутих знань формувати, обстоювати свою концептуальну версію, розширювати власний інтелектуальний потенціал. Отож надлишку енциклопедичної продукції не буває, зрозуміло, за умови, якщо вона відповідає стандартові високої якості.

Проведений порівняльний аналіз дає підстави констатувати й таке: ідентичне номінування логосонімів значною мірою утруднює дослідницький процес, уносить у нього плутанину. Після знайомства з одним виданням належно не обізнані з проблемою реципієнти шукають студії з іншими назвами, пропускаючи повз увагу ще не опрацьовані однаково пойменовані роботи. Збіжностей на рівні заголовків варто уникати не лише в енциклопедичній, а й у будь-якій іншій сфері — мистецькій, релігійній, офіційно-діловій і т.д.

Висловлені міркування водночас потребують суттєвих уточнень. Досить загадати хоча б те, що в науковому стилі, найчастіше в науково-навчальному підстилі, активно функціонують трактатоніми або артоніми на зразок «Теоретична граматики української мови», «Українська мова», «Сучасна українська мова», «Граматики української мови», «Синтаксис української мови», «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство», «Історія України», «Органічна хімія», «Неорганічна хімія», «Математичний аналіз», «Теорія імовірностей», «Акушерська справа», «Лікувальна справа», «Сестринська справа».

Таблиця 2.13. Зафіксовані в ЕнЧ, ЕнД та ЕнС кількісні відомості про площу та населення в окремих країнах світу

Країна	Порівнювані енциклопедичні видання			Вид порівнюваної узагальнювальної інформації	
	ЕнЧ	ЕнД	ЕнС	площа [кв. км (км ²)]	населення [млн. (тис., ос.)]
Антигуа і Барбуда	443 тис. км ² 68,3 тис	442 км ² 67 488 ос.	442 км ² 68,7 тис. осіб	площа —	— населення
Гаяна (Гайана)	215 тис км ² 705,8 тис.	214 969 км ² 698 209 ос.	215 тис. км ² 0,77 млн ос.	площа —	— населення
Гвінея	245,8 тис. км ² 9,2 млн	245 857 км ² 7 775 065 ос.	246 тис. км ² 9,5 млн	площа —	— населення
Іспанія	505,9 км ² 40,28 млн	504 783 км ² 40 077 100 ос.	504,8 тис. км ² 40,3млн ос.	площа —	— населення
Ліхтенштейн	160 км ² 33,4 тис.	160 км ² 32 842 ос.	160 км ² 33,7тис. ос.	площа —	— населення
Нідерланди	41,5 тис. км ² 16,31 млн	41 526 км ² 16 067 754 ос.	4,5тис. км ² 16,4 млн ос.	площа —	— населення
Парагвай	406,8. км ² 6,19 млн	40 6752 км ² 5 884 491 ос.	406,8тис км ² 6,3млн ос.	площа —	— населення
Польща	312,6 тис. км ² 38,6 млн	312685 км ² 38 625 748 ос	312, тис.км ² 38,6 млн ос.	площа —	— населення
Сальвадор	21, 4 тис. км ² 6,5 млн	21 041 км ² 6 353 681 ос.	21 тис. км ² 6,7 млн ос.	площа —	— населення
Сент-Вінсент і Г(Г)ренадини	398,3 км ² 164,2 тис	389 км ² 116394 ос	389 км ² 117,5 тис. ос.	площа —	— населення
США	9,629 млн км ² 293млн	9 629 091 км ² 280 562 489 ос	9363,2тис.км ² 295,7 млн ос.	площа —	— населення —
Шрі-Ланка	65,6 тис. км ² 20,48 млн.	65 610 км ² 19 576 783 ос.	65,6 тис. км ² 20,1млн ос.	площа —	— населення
Єгипет	1,001 млн км ² 76,1 млн	1 001 449 км ² 70 712 345 ос.	1001,5тис.км ² 77,5 млн ос.	площа —	— населення —
Монголія	1,566 млн км ² 2,75 млн	1 565 508 км ² 2 694 432 ос	1565 тис. км ² 2,8 млн ос.	площа —	— населення

Вони чітко експлікують релевантну інформацію «книжка, у якій системно викладено основи наукових знань із певної галузі чи певної навчальної дисципліни». Засобом ідентифікування цих праць є автор X, авторський колектив X+X+... або такий маркер, як За редакцією X, За редакцією X+X+... . Пор.: Сучасна українська літературна мова / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка (Київ, 1993) і Сучасна українська літературна мова / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ (Київ, 1994). Аналізовані пропріативи функціують на правах лексичних словосполучень зі специфічним прецедентним статусом («мова, її будова, сутність та розвиток», «склад, будова властивості та перетворення речовин», «кількісні співвідношення та просторові форми реального світу», «хвороби, лікування та запобігання їм» і под.), отже, немає потреби порушувати утрадиційненого принципу номінування монографій або підручників з однорівневою релевантною інформацією і відмінними способами викладу, наукового, лінгводидактичного чи будь-якого іншого інтерпретування її.

Поширений тип становлять трактатоніми або артоніми з дискретними найменуваннями, коли один чи різні автори конкретизують заголовки, маркуючи галузі науки, адресатів тощо, пор.: Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис (Київ, 1993) і Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія (Київ, 2005), Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія (Донецьк, 1996) і Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис (Донецьк, 2001). Окремі заголовкові структури можуть вступати у відношення номінативної ізофункційності, як-от: Граматики української мови. Морфологія ↔ Морфологія української мови; Граматики української мови. Синтаксис ↔ Синтаксис української мови; Загальне мовознавство ↔ Теорія мовознавства та історія лінгвістичних в(у)чень.

Трапляються і такі випадки, коли ту саму дисципліну різні автори називають неоднаково, зберігаючи в заголовковій структурі ключові лексеми чи словосполучення. Предмет журналістського циклу, змістом якого є теоретичні засади масового спілкування, типології масового впливу, методи медіадосліджень, наукові течії та підходи до вивчення масової комунікації, А. Москаленко, Л. Гу-

берський, В. Іванов, В. Вергун іменують «Масова комунікація» (Київ, 1997), С. Квіт — «Масові комунікації» (Київ, 2008), а В. Різун — «Теорія масової комунікації» (Київ, 2008). Така номінативна асиметричність характерна передусім для тих наук або їх галузей, які тільки-но з'явилися чи перебувають у стадії становлення, окреслюючи свій предмет дослідження, формуючи мету та завдання, займаючи нішу в системі суміжних і несуміжних наук, конституюючи власні методи та методики аналізу.

Не можна оминати ще однієї специфіки номінування енциклопедичних видань — уведення до заголовкової структури з активно використовуваним набором ключових слів інших ключових слів, логічним наслідком чого є поява нових реєстрових одиниць, очікуване й закономірне розширення конституювального репертуару моделі опису та значеннєвого обсягу різноматематичних статей, унесення ще не оприлюднених або маловідомих відомостей до персональних гасел і т. ін. Проаналізовані праці з ідентичним ключовим словом і сформовані на його базі частково відмінними заголовками — «Країни світу: Енциклопедичний довідник» (ЕнД, ЕнЧ), «Країни світу: Великий довідник» (ЕнС), що входять до видань тематичного циклу «частини всесвіту, які становлять єдність із погляду історичних, природних умов, населення, визначних місць тощо», певною мірою корелюють і водночас протиставлені за україноцентричною стратегією енциклопедії, у назві якої поданий вище обсяг ключових слів розширює лексема-хоронім Україна — «Країни світу і Україна» [71] (далі — ЕнУ). Важливо закцетувати, що потреба в такій науковій студії очевидна хоча б через ту причину, яку озвучує А. І. Кудряченко в «Передмові» до ЕнУ: «Для України, яка відносно недавно відновила свою державну незалежність, нагальними завданнями постали подолання історичних схем, міфів та концептуальних підходів націй, домінуючих у минулому щодо нашої країни, які ще й сьогодні побутують і справляють вплив у багатьох зарубіжних державах. Адже навіть у Німеччині та Франції, з якими зв'язки нашого народу сягають глибини віків, чимало політиків недостатньо диференціюють Україну, її національні інтереси від інших країн СНД» [там само, с. 5]. З огляду на цю й інші причини щодо місця та ролі нашої держави у світі вкрай важливим є розв'язання принципів завдань, які поставили

укладачі ЕНУ, а саме: «утвердження України як дієвого і рівноправного партнера міжнародного співробітництва», «гостра потреба опертися на фундаментальні історичні знання про інші країни світу, що мають допомогти суспільству та державі виважено, усвідомлено та ефективно реалізувати як глибокі внутрішні перетворення, так і успішно втілювати зовнішньополітичні, зокрема — й інтеграційні, стратегії» [там само, с. 6]. Такий стан речей зобов'язує, по-перше, з позицій історичної перспективи та ретроспективи принципово скорегувати, розширити на засадах неупередженості, об'єктивності, аргументованості, наукової вивіреності знання про історію і специфіку розвитку країн світу, по-друге, органічно «вписати українську історію у всесвітню історію» [там само] на таких самих засадах, запропонувавши власну візію цих процесів, а найголовніше — своє бачення всесвітньої історії та місця в ній України.

Подібність композиції праць ЕНУ, ЕНД та ЕНЧ в тому, що використано схожу за багатьма параметрами технологію опису, репрезентовану гіперо-гіпонімічною моделлю «конкретна частина світу»—«конкретна країна конкретної частини світу». Материк Європа поділено за географічними регіонами (напр.: Європа → Країни Північної Європи, Країни Західної Європи, Країни Південної Європи), у межах яких гасла з ідентифікувальною номінацією «Конкретна країна конкретної частини світу» (напр.: Країни Північної Європи → Велика Британія, Данія, Естонія, Ірландія, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Фінляндія, Швеція; Країни Західної Європи → Австрія, Бельгія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Німеччина, Франція, Швейцарія; Країни Західної Європи → Андорра, Ватикан, Греція, Іспанія, Італія, Кіпр, Мальта, Португалія, Сан-Маріно) подано за алфавітом. Структуру їх формують п'ять змістових частин, причому перша, друга й четверта перетинаються за окремими сюжетними лініями з відповідним дефініційним тлом ЕНД, ЕНЧ та ЕНС, п'ята містить покликання на корисні електронні джерела та перелік основної літератури про ту або ту країну, а третя є самобутньою, позаяк вона присвячена історичним зв'язкам країн світу з Україною 1) до 1991 року й 2) після 1991 року. Першорядний зміст її — системні відомості про торговельно-економічні зв'язки, обсяги інвестицій, спільні підприємства, реалізацію основних економічних проєктів.

У першій, довідковій, частині компонентом рубрики «Населення» є підрубрика «Чисельність українців» із неуніфікованими коментарями, добутими з різних джерел, як-от: Велика Британія → «Чисельність українців: 15 тис. осіб (на 31.12.2015, Національний статистичний офіс); за даними з Міжнародної організації з міграції — 23,4 тис. (2015); на думку керівників українських громадських організацій, чисельність українців становить 30—35 тисяч осіб» [там само, с. 10]; Фінляндія → «Чисельність українців: за даними Статистики Фінляндії, станом на 31.12.2016 р. у країні проживало 3761 громадян України (на 31.12.2000 — 961 громадянин України). На 31.12.2010 р. громадянство Фінляндії отримали 958 осіб, які були народжені в Україні, впродовж 2011—2015 рр. громадянство Фінляндії отримали ще 686 українців. Загалом близько 1 тис. українців Фінляндії підтримують зв'язок із Посольством України в Гельсінкі та українськими національно-культурними товариствами» [там само, с. 169].

Не зайвим буде ще раз наголосити, що енциклопедичні видання опиняються в полі зору дослідників та всіх, хто цікавиться тією або тією проблемою, передусім через логосонімну сферу з притаманним їй набором ключових слів як маркерів релевантності інформації, і стать предметом аналізу різного рівня та якості. Тематично споріднені енциклопедичні джерела в єдності репрезентують багатовимірну концепцію особистості, події, явища тощо, стають надійною базою для наступних циклів перманентного процесу пізнання. Досвід української та закордонної науки показує, що саме енциклопедичні праці здобули визнання як найвичерпніші форми інформаційних публікацій щодо повноти відомостей, вони «об'єднують найістотнішу інформацію з усіх галузей знань чи якоїсь окремої галузі» [42, с. 7].

2.2.6. Похідні утворення від лексики *енциклопедія*

Первісне значення терміна «енциклопедія» стало базою для творення похідних слів із притаманною їм специфічністю значенневої будови та лексико-граматичною поліфункційністю. Крім проаналізованих прикметників *енциклопедичний*, *енциклопедійний*, що входять до складу пропріативів і вживаються як апелятиви, та

іменника-терміна енциклопедографія, досліджувану групу репрезентують інші 1) ад'єктиви (енциклопедознавчий, енциклопедистський, енциклопедистівський) і 2) субстантиви [енциклопедистика, енциклопедознавство, енциклопедотворення, енциклопедіотворення, енциклопедознавець (енциклопедознавиці), енциклопедист (енциклопедистка, енциклопедисти), енциклопедизм, енциклопедизація, енциклопедування, енциклопедографія], а також 3) вербатииви (енциклопедизувати, енциклопедувати, енциклопедити) й 4) адвербатииви (енциклопедично, енциклопедійно). З мотиватом вони перебувають у прямих (енциклопедія → енциклопедичний; енциклопедія → енциклопедизм) та опосередкованих (енциклопедія → енциклопедійний → енциклопедійно; енциклопедія → енциклопедувати → енциклопедування) відношеннях, зберігають логіко-предметний, поняттєво-семантичний, структурний і функційний зв'язки. Аналізовані лексеми утворені морфологічним 1) суфіксальним способом, 2) основоскладанням, 3) основоскладанням та суфіксацією, 4) словоскладанням, причому домінує в цій дериваційній системі суфіксація (49%), що відображено в таблиці 2.14.

Окремі з вирізнених лексем можуть експлікувати емотивно-конотативні значеннєві відтінки. Для цього розряду слів типовими, але не єдино можливими є такі ознаки, як моносемантичність і синтагматична лімітативність. Уся ж гносеологічно-семасіологічна процедура, яку вони переживають, — важливий фрагмент системної вербалізації, послідовно й закономірно вичленовуваної в концептуальній картині світу як усеохопному «континуумі знань людини про світ» [72, с. 12] мовно-інтелектуальної картини світу, осердям якої є компендіуми енциклопедичних знань.

Іменникові утворення. Найуживаніший тип становлять поліфункційні щодо семантики іменникові утворення, представлені такими конкретними репрезентантами (моделі 1-8). **Модель 1-2. Енциклопедія → енциклопедистика, енциклопедія → енциклопедознавство.** Лексеми енциклопедистика, енциклопедознавство — продукт пізнішого розвитку порівняно з іншими похідними одиницями, зумовлений чисто прагматичними чинниками: виникла потреба створення науки про енциклопедію, її теоретичні засади, практичну зорієнтованість.

Таблиця 2.14. Дериваційний потенціал лексеми *енциклопедія*

Похідні утворення				← Енциклопедія →	Спосіб словотвору: морфологічний			
Sub	Adj	Verb	Adv		С	СО	СС	СО+С
	+			→ енциклопедичний ↳ енциклопедично ↳ енциклопедизувати	+			
		+	+	↓				
+				→ енциклопедизація → енциклопедійний ↳ енциклопедійно	+			
	+		+		+			
+				→ енциклопедист ↳ енциклопедистський ↳ енциклопедистівський ↳ енциклопедистика ↳ енциклопедистка	+			
	+				+			
+				→ енциклопедизм → енциклопедити → енциклопедувати ↳ енциклопедування	+			
		+			+			
+					+			
+				→ енциклопедографія → вебенциклопедія → вікіенциклопедія → вебенциклопедія → експресенциклопедія → відеоенциклопедія → квазіенциклопедія → псевдоенциклопедія → мініенциклопедія → мегаенциклопедія → моноенциклопедія → суперенциклопедія → ультраенциклопедія		+		
						+		
+				→ бізнес-енциклопедія → онлайн-енциклопедія → офлайн-енциклопедія → інтернет-енциклопедія				+
								+
+				→ енциклопедотворення → енциклопедіотворення → енциклопедознавство				+
				↓				
+				↳ енциклопедознавець	+			
				↓				
+				↳ енциклопедознавчий	+			
26	5	3	2	← [абсолютна кількість] → Усього: 36	26	5	3	2
72%	14%	8%	6%	← [відносна кількість] →	47%	33%	11%	8%

Прийняті скорочення: Sub – іменникові утворення, Adj – прикметникові утворення, Verb – дієслівні утворення, Adv – прислівникові утворення, С – суфіксальний спосіб творення, СО – складання основ, СС – складання слів, СО+С – складання основ + суфіксація.

Своїм корінням енциклопедистика (енциклопедознавство) сягає 11 ст., набуває результативного динамічного розвитку в 17—18 ст., а по-особливому активізується в першій половині 20 ст., коли почали укладати власне енциклопедії як наукові довідники й «відтоді з'явилося багато енциклопедичних видань — переважна більшість із них — за останні 20—30 років, особливо спостерігаємо енциклопедичний бум у період незалежності» [73, с. 9]. Завдання науки, про яку йдеться, — різновекторне інтерпретування енциклопедії як своєрідного наукового джерела, що об'єднує найважливіші відомості з усіх чи окремих галузей знань.

Енциклопедистика й енциклопедознавство — різні терміни на позначення того самого денотата, пор.: ЕУ — окрема віха не лише в українській енциклопедистиці, а й у національній культурній спадщині (Т. Березюк та ін.), По-перше, інформаційний масив радянської енциклопедистики застарів не тільки з методологічної, а й фактологічної точки зору (О. Лисенко), 26 червня 2018 року Інститут енциклопедичних досліджень НАН України спільно з Київським осередком Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) провів круглий стіл «Енциклопедистика в діяльності Національної академії наук України та Наукового товариства імені Шевченка»(Інтернет-ресурс); У дослідженні представлено розуміння енциклопедознавства як науки, що вивчає енциклопедичні видання та енциклопедичне знання (О. Іщенко), Зважаючи на те, що енциклопедичні видання є дієвим засобом культурологічного й просвітницького напрямку політики держави, наразі актуальним в україністиці (в галузі енциклопедознавства) є з'ясування їхньої типології, стильових особливостей та функцій, що виконують енциклопедії в сучасних реаліях українського суспільства(Т. Березюк та ін.). Перший термін входить до словотвірного типу із суфіксом іншомовного походження -ик(а) й репрезентує деривати зі значенням «галузь науки», мотивом яких є назви осіб (енциклопедист). Базою для постання другого терміна послужило підрядне словосполучення, сформоване за участю дієслова знати й залежного іменника в об'єктній функції енциклопедія, тобто він утворився внаслідок складання двох основ, яке супроводжує суфіксація другої основи. Доповнює цей номінативний розряд синтаксична конструкція енциклопедична справа: Досліджено основні етапи становлення й роз-

виту енциклопедичної справи в Україні (Н. Черниш); У дисертації проаналізовано передісторію вітчизняної енциклопедичної справи, а також зроблено особливий наголос на висвітленні вітчизняної енциклопедичної традиції на прикладі окремих проектів, їхніх ініціаторів й провідних виконавців (С. Борчук). Родовою назвою до вирізнених термінів є субстантивно-ад'єктивна конструкція енциклопедична наука: Питання стилю в енциклопедознавчій науці — це не лише наратив про структурне й мовне оформлення матеріалів у енциклопедичних виданнях, це ще й аспект сприйняття, оцінки й засвоєння поданої інформації її споживачем (суспільством) (Т. Березюк та ін.).

Терміни енциклопедистика, енциклопедознавство, енциклопедична справа тлумачать по-різному. На переконання одних дослідників, вони перебувають у відношенні ізофункційності й різняться лише стилістичними властивостями — урізноманітнюють виклад, забезпечують уникнення невиправданого повтору в межах невеликого за обсягом тексту: Конференція об'єднала інтелектуальний потенціал дослідників у галузі енциклопедистики, які, спираючись на традиції і досвід попередників, прагнуть розширити горизонти сучасного енциклопедознавства. Учасники зібрання обговорили широке коло питань — від теоретичних основ енциклопедистики до практичного досвіду створення енциклопедичних видань, дискутували про напрями та перспективи розвитку енциклопедичної справи в Україні й за кордоном, відзначили необхідність співпраці з колегами з інших країн (Л. Рябець, С. Очеретянко). За твердженням інших учених, для описуваних термінів характерні відмінності поняттєвого рівня, гіперогіпонімічні відношення. Зокрема, О. Іщенко ототожнює терміни енциклопедистики й енциклопедознавство, закріплюючи за ними такий зміст: наука про енциклопедії, яка є «вузькопрофільною, оскільки спрямована переважно на проблеми методологічного характеру, що визначають особливості творення енциклопедій, енциклопедичних словників чи довідників, зокрема формування концепції видання, добору енциклопедичних гасел, підготовки енциклопедичних статей, їх стильових особливостей тощо» [74, с. 120].

Вияскравлено й інший сутнісний аспект розгляданої проблеми, згідно з яким не менш важливою в енциклопедичному процесі є науково-практична діяльність — організація, підготовка та

опублікування енциклопедичних видань. Ідеться про практичний складник науки про енциклопедії, який часто називають енциклопедичною справою і цим самим протиставляють його теоретико-методологічному сегментові, що входить до сфери об'єкта енциклопедознавства [там само]. «Обидва терміни, — наголошено в щойно аналізованій праці, — об'єднуються більш ширшим поняттям — енциклопедистика» [там само]. Такий висновок не угоджується із задекларованою вище тезою про ідентичність понять енциклопедистика та енциклопедознавство. На нашу думку, вони є взаємозамінними й не перебувають у гіперо-гіпонімічній залежності. Родовим для цих понять може бути згадуване вище номінування енциклопедична наука. До речі, така практика поширена в науковій галузі загалом (процент і відсоток, фундамент та основа, дефект і вада, дублікат та копія, асиміляція і уподібнення, аеронний та повітряний, трансформація і перетворення, адекватний та тотожний, пейзаж і краєвид) і у сфері окремих наук зосібна (мовознавство й лінгвістика, дериватологія та словотвір, прономінатив і займенник, кома та перетинка, ковинка, запинка, протинка; неоплазма й новоутворення, лейкоцитоліз та лейколіз, прапасниця і малярія, гарячка та лихоманка, віщеральний і нутріщевий, церебральний та мозковий). В основі дублетних термінів лежать різні моделі з огляду на генетичну природу («автохтонно-автохтонні утворення», «автохтонно-запозичені утворення», «запозичено-запозичені утворення»), компонентний склад («лексемно-лексемні утворення», «лексемо-словополученнєві утворення», словополученнєво-словополученнєві утворення»).

Що ж до енциклопедичної справи, то цю терміносполуку варто тлумачити як розділ енциклопедистики (енциклопедознавства), об'єктом якого є практика укладання енциклопедичних праць різних типів (класичних енциклопедій, енциклопедичних довідників та словників як довідкових носіїв системної інформації про людину, природу всесвіт). Йому міг би відповідати семантично прозоріший і зручніший для вжитку однослівний термін енциклопедографія, який уже починають використовувати (див., напр.: [75]), чітко проектуючи його в поняттєвий простір «практика підготовки енциклопедичних видань» [34, с. 10]. Отже, енциклопедографія є окремою галуззю енциклопедистики, призначення якої — ство-

рення енциклопедичних видань, а також опрацювання їх теоретичних засад. Вона, зрозуміло, використовує теоретичний і практичний досвід лексикографії та водночас випрацьовує специфічні рекомендації і прийоми створення енциклопедичних праць, які є неоднорідними щодо жанру, призначення, адресатності, змістової наповнюваності, доступності й т. ін. З-поміж термінів, що означають специфічні поняття лексикографії, — лексикографування та лексикографічний параметр. Лексикографування витлумачують як 1) лінгвістичну діяльність, безпосередньо пов'язану зі створенням словників, 2) словникове інтерпретування тих або тих мовних одиниць (синхронно-діахронне, тлумачне, етимологічне й под.), а лексикографічний параметр — як спосіб словникового інтерпретування тих або тих мовних одиниць, специфіка словникового подання структурних та інших ознак мови. Уведення в реально зримій перспективі до активного обігу терміна *енциклопедографія* покличе до життя такі важливі для досліджуваної наукової сфери терміни, як 1) *енциклопедографування* — а) енциклопедична діяльність, безпосередньо пов'язана зі створенням енциклопедичних видань, б) енциклопедографічне інтерпретування (історичне, загальнонаукове, частковонаукове, етнічне, ідеологічне й под.) тих або тих явищ, подій, фактів, персоналій і т. д. та 2) *енциклопедографічний параметр* — спосіб енциклопедографічного інтерпретування тих або тих явищ, подій, фактів, персоналій і т. д. Одним із найперспективніших напрямів енциклопедографії, що набуває статусу окремої наукової галузі, логічно вважати електронну енциклопедистику як «джерело представлення й поширення енциклопедичних знань в ... інформаційному просторі, підвищення інтелектуального потенціалу й духовної культури громадян» [там само, с. 10].

Модель 3. Енциклопедія ↔ енциклопедознавець (енциклопедознавці).

Унаслідок поєднання питомої та запозиченої основ, ускладненого суфіксацією, утворилася лексема *енциклопедознавець*, що експлікує значення «фахівець із енциклопедознавства» й починає входити до активного вжитку в книжних стилях (пор.: *балтознавець*, *ґрунтознавець*, *краєзнавець*, *літературознавець*, *мовознавець*, *собакознавець*, *сходознавець*, *театрознавець*, *товарознавець*, *українознавець*, *франкознавець*): Ще одну доповідь, присвячену історії створення «Укра-

їнської радянської енциклопедії», надіслала на конференцію професор Української академії друкарства, відомий український енциклопедознавець Н. І. Черниш (О. Іщенко, С. Очеретянко), Подібні видання, тобто такі, що мають етнічний компонент і презентують окремий корінний народ, його історію, традиції, звичаї й культуру, енциклопедознавці кваліфікують національно-регіональними (О. Іщенко).

Модель 4. Енциклопедія ↔ енциклопедист (енциклопедисти) енциклопедія ↔ енциклопедистка (енциклопедистки). 3-поміж активно використовуваних похідних одиниць — утворений за допомогою суфікса -ист, що входить до словотвірного типу «назви представників суспільства», іменник у формі множини енциклопедисти як заголовок до енциклопедичної статті-довідки, яку з різним ступенем конкретизації подають енциклопедичні видання. У ній ідеться про передових французьких мислителів, учених, письменників та публіцистів (Ж.-Л. д'Аламбер, Ж. Бюффон, Вольтер (справжнє прізвище Франсуа Марі Аруе), К. Гельвецій, П. Гольбах, Д. Дідро, Е. Б. Кондильяк, Г.-Б. Маблі, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, А. Тюрго та ін.), які сформували авторський колектив *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (натхненники й організатори — Д. Дідро і Ж.-Л. д'Аламбер), виданої в 1751—1780 роках [див.: 30, т. 4, с. 39]. Мета підготовленого багатотомного видання — представлення чинних знань як єдиного цілого й спрямування їх у русло розуміння сутності нових суспільних відносин. У Словникові української мови в 20-ти томах первинне значення слова енциклопедисти витлумачено так: «Представник групи передових французьких мислителів, які об'єдналися навколо Енциклопедії, що видавалася наприкінці ХVIII ст. за редакцією Д. Дідро і Ж.-Л. д'Аламбера, а також той, хто поділяє їхні погляди. Платон Петрович був освічений і начитаний, як і його батько, котрий ... сповняв свою бібліотеку творами енциклопедистів (І. Нечуй-Левицький); Справою всього життя, що зробила безсмертним ім'я Дідро, стало видання "Енциклопедії". Вчених і літераторів, яких вона об'єднала, називали енциклопедистами (із журн.)» (див.: [23, т. 4, с.651]).

У тлумачних словниках зафіксовано, крім проаналізованого вище, інше марковане за аксіологічним і стильовим критеріями значення субстантива енциклопедист — «Людина, яка має енцикло-

педичні знання»: Великий енциклопедист В. І. Вернадський глибоко усвідомив усю попередню наукову картину світу (з наукової літератури) [там само, т. 4, с. 651]. Пор.: «Ерудована особа з глибокими універсальними знаннями в певній чи багатьох галузях науки й життя» [76, с. 54], «Людина, яка відзначається глибокими різносторонніми знаннями або різносторонньою діяльністю» [77, с. 252].

Регулярним для лексичної одиниці енциклопедист із вирізною семантикою є вживання в статтях-персоналіях у ролі одного з важливих ідентифікаторів інтелектуальних граней особистості. Найтипівіші для неї такі форми семантико-синтаксичного функціонування в книжній писемній мові: 1) самостійний компонент із предикативним або апозитивним статусом, 2) самостійний компонент ряду однорідних прикладок, що характеризують особу за одним чи суміжними видами діяльності, 3) предикативно або апозитивно вживаний компонент, що програмує залежну позицію, яку заповнюють лексеми — назви конкретних наук (мова, історія, біологія), галузей суміжних і несуміжних наук (гуманітаристика, українознавство), сфер буття із широким об'єктом пізнання та перетворення дійсності (духовність, культура, теорія пізнання, 4) компонент прикладкової конструкції з обмеженим лексико-семантичним спектром означуваних слів (це, власне, іменники — найменування загальних та конкретних видів інтелектуальної діяльності: учений, науковець, мислитель, історик, етнограф, фізик, хімік): «Енциклопедист ХХ століття — Микола Вавилов» (Інтернет-ресурс); Михайло Олександрович [Максимович] відомий як вчений-природознавець, ботанік, філолог, етнограф, фольклорист, історик, енциклопедист, літератор, поет, філософ, перекладач, основоположник вітчизняної історіографії (Інтернет-ресурс), Він [Пантелеймон Куліш] був подвижником, енциклопедистом, особистістю масштабу діячів італійської епохи Відродження (Інтернет-ресурс), «П'єр Ларусс — французький лексикограф та енциклопедист, упорядник знаменитого словника»: до 200-річчя від дня народження (Інтернет-ресурс); Він [Віктор Глушков] був енциклопедистом кібернетики (Інтернет-ресурс), ... Наукова бібліотека підготувала експрес-виставку «Павло Чубинський: енциклопедист народного життя» (Інтернет-ресурс), І.Франко «енциклопедист не лише в царині знань, а й у своїй політичній, громадській, науко-

вій діяльності» (І. Драч); За життя прославився [Дмитро Чижевський] як учений-енциклопедист, культуролог, філософ, літературознавець, релігієзнавець, лінгвіст, славіст, дослідник української і слов'янської літератури, історії культури, філософії, релігійної думки й слов'янської духовності. (Інтернет-ресурс), Разом з тим треба підкреслити, що Арістотель як мислитель-енциклопедист не оминув проблематику любові та дружби у розгляді соціально-філософських, політичних проблем та питань (Інтернет-ресурс), Є історики-енциклопедисти, яким був, скажімо, велетень і учитель Ігоря, Ярослав Дашкевич... (Інтернет-ресурс). Аналізований план змісту лексичної одиниці енциклопедист є досить конкретним і емним. Закріплена за ним іманентна характеризувальна сема 'високий інтелект, обдарованість, обізнаність, начитаність особистості' стосується окремих людей, які мають виняткові досягнення, наукові здобутки, творча діяльність яких має для життя суспільства історичне значення, роль яких непроминальна в житті соціуму. Специфіка аналізованого іменника полягає і в тому, що він функціонує без атрибутивних конкретизаторів.

Їхня присутність у вигляді частіше узгоджених, а зрідка незгоджених означень стає вмотивованою, якщо лексема енциклопедист є другою назвою особистості з надзвичайними заслугами: Видатний енциклопедист, культуролог, поет і філософ І. І. Огієнко казав: «Тернистим шляхом, згинаючись під важким тягарем чорної неволі, утворили ми свою велику культуру...» (Інтернет-ресурс), Він [Арістотель] був одним із великих енциклопедистів, відомих людству (Інтернет-ресурс). Вершинним компонентом цієї аксіологічної парадигми можна вважати конструкції енциклопедист європейського рівня, енциклопедист світового рівня, енциклопедист у найвищому розумінні цього слова: Іван Раковський — енциклопедист європейського рівня (Н. Черниш); Дмитро Чижевський — енциклопедист світового рівня (І. Пельо); Іван Франко ... видатний критик, літературознавець, історик, філософ, фольклорист, етнограф, мовознавець, мистецтвознавець, соціолог, економіст, публіцист, журналіст, видавець, діяч політичного життя — тобто енциклопедист у найвищому розумінні цього слова ... (Інтернет-ресурс). Можливі й інші конкретизації за участю атрибутивного модифікатора, скажімо, вказівка на ступінь відомості, популярності або зниження його через які-небудь обставини,

етнічну належність: Назвіть прізвища відомих просвітителів-енциклопедистів (Інтернет-ресурс), Євген Онацький — призабутий український енциклопедист (М. Мушинка), Польський вчений-енциклопедист (астроном, математик, філософ, педагог) Ян Снядецький народився 29 серпня 1756 р. у м. Жнін (Інтернет-ресурс).

Сьогодні спостережено таке явище, як зловживання лексемою енциклопедист із проаналізованим вище значенням. За її допомогою характеризують персоналії, уналежнення яких до когорти енциклопедистів викликає певні застереження або є й зовсім не обґрунтованим. Цей денотативно-номінативний дисонанс поширений у регіональних енциклопедіях. Іншу картину виявлено в Енциклопедії Сучасної України: у 24 томах, де вміщено 69 500 гасел, слово енциклопедія вжите 27 разів, причому лише в трьох статтях, заголовками яких є прізвища, імена та по батькові: український географ, демограф, організатор української науки в діаспорі Кубійович Володимир Михайлович, укладач 4-томної Української малої енциклопедії Онацький Євген Дементійович та кримськотатарський письменник, науковець Акчокракли Осман Нурі-Асанович. До речі, Володимира Кубійовича згадано як енциклопедиста ще 6 разів в основній частині тексту та в літературі до нього [гасла «Краків» (двічі), «Лемки», «Мемуаристика», «Мирогоща Перша», «Новий Санч (Новий Сонч)»].

З-поміж багатотисячних суб'єктів, про яких ідеться в змістовій, а не дефінітивній частині, енциклопедистами поймає названо давньогрецького філософа Арістотеля («Енциклопедія»), середньоазіатського вченого Біруні, римського вченого Плінія Старшого («Гемологія»), французьких філософів Поля-Анрі Гольбаха й Дені Дідро («Деїзм»), вченого, письменника і просвітителя татарського народу Каюма Насирі («Башкортостан»), швейцарського вченого Ейлера («Машинознавство»), молдовського вченого, письменника Дмитрія Кантеміра («Молдова»), російського письменника, журналіста, що має українське походження, Михайла Філіппова («Катеринопільський район»), українського вченого Михайла Максимовича («Михайлова Гора», «Глухенький Микола Герасимович»). Через літературу як органічний складник гасел енциклопедистами названо українського історика Теофіля Кострубу («Коструба Тео-

фільм Петрович»), літературознавця, мовознавця, журналіста Івана Лисенка («Лисенко Іван Максимович»), економічного географа Олексія Краснопольського («Краснопольський Олексій Васильович»), історика, співредактора й головного редактора Енциклопедії українознавства Аркадія Жуковського («Жуковський Аркадій Іларіонович»). Суб'єктами енциклопедичних статей є й імперсональні мислителі-енциклопедисти («Неокласика»), середньоазіатський учений-енциклопедист — персонаж роману «Біруні» Уразака (Оразак) Бекбаулова [«Бекбаулов Уразак (Оразак)»]. Аналізована лексема функціонує в досліджуваному контексті як пропріатив. Ідеться про назву фільму «Енциклопедисти» Л. Зоріна, у якому одну з головних ролей зіграв Євген Леонов («Леонов Євген Павлович»). Цим словом не послуговуються в більшій, ніж належить, кількості видатні, відомі автори, укладачі енциклопедичних та неенциклопедичних видань. Зокрема, у тритомному «Щоденникові» О. Гончара, що охоплює понад піввікову українську і світову історію (червень 1943 — липень 1995 рр.) і в якому винятково важливе місце приділено енциклопедичним проблемам, іменник енциклопедист ужито двічі в ролі характеризувального засобу видатних особистостей — Г. Сковороди та Д. Яворницького: *Одне ясно — розумом він [Г. Сковорода] був рівний французьким енциклопедистам, моральне вчення його дуже актуальне й для нашого багато в чому аморального віку...* (05.11.1990); *Там він радився з краєзнавцем Прокопом Короленком, якого Рейну порадив «енциклопедист козаччини» Яворницький...* (02.08.1990). Саме ж слово енциклопедія використано 19 разів, причому найчастотнішим для нього є функціонування у структурі реальних та потенційних логосонів: *Українська р(Р)адянська е(Е)нциклопедія (УРЕ) (7 вживань), Шевченківська енциклопедія (3 вживань), японська Дитяча енциклопедія (1 вживання); українська літературна енциклопедія (1 вживання), енциклопедія письменників-фронтовиків (1 вживання).*

Сучасні лексикографічні джерела не фіксують ще одного чинного в узусі значення лексеми енциклопедист, яке відчутно посилює свою частоту вживання, — «фахівець, учений у галузі енциклопедознавства». Утворення за регулярною моделлю «назви професії + суфікс -ист, -іст» — явище поширене в українській мові й охоплює формальні, природничі та соціально-гуманітарні науки, демон-

струючи виняткову активність у царині лінгвістики (геодезист, граматист, синтаксист, статист, таксист, фонетист; фізіологіст, економіст, логіст, програміст, стиліст). До речі, зафіксовано активізацію описуваного значення в енциклопедичній сфері: *Над чим і як працюють наші енциклопедисти, розповів керівник Інституту енциклопедичних досліджень НАН України М. Железняк (Інтернет-ресурс), Окремі енциклопедисти її [електронну енциклопедію] визначають так... (Л. Демська-Будзуляк). Регулярними заповнювачами синтаксичної позиції, яку програмує іменник енциклопедист, заповнюють прикметники, що передають значення часу (сучасний, майбутній), підпорядкованості або незалежності (залежний, вільний, незалежний), характеризують риси вдачі людини (працьовитий, старанний, сумлінний, скрупульозний), її поважність, вплив у соціумі (знаний, відомий, авторитетний, шанований): Методика, апробована при створенні ЕСУ, використовується сучасними енциклопедистами України, зокрема нею скористалися укладачі тритомного «Тернопільського енциклопедичного словника» (Я. Д. Ісаєвич, М. Г. Железняк); Тип харизми — «незалежний енциклопедист» (Інтернет-ресурс); У монографії науковець світової слави академік Аркадій Іларіонович Жуковський представлений як знаний і шанований в науковому світі географ, картограф та енциклопедист (В. Руденко, А. Пирогівська), Колектив односторонців, який ось уже 15 літ очолює відомий енциклопедист М. Железняк, трудився на волонтерських засадах (ж. «Українська мова»). Перспективи появи аналізованого значення як окремого структурного компонента в семантичному обсязі слова енциклопедист очевидні з огляду дії не лише інтралінгвальних чинників, що демонструють свою значущість передусім на словотвірному рівні та в номінативній парадигмі, а й екстралінгвальних — активізацією енциклопедичної діяльності в нашій державі, наслідком чого є вихід у світ регіональних енциклопедій, довідників, збільшення кількості працівників у цій важливій для демократичного суспільства сфері.*

З-поміж зафіксованих у Словникові української мови в 11-ти томах, Словникові української мови у 20-ти томах фемінітивів немає жіночої назви від субстантива енциклопедист, якій відповідає реальний референт. Виникнення іменника енциклопедистка, який увійшов до Великого тлумачного словника сучасної української мови (Жін. до енци-

клопедист [21, с. 264]), Орфографічного словника української мови [78, с. 211], репрезентоване типовим суфіксальним різновидом -к(а), що є найпродуктивнішим у досліджуваному контексті формантом афіксальної деривації, спричинене тенденцією активного поширення в українській мові посталих на основі маскулінних номінативів лексем, що позначають жінок за різними ономасіологічними ознаками, зокрема й такими: «соціальний стан, соціально-індивідуальна характеристика», «рід занять, професія». Перша ознака корелює із реалізованою описуваним фемінітивом семантикою «людина, яка має енциклопедичні знання», а друга — «фахівець, учений у галузі енциклопедознавства»: Вона [Леся Українка] дійсно обернена до світу, вона високоосвічена людина, поліглот, енциклопедистка, культуролог, філософ, який тримає в полі зору не лише європейську, а й світову культуру, бачить її обшири від найдавніших часів до сучасних (М. Моклиця); Очільниця обласної бібліотеки для дітей та юнацтва ім. Василя Симоненка Катерина Вербівська, — за спеціальними напрацюваннями, — фітознавчиня, енциклопедистка національних страв, психолог (Інтернет-ресурс). Відому енциклопедистку, авторку численних праць шанують у науковому світі...й не тільки (Інтернет-ресурс). Зрозуміло, що функційні потенції лексеми енциклопедистка, як і фемінативів з іншою ономасіологічною природою, утворених на базі іменників чоловічого роду, в енциклопедичному дискурсі миттєво не активізуються, а самі жіночі найменування не стануть відразу сильною, або стійкою, мовною нормою, під якою розуміють «регулярні, традиційні реалізації кодифікованих мовних одиниць (фонетичних, граматичних, лексичних) у писемній і усній практиці» [79, с. 267].

Важливо не забувати, що в цьому процесі, з одного боку, панує стратегія кодифікації, а не узуалізації, уніфікації, а не альтернативності, традиції, а не новації, загальноновживаності, а не стилістичної маркованості, що вагомим обмежувальним чинником фемінізації українських маскулінізмів «був і залишається вплив офіційно-ділового стилю, де стать особи-фахівця не має актуального значення» [80, с. 57]. Отже, процес фемінізації в енциклопедичній сфері стане відчутним і зрештою набуде чинності, коли належно сформується на диференційних ознаках літературного стандарту фемін-

ноцентричний лексикон або окремі його лексико-семантичні сегменти, які беззастережно сприйматиме суспільство. З іншого боку, аналізований процес у контексті функціонування української літературної мови «розвивається вже фактично незалежно від ставлення до нього з боку мовознавців і лексикографів», оскільки «певні кола мовців сприймають це явище як одну зі специфічних, характерних ознак української мови (особливо ж на фоні інших слов'янських мов, яку вони також знають і яка вже протягом кількох століть справляє потужний вплив на українську, а саме російську)» [56, с. 112].

Модель 5. Енциклопедія ↔ енциклопедизм. У сучасній українській мові високим ступенем продуктивності наділена похідна від терміна «енциклопедія» лексема енциклопедизм із притаманним їй конкретним значенням «широка всебічна освіченість, обізнаність у різних галузях знання»: Показчик друкованих праць О. П. Маркевича засвідчує звияжницьку працю вченого на ниві енциклопедизму (з наукової літератури); Незвичайною широтою наукових інтересів і енциклопедизмом знань відзначався видатний український і російський філолог О. О. Потебня (з навчальної літератури) (див.: [23, т. 4, с. 651]).

Воно послідовно співвідноситься на рівні логіко-предметних, поняттєво-семантичних, а почасти й прагматичних зв'язків із взаємопов'язаними семантичними описами «людина, яка має енциклопедичні знання», «людина, яка відзначається глибокими різносторонніми знаннями або різносторонньою діяльністю» як компонентами значеннєвої структури проаналізованої лексичної одиниці енциклопедист. Зближує порівнювані лексеми й те, що вони зосереджені в книжній писемній мові. Поняття «енциклопедизм» стосується різних інтелектуальних сфер, й енциклопедистики також. Небезпідставно його вважають засобом компонування різногалузових знань у відносно єдину концептуальну картину світу, об'єктиватором якої є мова як особлива історично змінна знакова система з властивими їй функціями. Енциклопедизм — один із важливих індикаторів якості енциклопедичної інформації — її істинності (достовірності, надійності), об'єктивності, всеосяжності [81, с. 25—26], а найсутніше завдання класичних енциклопедій, що «відрізняються наявністю суцільних енциклопедичних знань» [там само], — не «змагання за читацьку аудиторію, зокрема ту, яка є

активним споживачем масової культури і яка становить більшу частину суспільства», а «продукування енциклопедизму в парадигмі високої (елітарної) національної культури» [там само, с. 29]. Спостережено цікаву модель рецепції енциклопедичної інформації, уміщеної в класичних енциклопедіях та інших компендіумах знань, наприклад Енциклопедія Сучасної України vs Вікіпедія. «...Як не дивно, — наголошує О. Іщенко, покликаючись на авторитетні джерела, — кореляція між джерелами інформації й рівнем їхньої популярності має обернену функцію: що більше енциклопедизму містить джерело знань, то менше охочих ним користуватися, і навпаки. Про це свідчать і дані наукових досліджень. Приміром, в одній із розвідок дослідники Кембриджського університету виявили, що недостовірна інформація в засобах масової комунікації поширюється значно швидше за перевірену. Зокрема, на прикладі розповсюдження новин у соціальних мережах показано, що радіус дії однієї неправдивої суспільно значимої новини (допису) охоплює в середньому від 1000 до 100 000 людей. Натомість правдива новина зазвичай здатна привернути увагу людей, кількість яких рідко перевищує 1000» [там само, с. 26].

Для моносемантичної лексеми енциклопедизм характерна лімітативна сполучуваність: вона регулярно детермінує іменник знання, що експлікує значення 'обізнаність у чому-небудь', 'пізнання дійсності в окремих її проявах і загалом', та антропоніми, уживані самостійно або разом із лексемами — загальними назвами геніальних, інтелектуально та духовно обдарованих особистостей (учений, мислитель, професор, етнограф, письменник), результатів інтелектуальної, духовної діяльності (добробок, набуток, концепція, учення, гіпотеза, відкриття). Пропріальні компоненти у вигляді прізвищно-псевдонімної формули диференційовані за рівнем прецедентності на 1) універсальні, які не обмежені когнітивним простором, які легко ідентифікує homo sapiens, 2) національні, що входять до корпусу національно визнаних особистостей, яких без труднощів ідентифікує середньостатистичний представник національно-культурного соціуму, та 3) соціумні, що входять до визнаних особистостей у певній сфері, найчастіше науковій, релігійній, духовній, які легко ідентифікують особи-представники професійних,

соціальних, наукових, релігійних, мистецьких чи інших об'єднань: Енциклопедизм Арістотеля і його вплив на розвиток філософської думки (Інтернет-видання), Не може не вражати енциклопедизм Франка, океанно широкий діапазон його творчих інтересів, захопленнь... (О. Гончар), Мистецький проект ... підкреслює всебічність зацікавлень Франка, енциклопедизм його знань та риси його характеру у ставленні до інших відомих особистостей, допомагає глибше зрозуміти відповідну епоху та культуру того часу (Інтернет-ресурс), Енциклопедизм спадщини професора Івана Огієнка (Н. Ничкало), ...Сучасне навчання має орієнтуватися не на енциклопедизм знань..., а на формування у студентів ... уміння самостійно збирати, опрацьовувати інформацію та спроможність її ефективно використовувати... (Інтернет-видання), Енциклопедист — людина, що відрізняється енциклопедизмом знань чи діяльності; освічена людина, що має різносторонні знання з галузей багатьох наук (Інтернет-ресурс).

Модель 6-7. Енциклопедія ↔ енциклопедотворення, енциклопедія ↔ енциклопедіотворення. Процес творення складних слів із першою основою слова енциклопедія та другою питомою основою, ускладненою суфіксацією, триває і, варто сподіватися, у перспективі виформує лексико-словотвірну інноваційну парадигму. Зафіксовано, зокрема, субстантивні лексеми енциклопедотворення та енциклопедіотворення, що мотивуються словосполученням творити енциклопедію і реалізують значення «процес, пов'язаний із підготовкою, випуском різних енциклопедичних видань»: Праця мала спиратися на світовий досвід енциклопедотворення, зокрема енциклопедії Ф. Блокгауза, французької Великої енциклопедії, енциклопедії Британіки... (Інтернет-ресурс), Слід зазначити, що репрезентована нами виставка засвідчує активність у процесі вітчизняного енциклопедіотворення не тільки дослідних установ Національної академії наук України, але й навчальних закладів IV рівня акредитації... (Л. Доляр). Перша лексема відповідає чинним словотвірним нормам української мови, а друга є радше okazіональним явищем. З-поміж потенційних лексем — енциклопедопоклонник, енциклопедолоб, енциклопедофоб, енциклопедошанувальник і т. ін. Але це вже інший мовно-аксіологічний вимір — дистанційований від класичного уявлення про енциклопедичне видання як еталон науковості, фактологічної достовірності,

правдивості, зрештою, високого професіоналізму його творців. Він стосується інших царин — образності, лінгвального експериментування, — які безпосередньо не корелюють з енциклопедичним дискурсом. Аналізоване явище виразно ілюструють такі складні іменники з першим компонентом слово-, як словознавство (образний субститут лексеми мовознавство), словознавець словолюб, словотворець, словопоклонник, словошанувальник, та ін.: В історію новітньої України Святослав Воїнов увійшов ... автором низки статей зі «словознавства», які збагатили галузеву енциклопедію твору (Б. Домацький), Саме в Національному педагогічному університеті ім. М. Драгоманова В'ячеслав Миколайович здобував фах «словознавця» й саме тут «захищав» своє право викладати студентам на правах професора (С. Кравченко), Один з найвидатніших серед них — Микола Олексійович Лукаш, що увійшов в українську культуру найперше як словолюб і мислитель (Р. Зорівчак), «Василь Стус ... робив великі кроки для країни, був мовотворцем та словотворцем», — зазначив актор (Ігор Китриш), Я — словопоклонник... (М. Руденко).

Модель 8. Енциклопедування ↔ енциклопедизація, енциклопедування. В аналізованому розряді похідних від іменника енциклопедія одиниць найнижчим ступенем продуктивності й виразними стилістичними властивостями наділені утворені за допомогою суфіксів -аці-я, -уванн-я іменники енциклопедизація, енциклопедування. Ці деривати зберігають значення твірного дієслова й актуалізують такі конкретні семантичні типи опрідметненої дії, як «оформлення відповідно до вимог, стилю енциклопедії» та «надання енциклопедичного статусу або енциклопедичної форми»: [Створювати й редагувати енциклопедичні статті «Vikidia» на сайті може будь-хто.] При цьому цікавим аспектом є те, що одне із завдань цього проекту — заохочувати дітей залучати до редакційної спільноти, що має сприяти не лише розвитку власне енциклопедії, а й інтелектуальних умінь дітей, енциклопедизації молодшого покоління загалом (П. Гай-Нижник), Енциклопедування багатьох термінів і понять здійснене вперше (О. Селіванова), Документально-реліквійний комплекс ... стане потужним підмурком енциклопедування родинних удокументованих знань і уявлень про минуле й теперішнє українського народу (Інтернет-ресурс).

Прикметникові утворення. Продуктивний тип, якщо брати до уваги пропріально-апелятивний ресурс лексеми енциклопедичний, сформували семантично неоднорідні похідні від іменника енциклопедія прикметникові утворення, що мають окрему модель конкретної реалізації (модель 1).

Модель 1. Енциклопедія ↔ енциклопедознавчий. Складний прикметник енциклопедознавчий виявляє надзвичайно високу мотиваційну стійкість з іменником енциклопедознавство. В основі семантики його, як і ад'єктива енциклопедичний, лежить ланцюг «означуваний предмет — риса чи властивість, що формує поняття ознаки — означувальний предмет», а об'єкт-мотиватор характеризує результат відношень детермінованого об'єкта дійсності до інших предметів: «наука про систематизовані універсальні й специфічні знань (енциклопедичний контент)» → «розумова, творча діяльність» → «результат розумової, творчої діяльності». Отже, своїм планом змісту лексема енциклопедознавчий послідовно співвідноситься зі значенневою структурою вихідного слова й реалізує семантику «Прикм. до енциклопедознавство»: Вивчення формальних особливостей регіональних енциклопедичних видань, а також їх змістового наповнення належить до прерогативи регіональної енциклопедистики як окремої ланки енциклопедознавчих студій (О. Іщенко), Зокрема, дослідник апелює до листів Є. Чикаленка, П. Стебницького, В. Липинського, М. Грушевського О. Лотоцького, називаючи їх фундаторами української енциклопедичної справи у зв'язку з питаннями енциклопедознавчого характеру, порушеними в цих листах (Т. Березюк та ін.), В одній з енциклопедознавчих розвідок Т. Демиденко влучно зауважує, що ЕУ відіграла ключову роль «каталізатора» у розвитку української енциклопедичної справи (Т. Березюк та ін.). Не зафіксовані у словниках лексеми енциклопедистика, енциклопедознавство й енциклопедознавчий нарощують свій функційний потенціал та розширюють сполучувальний ресурс. Для іменників енциклопедистика, енциклопедознавство регулярними є семантико-синтаксичні зв'язки із прикметниками, які реалізують семантику «етнічна належність» (польський, український, чеський), «ідеологічна маркованість» (радянський, більшовицький, соціалістичний), «часові межі» (майбутній, минулий, сучасний), «просторова поширеність» (європейський, міжконтинентальний,

світовий), «значущість, виділюваність» (актуальний, важливий, значущий), для прикметника енциклопедознавчий — із лексемами-найменуваннями абстрактних понять, з поміж яких превалюють ті, що мають книжний характер (аспект, дискурс, досвід, дослідження, етап, завдання, зріз, контекст, контент, концепція, матеріал, наратив, перспектива, питання, підхід, поняття, проблема, спрямування, учення, характер, цикл).

Модель 2-3. Енциклопедія ↔ енциклопедистівський, енциклопедія ↔ енциклопедистський. Від субстантива енциклопедист утворено суфіксальним способом прикметник енциклопедистівський, що належить до невластивих аналізованому дискурсові виразно конотованих індивідуально-авторських номінацій. Він є компонентом словосполучення енциклопедистівська енциклопедія — мефоричного заголовка публікації докторів філологічних наук, професорів М. Жулинського та Є. Нахліка. У ній високо оцінено персональну Франківську енциклопедію, перший том якої (статті, відгуки, роздуми Франка про письменників, літературознавців, фольклористів, а також спогади, висловлювання про Франка) побачив світ 2016 року. Словотвірне значення цього публіцистичного імена, «який належить енциклопедистам», лише почасти корелює з його розгалуженою експліцитно-імпліцитною семантичною структурою: «власне енциклопедичний дискурс» + «висока якість енциклопедичного дискурсу» + «автори- / укладачі-енциклопедисти». Нормативним є варіант енциклопедистський серед інших у мові продуктивних моделей: пропагандистський, волюнтаристський, колабораціоністський, опортуністський, пацифістський, сенсуалістський тощо. Прикметник енциклопедистський регулярно сполучається з іменниками філософія, рух, почин, підхід, візія, реценція, тенденція, конструкт, претензія, які зосереджені головно в науковій мові: Автор розглядає концепції Г. Драйден і Д. Вос, які виокремлюють есенціальний, енциклопедистський, сенсуалістський, прагматичний та інтегративний (Інтернет-ресурс), Підсумовуючи досягнення доби Просвітництва, Ігор Юдкін висновує, що «не енциклопедистський рух, а пієтизм був вирішальним чинником цих здобутків» (Ю. Бентя), Микола Якович Грот поповнює наш поняттєвий методологічний тезаурус

важливими когнітивними метафорами, що мають значний евристичний потенціал і в сучасних дискусіях: «підсумкова наука» (філософія з її надмірними енциклопедистськими та інтеграційними претензіями), «перегородкова наука» (тенденція самоізолювання у конкретних науках) (І. Голубович).

Дієслівні утворення. Менш частотними є дієслівні утворення, представлені однією моделлю, що має три семантичні описи, два з яких реальні, а третій потенційний (модель 1-3).

Модель 1-3. Енциклопедія ↔ енциклопедизувати, енциклопедія ↔ енциклопедувати, енциклопедія ↔ енциклопедити. До розряду рідкоживаних належить дієслова енциклопедизувати, енциклопедувати, мотивовані іменником енциклопедія, із притаманним їм значенням «Оформляти відповідно до вимог, стилю енциклопедії», «Надавати енциклопедичного статусу або енциклопедичної форми»: Набагато краще було б енциклопедизувати цю тему в статтю під назвою «Азіатські міжрасові шлюби» чи щось подібне (Інтернет-ресурс); Наратор навмисно енциклопедує текст, намагаючись зберегти кожну, хоч найдрібнішу, деталь для майбутніх поколінь (О. Бондарчук). Сучасна мовна практика засвідчує префіксальні утворення від вербатива енциклопедувати, які передають доконаний вид, на відміну від проаналізованого непрефіксального, що репрезентує обидва види. Зокрема, префікс за- актуалізує такі значеннєві відтінки, як «доконаність дії», «повніше охоплення дією»: ...Варто трохи заенциклопедувати стиль, бо подекуди видається занадто образним та художнім (Інтернет-ресурс). Ці деривати характеризують різні сфери наукової діяльності людини й корелюють за функційно-стильовими параметрами з вербативами субстантивного походження синтезувати, аналізувати, аргументувати, тезувати, які є експліцитними лексико-семантичними індикаторами наукового стилю.

Удосліджуваному матеріалі зафіксовано дієслово переенциклопедити, авторство якого приписане видатному українському поетові І. Драчу. Префікс пере-, з яким воно сполучається, актуалізує значення реалізованої понад норму дії — «досягнення значних успіхів у справі енциклопедування на тлі українського і світового досвіду»:

А можливо, тому, що, як казав мені по секрету один із метрів сучасної української літератури Дмитро Чередниченко, він радив пані Мар'яні звернути увагу на чималу за обсягом книжку «Моя Шевченківська енциклопедія», ту саму, що дала привід іншому живому класикові нашої літератури Іванові Драчу з доброю усмішкою змалювати мене в образі завзятого енциклопедиста, який «переенциклопедив» не лише українську Академію наук, але й самих Дідро та д'Аламбера (Л. Ушкалов). Контекст яскраво конотований, у ньому використано гумористичні засоби, зокрема олапкування одного з ключових слів — «переенциклопедити». Потенційними виразниками чіткого розмежування за різноранговим значенням завершеності / незавершеності описувані дії можуть бути інші префікси: за- (заенциклопедити), від- (віденциклопедити), до- (доенциклопедити), об- (обенциклопедити), недо- (недоенциклопедити), зне- (знеенциклопедити) тощо. Такі тенденції ї в сучасному мововжиткові, наголошує О. О. Тараненко, дають підстави говорити про «загальну демократизацію мовокористування, коли мовці вже значно менше орієнтуються на рекомендації “офіційних” словників та інших нормативних джерел», а ще — про «наявність у різних випадках не тільки суперечності між нормою як відповідністю вживання / творення структури мови і узусом як відповідністю вживання / творення їх мовної традиції, а й пряме нехтування і нормою, і узусом» [56, с. 216, 220].

Прислівникові утворення. Обмеженими щодо функційних можливостей і семантичної наповнюваності є прислівникові утворення, структуровані за зразком моделі 1-2.

Модель 1-2. Енциклопедія ↔ енциклопедично, енциклопедія ↔ енциклопедійно. Поряд із функційно якісним прикметником енциклопедичний (енциклопедійний), що реалізує значеннєвий відтінок «// Власт. енциклопедії, характерний для неї», уживається утворений за допомогою суфікса -о прислівник енциклопедично (енциклопедійно), який є важливим характеризувальним засобом людини або об'єктів, пов'язаних з інтелектуальною сферою діяльності її. Його регулярно детермінують якісні ад'єктиви на позначення інтелектуальних спроможностей людини (грамотний, освічений, обізнаний, розсудливий, утаємничений, обдарований), сприйняття, усвідомленості (доступний, досяжний, дохідливий, зрозумілий, незрозумілий, простий,

складний), внутрішньої наповнюваності об'єктів (повний, місткий, емний, багатий, змістовний, порожній, скупий), користі, потреби (корисний, безцінний, потрібний, раціональний, цінний), виділюваності (цікавий, оригінальний, специфічний, унікальний), значущості (важливий, вагомий, значущий), загальної позитивної оцінки (привабливий, промовистий, яскравий), дієлова мислення (думати, мислити, міркувати, узагальнювати), інтелектуальної дії (корегувати, висвітлювати, аналізувати, упорядковувати), прислівники прикметникового походження із семантикою відповідності, доречності, обсягу (точний ↔ точно, коректний ↔ коректно, доречний ↔ доречно, стислий ↔ стисло): Євген Товстуха, писав поет-академік Борис Олійник, енциклопедично втаємничений у царство трав, котрі все життя вивчає, добирає й — головне — вирощує, замовляє їх людям на добро та здоров'я (Урядовий кур'єр), — Це людина енциклопедійно грамотна... А наш Ковальський енциклопедійно безграмотний... (В. Савченко), З творів Володимира Мономаха постає яскравий образ енциклопедично освіченої людини, яка вболіває за майбутнє своїх нащадків і до порад якої завжди будуть дослухатися (М. Слабошпицький), Позначені енциклопедично широким засягом та ретельною увагою до найдрібніших деталей, ці розвідки з'явилися впродовж останніх двадцяти... (Інтернет-ресурс), Енциклопедично багата книга «Українство поза Україною» датована 2019 р... (Інтернет-ресурс), Сутність символізму як типу світобачення енциклопедійно узагальнив Ю. Ковалів... (Т. Вірченко), Це переважно короткі вислови, які енциклопедично стисло висвітлюють життя природи та людини... (Інтернет-ресурс).

Нарешті, варто звернути увагу на те, що лексема енциклопедичний (енциклопедійний) може бути компонентом складного прикметника, утвореного складанням основ. Другу основу репрезентує семантично обмежене коло слів. Це, власне, такі одиниці, як пізнавальний, інформаційний, освітній, довідковий, довідниковий, біографічний, бібліографічний, лінгвістичний, філологічний, узагальнювальний, та деякі інші: Загалом письменник використав енциклопедійно-пізнавальний, лінгвістичний та дидактичний потенціал фразеологічних одиниць, ужитих у романі, для створення фольклорно-генетичного варіанта національного письменства, фольклоризації мовлення дійових осіб та авторських відступів (І. Глухов-

цева), За цих обставин все більшої популярності набувають інтернет-енциклопедії та електронні видання довідково-енциклопедичного характеру (С. Борчук), Уточнюється, що цей показник [«30 років незалежності України: наукове осмислення»] — унікальний енциклопедично-бібліографічний проект загальнонаціонального рівня... (Інтернет-видання), Виокремлено п'ять історіографічних рівнів наукового вивчення української релігієзнавчої думки початку ХХ ст.: теоретико-методологічний, антолого-синтетичний, персоналістичний, енциклопедично-узагальнюючий, екстраполяційно-інтерпретаційний, наведено їхні присутні характеристики та предметні сфери (Н. Семергей). Важливим є й те, перший і другий компоненти аналізованих складних одиниць уходять до ядра лексико-семантичних маркерів енциклопедичного дискурсу, вони активно функціують у структурі логосонімів, актуалізуючи релевантну інформацію («універсальність знань», «галузь природничих, суспільних, технічних наук», «персональність» тв. ін..) або ідентифікуючи жанр видання (енциклопедичний довідник).

Утворення із запозиченими формантами онлайн-, офлайн-, інтернет-, веб-, вікі-, бізнес-, експрес-, відео-, квазі-, псевдо-, міні-, мега-, моно-, супер-, ультра-. Наслідком масової комп'ютеризації, активного використання широкими суспільними верствами інформаційних технологій стало функціонування в мові композитів та юкстапозитів — онлайн-енциклопедія, офлайн-енциклопедія, інтернет-енциклопедія (стягнена форма інет-енциклопедія), веб-енциклопедія, вікіенциклопедія (Модель 3-5. Енциклопедія ↔ онлайн-енциклопедія, енциклопедія ↔ офлайн-енциклопедія, енциклопедія ↔ інтернет-енциклопедія, енциклопедія ↔ веб-енциклопедія, енциклопедія ↔ вікіенциклопедія): Безумовно, на розвиток онлайн-енциклопедій впливає Вікіпедія, що, з одного боку, сприяє вдосконаленню електронного формату класичних енциклопедій, а з іншого — зумовлює занепад багатьох видань із давньою історією (М. Железняк та ін.); Відкрилася онлайн-енциклопедія про кордон *kordon.wiki* (Інтернет-ресурс); Інтернет-енциклопедії щораз частіше потрапляють у фокус уваги науковців (М. Железняк та ін.), Інтернет-енциклопедія «Луркоморье» буде переведена в режим «консервації та пам'ятки культури», оскільки проект потребує допрацювання (Інтернет-ресурс), Як можна вико-

ристовувати веб-енциклопедії для навчання? (Інтернет-ресурс), Вебенциклопедія — енциклопедія, матеріали якої доступні з використанням вебінтерфейсу (Інтернет-ресурс); Забезпеченню навчального ефекту вікі-енциклопедії сприяють дотримання педагогічних принципів подання матеріалу, які реалізуються відповідними особливостями гіпертексту (Інтернет-ресурс), Своя вікі-енциклопедія є й у Донецького національного технічного університету (С. Білянський). Вище йшлося про те, що ці апозитивні структури є видовими назвами до родових найменувань електронна енциклопедія (стягнена форма е-енциклопедія), новітня енциклопедія, модерна енциклопедія.

Об'єднані семами 'суперсучасний носій інформації', 'новомодний носій інформації', описувані юкстапозити та композити експлікують за участю препозитивних компонентів індивідуальні значення, а саме: онлайн-енциклопедія ↔ «доступне в синхронному режимі через мережу Інтернет енциклопедичне видання», офлайн-енциклопедія «доступне в асинхронному режимі через мережу Інтернет енциклопедичне видання», інтернет-енциклопедія, веб-енциклопедія, вікіенциклопедія «енциклопедичне видання, доступне через Інтернет-мережу». На думку окремих дослідників, між термінологічними позначеннями онлайн-енциклопедія, інтернет-енциклопедія, веб-енциклопедія, вікіенциклопедія не існує суттєвих розбіжностей, тому їх можна вважати синонімічними (див. про це: [34, с. 17]). Погодитися із цим твердженням важко через ту причину, що описувані лексичні одиниці перебувають у гіперо-гіпонімічних відношеннях нижчого порядку: позицію родової назви займає юкстапозит інтернет-енциклопедія, а видової — утворення з компонентами онлайн-, офлайн-, веб-, вікі-.

В енциклопедичній сфері, як і в інших, «відбулася активізація творення (запозичування) і вживання гнізд складних слів» із такими компонентами, як бізнес-, відео-, експрес-, супер-, міні-, мега-, мульти-, квазі-, псевдо-, лже-, топ-, нео-, моно-, ультра-, «у зв'язку з розгортанням нових і актуалізацією в суспільному житті певних уже наявних раніше видів діяльності ... та зі спрямуванням суспільної ваги до певних сфер життя, особливо в сучасних обставинах економічної, культурної, мовної глобалізації (із запозиченням масивів лексики англійської мови)» [56, с. 24].

Модель 6-11. Енциклопедія ↔ бізнес-енциклопедія, енциклопедія ↔ експресенциклопедія, енциклопедія ↔ відеоенциклопедія, енциклопедія ↔ квазіенциклопедія, енциклопедія ↔ псевдоенциклопедія, енциклопедія ↔ мініенциклопедія, енциклопедія ↔ мегаенциклопедія, енциклопедія ↔ моноенциклопедія, енциклопедія ↔ суперенциклопедія, енциклопедія ↔ ультра енциклопедія. Ці компоненти уточнюють реалізований лексемою енциклопедія план змісту, унаслідок чого виникають такі семантико-оцінні стратифікації: 1) бізнес- ↔ «енциклопедичне видання, основним змістом якого є комерційна, біржова або підприємницька діяльність»: Бізнес-енциклопедія принципово відрізняється від випущених раніше різних довідників та словників з питань бізнесу (Інтернет-видання), Основне призначення бізнес-енциклопедії полягає у поданні найповнішого та систематизованого зводу понять, принципів, режимів та норм функціонування успішного бізнесу в найширшому розумінні, включаючи економічні та соціальні основи, а також необхідні визначення з сфер політики, етики, економіки та права (Інтернет-ресурс); 2) експрес- ↔ «енциклопедичне видання, що надає моментальний, швидкий, пришвидшений доступ до інформації»: Експресенциклопедія. Перша допомога (Інтернет-ресурс); 3) відео- ↔ «запис за допомогою електричних сигналів, які створюють зображення»: «Відеоенциклопедія до Всесвітнього дня донора крові «Кров об'єднує всіх нас!» (Інтернет-ресурс), Першою частиною філософської відеоенциклопедії була презентація відеороликів студентів факультету кіно і телебачення про філософів різних епох (Інтернет-ресурс), 4) квазі-, псевдо- ↔ «несправжнє енциклопедичне видання»: З роками ситуація не змінюється: в інтернеті з'являються нові російськомовні інтернет-проекти, як, приміром, квазіенциклопедія «Луркмор», відеоогляди на Youtube типу «+100500» або «This is хорошо», флеш-мульти на кшталт «Масяні» (П. Зуб'юк), ...Засилля таких псевдоенциклопедій сприяє тому, що якісні справжні енциклопедії губляться серед них, втрачаючи свою цінність (С. Очеретянко, О. Савченко, В. Муха); 5) міні- ↔ «мале за обсягом змісту енциклопедичне видання», «мале за формою енциклопедичне видання»: Дитяча мініенциклопедія про хатніх улюбленців — незамінний помічник у виборі вірного друга та справжнього члена родини (К. Воронков), 6) мега- ↔ «велике за обсягом змісту енциклопедичне видання»: Україні вже давно потрібна ... не

30-ти, а 100-томна, 200-томна чи навіть 300-томна МегаЕнциклопедія, яка б узагальнила увесь накопичений багатьма і багатьма поколіннями українців цивілізаційний досвід проживання на нашій чудовій планеті Земля (Т. Чухліб); 7) супер- ↔ «енциклопедичне видання високої якості», «винятково значуще енциклопедичне видання»: Підготовлено суперенциклопедію для дітей (Реклама), Ви можете придбати у нас суперенциклопедію (Інтернет-ресурс).

Проаналізовані композити та юкстапозити — «це передусім інструмент творення іміджу» того або того енциклопедичного видання, «а в певному сенсі — інструмент ментально-емоційної маніпуляції свідомістю потенційних реципієнтів» [82, с. 5], точніше користувачів. Утворення із семантично специфікованими компонентами бізнес-, експрес-, відео-, квазі-, псевдо-, міні-, мега-, супер- і под. «виконують також низку інших, не менш знакових функцій (оцінну, рекламну, фатичну / атрактивну, сенсотвірну тощо» [там само].

2.2.7. Похідні утворення від лексики Вікіпедія

Окремий тип утворень із компонентом *-paidia* (*-pedia*) становлять ті, що перебувають у прямих чи опосередкованих детермінативних відношеннях із лексемою Вікіпедія як видовим найменуванням до родової назви *вебенциклопедія* — «сайти довідкового характеру, створювані спільними зусиллями необмеженої кількості зацікавлених осіб відповідно до встановлених правил» [76, с. 52]. Вони послідовно зберігають логіко-предметний, поняттєво-семантичний, структурний та функційний зв'язки з мотивом. Ці лексичні одиниці уподібнені до тих, які безпосередньо або опосередковано виникли на базі субстантива *енциклопедія*, і водночас різняться від них нижчим ступенем продуктивності, обмеженішими синтагматичними можливостями. вужчим словотвірним та семантичним обсягом, що відображено в таблиці 2.15 [знак мінус означає відсутність словотвірної-семантичних збіжностей, знак плюс перед скісною вказує на існування дериваційних збіжностей, знак (знаки) плюс після скісної сингалізує (сингалізують) про повноту або неповноту семантичних збіжностей, а знак +(-) — про часткові значенні збіжності].

Таблиця 2.15. Симетрично-асиметричні словотвірні-семантичні зв'язки між лексемами *енциклопедія* та *Вікіпедія*

Похідні утворення з компонентом		Симетрично ↔ асиметричні словотвірні / семантичні зв'язки	
енциклопедія →	← Вікіпедія	енциклопедія →	← Вікіпедія
енциклопедистика	-	-	-
енциклопедознавство	-	-	-
енциклопедознавчий	-	-	-
енциклопедознавець	-	-	-
енциклопедист	вікіпедист	+ / + + +	+ / +(-) +(-)-
енциклопедистка	вікіпедистка	+ / + + +	+ / + -
енциклопедизм	-	-	-
енциклопедистський	-	-	-
енциклопедистівський	-	-	-
енциклопедичний	-	-	-
енциклопедійний	вікіпедійний	+ / +	+ / +
енциклопедично	-	-	-
енциклопедійно	вікіпедійно	+ / +	+ / +
-	по-вікіпедійному	-	+
енциклопедизувати	вікіпедувати	+ / + + -	+ / + + +
енциклопедувати	-	-	-
енциклопедити	вікіпедити	+ / +	+ / +
енциклопедизація	-	-	-
енциклопедування	вікіпедування	+ / +	+ / +

3-поміж похідних від іменника *Вікіпедія* одиниць, як і серед тих, що сформовані на базі субстантива *енциклопедія*, вирізняємо 1) іменникові, 2) прикметникові, 3) дієслівні, 4) прислівникові одиниці. Вони утворені морфологічним суфіксальним та префіксально-суфіксальним способами з відчутним переважанням першого (87,5%), що продемонстровано в таблиці 2.16.

Іменникові утворення. Модель 1-2. *Вікіпедія* ↔ *вікіпедист* (*вікіпедисти*), *Вікіпедія* ↔ *вікіпедистка* (*вікіпедистки*). Похідні іменники *вікіпедист* і *вікіпедистка* репрезентують два плани змісту: 1. «Той, хто готує матеріали для *Вікіпедії*» і 2. «Той, хто активно користується»

ся матеріалами Вікіпедії»: Кожен «вікіпедист» має право редагувати будь-які незахищені сторінки, створювати нові (Інтернет-ресурс), зі статті у Вікіпедії згадки про цю історію намагалася видалити таємнича вікіпедистка (Інтернет-ресурс). Значенневий обсяг їх вузчий порівнно із семантичною структурою похідних субстантивів енциклопедист та енциклопедистка.

Таблиця 2.16. Дериваційний потенціал лексеми *Вікіпедія*

Похідні утворення				← Енциклопедія →	Спосіб словотвору: морфологічний	
Sub	Adj	Verb	Adv		С	ПС
+				→ вікіпедист ↳ вікіпедистка	+	
+		+		→ вікіпедити	+	
+		+		→ вікіпедувати ↳ вікіпедування	+	
	+		+	→ вікіпедійний ↳ вікіпедійно ↳ по-вікіпедійному	+	+
3	1	2	2	← [абсолютна кількість] → Усього: 8	26	5
38%	12%	25%	25%	← [відносна кількість] →	87.5%	12.5%

Прийняті скорочення: Sub – іменникові утворення, Adj – прикметникові утворення, Verb – дієслівні утворення, Adv – прислівникові утворення, С – суфіксальний спосіб творення, ПС – префіксально-суфіксальний спосіб творення.

Модель 3. Вікіпедія ↔ вікіпедування. Утворені за допомогою суфіксів -уванн-я, -аці-я девербативи вікіпедування, вікіпедизація репрезентують різновиди опрідметненої дії: 1) «Оформлення відповідно до вимог, стилю Вікіпедії»: *Задоволення від вікіпедування є окремим випадком задоволення взагалі (Інтернет-ресурс); «Надання вікіпедійного статусу або вікіпедійної форми»: Категорично будь-яких «покращень» і тим більше прибирання лівої бічної панелі, яку більшість звичайних к-чів і так не помічає, проте саме її наявність заохочує меншість до більш широкого ознайомлення та вікіпедування, також вона вкрай необхідна просунутим користувачам і власне нам редакторам,*

французька вікі — це жах (Інтернет-ресурс). Вони, як і віддієслівні іменники енциклопедування та енциклопедизування, послідовно завоюють значення твірного дієслова й уп одіюються йому за типом функційних зв'язків.

Прикметникові утворення. Модель 1. Вікіпедія ↔ вікіпедійний. Дерираційна історія прикметника вікіпедійний відмінна від тієї, яку пережив ад'єктив енциклопедичний, що конкурує нині з варіантною формою енциклопедійний. Похідна лексема вікіпедійний, яка репрезентує семантику «Прикм. до Вікіпедія», органічно збагатила на засадах безальтернативності питому й сьогодні вже продуктивну та свідомо підтримувану модель творення прикметникових лексем на -ійний від запозиченого терміна на -ія: Вікіпедійна пасіонарність показує частку активних редакторів Вікіпедії певною мовою у загальному числі носіїв цієї мови (Інтернет-ресурс), Нагадаю, що словосполучення «класична гімназія» згадується у вікіпедійному нарисі, але не має посилання на літературу (В. Придатко-Долін). Цією дерираційною ознакою вона протистоїть давно запозиченій лексемі з термінологічним і нетермінологічним значенням енциклопедія.

Для похідних утворень вікіпедійний та енциклопедичний / енциклопедійний характерні, крім словотвірних, ще й семантичні відмінності. По-перше, прикметник вікіпедійний не актуалізує плану змісту «Високоосвічений; різнобічний». По-друге, значеннєвий обсяг «Прикм. до Вікіпедія» репрезентований одним, а не двома семантичними типами — «// Власт. Вікіпедії, характерний для неї»: У вікіпедійній статті потрібно згадати основні віхи біографії та кар'єри людини, але надмірна деталізація не потрібна — а ще потрібні незалежні джерела, які підтверджують інформацію... (Інтернет-ресурс), До того ж, на думку В. Медейка, «події в Україні створили безпрецедентний тиск і, вікіпедійні механізми з цим тиском не надто пораються» (Інтернет-ресурс). Прикметник вікіпедійний, на відміну від ад'єктива енциклопедичний / енциклопедійний, не входить до складу логосонімів, позаяк не реалізує семантичного типу «// Який є Вікіпедією». Отже, між аналізованими лексемами існують симетрично / асиметричні логіко-предметні, поняттєво-семантичні зв'язки, які впливають на їхній сполучувальний ресурс.

Дієслівні утворення. Модель 1-2. Вікіпедія ↔ вікіпедувати, Вікіпедія ↔ вікіпедити. Префіксальні й безпрефіксні дієслова вікіпедувати, вікіпедити (завікіпедити) функціують зі значенням доконаного або доконаного виду й реалізують різні семантичні типи: 1) «Оформляти відповідно до вимог, стилю Вікіпедії»: Я через цей фільм почав вікіпедити комікси (Інтернет-ресурс); «Надавати вікіпедійного статусу або вікіпедійної форми»: Сьогодні Алекс мені прислав текст про його компанію, який я повинен вікіпедувати, дати йому на перевірку і, після схвалення, запостити у вікіпедію (Інтернет-ресурс). Як і вербативи енциклопедити, енциклопедувати, вони не втрачають статусу книжності й зосереджені головню в науковому стилі, представленому різними жанровими модифікаторами. Аналізовані дієслова актуалізують ще одне значення — «Шукати інформацію у Вікіпедії»: [Сучасні цифри — індійські, а не арабські...] Хіба складно навіть заґуглити чи завікіпедувати? (Інтернет-ресурс). Утворювані за їхньою участю конструкції не мають обмежень щодо сфери функціювання. У такому разі похідна лексема вікіпедити, вікіпедувати семантично корелює з функційно активнішою лексичною одиницею ґуглити. Ідентифікувальною для них є сема 'шукати інформацію в інтернет-просторі'.

Прислівникові утворення. Модель 1-2. Вікіпедія ↔ вікіпедійно, Вікіпедія ↔ по-вікіпедійному. Від функційно якісного а'ектива вікіпедійний за моделями «основа прикметника + суфікс -о», «префікс по- + основа прикметника + суфікс -ому» утворився квалітативний прислівник вікіпедійно, що реалізує семантику «// Власт. Вікіпедії, характерний для неї»: До списку потрапили такі вікіпедійно специфічні слова, як *Kategorie* (сторінки без категорій вважаються не комільфо), *CEST* і *SET* (центральноевропейський літній час і центральноевропейський час, в підписах в обговореннях) (Інтернет-ресурс), Написані ці довідки за принципом «розумному досить»: стило, доступно, по-вікіпедійному конкретно (В. Поліненко). Він різко контрастує за синтагматичними властивостями з прислівником енциклопедично, позаяк вступає в семантико-синтаксичні зв'язки з обмеженим колом лексем, валентне ядро з-поміж яких становлять книжні слова. Адвербіальної лексеми, структурованої за моделлю «префікс по- + основа прикметника енциклопедич- + суфікс -ому», у досліджуваному матеріалі не виявлено, хоч потенційно вона можлива.

Константна для енциклопедичного дискурсу й енциклопедичної сфери загалом лексема *енциклопедія*, по-перше, постає важливим будівельним матеріалом для логосонімів із поліфункційним типом релевантної інформації та формально-граматичної будови, по-друге, активно побутує як одиниця апелювативного рівня, збагачуючи свій синтагматичний і конотативний потенціал, по-третє, розширює словотвірний радіус, постаючи базою для творення іменників, прикметників, дієслів, прислівників, складних лексем із запозиченими формантами. Із субстантивом *енциклопедія* найпослідовніше зберігає семантичні та функційні зв'язки ад'єктив *енциклопедичний*: обидві лексеми активно побутують на правах ідентифікаторів у складі заголовків, утворюваних за спільними та відмінними моделями й субмоделями, гасел, реєстр яких у єдності формує компендіуми знань про все, що стосується світу й людини (універсальні *енциклопедії*), про певні галузі науки та практичної діяльності людини (галузеві *енциклопедії*), про окремі адміністративно-територіальні, історико-географічні чи промислові регіони країни, населені пункти або установи, організації тощо (регіональні *енциклопедії*), про тих чи тих геніальних, видатних, визначних, відомих, неординарних особистостей (персональні *енциклопедії*).

Бібліографія

1. Yermolenko S. Minlyva stiikist movnoi kartyny svitu. *Movoznavstvo* 2009. № 4. S. 94–103.
[Єрмоленко С. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство* 2009. № 4. С. 94–103].
2. Malenko O. *Metodyka navchannia ukrainskoi movy v shkoli: Dydaktychni materialy do navchalnoi dystsypliny. 2-d edition.* Kharkiv: H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2019.
[Маленко О. *Методика навчання української мови в школі: Дидактичні матеріали до навчальної дисципліни. Вид. 2-ге.* Харків: НПУ імені Г. С. Сковороди, 2019].
3. *Entsyklopediia osvity* / Ed. by V. Kremin. Kyiv: Yurinkom Inter, 2008.
[Енциклопедія освіти / Гол. ред. В. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008].
4. Protyanhlyzm vid Iryny Farion. *Slovo Prosvity*. 2021. Sept. 20. <http://slovoprosvity.org/2021/09/20>
[Протианглізм від Ірини Фаріон. *Слово Просвіти*. 2021. 20 верес.].
5. Vykhovanets I., Nepokupnyi A., Tkachenko O. Pro novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. *Movoznavstvo: Proceedings of the International Congress of Ukrainian Studies*. Kyiv, 2002. P. 17–22.
[Вихованець І., Непокупний А., Ткаченко О. Про новий тлумачний словник української мови. *Мовознавство: доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі українців*. Київ, 2002. С. 17–22].
6. Karavanskyi S. *Poshuk ukrainskoho slova, abo borotba za natsionalne «Ya».* Kyiv: Akademiia, 2001.
[Караванський С. *Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я».* Київ: Академія, 2001].
7. *Ukrainskyi pravopys.* Kyiv: Naukova dumka, 2019.
[Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019].
8. Buriachok A. Pro kontsepsiuu novoi (ostatochnoi) redaktsii ukrainskoho pravopysu. *Movoznavstvo*. 1995. No. 1. P. 16–19.

- [Бурячок А. Про концепцію нової (остаточної) редакції українського правопису. *Мовознавство*. 1995. № 1. С. 16–19].
9. Movchun L. Dictionary of the Ukrainian Language (Supplement): Experience and Problems of Compiling. *Ukrainian Language Journal*. No. 1. P. 112–123. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2018.01.112>
[Мовчун Л. Додатковий том Словника української мови в 11 томах: досвід і проблеми укладання. *Українська мова*. 2018. № 1. С. 112–123].
 10. Selivanova O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia. Poltava: Dovkillia-K, 2006.
[Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006].
 11. The Encyclopedia of Modern Ukraine. Vol. 1–24 / Ed. by I. Dziuba, A. Zhukovsky, M. Zhelezniak, et al. Kyiv: KB ESU, The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2001–2022.
[Енциклопедія Сучасної України. Т. 1–24 / Редкол.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін. Київ: КБ ЕСУ, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001–2022].
 12. Zhelezniak M. Istoriia entsyklopedychnoi spravy v Ukraini. *Diplomatic Ukraine*. 2009. Vol. 10. P. 1077–1081.
[Железняк М. Історія енциклопедичної справи в Україні. *Україна дипломатична*. 2009. Вип. 10. С. 1077–1081].
 13. Zhelezniak M. Online promotion of the Encyclopedia of Modern Ukraine (results of user's survey study). *The Encyclopedia Herald of Ukraine*. 2021. Vol. 13. P. 21–45. <https://doi.org/10.37068/evu.13.3>
[Железняк М. Розвиток «Енциклопедії Сучасної України» в Інтернеті (за даними опитування користувачів). *Енциклопедичний вісник України*. 2021. Вип. 13. С. 22–45].
 14. Encyclopedia of Ukraine. Vol. 1–11 / Ed. by V. Kubiiovych; reprinted edition. Lviv: Shevchenko Scientific Society in Lviv, 1993–2003.
[Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ – 2). Т. 1–11 / Ред. В. Кубійович; перевид. Львів: НТШ у Львові, 1993–2003].
 15. Slovnyk ukrainskoi movy. Addition volume: Books 1–2 / Ed. by P. Hrytsenko. Kyiv: Dmytro Burago PH, 2017.

- [Словник української мови. Додатковий том у 2-х кн. / Гол. редкол. П. Гриценко. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2017].
16. *Filosofskyi slovnyk* / Ed. by V. Shynkaruk. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 1973.
[Філософський словник / За ред. В. Шинкарука. Київ: Головна редакція УРЕ, 1973].
 17. *Politychnyi slovnyk* / Ed. by V. Vrublevsky, V. Mazur, A. Mialovytsky. 2-d edition. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 1976.
[Політичний словник / За ред. В. Врублевського, В. Мазура, А. Мяловицького. 2-ге вид. Київ: Головна редакція УРЕ, 1976].
 18. *Slovnyk-dovidnyk z relihiieznavstva* / Ed. by V. Shevchenko. Kyiv: Naukova dumka, 2004.
[Словник-довідник з релігієзнавства / Укл. В. Шевченко. Київ: Наукова думка, 2004].
 19. *Politologichniy entsyklopedychnyi slovnyk* / Ed. by Y. Shemshuchenko, V. Babkin, V. Horbatenko; 2-d edition. Kyiv: Heneza, 2004.
[Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка; 2-ге вид. Київ: Генеза, 2004].
 20. *Ukrainskyi radianskyi entsyklopedychnyi slovnyk. Vol. 1–3* / Ed. by F. Babychev; 2-d edition. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 1986–1987.
[Український радянський енциклопедичний словник. Т. 1–3 / Гол. редкол. Ф. Бабичев; 2-ге вид. Київ: Головна редакція УРЕ, 1986–1987].
 21. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* / Ed. by V. Busel. Irpin: Perun, 2001
[Великий тлумачний словник сучасної української мови / Ред. В. Бусел. Ірпінь: Перун, 2001].
 22. *Slovnyk ukrainskoi movy. Vol. 1–14* / Sci. chef V. Shyrovokov. Kyiv, 2010–2023.
[Словник української мови. Т. 1–14 / Наук. кер. В. Широков. Київ, 2010–2023].
 23. *Slovnyk ukrainskoi movy. Vol. 1–11* / Ed. by I. Bilodid. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980.
[Словник української мови. Т. 1–11 т. / За ред. І. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980].

24. Zhelezniak M. Ukrainian online encyclopedias: development trends and place in the information space of our state. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*. 2017. Vol. 8–9. P. 7–21. <https://doi.org/10.37068/evu.8-9.1>
[Железняк М. Українська електронна енциклопедистика: тенденції розвитку та місце в інформаційному просторі держави. *Енциклопедичний вісник України*. 2017. Вип. 8–9. С. 7–21].
25. Kalynovska O. Problems of lexical and graphical description of ideologically-coloured units. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky*. 2008. Vol. 85. P. 35–39.
[Калиновська О. Проблеми лексикографічного опису ідеологічно забарвлених лексичних одиниць. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 2008. Т. 85. С. 35–39].
26. Stepanenko M. *Publitsystychno-politychni peryfrazy v ukrainskii movi: 2017 rik*. Poltava: Dyvosvit, 2018.
[Степаненко М. Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік. Полтава: Дивосвіт, 2018].
27. russia's participation in armed conflicts from 1991 to the full-scale invasion of Ukraine. *Center for Countering Disinformation*. 2022. Aug. 6. <https://cpd.gov.ua/en/articles-en/russias-participation-in-armed-conflicts-from-1991-to-the-full-scale-invasion-of-ukraine>
[Збройні конфлікти за участю росії з 1991 року до повномасштабного вторгнення в Україну. *Центр протидії дезінформації при РНБО України*. 2022. 6 серп. https://cpd.gov.ua/main/czpd_analizuye-6].
28. Stepanenko M. *Politychne sohodennia ukrainskoi movy: aktualnyi peryfrastykon*. Kharkiv, 2017.
[Степаненко М. Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон. Харків, 2017].
29. *Prazhskii lingvisticheskii kruzhok* / Ed. by N. Kondrashov. Moscow: Progress, 1967.
[Пражский лингвистический кружок / Сост. Н. Кондрашова. Москва: Прогресс, 1967].
30. *Ukrainska radianska entsyklopediia: Vol. 1–12* / Ed. by M. Bazhan; 2-d edition. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 1977–1985.

- [Українська радянська енциклопедія: Т. 1–12 / Гол. ред. М. Бажан; 2-ге вид. Київ: Головна редакція УРЕ, 1977–1985].
31. Encyclopædia Britannica. Vol. 1–32 / Ed. by P. Goetz, R. McHenry, D. Hoiberg; 15-th edition. Chicago, 1985–2010].
 32. Boriak H., Papakin H. Vidkryti entsyklopedychni humanitarni resursy v interneti: suchasnyi stan i problemy funktsionuvannia. *Special historical disciplines*. 2013. Vol. 21. P. 73–89.
[Боряк Г., Папакін Г. Відкриті енциклопедичні гуманітарні ресурси в інтернеті: сучасний стан і проблеми функціонування. Спеціальні історичні дисципліни. 2013. Число 21. С. 73–89].
 33. Atamanenko A., Martyniuk N. Retsenziia: Z laboratorii tvorennia «Entsyklopedii ukrainoznavstva» / vidpov. red. M. Zhelezniak; Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Kyiv, 2018. 352 s. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University. Historical sciences series*. 2019. Vol. 29. P. 140–142.
[Атаманенко А., Мартинюк Н. Рецензія: З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства» / Відпов. ред. М. Железняк; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2018. 352 с. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. 2019. Вип. 29. С. 140–142].
 34. Ukrainian based electronic encyclopedias in light of socio-humanities / Ed. I. Dziuba. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2021. <https://doi.org/10.37068/b/9789660296770>
[Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі / Ред. І. Дзюба. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021].
 35. From the backstage work on the Encyclopedia of Ukraine / Ed. M. Zhelezniak. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2018. <https://doi.org/10.37068/b/9789660286665>
[З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства» / Ред. М. Железняк. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018].
 36. Demska-Budzuliak L. Digital information resources of the modern literary studies. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*. 2020. Vol. 12. P. 31–43. <https://doi.org/10.37068/10.37068/evu.12.3>

- [Демська-Будзуляк Л. Цифрові довідкові ресурси сучасного літературознавства. Енциклопедичний вісник України. 2020. Вип. 12. С. 31–43].
37. Chernysh N. Electronic encyclopedias in Ukraine. *Printing and Publishing*. 2016. No. 1. P. 168–183 [Черниш Н. Електронні енциклопедії в Україні. Поліграфія і видавнича справа. 2016. № 1. С. 168–183].
38. Smolii V., Boriak H. Modern historical encyclopedistics: achievements and perspectives of development. *Visnyk of the NAS of Ukraine*. 2015. No 3. P. 44–60. <https://doi.org/10.15407/visn2015.03.044> [Смолій В., Боряк Г. Сучасна історична енциклопедистика: досягнення й перспективи розвитку. Вісник НАН України. № 3. С. 44–60].
39. Sokhar O. *Entsyklopediia vid Yanukovycha*. *Livejournal*. 2010. Apr. 21. <https://orestsokhar.livejournal.com/13821.html> [Сохар О. Енциклопедія від Януковича. *Livejournal*. 2010. 21 квіт.].
40. Torchynskyi M. *Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy*. Khmelnytskyi: Avist, 2008 [Торчинський М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький: Авіст, 2008].
41. Ocheretianko S. *Entsyklopedii, entsyklopedychni slovnyky u dovidnyky: perelik vydan Ukrainy ta blyzkooho zarubizhzhia*. *Science of Ukraine in the Global Information Space*. 2015. Vol. 12. P. 136–151. [Очеретянко С. Енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники: перелік видань України та близького зарубіжжя. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2015. Вип. 12. С. 136–151].
42. Shevchenko Scientific Society. *The Encyclopedia*. Vol. 1 / Ed. by A. Kupchynsky. Lviv: Shevchenko Scientific Society, NASU Institute of Encyclopedic Research, 2012. [Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія. Т. 1 / Ред. А. Купчинський. Львів: НТШ, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2012].
43. *Ukrainian Language. The Encyclopedia* / Ed. by V. Rusanivskyi, O. Taranenko, et al. Kyiv, 2004. [Українська мова. Енциклопедія / Гол. ред. В. Русанівський, О. Тараненко та ін. Київ, 2004].

44. Pylypchuk R., Feshchenko N. «Entsyklopediia ukrainoznavstva»: pro strukturu, zmist ta istoriiu stvorennia. *Science of Ukraine in the Global Information Space*. 2015. Vol. 12. P. 128–131.
[Пилипчук Р., Фещенко Н. «Енциклопедія українознавства»: про структуру, зміст та історію створення. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2015. Вип. 12. С. 128–131].
45. Chernysh N. *Podvyzhnyky entsyklopedychnoi spravy: naukovi portrety*. Lviv: Piramida, 2020.
[Черниш Н. *Подвижники енциклопедичної справи: наукові портрети*. Львів: Піраміда, 2020].
46. About Dro-E. *Drogopedia* https://dro-e.blogspot.com/p/blog-page_25 [Про Дро-Е. *Drogopedia*. 2012].
47. Ternopil'ska entsyklopediia [Тернопільська енциклопедія]. <https://ternopedia.te.ua>
48. Davydenko O., Savchenko O. Encyclopedia news – 2017. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*. 2017. Vol. 8–9. P. 83–93. <https://doi.org/10.37068/evu.8-9.8>
[Давиденко О., Савченко О. Енциклопедична хроніка – 2017. *Енциклопедичний вісник України*. 2017. Вип. 8–9. С. 83–93].
49. Wikimedia Foundation. *Wikipedia*. 2024. https://en.wikipedia.org/wiki/Wikimedia_Foundation
50. *Entsyklopedii nezaleznoi Ukrainy: katalog tematychnoi vystavky entsyklopedychnykh vydan 1991–2023 rr. z fondiv Knyzhkovoï palaty*. Kyiv: Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, 2023.
[Енциклопедії незалежної України: каталог тематичної виставки енциклопедичних видань 1991–2023 рр. з фондів Книжкової палати. Київ: Книжкова палата України імені Івана Федорова, 2023].
51. E-learning ta ukraïnskyi pravopys: shcho dopomozhe stvoriuvaty hramotni navchalni materialy. *Collaborator*. 2022. Dec. 20. <https://collaborator.biz/ru/blog/e-learning-and-ukrainian-spelling>
[Е-learning та український правопис: що допоможе створювати грамотні навчальні матеріали. *Collaborator*. 2022. 20 груд.]
52. Tepla O. *Atraktivna funktsiia prahmatonimiv u reklamnii komunikatsii. Sotsialni komunikatsii : teoriia i praktyka*. 2016. Vol. 3. P. 113–117.

- [Тепла О. Атрактивна функція прагматонімів у рекламній комунікації. Соціальні комунікації : теорія і практика. 2016. Т. 3. С. 113–117].
53. Zhukovskiy A. Encyclopedia of Ukraine. The Encyclopedia Herald of Ukraine. 2009. Vol. 1. P. 14–22. <https://doi.org/10.37068/evu.1.2>
[Жуковський А. «Енциклопедія українознавства». Енциклопедичний вісник України. 2009. Вип. 1. С. 14–22].
54. Sribniak I. Entsyklopediia polonu: ukrainska Tuchola / 2-d edition. Kyiv, Paris: Mizhnarodnyi naukovo-osvitnii konsortsium imeni Liusiena Fevra, 2016. Book 1.
[Срібняк І. Енциклопедія полону: українська Tuchola / 2-ге вид. Київ, Париж: Міжнародний науково-освітній консорціум імені Люсьєна Фєвра, 2016. Кн. 1].
55. Stepanenko M. Semantic-cognitive, formal-grammatical and pragmatic analysis of logosonyms with the component 'entsyklopedychnyi'. Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences. 2023. Vol. 100. P. 230–242. [https://doi.org/10.35433/philology.2\(100\).2023.230-242](https://doi.org/10.35433/philology.2(100).2023.230-242)
[Степаненко М. Семантико-когнітивний, формально-граматичний і прагматичний аналіз логосонімів із компонентом 'енциклопедичний'. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки. 2023. Вип. 100. С. 230–242].
56. Taranenko O. Aktualizovani modeli v systemi slovotvorennia suchasnoi ukrainskoi movy (kinets XX – XXI st.). Kyiv: Dmytro Burago VD, 2015.
[Тараненко О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – XXI ст.). Київ: ВД Дмитра Бурого, 2015].
57. Derhach D. Stylistyka onima v ukrainskykh mas-media. Kyiv: University of Kyiv, 2010.
[Дєргач Д. Стилїстика онїма в українських мас-медїа. Київ: Київський університет, 2010].
58. Ternopilskiy Entsyklopedychnyi slovnyk. Ternopil: Zbruch, 2004. Vol. 1.
[Тернопільський Енциклопедичний словник. Тернопіль: Збруч, 2004. Т. 1].

59. Karpenko O. Reflections on cognitive onomastics. *Movoznavstvo*. 2009. No. 3–4. P. 40–42.
[Карпенко О. Міркування про когнітивну ономастику. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 40–42].
60. Chuikin P. Retsenziia na knyhu Mykhaila Zhyrokhova «Zbroia peremohy». *ITC*. 2023. Mar. 3. <https://itc.ua/ua/articles/retsenziya-na-knygu-myhajla-zhyrokhova-zbroya-peremogy>
[Чуйкін П. Рецензія на книгу Михайла Жирохова «Зброя перемоги». *ITC*. 2023. 3 берез.
61. Yuldasheva L. Literary homonyms as a foundation for the design of the artistic world in the works for children and youth. *International Humanitarian University herald Philology*. 2019. No. 39 (1). P. 89–92
<https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.39.1.21>
[Юлдашева Л. Літературні оніми як засіб структурування художнього світу у творах для дітей та юнацтва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Філологія. 2019. № 39 (1). С. 89–92].
62. Tsilyna M. Ukrainski ideonimy KhKh st. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo)*. 2017. Vol. 7. P. 134–142.
[Цілина М. Українські ідеоніми ХХ ст. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). 2017. Вип. 7. С. 134–142].
63. Kysliuk L. Dynamika slovotvirnoi normy: tendentsiia natsionalizatsii Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry a kultúry / Ed. J. Kredátusová. Prešov: Filozofická fakulta, 2012. S. 193–208.
[Кислюк Л. Динаміка словотвірної норми: тенденція націоналізації. *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry a kultúry* / Zost. J. Kredátusová. Prešov: Filozofická fakulta, 2012. С. 193–208].
64. Horodenska K. Morphological-word-forming renormalization of loan adjectives in common phrases. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Philology*. 2020. Vol. 43. P. 92–99. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.1.\(43\).92-99](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.1.(43).92-99)
[Городенська К. Морфолого-словотвірне перевнормування запозичених прикметників в усталених словосполученнях. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Філологія. 2020. Вип. 43. С 92–99].

65. Ginzburg M. Proposals on adjective formation from borrowed terms in *-hrafia*, *-lohia*, *-metriia*, *-skopiia*. *Terminolohichnyi visnyk*. 2021. Vol. 6. P. 18–33.
[Гінзбург М. Пропозиції щодо творення прикметників від запозичених термінів на *-графія*, *-логія*, *-метрія*, *-скопія*. *Термінологічний вісник*. 2021. Вип. 6. С. 18–33].
66. *Ukrainska folklorystychna entsyklopediia* / Ed. by V. Sokil. Lviv, 2018.
[Українська фольклористична енциклопедія / Ред. В. Сокіл. Львів, 2018].
67. *Ukrainska folklorystychna entsyklopediia*. Vol. 1–2 / Ed. by M. Dmytrenko. Kyiv: Stal, 2018–2020.
[Українська фольклористична енциклопедія. Т. 1–2 / Ред. М. Дмитренко. Київ: Сталь, 2018–2020].
68. *Krainy svitu: Entsyklopedychnyi dovidnyk* / Ed. by I. Dakhno, S. Tymofiev. Kyiv: MAPA, 2007.
[Країни світу: Енциклопедичний довідник / Укл. І. Дахно, С. Тимофіїв. Київ: МАПА, 2007].
69. *Krainy svitu: Entsyklopedychnyi dovidnyk* / Ed. by N. Chumaslova. Kharkiv: Shkola, 2008.
[Країни світу: Енциклопедичний довідник / Укл. Н. Чумаслова. Харків: Школа, 2008].
70. *Krainy svitu. Velykyi dovidnyk* / Ed. by O. Stadnyk. Kharkiv: Ranok, 2010.
[Країни світу. Великий довідник / Укл. О. Стадник. Харків: Ранок, 2010].
71. *Krainy svitu i Ukraina entsyklopediia* / Ed. by A. Kudriachenko. Kyiv: Feniks, 2017.
[Країни світу і Україна енциклопедія / Гол. редкол. А. Кудряченко. Київ: Фенікс, 2017].
72. Lysychenko L. *Leksyko-semantychnyi vymir movnoi kartyuny svitu*. Kharkiv: Osnova, 2009.
[Лисиченко Л. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: Основа, 2009].
73. Bereziuk T., Ishchenko O., Pylypchuk R., Savchenko O., Feshchenko

- N., Shushkivskiy A. *Zdobutky ukrainskoi entsyklopedystyky: krotka kharakterystyka naivazhlyvishykh vydan. Science of Ukraine in the Global Information Space*. 2015. Vol. 12. P. 9–114.
[Березюк Т., Іщенко О., Пилипчук Р., Савченко О., Феценко Н., Шушківський А. Здобутки української енциклопедистики: коротка характеристика найважливіших видань. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2015. Вип. 12. С. 9–114].
74. Ishchenko O. Regional dimension in studies of encyclopedias. *Literature and Culture of Polissya. History Research*. 2019. No 12. P. 119–128. <https://doi.org/10.31654/2520-6966-2019-12i-97-119-128>
[Іщенко О. Регіональний вимір в енциклопедознавчих дослідженнях. *Література та культура Полісся. Історичні науки*. 2019. № 12. С. 119–128].
75. Salmani Nodoushan M. A comparative structural move analysis of topical and biographical Encyclopedia articles. *Journal of Foreign Language Research*. 2018. Vol. 7 (2). P. 453–470. <https://doi.org/10.22059/jflr.2017.238353.367>
76. Zhelezniak M., Bereziuk T., Ishchenko O., Savchenko O., Shushkivskiy A., Ocheretianko S., Pylypchuk R. Materials to Glossary for Encyclopedia Science. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*. 2018. Vol. 10. P. 50–82. <https://doi.org/10.37068/evu.10.5>
[Железняк М., Березюк Т., Іщенко О., Савченко О., Шушківський А., Очеретянок С., Пилипчук Р. Матеріали до словника енциклопедичних термінів. *Енциклопедичний вісник України*. 2018. Вип. 10. С. 50–82].
77. *Slovnuk inshomovnykh sliv* / Ed. by O. Melnychuk. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 1977.
[Словник іншомовних слів / За ред. О. Мельничука. Київ: Головна редакція УРЕ, 1977].
78. *Orfografichniy slovnuk ukrainskoi movy* / Ed. by S. Holovashchuk, M. Peshchak, V. Rusanivskiy, O. Taranenko. Kyiv: Dovira, 1994.
[Орфографічний словник української мови / Укл. С. Головащук, М. Пещак, В. Русанівський, О. Тараненко. Київ: Довіра, 1994].
79. *Literaturna norma i movna praktyka* / Ed. by S. Yermolenko. Nizhyn: Aspekt-Polihraf, 2023.
[Літературна норма і мовна практика / За ред. С. Єрмоленко. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2023].

80. Arkhanhelska A. *Femina cognita. Ukrainiska zhinka u slovi y slovnyku*. Kyiv: Dmytro Burago VD, 2019
[Архангельська А. *Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику*. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2019].
81. Ishchenko O. *Encyclopedia of Modern Ukraine vs. Wikipedia: the popularity scale in information space of Ukraine. The Encyclopedia Herald of Ukraine*. 2019. Vol. 11. P. 23–30. <https://doi.org/10.37068/evu.11.2>
[Іщенко О. *Енциклопедія Сучасної України vs. Вікіпедія: рівень популярності в українському інформаційному просторі. Енциклопедичний вісник України*. 2019. Вип. 11. С. 23–30].
82. Siuta H., Kravets L. *Peredmova. Pseudonimikon ukrainiskoi kulturno-mystetskoï sfery pochatku XXI stolittia: lnhvistychna interpretatsiia*. Kharkiv, 2021. P. 4–7.
[Сюта Г., Кравець Л. *Передмова. Псевдонімікон української культурно-мистецької сфери початку XXI століття: лінгвістична інтерпретація*. Харків, 2021. С. 4–7].

Довідково

Науковий редактор

Железняк Микола Григорович (кандидат філологічних наук, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України)

Автор першої частини

Іщенко Олександр Сергійович (кандидат філологічних наук, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України)

Автор другої частини

Степаненко Микола Іванович (заслужений діяч науки і техніки України, доктор філологічних наук, професор, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України)

Рецензенти

Дубровіна Любов Андріївна (член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, Національна бібліотека України імені В. Вернадського)

Manolache Constantin (доктор політичних наук, Наукова бібліотека (інститут) «Андрей Лупан», Молдова)

Навальна Марина Іванівна (доктор філологічних наук, професор, кафедра журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України)

Лисенко Леся Іванівна (кандидат наук із соціальних комунікацій, кафедра журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка)

Бібліограф

Очеретняко Світлана Іванівна (Інститут енциклопедичних досліджень НАН України)

Редактори й коректори

Герега Костянтин Петрович (Інститут енциклопедичних досліджень НАН України)

Пилипчук Руслан Володимирович (Інститут енциклопедичних досліджень НАН України)

Попович-Кузнецова Наталія Вікторівна (Інститут енциклопедичних досліджень НАН України)

Савченко Олег Вікторович (Інститут енциклопедичних досліджень НАН України)

Шушківський Анатолій Іванович (Інститут енциклопедичних досліджень НАН України)

Наукове видання (монографія)

О. С. Іщенко, М. І. Степаненко

Українська енциклопедистика в соціокомунікативних викликах сучасності

Наукове редагування: М. Г. Железняк.

Рецензування: Л. А. Дубровіна, М. І. Навальна, Л. І. Лисенко, К. М. Манолаке.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту енциклопедичних досліджень НАН України (протокол № 5 від 28.05.2024 року).

Оприлюднено онлайн (PDF) 04.11.2024.

Підписано до друку 04.11.2024.

Формат 60x84/16. Друк офсетний. Використано шрифти Literata, Arsenal, Mariupol.
Ум. друк. арк. 18. Обл.-вид. арк. 20,5.

Видавець — Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

01024, Київ, вул. Терещенківська, 3

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 3484 від 19 травня 2009 р.

+380 (44) 234 19 34

<https://encyclopedia.kyiv.ua>

esu@esu.com.ua

ISBN 978-617-14-0243-0

DOI 110.37068/b/9786171402430

2024 © Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

© М. Железняк, О. Іщенко, М. Степаненко